

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Sociální psychologie

Mgr. Simona Měchová

NOVÉ VÝZVY TERORISMU

Sociálně psychologická studie

NEW CHALLENGES OF TERRORISM

Social-psychological study

Disertační práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Lenka Šulová, CSc.

2008

Prohlášení autorky o původnosti práce

„Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.“

Poděkování

Ráda bych poděkovala své školitelce, doc. PhDr. Lence Šulové, CSc., za její vstřícnost, toleranci a dobré rady, své babičce Dagmarce Boldysové za její lásku, moudrost a životní energii, Barušce Srnkové za posouzení gramatiky a pochvalné hodnocení, Břěťovi Brejchovi za pomoc při úpravě textu.

Abstrakt

Disertační práce je zaměřena na problematiku terorismu a jeho novou tvář. Snaží se komplexně zpracovat toto téma v jeho významných souvislostech a poukázat přitom na zjednodušený pohled, ke kterému ve společnosti pod vlivem médií často dochází. V první části nazvané „*Terorismus jako společenský fenomén*“ nastiňuje rozdíly mezi tradičním a novodobým terorismem, zabývá se historickými kořeny terorismu a jeho vývojem, věnuje se jednotlivým typům terorismu a neustále se zdokonalujícím technikám a metodám, které teroristé při své činnosti používají. Umožňuje nahlédnout na způsob výběru teroristických útoků podle jejich oblíbenosti a výhodnosti pro teroristy, a také pochopit principy, na kterých teroristická skupina funguje.

Druhá část s názvem „*Psychologické aspekty terorismu*“ má zprostředkovat souvislosti mezi chováním, činy, prožíváním a osobnostními determinantami teroristů, s úvahami nad normalitou jejich osobnosti. Autorka zde analyzuje psychologické determinanty přijetí terorismu jako metody vyrovnávání se se životní realitou, všímá si způsobu teroristického myšlení, cítění a chování, sklonu k extrému a jeho psychologických kořenů. Zvláštní pozornost je zaměřena na problematiku sebevražedného terorismu, psychologii v situacích braní a držení rukojmích a způsobům ospravedlnování teroristických činů. Rozbor psychologických determinant se netýká jenom samotných teroristů, ale i jejich obětí, které se nesnadno vyrovnávají s psychickými traumaty, jež mohou vést až postteroristické psychopatologii. Ukazuje se, že psychologie může v boji proti terorismu a v prevenci jeho vzniku sehrát důležitou roli. Dotýká se pozitivní výchovy k toleranci, poskytnutí naděje a psychologické podpory v osobnostním růstu, ale i procesu odpouštění.

Ve třetí části - „*Kazuistiky teroristů*“ - jsou přiblíženy osobní příběhy muže a tří žen, kteří se rozhodli realizovat svůj život tímto nestandardním způsobem.

Čtvrtá část nazvaná „*Aplikace psychologických poznatků o terorismu na interpretaci současného dění ve světě*“ se zabývá souvislostmi a dalšími perspektivami vývoje terorismu po útocích na USA z 11. září 2001. Tato studie má přivést čtenáře k pochopení a vysvětlení kulturních a sociálně politických, náboženských a jiných zdrojů vzniku a rozvoje terorismu. Analýza důsledků, které s sebou útoky přinesly, včetně války v Afghánistánu a Iráku, poukazuje na nezbytnost vést dialog kultur a civilizací, který může sloužit jako prevence civilizačních střetů.

Summary

Following text focuses on terrorism issues and its new face. The author tries to cover the topic in its complexity and significant connections and at the same time points out the simplified view on terrorism that society often adopts from the media presentation. The first part called „*Terrorism as a social phenomenon*“ describes differences between traditional and new terrorism, mentions historical roots of terrorism and its evolution and also shows particular types of terrorism, its techniques and methods used by terrorists. Text describes the process of choosing particular type of the terrorist attack according to its advantages. It can also help to understand the principles on which the terrorist group works and stands.

Second part called „*Psychological aspects of terrorism*“ wants to explain connections between behavior, acts, feelings and personal determination of terrorists, considering normality of their personality. Author analyses psychological determination of accepting terrorism as a method helping to deal with life reality; it takes a look at the manner of terrorist thinking, emotions and behavior, concerning his inclination to the extreme and its psychological roots. Special focus is concerned on the Psychology of Suicidal Terrorism, Psychology of Hostage-Taking, Psychology of Justifying the Terrorist's Acts and Victims of Terrorism – including the psychological impact of terrorism on children. Trauma after experiencing terrorist act can lead into developing of post-terrorism psychopathology. Psychology can play an important role in fighting against terrorism and its prevention, concerning positive education on tolerance, providing hope and psychological support in personal growth of individuals, including the process of forgiving.

The third part – „*Life Stories of Terrorists*“ describes personal stories of a man and three women who decided to realize their life in a terrorist way.

The fourth part called „*Application of Psychological Knowledge of Terrorism on the Interpretation of Today's World Reality*“ takes an interest in connections and other perspectives of terrorism development after the terrorist attacks against the USA on September 11, 2001. This study is supposed to bring the readers the explanation and understanding of cultural, social, political, religious and other sources of rise and expansion of the terrorism. At the same time it analyses the consequences after the attack – including the war in Afghanistan and Iraq – and points out the need to support the dialogue between cultures and religions which could help to prevent the clash of civilizations.

Obsah

Úvod.....	9
-----------	---

ČÁST I. TERORISMUS JAKO SPOLEČENSKÝ FENOMÉN

1	Definice a vymezení pojmu	14
2	Historie terorismu a jeho kořeny	23
2.1	Terorismus od konce 19. století do roku 1945	23
2.2	Koloniální války	25
2.3	Teror v Latinské Americe	26
2.4	Evropský terorismus ve druhé polovině 20. století	27
2.5	Terorismus na Blízkém východě	30
2.6	Nová éra terorismu.....	31
3	Jednotlivé typy terorismu.....	32
3.1	Kategorizace třídění	32
3.1.1	Ideologie terorismu.....	32
3.1.2	Povaha teroristických cílů	33
3.1.3	Zaměření násilí, výběr cílů a oblasti působení.....	34
3.1.4	Historický původ teroristických skupin	34
3.2	Nacionalistický terorismus.....	34
3.3	Revoluční terorismus.....	35
3.4	Extremismus krajní pravice	35
3.5	Jednoúčelové teroristické skupiny	36
3.6	Domácí a mezinárodní terorismus	37
3.7	Státní a nestátní terorismus	37
3.8	Městský a venkovský terorismus	38
3.9	Náboženský terorismus.....	38
4	Teroristické „know-how“	40
4.1	Organizační struktura teroristické skupiny	40
4.2	Strategie a taktika teroristů.....	41
4.3	Typy teroristických útoků.....	42
4.3.1	Bombový útok.....	43
4.3.2	Zadržení rukojmích, únosy lidí a letadel	44
4.3.3	Vražedné atentáty	46
4.4	Teroristické zbraně.....	47
4.5	Podpora a financování teroristů	48

ČÁST II. PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY TERORISMU

5	Osobnost teroristy	52
5.1	Terorismus – psychopatie nebo normalita?	55
5.2	Obecná profilace teroristy	60
5.3	Osobnost v psychologii	62
5.3.1	Temperament.....	63
5.3.2	Zaměřenost osobnosti.....	66
5.3.2.1	Potřeby, postoje, hodnotové orientace a zájmy jako motivační síly osobnosti.....	66
5.3.2.2	Motivace teroristů a její patologie.....	69
5.3.2.3	Psychologie pomsty	71
5.3.3	Intelligence, schopnosti a tvořivost	75
5.3.4	Psychologie jáství.....	78
5.3.4.1	Identita a její role v terorismu	80

5.3.4.2	Poruchy jáství a poruchy osobnosti	83
5.3.5	Osobnost v náročných životních kontextech.....	88
5.3.5.1	Obrana a útok jako způsoby adaptace osobnosti	90
5.3.5.2	Další způsoby adaptace osobnosti	94
5.4	Sklony k extrému a jeho psychologické kořeny	97
5.4.1	Psychologické účinky sugesce.....	98
5.4.2	Autoritativní charakter	100
5.4.3	Způsob teroristického myšlení a vidění světa	103
5.4.4	Způsob prožívání a vztahů teroristy	105
5.4.5	Způsob zpracování a reakce teroristy	107
5.5	Osobnost a agrese	110
5.5.1	Osobnostní indikátory agrese	110
5.5.2	Role agrese, nenávisti a ochoty k násilí	113
5.5.2.1	Skupinové násilí	116
5.5.2.2	Obranné strategie vůči skupinovému násilí	122
6	Psychologie sebevražedného terorismu	124
6.1	Islámský terorismus.....	125
6.2	Historie sebevražedných atentátů	127
6.3	Skupinové faktory a vliv komunity	129
6.4	Motivace k sebevražedným činům	131
6.5	Sebevražedné útočníky lze zastavit.....	135
6.6	Problematika sekt.....	139
7	Psychologie braní a držení rukojmích	142
7.1	Období před incidentem	144
7.1.1	Příprava úřadů a rizikových osob.....	144
7.1.2	Role psychologa a profilace únosců	144
7.1.3	Strategie vyjednávání s únosci	146
7.1.4	Příprava únosců	147
7.2	Průběh incidentu	147
7.2.1	Stockholmský syndrom	149
7.2.2	Dynamika prožívání rukojmích a role médií.....	151
7.2.3	Vyústění incidentu a charakter požadavků	152
7.3	Období po incidentu	154
7.3.1	Rekonvalescence obětí.....	154
7.3.2	Definice úspěchu a zpětná analýza incidentu	156
8	Ospravedlňování teroristických činů	157
8.1	Obranné mechanismy ega	158
8.2	Charakter, svědomí a řešení mravních dilemat	162
8.3	Model uvolněných mravů	166
9	Oběti teroristických útoků.....	170
9.1	Peri- a post-traumatické jevy.....	172
9.1.1	Disociace	174
9.1.2	Vybuzení	175
9.1.3	Znovuprožívání.....	175
9.1.4	Vyhýbání	175
9.1.5	Pocity viny za přežití anebo za chování související s přežitím	176
9.1.6	Tělesné reakce.....	176
9.2	Posttraumatické poruchy a jejich léčba.....	177
9.2.1	Akutní reakce na stres (ARS) – Akutní stresová porucha	178
9.2.2	Posttraumatická stresová porucha (PTSD).....	178
9.2.3	Postteroristická psychopatologie.....	180
9.2.4	Intervence a léčba posttraumatických poruch.....	181
9.3	Dynamika vyrovnávání se s traumatem	184
9.4	Vliv terorismu na děti a oběti permanentního násilí	185
9.4.1	Ztráta, přemístění a separace	186
9.4.2	Stresové reakce na násilí a teror	187
9.4.3	Vysvětlení individuálních reakcí.....	187
9.4.4	Participace dětí v teroristických aktivitách	190

9.4.5	Léčba a intervence	191
9.4.6	Oběti permanentního, dlouhotrvajícího a extrémního násilí	192
9.5	Pozůstalí obětí	196
10	Úloha psychologie v boji proti terorismu	198
10.1	Výchova a možnosti psychoterapie.....	198
10.2	Náboženství v době terorismu	203
10.3	Psychologie v procesu odpouštění	207

ČÁST III. KAZUISTIKY TERORISTŮ

11	Ilijč Ramírez Sánchez zvaný Carlos alias Šakal.....	212
12	Ženy jako teroristky	228
12.1	Ulrike Meinhof	231
12.2	Augusta La Torre Guzman	232
12.3	Leila Khaled.....	233

ČÁST IV. APLIKACE PSYCHOLOGICKÝCH POZNATKŮ O TERORISMU NA INTERPRETACI SOUČASNÉHO DĚNÍ VE SVĚTĚ

13	Nová éra terorismu.....	236
14	Teroristické útoky na USA - 11. září 2001	238
14.1	Popis události a rozsah katastrofy	238
14.2	Bezprostřední reakce Američanů	240
14.2.1	Emoční šok, bezmoc a zoufalství.....	240
14.2.2	Prosociální chování a lidské hrdinství	242
14.2.3	Národní hrdost.....	243
14.2.4	Agrese, zlost a touha po pomstě.....	244
14.2.5	Antrax – nová vlna strachu a paniky	245
14.2.6	Vůdcové v krizi	247
14.3	Reakce Evropanů a zbytku světa	249
14.4	Reakce a úloha islámského světa.....	250
14.5	Úloha médií	252
14.6	Analýza příčin a důsledků teroristických útoků na USA.....	255
15	Případové studie	259
15.1	Rozbor situace držení rukojmích v Beslanu v roce 2004.....	259
15.2	Příběh oběti teroristického útoku.....	263
15.3	Rozhovor dvou matek zasažených terorismem na téma odpouštění	268
16	Protiteroristické tažení.....	269
16.1	Válka v Afghánistánu.....	270
16.2	Válka v Iráku.....	275
16.3	Evropa v boji proti terorismu.....	278
16.4	Západ a islám	283
16.5	USA jeden rok poté	289
16.6	USA sedm let poté	293
16.7	Dialog kultur a civilizací	299
	Závěr.....	303
	Seznam literatury	307

Úvod

Postupná akceptace teroru jako metody politického boje vedla k nebyvalé eskalaci a globálnímu rozšíření terorismu, který dnes nerespektuje žádné geografické, politické ani společenské hranice. Terorismus se stal zejména v průběhu posledního desetiletí velmi aktuální záležitostí. Často o něm slyšíme, čteme nebo mluvíme. Zasahuje do života jednotlivců, národů a po teroristických útocích na USA i celého světa. Tyto tragické události mají vliv nejen na současnou politiku, ekonomiku, hospodářství a světovou bezpečnost, ale i na jemné, příjemné, estetické záležitosti týkající se kultury a umění. Většina z nás si pamatuje, co dělala a kde byla 11. září 2001, podobně jako pamětníkům utkvěl v živé paměti den zavraždění amerického prezidenta JFK. Oba dramatické dějinné momenty spojuje náhlý atak nepříjemných pocitů válečného ohrožení, tj. ohrožení života, se kterým jsme byli my všichni, běžní občané, ženy i muži, v oněch kritických chvílích konfrontováni.

Velká část občanů chápe terorismus v podobě, v jaké bývá prezentován státními představiteli a médii. Informace, které jsou jim předkládány, bývají neúplné, zavádějící a často úmyslně zvýrazňují pejorativní konotace. Většinou se jedná o jednostranný subjektivní pohled, který nebere v úvahu mnohem širší souvislosti a příčiny tohoto neustále se vyvíjejícího fenoménu. Mince má však dvě strany – pro někoho jsou teroristé zločinci a vrazi, pro jiné zase hrdinové či bojovníci za svobodu. Překonání zjednodušeného a často jednostranného pohledu na problematiku terorismu pokládám za jeden z cílů této práce, kdy chci poukázat na složitost a komplexní povahu celého jevu. V textu srovnávám totalitní praktiky a mechanismy fungující za fašismu, komunismu a současného terorismu, kdy se ve snaze o manipulaci a totální dominanci člověka nad člověkem navzájem v určitých způsobech a rovinách podobají.

K výběru tématu disertační práce mne inspiroval můj pobyt v USA v době teroristických útoků, realizovaných 11. září 2001. Dva měsíce jsem měla příležitost zblízka sledovat americkou společnost, která se ocitla v bezprostředním ohrožení, zasaženou na nejcitlivějších místech. V tomto „vroucím kotli“ se mísily nejrůznější emoce – od strachu, paniky a beznaděje, k obrovské solidaritě a lidskému hrdinství, až po agresi, šikanu a touhu po krvavé pomstě. Tyto prožitky mne v zimě roku 2001 přivedly na myšlenku věnovat se ve své diplomové a později disertační práci právě problematice terorismu.

Práce je rozdělena do čtyřech samostatných, ale vzájemně propojených částí:

ČÁST I.: TERORISMUS JAKO SPOLEČENSKÝ FENOMÉN

ČÁST II.: PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY TERORISMU

ČÁST III.: KAZUISTIKY TERORISTŮ

ČÁST IV.: APLIKACE PSYCHOLOGICKÝCH POZNATKŮ O TERORISMU NA INTERPRETACI SOUČASNÉHO DĚNÍ VE SVĚTĚ

První část disertační práce slouží jako úvod a seznámení se s problematikou zvoleného tématu. Pozornost zde věnuji historickým kořenům terorismu a vývoji, který v novodobých dějinách zaznamenal, zabývám se jednotlivými typy terorismu, pojednávám o neustále se zdokonalujících technikách a metodách, které teroristé používají při svých akcích, o jednotlivých typech útoků, jejich oblíbenosti a výhodnosti pro teroristické skupiny. Snažím se také stručně popsat základní strategie teroristů a způsob, jakým funguje jejich činnost a struktura uvnitř organizace, jak probíhá jejich vzájemná spolupráce, podpora a způsoby financování jejich činnosti.

Druhá část má zprostředkovat souvislosti mezi chováním, činy, prožíváním a osobnostními determinantami teroristů. Častá tvrzení laiků, že se jednalo díky spáchanému činu o psychopatickou či jinak narušenou osobu, nemusí nutně odpovídat skutečnosti. Naopak se často ukazuje „šokující“ normalita těchto sebevrahů. To, že někdo spáchá agresivní teroristický čin nemusí nutně znamenat, že se jedná o agresivní, psychicky abnormální osobnost. Už Hannah Arendtová se ve své knize *Eichmann v Jeruzalémě – o banalitě zla*, pokoušela ukázat, že Eichmann nebyl nějak výjimečnou zřůdou z psychiatrických knih, ale obyčejný člověk, který konformně sloužil režimu a nedohlížel konce svého jednání.

Za podstatný zdroj poznatků o osobnosti teroristy považuji objasnění vnějších projevů chování, proto užívám observační metody a techniky analýzy výsledků činnosti. Ve svém zkoumání beru v úvahu i vnitřní činitele, kdy se snažím o objasnění prožívání a obsahů vědomí teroristů. K tomu mi posloužila obsahová analýza osobních dokumentů a analýza jejich výpovědí jako introspektivního postupu. Dalším východiskem poznání a objasnění osobnosti jsou neuvědomované psychické jevy a možnosti jejich interpretace. Zároveň se opírám o svou praktickou zkušenost v psychodiagnostice a v poznávání lidí.

Často slycháváme legitimní otázky týkající se chování a prožívání teroristů, kdy nás napadá *Proč to udělali? Proč to chtěli?* Otázka proč vede k pocitům viny. Proto se pokouším tázat jinak a hledat odpovědi na otázky *Co to udělali? Co to chtěli?* Odpovědi na takové otázky samozřejmě nejsou jednoduché, ale existují, i když mohou stěží být někdy úplné.

Psychologické aspekty terorismu zaujímají v práci stěžejní postavení, protože se zde pokouším nahlédnout do hlubin teroristovy duše a pátrat, co ho může vést k tomu, aby byl schopen bezcitně prolévat krev a ničit lidské životy. Analyzuji psychologické determinanty přijetí terorismu jako způsobu vyrovnávání se se životní realitou, kdy se ukazuje, že za agresí, kritikou a hněvem se často skrývají nenaplněné lidské potřeby. Zaměřuji se na problematiku sklonu k extrémům a na jeho psychologické kořeny, na psychologii sebevražedných atentátníků, braní a držení rukojmích a proces selhání seberegulačních a sebesankčních mechanismů, prostřednictvím kterých se teroristé zbavují viny za své hanebné činy. Pokouším se přiblížit prožívání obětí teroristických činů a jejich následná traumata, která mohou přecházet až do traumat transgeneračních. Druhou část zakončuje kapitola o důležitosti role psychologie, kterou může zaujmout a sehrát v boji proti terorismu. Kromě výchovy k toleranci, poskytnutí naděje a psychologické podpory v osobnostním růstu člověka pokládám za nejvýznamnější proces odpouštění, který se netýká pouze teroristů a jejich obětí, ale může inspirovat i čtenáře. Oběti mívají delší paměť než pachatelé, proto bývá těžší odpustit než zapomenout.

Třetí část přibližuje život teroristy, kde se zajímavým způsobem prolíná osobní příběh individua na pozadí složité politické a společenské situace v průběhu studené války. Za velmi diskutované téma současného terorismu lze označit aktivní participaci a úlohu žen, kterou v něm sehrávají. Proto zde uvádím stručné příběhy třech žen, v terorismu angažovaných.

Ve čtvrté části disertační práce se snažím popsat a analyzovat aktuální situaci ve světě po teroristických útocích na USA z 11. září 2001, které znovu vrátily do hry římskou formulaci „chceš-li mír, připravuj válku“. Zároveň se zde pokouším aplikovat psychologické poznatky na interpretaci současného dění. Světový boj proti terorismu vyhlášený po útocích na USA vedl k válce v Afghánistánu, v Iráku a pokračuje i dnes. Týká se v podstatě celého světa a před nezbytností zahájit a vést dialog kultur a civilizací už nelze nezúčastněně uhybat pohledem.

Pro lepší přehlednost a snadnější orientaci jsem seznam použité literatury rozčlenila do tří částí: monografie; tištěná a internetová média; televizní a rozhlasová média. V průběhu teoretické přípravy jsem shromažďovala informace z českého, britského a amerického tisku a nahrávala si české a zahraniční televizní dokumenty a rozhovory, týkající se daného tématu. Rok a dva roky po tragických událostech jsem se do USA vrátila a sledovala změny, které ve společnosti po teroristických útocích nastaly. Poté, co se přísná bezpečnostní

opatření stala pro vstup do USA nezbytností, jsem přestala tuto zemi svobody navštěvovat. Otisk palce mi přišel jako příliš velký zásah do soukromí. Dnes jsem mnohem smířlivější a otevřenější a respektuji tuto restrikcii z přátelství k této zemi a lidem, které tam znám. Také jsem navštívila Madrid před zásahem teroristů a Londýn po teroristických útocích, nasávala jsem atmosféru arabského světa při cestách Libanonem a Sýrií. Reflexe z cest se staly součástí mé zkušenosti, která se v předkládané práci odráží.

ČÁST I.

TERORISMUS JAKO SPOLEČENSKÝ FENOMÉN

1 Definice a vymezení pojmu

Dodnes neexistuje mezinárodně uznávaná definice terorismu, což OSN vnímá jako vážný problém.¹ I přes neshody v definování terorismu platí globální intelektuální konsenzus, podle kterého by teroristické aktivity neměly být akceptovány za žádných okolností, což je reflektováno ve všech důležitých konvencích včetně strategie Spojených národů v boji proti terorismu.

Za určitou výhodu při konstruování definice terorismu lze pojímat jasné etymologické základy slova terorismus, které jsou odvozeny z latinského slova *terrere*, což znamená strach, hrůzu, zděšení, vyděsit, postrašit, třást se, strašný, hrozný. Pojem terorismus tedy v sobě zahrnuje činnosti a metody vyvolávající pocity strachu a hrůzy. Velká většina expertů se shodne na tom, že se jedná o násilné zastrašování, a tedy že podstatnou vlastnost terorismu tvoří násilí, které je z hlediska možností artikulace a reprezentace zájmů v určitém prostředí nepřiměřené, resp. excesivní, kdy se například nejedná o běžné válečné akty. Z hlediska dopadu teroristického násilí je podstatné, aby se zastrašení týkalo závažných otázek, tj. především obav o lidské zdraví a životy, o relevantní majetek a o nejzásadnější duchovní hodnoty (Mareš, 2005).

Teroristický útok bývá svou povahou adresován širšímu, pozorujícímu publiku, které je prostřednictvím vyvolaného strachu terorizováno. Proto teroristé mnohdy považují za důležitější sekundární dopad jejich aktivit na civilní, útokem přímo nezasažené obyvatelstvo. Podle psychologa Mikšíka terorismus zaměřuje svou hlavní pozornost na teror jako na stav mysli tvořící psychologickou dimenzi teroristického činu (Mikšík, 2005). Brzybohatý, expert zabývající se terorismem, hovoří o „maximálně ostré formě psychologické války“ (Brzybohatý, 1999a, str. 15).

Terorismus nezasahuje svým šířením strachu pouze subjektivní percepci bezpečnosti, ale představuje i objektivní bezpečnostní hrozbu. Neočekávanost útoku tvoří jednu z hlavních příčin, proč terorismus nahání takový strach. Zcela záměrně vytváří stav extrémní úzkosti. Tyto vysoce emocionální reakce pak teroristé využívají k manipulaci širší veřejnosti. O „čistém“ terorismu lze hovořit v okamžiku, kdy použité násilí funguje k zastrašení okruhu lidí většího než okruhu bezprostředně zasaženého. Základní mechanismus teroru dobře vystihuje staré čínské přísloví: „Zabij jednoho a postrašíš deset tisíc.“

1. Zdroj: <http://www.unodc.org> (United Nations; key word: Definitions of Terrorism, 11.7.2008).

Slovo terorismus se poprvé objevilo už v roce 1798 v dodatku ke Slovníku Francouzské akademie, kde označovalo hrůzovládu v době francouzské revoluce zvanou *régime de la Terreur*.² Za tímto nástrojem vládnutí se skrývalo využívání a zneužívání úřadu a moci. *Régime de la Terreur* nebyl nahodilý ani nevybíravý, stejně tomu je i u současného terorismu, jehož základní rysy lze chápat v předem plánované, kalkulované a samozřejmě systematické činnosti. Ve stejném roce slovo terorismus použil i německý filozof Kant. Označoval jím však pesimistické pojetí osudu lidstva (Bonanate, 1997).

Většina vládních definicí terorismu obsahuje klíčové pojmy: terč, objekt, motiv, pachatel a legitimita nebo zákonnost daného činu. Definice amerického ministerstva obrany pojímá terorismus jako: „*Propočítané použití nezákonného násilí nebo hrozby nezákonným násilím, s cílem vyvolat strach; úmyslem je přinutit nebo zastrašit vládu nebo společnost, čímž je sledováno dosažení cílů politických, náboženských nebo ideologických.*“³

Termín „terorismus“ a „terorista“, což je ten, kdo se angažuje v terorismu, v sobě nesou silně **negativní konotace**. Ti, kteří jsou nazýváni „teroristy“ se velmi zřídka takto identifikují a typicky užívají jiné eufemistické výrazy k označení své pozice jako: separatista, bojovník za svobodu, osvoboditel, revolucionář, strážce, válečník, představitel guerilly, rebel, fidá'í (partyzán v evropském ekvivalentu), mudžáhid nebo další podobná označení v různých jazycích a kulturách.⁴

Juergensmeyer, americký sociolog náboženství, se při jím vedených rozhovorech setkal s různými náboženskými aktivisty. Vůbec přitom nezáleželo na tom, zda šlo o buddhisty, protestanty, katolíky, židy, hinduisty, muslimy či sikhy. Všichni spojovalo domnění, že jsou vojáky ve velké bitvě dobra a zla. Rozhodně se nepokládali za teroristy, ale naopak za ty napadené, za ty, kteří bojují na správné straně barikády, na straně pravdy proti lži (Černý, 2008).

Všeobecně panuje souhlas nad tím, že terorismus představuje pejorativní výraz a v širším užití slouží k označení nepřítele, oponentů nebo těch, se kterými daný člověk nesouhlasí. Díky svému rozšíření na mezinárodní úroveň a díky pravidelné mediální prezentaci se terorismus stal jakousi módní záležitostí, což vede k **nadužívání tohoto pojmu**. Terorismem bývá čím dál častěji označován odsouzeníhodný, nemravný čin, teroristou bývá nazýván nepřítel nebo jedinec, který svými činy provádí podle posuzovatele něco, s čím se nedá souhlasit, něco špatného, hodného odsouzení. Slovo terorismus se používalo v přeneseném

2. Zdroj: Ottův slovník naučný, 2002, str. 266.

3. Zdroj: <http://www.wikipedia.com> (key word: Terrorism).

4. Zdroj: <http://www.wikipedia.com> (key word: Terrorism).

významu již během druhé světové války, kdy například předseda poslední protektorátní vlády Richard Bienert označil mylný americký nálet na Prahu za terorismus (Vitvar, 2008). Také viceprezidentka Mezinárodního olympijského výboru Gunilla Lindberg přirovnala protičínské demonstranty k teroristům (Šimečka, 2008). O domácím násilí ve španělských domácnostech se v současné době mluví jako o domácím terorismu (Pilátová, 2008b). Řadová sestra Dorothy Stang, neúnavná bojovnice za zachování brazilského deštného pralesa a práv jeho obyvatel, si udělala svými nekompromisními postoji mnoho nepřátel. Ti ji nazývali teroristkou (Třešňák, 2008).

Další komplikaci přináší **morální dvojznačnost**, která terorismus doprovází. Terorismus je vždy morálně špatný, ale ti, kdo se v něm angažují, mohou být podle filozofa Michaela Walkera v jednom specifickém případě ospravedlněni. Jedná se o situaci, kdy „národ nebo společnost čelí extrémní hrozbě totální destrukce a jediný způsob, jak zachovat jejich existenci, se nabízí v záměrném útoku na nebojující civilisty. Pak jsou morálně oprávněni se takto zachovat.“⁵

V souvislosti s problematikou morálního či amorálního spojení terorismu se často užívá rčení „pro jednoho teroristu, pro druhého bojovníka za svobodu“. Můžeme si to představit na příkladu skupiny, která používá neregulérní vojenské metody a je spojencem USA proti společnému nepříteli, a později začne užívat stejné metody proti bývalému spojenci. Americký exprezident Ronald Reagan a další členové americké administrativy označovali afghánské mudžáhidy během války proti Sovětskému svazu jako bojovníky za svobodu. O dvacet let později, když nová generace afghánských mužů bojuje proti – z jejich pohledu – cizím vojskům, byly jejich útoky nedávným prezidentem Bushem nazývány jako terorismus.

Někdy také dochází k neshodám mezi blízkými spojenci z důvodu historických, kulturních či politických, kdy panují rozdílné názory na to, zda členové konkrétní organizace jsou teroristé nebo nikoli. Kupříkladu některé názorové proudy americké vlády odmítaly po mnoho let uznat členy *Irské republikánské armády* za teroristy i přesto, že užívaly metody proti jednomu z amerických nejbližších spojenců, a Británie tyto metody označovala jako teroristické útoky.⁶

5. Zdroj: <http://www.wikipedia.com> (key word: Terrorism); David Rodin (2006): Terrorism, in: Craig, E. (Ed.): Routledge Encyclopedia of Philosophy. London, Routledge.

6. Zdroj: http://www.law.du.edu/ilj/online_issues_folder/mccabe.final.4.26.03.pdf (Queen's University Belfast School of Law; key word: Northern Ireland, page 17).

V nejednotném přístupu k terorismu se odráží odlišné pohledy odvíjející se od zastávaných rolí v dané společnosti. Obecně platí, že vědečtí odborníci se snaží zaujmout co nejobjektivnější názor, což by jim měl umožnit mimo jiné i jejich emoční odstup. Vládní autority prezentující oficiální názor se stávají častými terči teroristických útoků, aktivně se svými rozhodnutími podílejí na akcích proti teroristům, což pochopitelně formuje jejich protiteroristické postoje. Názor veřejnosti bývá vytvářen působením sdělovacích prostředků. Pokud se teroristům podaří vyvolat paniku a zmatek mezi ohroženou veřejností, dosáhnou tím přesně svého psychologického cíle a média mají pro diváky silné emoční téma.

Názor samotných teroristů a jejich sympatizantů se zcela odlišuje. Často se pokoušejí obrátit naruby morální zásady společnosti tím, že srovnávají své násilné činy se skutečným či domnělým násilím svých oponentů. Svě činy kladou na stejnou morální úroveň jako činy vládních autorit, čímž se je snaží ospravedlnit. Otec moderního teroru Robespierre očišťoval brutální činy revolucionářů ve své únorové deklaraci z roku 1794 následujícími slovy: „Teror není nic jiného než okamžitá spravedlnost, krutá a nezměnitelná; je to výkon moci, který není ani tak specifickým principem, jako spíše důsledkem obecného principu demokracie, použitého v okamžiku, kdy je vlast v nejvyšší nouzi.“ (Sharpe, 2001, str. 19). Brazilský marxista Carlos Marighella, nositel přezdívky „otec městského terorismu“, definoval terorismus jako akci.⁷ V roce 1969 ve své knize *Minimanual of the Urban Guerilla* (Stručná příručka městské guerilly) napsal: „Akce městské guerilly musí být provedeny s velkým krveprolitím, klidně a rozhodně. Útoky musí být bezohledné a propočítané tak, aby měly co největší dopad na společnost.“ (Brzybohatý, 1999a, str. 11).

Běžně se dnes můžeme setkat se zaměňováním významu pojmu „terorismus“ a „extremismus“, a to i přes existenci podstatných rozdílů. Terorismus primárně představuje hrozbu nebo akt fyzického násilí. **Extremismus** zahrnuje užití nefyzických nástrojů k mobilizaci mysli za účelem dosáhnutí politických nebo ideologických cílů. *Al-Káida* je zapojena svými aktivitami do terorismu, kdežto íránská revoluce z roku 1979 je případem extremismu. Proto by média měla být podle britské stanice BBC ve způsobu užívání slova terorismus a terorista obezřetnější.⁸

7. Marighella byl v nastražené léčce zastřelen bezpečnostními silami v brazilském São Paulu v roce 1969 (Sharpe, 2001, str. 147).

8. Zdroj: <http://www.bbc.co.uk> (BBC editorial guidelines on the use of language when reporting terrorism).

Mezi existenciální podmínky terorismu patří kromě odpovídající členské základny, výzbroje, vybavení a finančního zabezpečení činnosti a logistiky i odpovídající komunikační kanály pro sdělení teroristického poselství (Mareš, 2005). Právě média hrají v existenci terorismu velmi důležitou úlohu, protože jejich prostřednictvím mohou být sdělována poselství širšímu okruhu lidí. Samotné zpravodajství o terorismu bývá pro média atraktivní, proto se někdy hovoří o **kauzálním vztahu mezi médii a teroristy**. Média pak dokonce mohou svým zájmem nepřímo terorismus podněcovat.

Terorismus patří v současnosti i v minulosti k důležitým politickým tématům v různých částech světa. Výjimkou nebyly ani americké prezidentské volby v roce 2008. Charlie Black, poradce republikánského kandidáta Johna McCaina, dokonce uvedl, že teroristický útok na americkém území by byl v McCainově kampani „velkou výhodou“.⁹

Některé studie poukazují na vztah mezi domácím terorismem a úrovní demokracie, kdy se vnitrostátnímu terorismu nejlépe dařilo v nedemokratických obdobích konkrétní země. Jedná se například o baskickou ETu vzniklou v diktatuře Francisca Franca, peruánskou *Světlou stezku* za Alberta Fujimoriho nebo kurdskou PKK v době, kdy v Turecku vládli generálové.¹⁰

Na rozdíl od vojáků standardních armád se teroristé zásadně nepouštějí do otevřeného boje, nenosí své zbraně viditelně a nečiní žádné rozdíly mezi nepřítelem a nebojícím civilistou. Zranění nebo smrt civilistů naopak tvoří úmyslný strategický záměr. Teroristické akty se od konvenční války a guerillového boje odlišují mimo jiné právě tím, že nedbají na principy humanity obsažené v obecně přijatých válečných pravidlech (například zákaz určitých typů zbraní a útoků na specifické typy a kategorie cílů...). Tímto teroristé povyšují praktiky, které jsou ve válce považovány za válečné zločiny, na rutinní taktické metody (Brzybohatý, 1999a; Sharpe, 2001). Při teroristických akcích jsou zabíjeny nezúčastněné osoby jenom proto, že existují. Jejich smrt pak bývá psychologicky a politicky využita.

Konvenční válka, guerilla i terorismus mají řadu společných rysů a v řadě případů se mohou prolínat. Někdy teroristé zakrývají guerillovým označením teroristickou podstatu své činnosti. Dílčí příbuznost guerilly a terorismu by podle

9. Zdroj: <http://guardian.co.uk/world/2008/jun/24/johnmccain.uselection2008> (McCain adviser says terrorist attack would boost campaign).

10. Zdroj: <http://ksghome.harvard.edu> (key word: Poverty, Political Freedom, and the Roots of Terrorism, 2004).

Mareše neměla vést k úplnému splynutí obou kategorií, jak se někdy v soudobé literatuře děje (Mareš, 2005).

Tabulka č. 1: Charakteristika terorismu, guerilly a konvenční války jako způsobů násilného boje (Merari, 1993, str. 26)

	KONVENČNÍ VÁLKA	GUERILLA	TERORISMUS
Jednotky nasazené do boje	Velké (armády, sbory, divize)	Střední (čety, roty, prapory)	Malé (obvykle méně než deset osob)
Zbraně	Plný rozsah vojenské bojové techniky (letecké síly, obrněná technika, dělostřelectvo atd.)	Většinou pěchotní typy lehkých zbraní, někdy též část dělostřelectva	Ruční zbraně, ruční granáty, pušky a specializované zbraně, např. bomby v autech, bomby odpalované na dálku, tlakové bomby
Taktika	Obvykle kombinované operace zahrnující několik vojenských odvětví	Taktika komand	Speciální taktika: únosy, atentáty, výbuchy aut, braní rukojmí atd.
Terče	Většinou vojenské jednotky, průmyslová a dopravní infrastruktura	Většinou vojenský, policejní a administrativní personál, jakož i političtí oponenti	Státní symboly, političtí oponenti a obecně veřejnost
Zamýšlený účinek	Fyzické zničení	Především vojenské oslabení nepřítele	Psychický nátlak
Kontrola teritoria	Ano	Ano	Ne
Uniforma	Nošení uniformy	Často nošení uniformy	Nenošení uniformy
Rozeznatelnost válečných zón	Geograficky rozeznatelná válka	Válka omezena na zemi sporu	Nerozeznatelné válečné zóny
Mezinárodní legalita	Ano, pokud je vedena podle pravidel	Ano, pokud je vedena podle pravidel	Ne
Domácí legalita	Ano	Ne	Ne

Podle Schmidy by se s vojáky, kteří dodržují válečná pravidla, mělo zacházet jako s vojáky. Pokud však napadají civilisty, mělo by se s nimi jednat jako s válečnými zločinci. K tomu by mohly sloužit zvláštní trestní tribunály, jako je tomu u válečných zločinů či zločinů proti lidskosti. Autor také navrhuje definici, podle které by se mezinárodní společenství při zacházení s teroristy mohlo řídit: „Terorismus je ekvivalentem válečných zločinů v období míru.“ (Sharpe, 2001, str. 20).

Teror se od terorismu odlišuje absencí politických cílů, zaměřením proti konkrétním osobám. Teror znamená používání násilí, nebo hrozbu násilím obecně (Brzybohatý, 1999a). Svou podstatou se přiklání k přehnanému uplatňování zákona. Původně se jednalo o nástroj na potlačení podporovatelů krále a monarchie v období francouzské revoluce, kdy se „udavačství stalo projevem občanské uvědomělosti a gilotina oltářem ctnosti“ (Maurois, 1994, str. 266).

Během nacistické nadvlády a Stalinových čistek dosáhl stupeň organizovanosti a byrokracie v rámci státního teroru nebývalé úrovně, čímž připravil cestu pro terorismus v jeho dnešní podobě. Podle jedné zprávy KGB

z roku 1957 zahynulo v Sovětském svazu v letech 1935–1941 19,8 milionu lidí, z toho 7 miliónů bylo popraveno a zbytek zahynul ve Stalinově Gulagu (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, 1995). Do stejné kategorie patří i teror zavedený Pinochetem v Chile po státním převratu v roce 1973 (Bonanate, 1997).

Podobně jako jiné společenské fenomény i terorismus zaznamenává vývoj a inovaci. Proto se dnes rozlišuje **tradiční a nový terorismus**. V této práci se zmiňuji a vzájemně srovnávám oba dva typy, hlavní pozornost však zaměřuji na současnost a s ním související novodobý terorismus.

Tabulka č. 2: Charakteristika tradičního a nového terorismu (Straßner, 2003, str. 74)

	TRADIČNÍ TERORISMUS	NOVÝ TERORISMUS
Organizace	Určitelná	Méně dobře určitelná
Forma organizace	Zpravidla hierarchická	Spíše lineární
Operační kvalita	Středně profesionalizovaná	Plně profesionalizovaná
Síla skupiny a rekrutační potenciál mezi stoupenci	Malá až středně velká; rekrutační okruh silně omezený	Individuum nebo malá skupina, vysoký rekrutační potenciál prostřednictvím internacionalizace
Operační území	Regionálně nebo národně omezené	Operace na mezinárodní úrovni
Operační cíle	Předvídatelné a identifikovatelné	Sotva předvídatelné a identifikovatelné
Oběti a jejich počet	Vybrané, malé počty obětí	Připravenost k vysokému počtu obětí i mezi nezúčastněnými
Kvantitativní rozměr hrozby	Omezený ve vztahu ke konkvencím a efektu	Vzrůstající ve vztahu ke konkvencím a efektu
Motivace k intelektuálnímu veřejnému přihlášení	Vysoká (písemná poselství)	Ubývající, nízká
Spojení s organizovanou kriminalitou	Relativně malé	Intenzivní spojení s organizovanou kriminalitou, s migračními společenstvy a s legálními oblastmi obchodu
Možnosti financování	Malé finanční možnosti, financování výhradně vydíráním a únosy nebo „revoluční daní“ (ETA)	Lepší finanční možnosti díky celosvětovému transferu kapitálu a legálním obchodním aktivitám

Terorismus v dnešní podobě nerespektuje žádné geografické ani politické hranice. Boj proti němu se po 11. září 2001 vede na celospolečenské a mezinárodní úrovni. Nelze se však omezit pouze na technickou stránku věci, za kterou zodpovídá policie, armáda a vládní úřady. Strategickým cílem a nutností v boji proti terorismu by se měla stát snaha o odstranění jeho příčin, což mimo jiné znamená podpořit vytvoření stabilizovaných, tolerantních a prosperujících společností ve světě.

Nalézt jednoznačné a univerzální příčiny terorismu se zatím nepodařilo, nicméně lze vymezit tři základní úrovně, ve kterých se vytvářejí předpoklady k terorismu, a v jejich rámci identifikovat některé důležité atributy. Jedná se o:

1. mikroúroveň (individuální);
2. mezoúroveň (skupinovou);
3. makroúroveň (společenskou) (Straßner, 2003, str. 44-47).

Na **individuální úrovni** existují snahy o vytvoření psychologického modelu teroristy, kdy ovšem není možné nalézt charakteristiky obecně platné pro teroristy všech variant. **Skupinová úroveň** byla doposud zkoumána především u některých subverzivních teroristických skupin, které praktikují terorismus zdola proti držitelům moci. V subverzivním terorismu ovlivňuje skupina teroristické jednání především:

- Vnitřní radikalizací prostřednictvím utvrzování se o vlastní hodnotě. Jedinec nalezne ve skupině spřízněnost, souhlas a podporu vlastních percepceí, které jsou vně organizace odmítány. Tím se ve skupině vytváří sociální vztahy, které ji posilují. Na druhou stranu vnější prostředí vytváří na skupinu tlak ke konformitě, což ovšem zpravidla vede k její radikalizaci včetně doposud umírněných jedinců.
- Domluveným selektivním vnímáním. Na základě exogenních tlaků se skupina uzavírá do vlastních představ a vytváří tlak na vlastní členy, aby nahradili realitu částečnou realitou a izolovali se od okolního prostředí.
- Dynamikou sebezáchovy. Postupně vnímají okolní svět pouze přes filtr vlastních, prefabrikovaných očekávání reality, k čemuž přispívá identifikace s jinými členy skupiny a stoupající tlak na konformitu uvnitř skupiny. Ve skupině vzniká klamná představa síly, což jí ovšem umožňuje existenci (Straßner, 2003, str. 45-46).

Celospolečenská úroveň determinuje vznik terorismu především existencí zásadních společenských konfliktů povahy sociální, rasové, národnostní, náboženské nebo jejich vzájemnou kombinací. V této souvislosti Krueger a Malečková doporučují na základě studií o palestinské společnosti nevnímat terorismus jako přímou nebo nepřímou odpověď na chudobu a ignoranci, ale jako reakci na politické okolnosti a dlouhodobě zažívané pocity nedůstojnosti a frustrace, které mají podle nich velmi málo společného s ekonomickými podmínkami. To je podle autorů odpověď na otázku, proč mezinárodní teroristické útoky často páchají jedinci, kteří vyrůstali v represivních politických režimech (Krueger, Malečková, 2003).

Nezbývá než vymezit **definici terorismu** pro účely této práce, kdy se nechávám inspirovat Marešovým pojetím: „*Terorismus je použití agresivního a excesivního násilí (anebo hrozba použitím takového násilí), které je naplánováno s dominantním účelem vyslat vážné zastrašující poselství zřetelně většímu počtu lidí (cílovému publiku) než pouze těm, kteří jsou primárními násilnými akty nebo hrozbami bezprostředně poškozeni.*“ (Mareš, 2005, str. 22).

Terorista je v předkládaném textu chápán v užším slova smyslu jako jedinec praktikující terorismus. Úmysl teroristů zabít náhodné, bezbranné oběti, často ženy a děti, bývá glorifikován jejich odvoláváním se na pokud možno vznešené ideály. Jedná se o jeden z typických znaků v chování teroristy, kterým se následující text zabývá. Rozlišuji v něm primární, psychicky narušené teroristy a sekundárně vzniklé teroristy, které je podle mého názoru možné včas ochránit před ničivou ideologií a nabídnout jim jiné možnosti seberealizace než vraždu a případnou sebevraždu.

2 Historie terorismu a jeho kořeny

Soudobý zájem o terorismus přinesl i obrovské rozšíření výzkumného pole směrem do historie. Za terorismus bývají označovány nejrůznější fenomény a události z období před vznikem pojmu terorismus, anebo činnosti, které ve své době nebyly za terorismus obecně pokládány. V kontextu této kapitoly chci poukázat na proměnu hlavních významů termínu terorismus v historickém běhu, kdy však násilí používané tehdy nezahrnovalo všechny aspekty, ze kterých se skládá fenomén dnešního terorismu.

Pohledem do historie teroru a násilí se opakuje stále stejný aspekt napadání skupiny, která je svým způsobem odlišná od ostatního obyvatelstva – ať už na základě rasovém, ideologickém, nebo náboženském. Jak již bylo zmíněno, slovo terorismus vzniklo jako nástroj panství za vlády gilotiny v průběhu Velké francouzské revoluce, ale praktikování jeho obsahu sahá až do časů krvavých atentátů ve starém Řecku a Římě a ke středověkému barbarskému zvyku věšet lidi nad planoucí hranici. Pro mnohé kultury se užívání teroru stalo standardním postupem jednání. Koloniální Evropa pro ospravedlnění svého brutálního útlaku běžně dehumanizovala a démonizovala své protivníky. Tento postup nabyl zřůdných rozměrů při realizaci nacistického „konečného řešení“, v jehož průběhu bylo vyvražděno více než šest milionů židů a dalších, podle německé ideologie, „asociálních“ skupin.

2.1 Terorismus od konce 19. století do roku 1945

Na konci 19. století se vžil pojem terorismus pro protistátní aktivity sociálních revolucionářů, hlavně anarchistů. Tehdejší carský režim patřil k nejzastaralejším a nejdespotičtějším v Evropě a v podstatě se nelišil od feudalismu. Proto se začala formovat různá politická hnutí, jejichž snahou bylo dohnat „historické zpoždění“ (Bonanate, 1997, str. 23).

Mezi nejextrémističtější hnutí v tehdejším Rusku patřila *Narodnaja volja* (Svoboda lidu). Jeho členové, známí jako **narodnici**, začali v rámci společenské obnovy a změny životních podmínek organizovat atentáty na významné představitele carského režimu. Jejich boj se vystupňoval řadou atentátů na samotného monarchu Alexandra II. Neúspěšně je prováděli od roku 1879 až do 1. března 1881, kdy Alexandr II. podlehl zraněním, které mu způsobil útočník Griněvický, když hodil k carovým nohám bombu naplněnou nitroglycerinem.

Důsledkem atentátu byly těžké policejní a politické represe. K předpokládanému povstání a revoluci nedošlo a jádro anarchistů bylo zničeno. Akce ruských narodníků však vytvořily jeden z důležitých impulsů, který později vyústil v ruskou říjnovou revoluci (Švankmajer, Veber, Sládek, Moulis, 1995). Ruské metody přijala také poválečná západoevropská nacionalistická hnutí, zejména IRA a ETA, i městští revolucionáři v Itálii, Francii a Německu 60. let, palestinská organizace PLO a levicoví povstalci v Latinské Americe. Tyto skupiny vytvářely vzájemné podpůrné sítě pro výměnu zkušeností a pomoc při výcviku a globalizační proces může za to, že tyto sítě jsou dostupné také islamistickým extremistům (Scruton, 2007).

Počátkem 20. století začal být pojem terorismus užíván pro metody nacionalistických hnutí, kde zvláště na Balkáně souvisel s rostoucím sociálním a nacionálním napětím. Hledání národní samostatnosti se poprvé masivním způsobem projevilo v Makedonii, která v 19. století patřila stále Turecku. V té době již byly Řecko, Srbsko, Rumunsko a Bulharsko nezávislými státy. Právě tato geopolitická situace vykřesala později jiskru k rozpoutání první světové války.

Snaha vyvést Makedonii z područí turecké nadvlády vedla v roce 1893 k formování teroristické skupiny **IMRO** (česky Interní makedonská revoluční organizace). Ta chtěla svými teroristickými činy upozornit velmoci na utrpení Makedonců. Země však nikdy nezískala úplnou samostatnost. Místo toho byla po balkánských válkách z let 1912–13 a po první světové válce rozdělena mezi tři sousedící státy Srbsko, Bulharsko a Řecko (Sharpe, 2001).

Pohasínající sláva osmanské říše, v 19. století doprovázená odchodem z Balkánu, nechala v regionu mocenské vakuum, o které usilovalo Rakousko-Uhersko a Rusko. Srbští nacionalisté však začali ve jménu sjednocení Jugoslávie formovat krvelačné revoluční skupiny, z nichž nejznámější organizace **Črna ruka** (*Černá ruka*) spáchala 10. června 1903 atentát na posledního představitele rodu, který vládl Srbsku od roku 1817. Král Alexandr Obrenovič a jeho manželka Draga byli zavražděni na protest proti rakouské říši (Bonanate, 1997).

Teroristické akce Černé ruky vyvrcholily 28. června 1914 atentátem na arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este, dědice habsburského trůnu, kterého v Sarajevu zavraždil jeden z jejích členů Gavrilo Princip. Tato událost se stala počátečním impulsem k vypuknutí **první světové války** (1914–1918), s jejímž koncem zanikly monarchie střední a východní Evropy. Mapa Evropy doznala obrovských změn. Teroristické praktiky se osvědčily a ukázaly jako úspěšná strategie, ke které se začala uchýlovat i jiná hnutí.

Srbsko mělo v úmyslu stát se hegemonek nad ostatními etniky, což se setkalo s odporem nového teroristického hnutí chorvatských **ustašovců**. Ti 9. října 1934 spáchali atentát na jugoslávského krále Alexandra, při kterém zemřel i francouzský ministr zahraničí Barthou. V Evropě se zvedla vlna velikého rozruchu nad poznáním, že terorismus nezná hranic. Na základě těchto událostí byl Společností národů schválen první dokument formulující definici terorismu (Bonanate, 1997). Po revolučních událostech v závěru a po skončení první světové války se pro terorismus stalo charakteristické revoluční a kontrarevoluční násilí. Metody útlaku se vztahovaly k tehdejším totalitním státům, hlavně fašistické Itálii, nacistického Německa a komunistického Sovětského svazu (Mareš, 2005).

Druhá světová válka (1938–1945) poznala excesy bezprecedentního násilí. V jejím průběhu vznikl nový objekt militantních útoků – civilní obyvatelé, kteří neměli žádnou spojitost s bitevní linií ani žádné prokazatelné spojení s armádou. Civilisté byli zataženi do rasové politiky německých nacistů a do jejich pokusů o vyhlazování určitých ras. Německá rasová politika se odrazila také na Dálném východě, kde Japonci páchali podobné ukrutnosti. V obou případech často docházelo k zabíjení nevojáků, žen i dětí z důvodů, které neměly z vojenského hlediska žádné opodstatnění.

2.2 Koloniální války

Během dvou následujících desetiletí se politika vybírání cílů mezi civilním obyvatelstvem dále rozvíjela. Rozmáhala se národně-osvobozencká hnutí odporu proti koloniálním velmocím. Zmatky po skončení druhé světové války a oslabení evropských mocností vedly k vypuknutí celé řady násilných konfliktů mezi domorodými nacionalisty a evropskými koloniálními mocnostmi. Dekolonizační války byly dlouhé a kruté.

V **alžírské válce** za nezávislost, ve které proti sobě v letech 1954–62 bojovaly alžírská *Fronta národního osvobození* (FLN) a francouzské vládní autority, se objevoval terorismus na nejrůznějších úrovních a jeho rozsah byl závratný. V průběhu války došlo ze strany *Tajné armádní organizace* (OAS) k neúspěšnému vojenskému převratu, k bombovým atentátům v Alžíru i ve Francii a k několika neúspěšným pokusům zavraždit samotného de Gaulla. Francouzi byli zataženi také do teroru v Indočíně, kde v průběhu 40. a 50. let vedli komunisté na území dnešního Vietnamu dlouhou válku (Bonanate, 1997; Sharpe, 2001).

Indický terorismus, jehož cílem bylo sjednocení tradiční Indie, sahá od roku 1905 do roku 1948, tedy do doby získání nezávislosti. I poté však teroristické praktiky pokračovaly. 30. ledna 1948 došlo k zavraždění Gándího a v následných násilných akcích mezi hinduisty a muslimy zahynuly desetitisíce lidí.

Obzvláště kruté boje o nezávislost vedly africké země (Keňa, Zimbabwe, Namibie, Angola a další), ale k dekolonizačním válkám docházelo i v jihovýchodní Asii (Malajsie) a v některých částech Evropy (Kypr, Řecko) (Sharpe, 2001).

Po druhé světové válce byl tedy terorismus spjat ze západního pohledu s činnostmi tzv. národně-osvobozeneckých a ultralevicových hnutí ve třetím světě, a opět tak získal revoluční rozměr.

2.3 Teror v Latinské Americe

V 60. letech v atmosféře vzrůstajícího napětí mezi oběma ideologickými bloky se Latinská Amerika zmítala v ekonomické krizi. Panovaly tu diktátorské režimy a sociální nespravedlnost. K tomu se přidal ohromný úspěch Fidelovy kubánské revoluce. Rychle se začala rozšiřovat **guerillová hnutí**, jejichž propagátorem a hrdinným protagonistou se stal Ernesto „Che“ Guevara. K největším násilným excesům docházelo ve Venezuele, Brazílii, Guatemale, Uruguay a Argentině. Asi nejznámějším teroristou pocházejícím z Latinské Ameriky se stal Carlos, přezdívaný Šakal, mezi jehož nejvýznamnější akce patří únos ministrů zemí OPEC ve Vídni v roce 1975. Zatčen byl francouzskou tajnou službou v Súdánu v roce 1994.¹¹

Jihoameričtí revolucionáři operující ve městech i na venkově se svými násilnými činy snažili odstranit pravicově orientované vojenské diktatury. Vzhledem k neschopnosti vyvolat pomocí násilí masové hnutí a následnou revoluci, vlna terorismu v Latinské Americe poměrně rychle opadla.

11. Detailněji se způsobu života tohoto teroristy věnuji v části III., v samostatné kazuistice.

2.4 Evropský terorismus ve druhé polovině 20. století

Revoluční rok 1968 představoval jednu z nejnebezpečnějších fází studené války. V tomto období došlo mimo jiné i k neuvěřitelné explozi domácího terorismu v některých evropských zemích.

V Itálii patřila mezi nejvlivnější levicová skupina **Brigatte Rose** (*Rudé Brigády*). Svými násilnými aktivitami, které započala v roce 1970, usilovala o rozbití stávajícího politického systému. Některé jejich akce měly symbolický význam nesmírného dosahu – především únos a následná vražda tehdejšího předsedy křesťanských demokratů Alda Mora z 16. března 1978. O jeho propuštění se tehdy přimlouval i papež Pavel VI., avšak bezvýsledně. Politik byl dva měsíce od únosu nalezen mrtev. Celá Itálie byla v šoku. Tento obrovský „úspěch“ Rudých brigád paradoxně znamenal i zlom v jejich činnosti, protože tím ztratily sympatie a podporu z řad civilistů. Potvrdilo se pravidlo platné od dob atentátu na cara Alexandra II.: „Jestliže protivník snese i ten nejsilnější úder, který mu terorismus může zasadit, pak terorismus nemůže dosáhnout úspěchu.“ (Bonanate, 1997, str. 137).

Ke vzniku velmi silné teroristické skupiny došlo pod vlivem studentské manifestace z roku 1967 také v Německu, kdy byl policií zastřelen student, což následně vedlo ke vzniku **RAF** (*Rote Armee Fraktion*, česky Frakce Rudé armády), známé též jako **Skupina Baader-Meinhof**. RAF spolupracovala s palestinskými teroristickými hnutími, od nichž výměnou za poskytnutí základen v Německu získávala zbraně a odpovídající výcvik. Podílela se mimo jiné na únosu izraelských atletů v průběhu olympiády v Mnichově v roce 1972 a na únosu ministrů OPEC ve Vídni. RAF měla na svědomí i únosy letadel a vraždy významných politických a obchodních představitelů (Bonanate, 1997).

Poté, co ve Francii utichla alžírská krize, která do mateřské země přinesla násilí a teror, prožila francouzská společnost **korsický terorismus**, jenž měl opět separatistický charakter. Korsické akce se projevíly sérií opakovaných, avšak izolovaných útoků, které nikdy nedosáhly destabilizující úrovně. Francie a zejména její hlavní metropole zůstala i v osmdesátých letech křižovatkou mezinárodního terorismu, což Bonanate vysvětluje tím, že země odjakživa nabízela útočiště exulantům, kteří poté ve Francii „pokračovali ve své válce“ (Bonanate, 1997, str. 165).

Nacionalismus a boj o nezávislost reprezentuje také Baskicko, které se skládá ze třech španělských provincií (*Álava*, *Guipúzcoa* a *Vízcaya*) a jedné francouzské (*Beárn*). Baskové mají odlišné rasové i kulturní kořeny. Uchovali si

výjimečný jazyk, který je jediným dosud živým, odedávna používaným neindoevropským jazykem v Evropě.¹²

Baskické nacionalistické cítění má své kořeny již ve středověku, separatistické projevy se však naplno začaly projevovat až koncem 19. století, kdy celou Evropou zmítaly ideje o nacionalismu a sebeurčení. Podporu baskičtí nacionalisté, sdružení v teroristické skupině **ETA** (*Euskadi te azkazaruna*, česky Baskicko a jeho svoboda), nacházeli jednak u místního obyvatelstva a ve svém „politickém křídle“ tvořeném stranou *Herri Batasuna* (Lidová jednota) (Collins, 1997).

ETA se etablovala v roce 1959, tedy v době frankistické diktatury, v období absence základních demokratických norem, politických a občanských svobod. Jako představitel baskického radikálního nacionalismu s marxisticko-leninskou ideologií se snažila teroristickými násilnostmi vyprovokovat ústřední vládu nebo armádu k represivním akcím, které by teoreticky mohly zaměřit veřejné mínění ve prospěch řešení extrémních nacionalistů, tedy k absolutní nezávislosti, vzniku baskického státu *Euskadi*. Asi nejproslulejší akce během diktatury se odehrála v roce 1973, když členové ETA zavraždili admirála Blanka, designovaného nástupce stárnoucího a nemocného generála Franca. Tento smělý čin udělal rázem z ETA významnou součást politické scény.¹³

Neúspěšné pokusy Francovy vlády o potlačení baskického jazyka a kultury vedly k eskalaci baskického nacionalismu do extrémních forem, kdy se do té doby výlučně městský terorismus začal počátkem 80. let prosazovat i ve francouzském Baskicku. Francouzskou vládu to vedlo k přijetí společných bezpečnostních opatření se Španělskem a ke vzájemné spolupráci obou zemí v boji proti terorismu. Španělská vláda nakonec zaručila Baskicku zvýšenou míru autonomie, čímž usmířila nejradikálnější nacionalistické hnutí (Collins, 1997; Bonanate, 1997).

IRA (*Irish Republican Army*, česky Irská republikánská armáda) tvořila ještě nedávno jednu z nejagresivnějších a nejúčinnějších teroristických organizací, jejichž cílem bylo spojení rozděleného Irska. Vznikla v roce 1919 jako ozbrojená složka hnutí za samostatnost na základě iniciativy strany *Sinn Féin*. V letech 1922–1923, kdy vedla v Irsku občanskou válku, byla irskou vládou postavena mimo zákon. Od roku 1931 tedy působí ilegálně (Brzybohatý, 1999b).

Podobně jako baskická ETA má i IRA své politické křídlo v podobě strany *Sinn Féin*. IRA celý spor chápala nejenom jako boj za nezávislost, ale i jako vzdor

12. Na celém kontinentě je jen několik neindoevropských jazyků, a to maďarština, finština a estonština. Vyskytují se tedy jen v nejvýchodnějších částech Evropy (Collins, 1997).

13. Zdroj: <http://wikipedia.com> (key word: ETA).

proti nadvládě protestantských „okupantů“ nad katolíky. Celou situaci komplikovalo a vyhocovalo náboženské napětí mezi blahobytnou protestantskou většinou (jako ve zbytku Spojeného království) a dělnickou katolickou menšinou. Velká Británie vládla Irsku od 12. století, ale převážná většina Irů se nikdy s touto anexí nesmířila. Ozbrojená povstání proti vládě Britů v Irsku a brutální represe britských úřadů mají proto dlouholetou tradici. Například ve 40. letech 17. století došlo v Irsku k mohutným katolickým bouřím, které nakonec potlačilo vojsko Olivera Cromwella (Maurois, 1993).

Během svého působení měnila IRA podle potřeby svou strategii a organizační strukturu, což z ní udělalo mimořádně úspěšnou a flexibilní teroristickou organizaci. Navíc se jí dostávalo finanční podpory od irských emigrantů a často i podpory Irské republiky a katolického společenství v Severním Irsku.

Po „krvavé neděli“, kdy bylo 30. ledna 1972 britskou armádou zastřeleno 13 katolických demonstrantů, začala IRA podnikat útoky přímo na britské pevnině. Tyto útoky šířily mezi civilisty strach a paniku, což nakonec vedlo britskou vládu k ústupkům (Bonanate, 1997; Sharpe, 2001).

V průběhu dlouhého irského boje za nezávislost došlo několikrát k podepsání dohod o intenzivnější spolupráci obou zemí. Následné příměří však IRA často porušovala dalšími bombovými útoky. V rámci mírového procesu nakonec došlo 10. dubna 1998 k podepsání dohody o budoucím uspořádání Severního Irsku. Zmírnily se tak rozpory, které se zdály nepřekonatelné. Také většina občanů podporujících nacionalisty byla toho názoru, že by IRA měla v útocích přestat (Sharpe, 2001). V podobných nacionalisticko-separatistických organizacích jako jsou IRA a ETA se vždy může objevit militantní větev, která poruší příměří a bude chtít pokračovat ve vedení vražedné teroristické kampaně.

2.5 Terorismus na Blízkém východě

Hlavním etnicko-separatistickým terorismem se od konce 60. let staly palestinské aktivity v reakci na vznik palestinského státu, proto média tomuto konfliktu věnují z dlouhodobého hlediska nejvíce pozornosti.

Sionismus vznikl v Evropě 19. století v době, kdy menšiny v mnohonárodnostních imperiích začaly uplatňovat nároky na národní sebeurčení. Historie samostatného státu Izrael formálně začala 14. května 1948, což postupně vedlo k formování nacionalistického terorismu proti Izraeli. V roce 1964 vznikla **PLO** (z angl. *Palestine Liberation Organization*, česky Organizace pro osvobození Palestiny), jejímž cílem se stalo vybudování samostatného palestinského státu na územích okupovaných Izraelem. Souběžně s PLO se organizovala palestinská exilová vláda a další teroristické skupiny. Podle názoru Palestinců došlo v 60. letech k americko-sionistickému spiknutí, které jim mělo zabránit v získání vlasti. Tímto ospravedlňují útoky na americké a izraelské občany a jejich spojence (Sharpe, 2001).

Akceptování teroru jako metody politického boje na konci 60. a v 70. letech 20. století tak vedlo k jeho dalšímu pokračování a rozšíření na mezinárodní úroveň. Palestinské teroristické organizace začaly napadat při pokusech o svržení izraelského státu zranitelné mezinárodní cíle, často letecké společnosti. K nejhorším patřil útok na izraelské sportovce při olympijských hrách v Mnichově, kde organizace *Černé září* vzala izraelské atlety jako rukojmí. Celá akce skočila přestřelkou, při které zahynulo všech 11 rukojmí. Po tomto dramatu zahrnulo Valné shromáždění OSN problém mezinárodního terorismu do svého programu. Mezinárodní publicita okolo incidentu v Mnichově vedla k okamžitému nárůstu teroristických akcí a zároveň podnítila zvýšení rozsahu a kvality výcviku protiteroristických jednotek v jednotlivých státech. Některé neúspěchy teroristů, zlepšení bezpečnostních opatření a negativní dopad na veřejné mínění postupně přinutily palestinské teroristy opustit strategii únosů a začít využívat sebevražedné atentátníky.

V 80. letech někteří autoři nahlíželi na etnický a levicový terorismus jako na jistou síť namířenou proti západní civilizaci, která je řízena z Moskvy a ze států východního bloku. Po skončení studené války se pozornost soustředila na podporu terorismu ze strany „darebáckých zemí“ jako Iránu, Libye, Sýrie apod. (Mareš, 2005, str. 17).

Do poslední vlny terorismu ovlivňující celý svět patří terorismus spojený s **náboženským fundamentalismem** v islámských zemích. Jeho kořeny lze hledat v Íránu, kde ajatolláh Chomejní vyvolal v roce 1979 Islámskou revoluci, jejímž primárním cílem byl návrat k islámským tradicím a obrana proti postupující „westernizaci“. Tuto revoluci dnes často západní média spojují s bojem proti velkému Satanu v podobě Spojených států a jeho spojenců. Britský filozof Scruton připisuje Chomejnímu velký historický význam ze tří důvodů. (1) Ukázal, že islámská vláda je v moderním světě schůdnou alternativou, čímž zničil přesvědčení o nezbytnosti přijetí západního modelu a sekularizace; (2) Prostřednictvím aktivit *Hizballáhu* (Strana Alláhova) v Libanonu učinil základním kamenem své zahraniční politiky vývoz islámské revoluce; (3) Islámskému obrození dodal šíitskou fyziognomii, a do jeho centra tak postavil mučednictví (Scruton, 2007).

2.6 Nová éra terorismu

Po útocích v Oklahoma City a v Tokiu se začalo o terorismu intenzivně diskutovat ve vztahu k náboženskému fanatismu a fundamentalismu, a to i ve vazbě na tehdy intenzivní debatu o terorismu ve spojení se zbraněmi hromadného ničení. O smrtícím útoku v tokijském metru, který 20. března 1995 spáchala náboženská skupina zvaná **Óm šinrikjó** (Nejvyšší pravda), se v literatuře píše jako o historickém mezníku a začátku nové éry terorismu. Nervový plyn sarin tehdy usmrtil jedenáct lidí a dalších pět a půl tisíce osob bylo vážně zraněno. V počtu obětí během jediné teroristické akce se jednalo o „světový rekord“. V souvislosti s tím se začalo hovořit o **ultraterorismu**. Ten charakterizuje teroristickou skupinu, jež „vlastní nebo používá chemické, biologické či jaderné zbraně – čili zbraně hromadného ničení – k politickým účelům“ (Brackett, 1998, str. 19, 54).

Od poloviny 90. let tedy začal být terorismus dáván do souvislosti s novými formami ozbrojených konfliktů, které neodpovídaly tradičně akceptovaným pojetím války mezi armádami dvou nebo více etablovaných států. Tento význam ještě posílil po 11. září 2001, kdy navíc začal být terorismus v obecném pojetí často ztotožňován s militantním islamismem (Mareš, 2005).

Teroristickým útokům na USA z 11. září 2001 věnuji detailnější pozornost ve čtvrté části textu. V rámci dějin terorismu se tento útok stal naprosto bezprecedentním co do počtu obětí i rozsahu psychologického efektu. Sdělovací prostředky začaly znovu hovořit o hyperterorismu, superterorismu či nové éře terorismu.

3 Jednotlivé typy terorismu

Bylo vypracováno velké množství různých typologií terorismu. U politologického výzkumu terorismu se mimo jiné rozlišuje subverzivní terorismus (tj. terorismus zdola proti držitelům moci) a represivní terorismus (tj. terorismus shora, od držitelů moci); státní a nestátní terorismus; revoluční terorismus (pokud je cílem celková změna systému), subrevoluční terorismus (pokud je požadována dílčí změna systému), terorismus establishmentu (pokud je požadováno udržení systému) (Mareš, 2005). V předkládané typologii terorismu jsem vzala do úvahy existenci velkého množství metod používaných teroristy k napadnutí jejich cílů a ty rozdělila podle způsobu provedení nebo podle účinku na veřejnost. Mezi další ovlivňující faktory patří otázka, zda jsou teroristé podporováni státem, jestli operují ve městě nebo na venkově, kde se liší podmínky a příležitosti teroristů a také lokální nebo naopak mezinárodní působení teroristické skupiny. Obecně tedy můžeme terorismus rozdělit do čtyř kategorií podle ideologické příslušnosti, podle povahy teroristických cílů, podle zaměření násilí, výběru cílů a oblasti působení. Poslední kritérium tvoří historický původ teroristické skupiny (Sharpe, 2001). Teroristické metody mohou pomoci k porozumění tohoto fenoménu a jsou důležité v boji proti němu, proto bych se ráda věnovala jejich stručnému popisu.

3.1 Kategorizace třídění

3.1.1 Ideologie terorismu

Ideologie patří k základním kritériím kategorizace teroristů, protože se zabývá souhrnem myšlenek, které teroristická skupina přijímá za své. *Frakce Rudé armády*, která operovala v Německu v 70. a 80. letech, je klasifikována jako

marxistická. Můžeme ji také chápat jako politické hnutí, protože se pokoušela svými teroristickými činy svrhnout stávající společenský řád.

Náboženské dogma vyznává například *Islámský džihád* na Blízkém východě. Jeho členové se vyznačují silným iracionálním náboženským fanatismem a značnou intolerancí k jiným názorovým směrům. Náboženská ideologie i nacionalismus mají často politické rysy, takže se oba mohou překrývat a působit souběžně.

Logika politického terorismu představuje v zásadě logiku psychologického boje, ovšem zdaleka ne všechny formy psychologického boje lze označit za terorismus. Jedná se o případy předem naplánovaného použití brutálního násilí dovedeného do krajností s tím, že spáchání činu nejprve působí na veřejnost a teprve pak splní svůj účel, pro který byl spáchán. Například politické atentáty v pojetí ruských narodníků byly aktem pomsty a zároveň prostředkem agitace. Jako takové se staly aktem psychologické války, která byla oslavována jako nová metoda účinnější než dříve používaný způsob revolučního boje (Strmiska, 1996).

Příklad ruských narodníků spadá do kategorie anarchistických skupin bez pevné ideologické orientace nebo cíle, které se zaměřují pouze na destrukci systému. Dále můžeme jmenovat neonacistické skupiny, jejichž motivem je rasová nesnášenlivost zdůvodňovaná neonacistickou ideologií.

3.1.2 Povaha teroristických cílů

Výhoda kategorizace podle cílů, jichž chtějí teroristé dosáhnout, spočívá v možnosti rozlišovat mezi státem podporovaným terorismem a terorismem proti státu. Pomáhá tak identifikovat režimy, které terorizují vlastní obyvatelstvo. Za francouzské revoluce v letech 1793–94 byla vláda teroru nástrojem *Výboru veřejného blaha* na zničení jakékoliv případné opozice proti revolučnímu režimu a měla významný represivní účinek na politický život tehdejší Francie (Maurois, 1994).

Ideologie revolučních teroristů je specifická tím, že zahrnuje svržení stávajícího společenského řádu (*Rudé brigády* v Itálii, *Frakce Rudé armády* v Německu). Nacionalistický terorismus se zase snaží prosadit sebeurčení své národnostní skupiny nebo regionu (IRA, ETA).

3.1.3 Zaměření násilí, výběr cílů a oblasti působení

Teroristé mohou cíl útoku pečlivě vybrat nebo náhodně zvolit. S kategorizací podle cíle souvisí i prostředí, ve kterém teroristé operují. Tak například *Brazilská národní osvobozenecá akce* vedená Marighellou, známého jako „otec městského terorismu“, operovala výlučně ve městě. Naproti tomu *Světlá stezka* v Peru uplatňovala taktiky teroru zase jen na venkově. Tuto metodu můžeme ještě rozšířit podle zaměření na akce ve vlastní zemi nebo na mezinárodní terorismus (Brzybohatý, 1999a; Sharpe, 2001). Domácí terorismus je typický pro evropské organizace typu IRA, ETA, mezinárodní terorismus pro současné islamistické skupiny.

3.1.4 Historický původ teroristických skupin

Poslední metoda kategorizace člení teroristické skupiny podle jejího historického původu a částečně se překrývá s výše jmenovanými typy terorismu.

3.2 Nacionalistický terorismus

Nacionalismus je sice historicky relativně mladý fenomén, ale může nabývat velmi silných a nebezpečných podob. Podílel se kupříkladu na vzniku obou světových válek. Lze ho definovat jako „politický směr, podle kterého je vlastní národ základní společenskou jednotkou, nadřazenou nad ostatní“ (Chmelík, 2001, str. 9). Jako politická veličina začal nacionalismus sílit v průběhu 19. století, kdy si národy žijící v monarchiích a mnohonárodních státech silně uvědomovaly příslušnost k určité komunitě a toužily po sebeurčení a národní identitě. Touha po národním státě se ve 20. století rychle rozšířila do všech kolonií v zemích třetího světa.

Terorismus v těchto kontextech slouží jako prostředek dosažení politické změny, kdy nacionalistická uskupení účelově vyvolávají paniku, nahání hrůzu a zastrašují nejširší veřejnost. IRA si například v Irsku vybírala své cíle z řad příslušníků bezpečnostních sil a v Británii napadala obchodní domy a hustě zalidněné veřejné objekty, aby tak ovlivnila co největší počet lidí proti vládní politice udržování Severního Irska jako součásti Spojeného království.

Nacionalisté používají teroristické metody také k omezení cizích vlivů ve vlastní zemi. Tato tendence byla patrná v Latinské Americe v průběhu 60. a 70. let, kde došlo k vlně revolučních povstání, která se pokoušela napodobit Castrův

úspěšný model z Kuby namířený proti Spojeným státům. Obzvláště bohatý na nacionalistické teroristické aktivity je Blízký východ. Gal-Or upozorňuje, že „pokud budou existovat snahy národů o sebeurčení, dotud potrvá nebezpečí, že se v zájmu prosazení svých snah uchýlí k terorismu“ (Sharpe, 2001, str. 189).

3.3 Revoluční terorismus

Revoluční terorismus má své kořeny v politické ideologii a jeho cílem je svržení ústavní vlády. Do této kategorie řadíme levicovou marxisticko-leninskou ideologii i pravicový fašistický extrém (Strmiska, 1996).

Levicový revoluční terorismus je založen na ideologii myšlenkově vycházející z děl Marxe a Engelse. Často bývá podporován lidmi, kteří strádají, trpí sociálními problémy a nezaměstnaností. „To, kým nebo čím je jedinec ve společnosti, je dané jeho narozením do určité společenské vrstvy.“ (Baumeister, 1987, str. 227). Příslušnost k určité společenské vrstvě může jedince odsoudit k celoživotní chudobě a s tím souvisejícímu nedostatečnému zdraví psychickému i fyzickému. Revolucionáři věří, že tyto nespravedlivé sociální rozdíly lze vyrovnat nebo alespoň zmírnit. Do této kategorie můžeme zařadit *Rudé brigády* operující v Itálii (Brzybohatý, 1999a; Sharpe, 2001).

Představitelé pravicových revolučních aktivit chtějí dosáhnout všeobecné krize ve společnosti, která by přinesla zvýšená represivní opatření a znemožnila tak vládnoucí instituce. Jako příklad poslouží německá RAF nebo Hitlerovi nacisté.

3.4 Extremismus krajní pravice

Činnosti krajně pravicových extremistů nebezpečně vzrůstají po celém světě. I v České republice nebo Rusku je v posledních letech patrný nárůst extremistických nálad, na kterém se podílí stále vyšší počet mladistvých. Revoluční terorismus krajní pravice je historicky reprezentován italským fašismem a německým nacismem. Ve Francii působí extrémní přívrženci *Národní fronty*, kteří napadají francouzské Alžírany, v Německu a v České republice hnutí skinheads, v Anglii je aktivní skupina *Combat 18*. Extremismus obvykle neumí reálně hodnotit politickou situaci. Jeho stoupenci nepřipouštějí kompromisy, což vede k radikalizaci řešení a postojů. Typický sklon k extremismu bývá u mladých podmíněn stádiem vývoje. Působí zde i další psychické faktory a spouštěcí

mechanismy, kterými se podrobněji zabývám v subkapitole „Sklony k extrémismu a jeho psychologické kořeny“.

Chmelík definuje extremismus v obecném pojetí jako „výrazné odchýlení se od obecně uznávaných a v aktuální době přijímaných norem. V rovině sociologické lze extremismus vymezit jako souhrn určitých sociálně patologických jevů vytvářených více či méně organizovanými skupinami osob a příznivci těchto skupin s dominujícím odmítáním základních hodnot, norem a způsobů chování platných v aktuální společnosti. V politice je takto označován krajně radikální nebo výstřední postoj“ (Chmelík, 2001, str. 8). Mezi základní principy patří myšlenka, že určité skupiny jsou nadřazené těm ostatním a přesvědčení o přijatelnosti násilí jako legitimní formě činnosti. Krajně pravicoví extrémisté uznávají autoritářství a víru v potřebu silného vůdce národa. Pochopitelně cítí nenávisť vůči komunismu a socialismu (Bananate, 1997).

Bjorgo nabízí vysvětlení pro ideologický posun mládeže směrem k extremismu. Jednak pád železné opony a s ním spojený kolaps Sovětského svazu ukázal, že komunismus není věrohodným modelem pro radikální společenské změny. Dnešní mládež se staví do opozice proti svým rodičům, kteří byli ovlivněni levicovými hnutími mládeže z 60. a 70. let. Potřeba bezpečí v určité skupině lidí, kde jsou znaky rasy a národa jednoduše a jasně definovatelné, může fungovat jako silný motiv. Dalším působícím faktorem může být zvyšující se migrace, což přináší rasové napětí, a také ztrátu důvěry v zavedené politické strany (Sharpe, 2001, str. 193).

3.5 Jednoúčelové teroristické skupiny

Aktivisté jednoúčelového terorismu se obvykle zaměřují na jeden specifický problém, o němž si myslí, že si zaslouží okamžitou pozornost veřejnosti. Zároveň jsou přesvědčeni o výjimečnosti tohoto problému. Většina těchto skupin se obvykle k násilí uchyluje až v okamžiku, kdy má pocit, že tradiční parlamentní cesty selhaly nebo přinášejí jen malý pokrok. Může se jednat o militantní skupiny ochránců přírody, extrémní hnutí za práva zvířat nebo násilné antipotratové skupiny, které demonstrují před klinikami, blokují východy nebo se dokonce uchylují ke střelbě či bombovým útokům na kliniky. Hill, vůdce americké skupiny *Obranná akce*, byl dokonce souzen v souvislosti s vraždami dvou doktorů, kteří potraty prováděli (Sharpe, 2001, str. 196).

3.6 Domáci a mezinárodní terorismus

Některá teroristická hnutí se výlučně zaměřují na ovlivnění domácí politické scény. Týká se to například atentátníka Timothy McVeigha, zodpovědného za teroristický výbuch v Oklahoma City v roce 1995. Většina teroristů však funguje na mezinárodní úrovni. Gal-Or vidí důvody internacionalizace terorismu ve třech aspektech. Příčinou je podle něj kolaps evropských imperií a s ním spojený koloniální boj o nezávislost, při kterém mnoho států pomáhalo teroristům v jejich kampaních za ukončení koloniální nadvlády. (Maroko a Tunisko například pomáhalo teroristům z *Alžírské národně-osvobozené fronty* v boji proti Francouzům). Druhý aspekt tvoří studená válka, během které oba ideologické bloky podporovaly proti sobě stojící skupiny bojovníků za svobodu. Třetím vlivem, který silně přispěl k internacionalizaci terorismu, je podle něj situace Izraele, státu vzniklého uprostřed arabského světa (Sharpe, 2001).

Internacionální terorismus pracuje obvykle na několika úrovních:

1. Část obyvatelstva jedné země pomáhá teroristům z druhé země (ETA a její početná skupina přívrženců v jižní Francii, IRA a její podpora z americké diaspory i ze strany samotného irského obyvatelstva). Podpora a pomoc z ostatních zemí může mít různé formy – skrytou ochranu, shromažďování finančních prostředků, lobbování u vládních činitelů či příslušná propagace.

2. Podpora terorismu vychází přímo od státu. Praktikoval ji v průběhu studené války Sovětský svaz i Spojené státy. Pro obě strany znamenala podpora terorismu úspěšný způsob, jak dosáhnout některých politických záměrů. Výrazný případ státní podpory terorismu se vyskytl také na Blízkém východě, kde od 60. let běžně posílala Sýrie a Libye zbraně, finance a výcvik celé řadě guerill a teroristů. K mediálně nejznámějším mezinárodním teroristům patří bojovníci za nezávislou Palestinu. Uvažovat v celosvětovém měřítku patří k zásadním rysům moderních teroristů (Sharpe, 2001).

3.7 Státní a nestátní terorismus

Existují různé formy státního terorismu. Jednu z hlavních forem teroru používá vláda proti vlastním občanům, aby se udržela u moci. Znamená především útlak a zastrašování obyvatelstva. Často dochází k vydávání zákonů, které legalizují mučení, bití a zabíjení policejními silami nebo armádou. Teror může vláda zaměřit proti celé populaci (Stalinovy čistky) nebo vůči vytypovaným skupinám (kurdské obyvatelstvo v Iráku). Státní teror potlačuje hnutí odporu a diktátoři a vlády, které je používají, nemohou být během své vlády za své činy

podrobeny soudnímu vyšetřování (Strmiska, 1996). Další typ představuje státem podporovaný terorismus určený k destabilizaci cizí nepřátelské vlády. Stát není do teroristických operací zapojen, pouze je kontroluje.

Poslední typ státního terorismu tvoří podporování nezávislé teroristické skupiny v zahraničí prostřednictvím peněz a zásob. Příkladem státu, který v nedávné minulosti praktikoval všechny tři formy, je Írán. Terorizoval jednak etnické menšiny na svém území, vraždil představitele opozice v exilu a také poskytoval peníze, zbraně, výcvik a ochranu teroristům z islámských organizací (Sharpe, 2001).

3.8 Městský a venkovský terorismus

Klíčový rozdíl mezi městským a venkovským terorismem spočívá ve fyzické odlišnosti prostředí. Ve městě se obvykle pohybuje plno lidí a bezpečnostní síly nejsou nikdy daleko. Městští teroristé se proto musí pohybovat nenápadně, rychle udeřit a okamžitě se ukryt. Jejich kampaně se zaměřují na masové akce a jednorázové násilné akty, jejichž cílem je získat přízeň vlastní komunity a publicitu světové veřejnosti. Naproti tomu na venkově mají teroristé více volnosti a prostoru, proto jsou venkovské skupiny schopny kontrolovat daleko větší území (Strmiska, 1996).

Venkovské guerilly mají spíše vojenskou strukturu, která dovoluje nasadit velké jednotky, což u městských teroristů není z důvodu odhalení možné. Typická bývá organizace malých buněk. Výhoda městského terorismu spočívá ve snadné zranitelnosti prostředí, ve kterém operují, což může mít značný dopad na společnost. Akce venkovských teroristů takovou odezvu většinou nemají (Sharpe, 2001).

3.9 Náboženský terorismus

Náboženství a terorismus mají dlouhodobou společnou historii. První akty náboženského násilí se odehrály již před 2000 lety. Vraždy ve Starém Římě byly vykonávány s cílem zapůsobit na širokou veřejnost. Slovo *zealot*¹⁴ je odvozeno z židovského označení pro sektu, která ve starověku bojovala proti nadvládě

14. Termínu *zealot* se v angličtině užívá k označení fanatika.

Římanů v dnešním Izraeli. *Zealoté* vedli proti okupantům nesmiřitelnou vražednou kampaň. Člen sekty se obvykle vynořil z davu na tržišti a před očima přihlížejících prořzl hrdlo římského legionáře nebo židovského občana podezřelého ze zrady nebo náboženského odpadlictví (Sharpe, 2001).

V 11. století se proslavila šíitská sekta *assasínů*, jejíž stoupenci se shromáždili na hradě Alamút v těžko přístupných horách severního Iránu, odkud podnikali vražedné mise proti sunnitským Seldžukům. Neprováděli však sebevražedné útoky, jak se někdy nesprávně uvádí, nýbrž napadali vybrané oběti dýkou na veřejnosti, aby jejich čin měl co největší ohlas. Počítali přitom s tím, že budou chyceni a popraveni (Kropáček, 2002a).

Brackett uvádí, že ještě v roce 1965 neexistovaly žádné nábožensko-teroristické skupiny. Celkový počet teroristických činů se během posledních let snížil, procento mrtvých a zraněných při jednotlivých akcích však vzrostlo. Rozšíření náboženského terorismu má za následek velké množství těchto smrtonosných akcí. Více než čtvrtinu všech obětí terorismu za posledních patnáct let mají na svědomí teroristické útoky řízené islámskými extremisty (Brackett, 1998). Náboženské pozadí nemají pouze islamistické skupiny, ale i hnutí s nacionalisticko-separatistickými teroristickými motivy, jako například katolíky ovládaná IRA.

Ze Středního a Blízkého východu pochází řada teroristických skupin prosazujících šíření islámu fanatickým způsobem. Tyto skupiny netolerují jiné názorové směry a při prosazování svých myšlenek jdou až na hranici mučednictví. Svůj boj považují za „totální válku“ a jsou ochotni za ni položit vlastní život. Vlna extremistického islámského hnutí má primární rysy nábožensky motivované revoluce Chomejního. Musíme však rozlišovat mezi islámem jako totalitární ideologií a islámem jako světovým náboženstvím.

Náboženský terorismus se neomezuje jen na islámské skupiny na Blízkém východě. Jeho existence se týká naprosto rozdílných oblastí – Evropy, Severní Ameriky, jižní Asie, severní Asie. Mezi teroristy patří bílí křesťané, radikální židé, militantní sikhové i nejvíce medializovaní islámští fundamentalisté. V současnosti představují náboženské extremistické skupiny obrovské nebezpečí hlavně díky své nevypočitatelnosti a užívání sebevražedných praktik.

4 Teroristické „know-how“

4.1 Organizační struktura teroristické skupiny

Teroristické skupiny mají různou strukturu i organizaci vyplývající z operačních podmínek, tradic a jejich možností. Přesto většina organizačních schémat skupin tradičního terorismu vychází z jednotného obecného modelu. Je možné ho znázornit jako pyramidu, na jejímž vrcholu je štáb a tvrdé jádro skupiny. Členové tohoto jádra vybírají cíle útoku, zpracovávají plány, analyzují informace. Střední část pyramidy tvoří aktivní členové, kteří provádějí vlastní teroristické útoky. Tito lidé, stejně jako vedoucí činitelé skupiny, žijí v přísné ilegalitě. Počet aktivních teroristů ve skupině může dosahovat i několika desítek lidí. Často operují v malých buňkách, které čítají tři až pět členů. Na další úrovni figurují aktivní podporovatelé, akcí se přímo nezúčastnících, ale zajišťujících vše potřebné pro činnost skupiny. Obstarávají finance, dopravní prostředky, doklady, byty, zbraně atd. Tito sympatizující jedinci tvoří velmi důležité spojení členů ve skupině. Nejpočetnější skupinu tvoří pasivní pozorovatelé, kteří se obvykle omezují na ideologickou podporu, ale zároveň představují zálohu pro rekrutaci nových členů (Brzybohatý, 1999a). Sympatizující jedinci podporující teroristickou stranu finančně nebo mediálně, bývají často členy nějaké politické organizace. Například IRA byla neoficiálně propojena s legální politickou stranou *Sinn Féin*.

Při zkoumání organizační struktury teroristů musíme vzít také v úvahu typ činnosti a násilných akcí, kterými se skupina zabývá. Největší rozdíly najdeme patrně u městského a venkovského terorismu. Městský typ vyžaduje naprosto odlišnou strukturu vzhledem k tomu, že se teroristé pohybují v prostředí fyzicky zcela ovládaném protivníkem a je nutné jejich nejvyšší utajení. Proto se nejvíce osvědčila struktura malých skupin. Venkovští teroristé jsou naopak organizováni ve velkých skupinách složených z menších úderných jednotek. Struktura teroristických skupin není neměnná a průběžně se vyvíjí. IRA měla původně strukturu venkovské teroristické organizace, ale poté, co se britským bezpečnostním silám podařilo do ní proniknout, se přeorganizovala na městskou strukturu malých skupin. Teroristické útoky mohou provádět i jednotlivci, ale bez potřebné podpory a logistiky se pravděpodobnost úspěchu snižuje (Brzybohatý, 1999a). Představitelé nového terorismu také pracují v přísně utajených buňkách, těžší z volného přístupu k informacím a z možnosti efektivně využívat telekomunikace a moderní technologie.

4.2 Strategie a taktika teroristů

Strategie terorismu vychází téměř vždy z globální nebo regionální politické situace. Častým cílem teroristických aktivit je změnit stávající politickou situaci nebo ovlivnit směr jejího vývoje. Použití násilí se z teroristického pohledu jeví jako jediná metoda, jak požadovaných změn dosáhnout. V přímé konfrontaci se systémem, proti němuž teroristé bojují, totiž není naděje na vítězství. Politici v tomto smyslu hovoří o zbabělosti teroristů, protože se vyhýbají přímému souboji. Někdy bývá tento asymetrický boj nazýván „symptodem slabosti“ (Brzybohatý, 1999a, str. 31).

Teroristé si uvědomují, že teroristický útok nebo jeho hrozba s největší pravděpodobností nezmění nebo nerozbije politický systém určitého státu. Proto patří mezi nejdůležitější momenty psychologická reakce, kterou jejich útoky vyvolávají. Akce tedy provádějí především kvůli předpokládanému účinku na třetí osoby, nikoli na oběti samotné. Členové teroristických skupin usilují hlavně o vyvolání pocitu strachu a nejistoty a o jeho následné stupňování, kterého dosahují především sériovými a opakovanými útoky. Základní princip útoku představuje moment překvapení. Porážky nepřítele teroristé dosahují nikoli jeho zabitím a zničením, ale strachem ze zabíjení a ničení, které by mohlo přijít. Prostřednictvím těchto emocionálních reakcí mohou manipulovat veřejným míněním, kdy se snaží zdiskreditovat vládu, vytvořit falešnou představu o její slabosti, neschopnosti a zkorumpovanosti. Mohou si vybudovat takové strategické pozice, které bude vláda přinucena akceptovat a na jejímž podkladě přijme teroristickou skupinu jako partnera k jednání. V minulosti jakýkoli úspěch teroristů při vyjednávání s vládou povzbudil další skupiny k teroristické činnosti. Proto vyjednávání s teroristy v situaci, kdy nedrží rukojmí a nevydírají stát, osobně nepokládám za vhodné. Pokud vláda teroristům ustupuje, do určité míry tím legalizuje jejich násilné činy. Samozřejmě odlišná situace nastává při zadržování rukojmích a vydírání státu, kdy se vyjednávání s teroristy nabízí jako efektivní prostředek pro záchranu lidských životů, jejichž zmaření jinak hrozí.

Aby si teroristé získali širší podporu, musí svou strategii přizpůsobovat i hodnotám potenciálních stoupenců anebo těch, kteří by jim mohli poskytnout podporu. Proto například ultralevicoví teroristé vybírali oběti více selektivně mezi jednotlivými reprezentanty „imperialistického státu“, protože neselektivními útoky na obyvatelstvo by ztratili sympatie tříd, o jejichž přízeň usilovali. Naproti tomu chtějí soudobí islamisté vyvolat tlak západní veřejnosti na své vlády, aby vyhovely jejich požadavkům, proto jim nevdají velký počet náhodných obětí. Ten naopak

dokazuje sílu útočníků stoupcům, kteří žijí převážně v muslimském světě a až na výjimky nemohou být mezi oběťmi útoků. V tomto smyslu je pro určité teroristy vhodné dokázat svou moc, která je může stavět do strategické pozice jedné strany válečného konfliktu v globálním rámci, zvláště při soupeření se Západem (Mareš, 2005, str. 43).

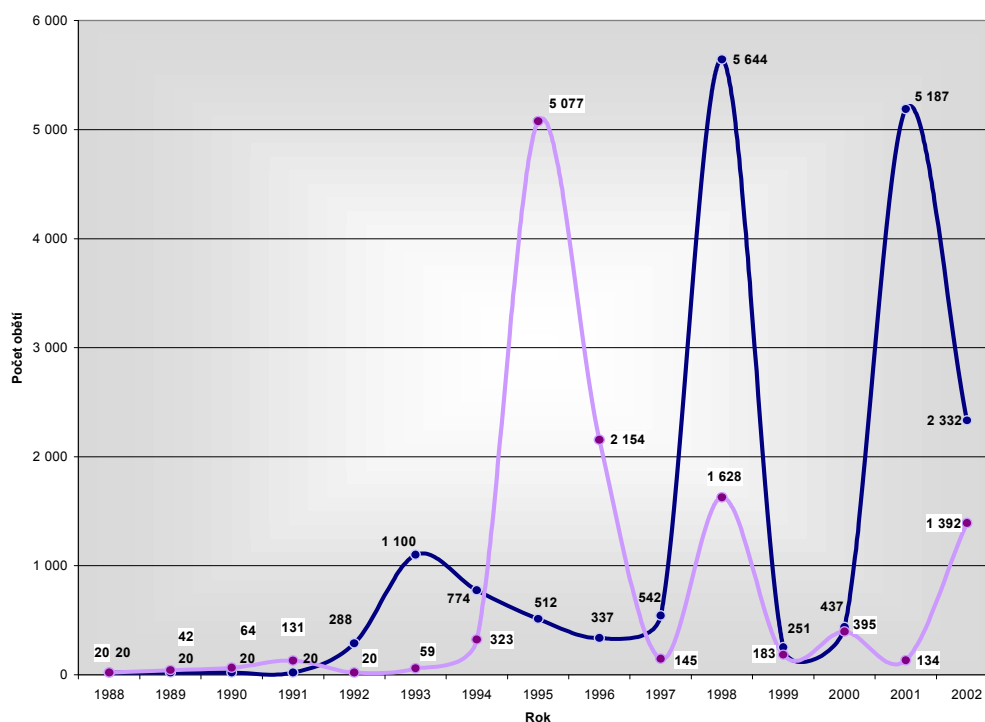
Obecná snaha soudobé teroristické taktiky spočívá v dosažení zastrašení široké a nezúčastněné veřejnosti a následné destabilizaci politického systému. K prosazení těchto cílů potřebují teroristé zájem celé společnosti. Proto je každý teroristický čin plánován tak, aby vyvolal co největší vnější efekt. Čím větší je jeho brutalita a následky, tím se zvyšuje pravděpodobnost, že ovlivní veřejné mínění, vládu, výsledky voleb atd. Masový a dlouhodobý zájem informačních médií pak slouží jejich propagandě. Při výběru cíle teroristé zvažují nejen ohlas, který útok vyvolá, ale také samozřejmě případná rizika.

4.3 Typy teroristických útoků

K nejfavorizovanějším teroristickým metodám vždy patřily bombové útoky, protože pravděpodobnost, že bude pachatel odhalen, je poměrně malá. Odpálení nálože ve středu města však nemusí nutně přitáhnout takovou pozornost jako jiné metody. Únosy letadel, které se v 70. letech velmi rychle rozšířily, automaticky poskytly teroristům příležitost ke vstupu do světových médií. Také držení rukojmích představuje časově delší záležitost, která může setrvat na předních stránkách tisku celé týdny. Vražedné atentáty na politické prominenty rovněž zajistí rozsáhlou publicitu. Většina vykonavatelů nového terorismu je natolik oddána své ideologii, že neváhají pro ni zemřít při sebevražedných bombových útocích. Podobné činy samozřejmě mají obrovský psychologický účinek a jejich efekt bývá obrovský.

Srovnání islámských a neislámských teroristických organizací ukazuje rozdíly ve výběru typu útoku. Například únosy lidí jsou u neislámských organizací oblíbenější, kdy v období 1988-2002 představovaly 17,6% z celkového počtu útoků oproti 8,1% únosů u islámských skupin. Stejně tak bombové útoky převládaly u neislámských organizací, kde tvořily 18,9% všech útoků oproti 11,4% u islámských organizací. Hlavní zbraní islámského terorismu představují sebevražedné atentáty, které tvoří téměř čtvrtinu všech útoků islámských teroristických skupin, konkrétně se jedná o 23,9% oproti 7,2% u neislámských organizací.

Graf č. 1: Počet obětí teroristických útoků u islámských a neislámských organizací, 1988-2002 (Ben-Dor, Pedahzur, 2004, str. 85)

4.3.1 Bombový útok

Výbušná zařízení patří u teroristů k oblíbeným, protože jim umožňují operovat v malých počtech, a přitom zachovávají schopnost zabít mnoho lidí. Navíc lze rychle uniknout bez zranění a i při sebevražedných pumových útocích je obětován pouze jeden terorista. Kladení bomb do míst s velkou koncentrací lidí, při kterém dojde k velkým obětem na životě, otřese vždy celou společností a vyvolá značný zájem sdělovacích prostředků. A o zájem médií teroristům jde především (Brzybohatý, 1999a).

Teroristé často používají jednoduchá odpalovací zařízení. Prvky pro výrobu bomby mohou být velmi levné a snadno dostupné. Pokud má teroristická organizace svého výrobce bomb, bývá pečlivě chráněn a oddělen od aktivistů, kteří bomby nastražují (Sharpe, 2001). Bombové útoky patří mezi jednu z nejstarších forem terorismu vůbec. Poprvé ji použili ruští nacionalisté proti ruskému caru Alexandrovi II., kterého zavraždili v roce 1881.

Útoky mohou být vedeny jednak proti *náhodným osobám*, což vždy šokuje celou společnost, nebo proti konkrétní osobě – většinou se jedná o jedince veřejnosti dobře známého, často státního činitele. Útok na *prominentní osobu*

bývá pro teroristy nebezpečnější z důvodu zvýšené ochrany, proto musí být velmi dobře připraven. Další variantou je použití výbušného systému proti *symbolickým cílům*. Může se jednat o objekt představující pro určitou zemi vysokou symbolickou hodnotu a význam. Ničivý efekt v tomto případě není rozhodující; teroristům jde spíše o snížení autority vlády ve vnitrostátním nebo mezinárodním měřítku. Následného psychologického efektu lze velmi snadno zneužít. Poslední variantu představuje bombový útok proti *významným cílům*, mezi něž patří důležitá průmyslová centra, elektrárny, vládní budovy. Opět nejdůležitější není samotný cíl, ale důsledky, které jeho vyřazení nebo napadení bude mít (Brzybohatý, 1999a). Útoky na Světové obchodní středisko v New Yorku v roce 1993 i 2001 byly z hlediska útočníků velmi významným a současně i symbolickým cílem.

4.3.2 Zadržení rukojmích, únosy lidí a letadel

Únosy a zadržování rukojmích se po celá staletí používaly jako účelové prostředky k dosažení strategických nebo taktických cílů (například pro zajištění loajality, získání výkupného, zavraždění z důvodu pomsty). Únosy lidí a letadel se rozmohly zejména v 60. a 70. letech, což souviselo s rozvojem technologií, internacionalizací terorismu a nárůstem podpory terorismu ze strany některých států. Dnes tento typ teroristické činnosti nejčastěji slouží jako prostředek k vymáhání výkupného, k dosažení změny v politice vlády a propuštění svých členů výměnou za svobodu uneseného člověka. *Držení rukojmích* se stalo velmi oblíbeným a účinným teroristickým prostředkem během války v Iráku. Zadržení rukojmích na známém místě znamená pro teroristy značnou nevýhodu, protože omezuje jejich pohyblivost a téměř vylučuje možnost úniku. Další nevýhodu představuje jejich zranitelnost v případě vládní akce na osvobození rukojmích. Únosy, kdy teroristé drží rukojmí na neznámém místě, trvají obvykle déle, protože poskytují teroristům výhodu anonymity, bezpečí a pohyblivosti, zatímco bezpečnostní síly nemají téměř žádnou možnost zasáhnout (Sharpe, 2001).

Společným prvkem únosů a braní rukojmích bývají výhrůžky smrtí, zraněním nebo prodlužováním zajetí rukojmích za účelem vytvoření nátlaku na vládu, soukromou společnost, ale i veřejnost. Po nesplnění požadavků v určeném termínu může následovat trest formou postupného zabíjení zajatců. Zabití všech rukojmích by mohlo být pro teroristy kontraproduktivní, proto ve svém vlastním zájmu nechávají zajatce živé jako pojistku proti ozbrojenému zásahu bezpečnostních sil a proti vlastní smrti. Pokud ovšem nechtějí sami zemřít.

Jako ochrana proti zásahu na osvobození rukojmích může sloužit zajetí vysoce postavených úředníků nebo obchodníků, jenž zároveň zvyšuje publicitu teroristické akce i cenu rukojmích pro vyjednávání. Jeden z nejnámějších incidentů s braním rukojmích provedl v roce 1975 představitel tradičního terorismu Carlos „Šakal“ a pět členů PFLP (angl. *Popular Front for the Liberation of Palestine*, česky Lidová fronta pro osvobození Palestiny). Na schůzce OPEC (Organizace zemí vyvážejících ropu) unesli 11 arabských naftových ministrů. Za jejich propuštění dostali výkupné 25 milionů dolarů a volný odchod do Alžírsko (Follain, 2000).

Braní rukojmích může skončit i smrtí zadržovaných osob, zejména v případech, kdy vládní autority odmítnou s teroristy vyjednat. Zdá se, že k tomu v minulosti nejčastěji docházelo při únosu jediné významné osobnosti. K nejnámějším případům patří únos a vražda prominentního západoněmeckého obchodníka Hannse-Martina Scheyera *Skupinou Baader-Meinhof* v roce 1977 a únos a vražda italského politika Alda Mora *Rudými brigádami* v roce 1978 (Bonanate, 1997). V současnosti opět dochází k úmrtí rukojmích z důvodu nevyjednávání s teroristy, jako tomu bylo například v případě severoosetské beslanské školy, kde zemřelo více než 300 rukojmích.¹⁵

Trend *únosů civilních dopravních letadel* zahájila v letech 1969–70 záplava únosů letadel kubánskými teroristy, což ustalo po podepsání americko-kubánské smlouvy o vydávání únosců do země původu a jejich přísném trestání (Sharpe, 2001). Palestinské teroristy však tato situace neodradila a únosy letadel se na čas staly jejich hlavní teroristickou činností. V srpnu 1969 unesla organizace *Al Fatah (Al-Asifa)* izraelský letoun společnosti *El Al* do Alžíru a poprvé použila taktiku zadržení cestujících jako rukojmích, které propustí výměnou za osvobození uvězněných Palestinců. Po dvou týdnech vyjednávání Izrael ustoupil a propustil 16 teroristů výměnou za zadržované cestující (Bonanate, 1997; Sharpe, 2001). Tento úspěch vedl k obrovskému nárůstu únosů letadel, což na druhé straně urychlilo vývoj a zavedení přísných bezpečnostních mechanismů a vedlo k podepsání mezinárodních dohod a založení speciálních osvobozovacích komand. Únosci zdokonalili své operační schopnosti a museli přikročit spíše k sabotážím nebo kladení bomb do letadel, protože bezpečnostní opatření jim stále méně dovozovala uskutečnění únosu. Zcela nový způsob terorismu s použitím únosu letadel a

15. Podrobněji se situací držení rukojmích v Beslanu zabývám ve čtvrté části textu, v kapitole „Případové studie“.

sebeobětováním sebe i cestujících znamenal úder na Světové obchodní středisko a Pentagon z 11. září 2001.

Za zvláštní typ teroristických akcí lze označit *obsazování ambasad*, které bylo nejvíce užíváno v 70. letech. Poté, co vlády v rámci boje proti terorismu začaly formovat elitní jednotky na osvobozování rukojmích, teroristé začali od útoků na velvyslanectví upouštět (Sharpe, 2001). Únosy a vraždy mohou vyvolat větší a delší publicitu ve sdělovacích prostředcích, ale pro jejich pachatele představují větší riziko. Proto je poměr bombových útoků k ostatním formám teroristické činnosti vyšší (Brzybohatý, 1999a).

4.3.3 Vražedné atentáty

Termínem vražedný atentát se označuje vražda významné osoby vykonaná z politických důvodů. Obvykle se pečlivě plánuje a připravuje s velkým předstihem. Atentátníci často věří, že jediná vražda může změnit budoucnost. V moderní historii známe mnoho slavných obětí atentátů: bratři Kennedyové, Martin Luther King, matka a syn Gándiové a další. Při jakémkoli úspěšném atentátu platí, že čím vyšší je symbolická hodnota cíle, tím silnější je dopad na společnost (Sharpe, 2001). Atentáty tedy nejsou zaměřeny pouze proti samotné oběti, ale přinášejí poselství pro určitou cílovou skupinu. Tu nejčastěji tvoří právě široká veřejnost, u které chtějí atentátníci vyvolat strach nebo od ní naopak získat podporu. Útok tedy může veřejnost zastrašit nebo ji naopak uklidnit a povzbudit. Atentáty mohou být součástí širší teroristické kampaně nebo jednou z taktik guerillové války. Nejsnáze se provádějí ve společnostech se slabou vládní autoritou, jako tomu je v dnešní době na Srí Lance v podání *Tamilských tygrů*.¹⁶ Pokud se některé ideologické vraždy odehrávají v obrovském měřítku, jako v případě Pol Potova vyvražďování obyvatelstva v Kambodži nebo holocaustu za druhé světové války, hovoříme o *genocidě*.

16. Jedná se o teroristickou skupinu, která má na svědomí vraždy dvou nejvyšších státních představitelů – indického premiéra Radživa Gándhího (1991) a srílanského prezidenta Ranasingha Premadasy (1993) (Sharpe, 2001).

4.4 Teroristické zbraně

Dnešní teroristé mají k dispozici plné vybavení nejmodernějšími zbraněmi od řízených střel země-vzduch až po chemické zbraně. K tradiční výzbroji patří výbušniny a minomety. V současnosti navíc existuje reálné nebezpečí, že se jim dostanou do ruky jaderné zbraně (Brzybohatý, 1999a). Teroristé se snaží neustále zdokonalovat své metody. Zpráva FBI informovala o možnosti zaútočení laserovými paprsky proti civilním letadlům, které by mohli teroristé použít k oslepení pilotů při přistávacím manévru. V takovém případě by se teroristé stali mnohem nebezpečnější a letecká doprava naopak zranitelnější.

Za časů studené války si CIA i KGB vytvořily sítě společností, které zásobovaly zbraněmi konkrétní režimy. Zbrojařský průmysl dále kvetl za časů vietnamské války a díky novodobé válce proti terorismu se zbrojařskému a vojenskému byznysu nikdy nedařilo tak dobře jako nyní.

Válka v Perském zálivu v roce 1991 ukázala děsivý **potenciál chemických a biologických zbraní**. Nechala se jím inspirovat japonská sekta *Óm šinrikjó*, jejíž členové byli fascinováni možnostmi, jaké nervový plyn skýtá – může působit hromadné ztráty a šířit strach v hustě obydlených oblastech. Jejich následný útok v tokijském metru v roce 1995 ukázal, jak snadné je použití chemických a biologických zbraní proti společnosti. Nervový plyn sarin napadá centrální i periferní nervovou soustavu a vede k srdeční zástavě a následné smrti.¹⁷

I přesto, že je používání chemických látek ve válkách všeobecně odsuzováno a Ženevská konvence je dokonce zakazuje, existují případy, kdy byly použity. V 60. letech například použil Egypt jedovatý plyn proti Jemenu a během války mezi Íránem a Irákem v letech 1980-1988 doložili představitelé OSN používání chemických zbraní na obou stranách.¹⁸ V roce 1988 použil irácký režim chemické zbraně opět, tentokrát proti vlastnímu obyvatelstvu, kurdské menšině. Díky sarinu zahynulo 6000 obětí, převážně žen a dětí (Brackett, 1998; Sharpe, 2001).

17. Nervový plyn sarin vyvinuli nacisté v roce 1938. Kromě sarinu vyráběli i další nervově-paralytické látky. Během druhé světové války je však nikdy nepoužili proti spojeneckým vojskům, nejspíše ze strachu, že by Spojenci mohli zaútočit vlastními chemickými zbraněmi na zranitelná německá městská centra. Existují však nepotvrzené zprávy, že němečtí vědci testovali účinky sarinu v nacistických vyhlazovacích táborech (Brackett, 1998).

18. Irák tehdy použil hořčičný plyn yperit, který byl nejstrašnější chemickou látkou použitou v první světové válce. Němci ji v roce 1917 použili proti obyvatelům francouzského města Armentieres (Brackett, 1998). Yperit lze vytvořit z běžně dostupných surovin. Například v roce 1983 si Irák objednal na 500 tun chemikálie, která běžně slouží k výrobě inkoustu do kulčkových per, avšak po smíchání s kyselinou chlorovodíkovou vytváří yperit (Bártová, 2005).

Použití nebo výhrůžky použití chemických nebo biologických látek představují v současnosti tu nejděsivější formou terorismu. Snadnost, s jakou si v polovině 90. let členové sekty *Óm šinrikjó* obstarali potřebné suroviny pro výrobu sarinu, je šokující. Policie později zjistila v místě sekty asi dvě tuny chemikálií, které mohly být použity k výrobě sarinu, také se našlo velké množství zbraní, plány na jejich sestavení a dokumenty o laserové technologii, což svědčí o vysoké nebezpečnosti sekty (Brackett, 1998). Poslední akce biologického terorismu se objevila na podzim 2001 v podobě obálek s antraxem, které byly zasílány do vytypovaných amerických úřadů a pracovišť sdělovacích prostředků a později se objevily také v Evropě.

Nukleární terorismus nám v současnosti může stále připadat stejně nepravděpodobný, jako tomu bylo před pár lety u chemických a biologických zbraní. Demokratické vlády mají v těchto případech pouze omezené možnosti. Většina zranitelných cílů jako reaktory a konvoje s jaderným materiálem mají preventivně zesílenou ochranu proti útokům. Na mezinárodní úrovni je potřeba zamezit pašování radioaktivního materiálu, kterému často chybí dostatečné zabezpečení, což souvisí s nedostatkem financí na bezpečnostní opatření zvláště v zemích bývalého Sovětského svazu. Nejlepší obranou proti nukleárním hrozbám podle některých autorů zůstává účinná aktivita zpravodajských služeb (Sharpe, 2001).

4.5 Podpora a financování teroristů

Podporu činnosti teroristických skupin mohou poskytovat jednotlivé osoby, závislá či nezávislá politická uskupení, vládní úřady nebo dokonce samotné vlády. Podpora může probíhat pasivně (ideologická spřízněnost) nebo aktivně (poskytování financí, zbraní, výcviku, informací, dokladů či technických prostředků). Příspěvatelé obvykle požadují, aby mohli mluvit do aktivit svých „klientů“.

Pokud se některý stát rozhodne pro aktivní podporu terorismu, dělá to ve většině případů skrytě. Přímá podpora teroristických skupin bývá výjimečná, protože takovýto stát riskuje celou řadu mezinárodních sankcí. V zemích s nestabilní politickou strukturou často dochází k prorůstání nezákonných či zločineckých struktur do systému státní moci. Mezi ozbrojenými silami a teroristy tak vzniká jakási šedá zóna. Oficiálně státní moc proti teroristům vede válku, ale ve svém zájmu je používá a poskytuje jim za to protislužby (Brzybohatý, 1999a).

Teroristé mohou tvořit přímou součást ozbrojených sil státu, od kterého dostávají veškerou, často i veřejnou podporu. To je nebo donedávna byl případ diktátorských režimů v některých afrických zemích nebo zemích Středního východu.

Teroristické peníze nemusejí nutně pocházet z nelegální činnosti. Například IRA čerpala finance z poplatků, které vybírala od svých členů nebo sympatizantů. Irští emigranti dokonce za účelem sponzorování *Irské republikánské armády* založili v Americe *Irský severní výbor pomoci (Noraid)*, který oficiálně vystupuje jako charitativní organizace získávající příspěvky pro chudé a potřebné v Irsku (Sharpe, 2001).

Mezi hlavní zdroje příjmu představitelů klasického terorismu patřilo většinou vydírání a bankovní loupeže, únosy letadel a lidí s následným požadováním výkupného, v nedávné době tolik populárního mezi únosci v Iráku. S celosvětovým vývojem došlo k postupné modernizaci a rozvoji dalších trendů ve financování terorismu. Po 11. září 2001 zveřejnila americká CIA informaci, že celá pětina organizací islámské charity je údajně spojena s *al-Káidou*, která využívá tyto organizace k přesunům peněz, lidí i materiálu (Vlach, 2004). Postupně dochází k zmrazování jejich účtů v případě nalezení jasných důkazů o propojení s teroristy, což se však ne vždy daří prokázat. Představitelé *al-Káidy* byli také prokazatelně zapojeni do těžby diamantů a drahokamů v Africe.

Ke stabilním, dnes už klasickým zdrojům financování teroristických skupin patří výroba a prodej drog či pašování zbraní a osob. Účastníkům **narkoterorismu** poskytuje spolupráce s producenty a distributory drog značné finanční částky. Známe bylo například propojení narkomafie v Afghánistánu se svrženým režimem Tálibánu. Jako největší producent opia vyprodukuje Afghánistán tři čtvrtiny z celosvětové sklizně.¹⁹

Pro šíření své ideologie a propagandy potřebují teroristé nutně podporu sdělovacích prostředků. Náboženská sekta *Óm šinrikjó* si například svou publicitu zajišťovala kandidaturou svých členů do poslanecké sněmovny japonského parlamentu. Skutečným záměrem ovšem bylo získání dalších členů a s nimi souvisejících příspěvků. Zdrojem peněz se pro sektu stalo i vyděračství. Kreativním nápadem rozmnožení jejich finančních prostředků se ukázalo zakoupení obecních pozemků. Když následně členové sekty pohrozili, že se do obce přistěhují a budou ji spravovat, přinutilo to zástupce obce pozemky znovu od

19. V roce 1999 se jednalo o 4.600 tun (Jacquard, 2001). Produkce opia v roce 2008 klesla o 6% na 7.700 tun v porovnání s předchozím rokem, kdy se jednalo o rekordních 8.200 tun. Zdroj: <http://www.unodc.org> (Opium cultivation in Afganistan down by a fifth, 26.8.2008).

sekty odkoupit, ale tentokrát už za dvojnásobnou cenu. Tuto úspěšnou manipulaci sekta několikrát zopakovala. Za obchodním úspěchem náboženské skupiny stála její ministryně financí Hisako Išii, která vytvářela obrovské finanční zázemí zakládáním a kupováním různých společností. Zdrojem peněz se pro sektu stala i výroba drog (nejčastěji LSD) určených japonskému podsvětí, jejichž prodej vynesl sektě miliony dolarů (Brackett, 1998).

Teroristé hledají nové způsoby financování svých aktivit. Jejich snahám o stále sofistikovanější a v některých případech legální způsoby získávání peněz napomáhá využívání moderních technologií a angažovanost teroristů znalých poměrů v západním světě. Boj proti financování terorismu se z těchto důvodů jeví jako značně obtížný úkol.

ČÁST II.

PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY TERORISMU

5 Osobnost teroristy

Přítomnost dobra a zla v lidském srdci, vřelosti a chladu, světla a tmy, lásky a nenávisti, bývá zdrojem k přemýšlení odedávna. Kde začíná pramen těchto rozdílů a který z nich v dané osobnosti převládne? V čem tkví zdroj a původ těchto protikladů? Jsou dány geneticky nebo vznikly pod vlivem socializace? Lze převládající negativní orientaci osobnosti napravit výchovou či psychoterapií?

Metaforicky pojmenované rozdíly v člověku i mezi lidmi navzájem korespondují s empiricky ověřenou dimenzí osobnosti, kterou James nazval **měkkost – tvrdost** (Smékal, 2002, str. 366). Dimenze měkkosti a tvrdosti se může dotýkat cílů nebo prostředků jednání anebo obojího. Přijme-li člověk navenek za svou etiku úctu a lásku k životu, ale přitom uvnitř tíhne a je orientován na tvrdost, nastává vnitřní pnutí, jež ohrožuje integritu osobnosti, vede k potlačování nebo racionalizaci a jiným projevům lsti svědomí, které vrcholí programovou neupřímností jako typem sebe prezentace. Právě sebe prezentace znesnadňuje, ne-li přímo znemožňuje, zjištění takových podstatných charakteristik osobnosti, jako jsou skutečná, opravdová loajalita, poctivost, spolehlivost a upřímnost. Typové variace lidí podle převahy jejich orientace na věci, lidi a ideje v kombinaci s úrovní zralosti osobnosti jsou podle Smékala zřejmě historicky podmíněny. Samozřejmě mohou být posilovány za určitých výchovných podmínek v rodině, profesní orientací členů rodiny i specifickou rodinnou tradicí (Smékal, 2002).

Snahu osvětlit základní otázku, proč se dobří lidé stávají pachatelé zla, či proč jiní dovolují šíření zla svým trpným, mlčenlivým souhlasem nebo svou nečinností, vyvíjejí i někteří psychologové. Proces, prostřednictvím kterého se z anděla stane ďábel, nazývá americký psycholog Zimbardo „Luciferovým efektem“. Ve snaze porozumět antisociálnímu chování jedinců zkoumá krajní případy „zlého“ chování, aby se vyjevily dispoziční nebo situační základy. Zaměřuje se zejména na chování mučitelů, členů popravčích čet a sebevražedných atentátníků (Zimbardo, 2005, str. 9, 38). Situačně proměnným připisuje větší význam než je v tradiční psychologii zvykem.

Podle sociologa Baumana, autora knihy *Modernita a holocaust*, neexistuje žádná možnost předpovědět, jak se bude konkrétní člověk chovat pod tlakem, neexistuje klíč k „morálnímu kompasu“ (Bauman, 2003). Lidskou křehkost vůči situačním silám ukázaly již Milgramovy výzkumy, ve kterých autor šokoval svým nečekaným zjištěním velmi vysokého stupně poslušnosti vůči požadavkům autoritativní postavy na pokračování udělování elektrických šoků nevinné oběti.

Ukázal, že tato poslušnost může stoupnout až na 90% jedinců, kteří dosáhli maximum 450 voltů u učící se oběti, nebo může být snížena pod 10% naprosté poslušnosti – zavedením jedné proměnné do způsobu poslušnosti. Zajímavé je, že téměř nikdo nedal šok učící se oběti, když ta jej o šok žádala. Odmítli tlak autority, když se cílová osoba chovala jako masochista, který chce dostávat šoky. Před zahájením experimentu bylo požádáno čtyřicet psychiatrů o průměrný odhad procenta amerických občanů, kteří by byli schopni dosáhnout maxima 450 voltů. Tento odhad činil pouhé jedno procento. Psychiatři byli přesvědčeni, že takto by se chovali jen sadisté. Jejich omyl spočívá v nadměrném spoléhání se na dispoziční faktory a silném podcenění situačních determinant chování (Milgram, 1974).

Zimbardo dlouhodobě zkoumal agresivní chování bez vlivu autority na základě anonymity daných osob. Tato **psychologie odosobnění** má velkou moc. Z jeho experimentů vyplývá, že cokoli, co vyvolává u někoho pocit anonymity, působí na redukci smyslu odpovědnosti a vytváří potenciál k tomu, aby tato osoba jednala zlým způsobem – jakmile situace dovolí násilí. Může se jednat o děti základní školy, které v masce při Halloweenu byly více než 2x tak agresivní než bez kostýmu. Ve válce často dochází k rituální proměně vzhledu pomalováním či maskováním bojovníků, což podporuje anonymitu a ta vyvolává destruktivní chování (Zimbardo, 2005).

Psychologický mechanismus, který se podílí na tom, že lidé konají zlo, je podle Zimbarda obsažen ve dvou teoretických modelech – v jeho pojetí **odosobnění** a v **Bandurově modelu uvolněných mravů**,²⁰ kdy dochází k potlačení kognitivní kontroly, která řídí morální činy. Soubor kognitivních mechanismů mění pojetí špatného chování jedince prostřednictvím:

a) morálního zdůvodňování, kterým člověk zmírňuje srovnání pomocí použití eufemistických nálepek pro vlastní chování;

b) smyslu pro zhoubné účinky takového chování pomocí minimalizace, přehlížení a chybného výkladu následků;

c) smyslu odpovědnosti za spojení mezi špatným chováním a jeho zhoubnými následky pomocí přenosu odpovědnosti nebo jeho rozptýlením;

d) názoru na oběť, kdy dochází k odlištění oběti nebo k jejímu obvinění za výsledek (Bandura, 2004).

20. Bandurově modelu uvolněných mravů se podrobněji věnuji v kapitole „Ospravedlňování teroristických činů“.

Strategie odosobnění snižuje příznaky sociální odpovědnosti (nikdo neví, kdo jsem, ani se o mne nestará), cílem je rovněž snížení zájmu o hodnocení sebe sama. Odosobnění tak odstraňuje zájem o sociální hodnocení, o sociální potvrzení, protože se konatel cítí anonymně. Funguje to, když se konatel ocitne v situaci, která zajišťuje anonymnost a rozptyluje osobní odpovědnost po celé situaci. Pomocí strategie potlačení obvyklé kognitivní kontroly, která řídí morální činy, potlačuje jedinec kontrolu sebe sama a své důslednosti, přičemž spoléhá na taktiky měnící stav vědomí (drogami, vyvoláváním silných emocí, hyperintenzivními akcemi, orientací na rozšířenou přítomnost, která nemá ani minulost ani budoucnost) a promítáním odpovědnosti na jiné lidi (Zimbardo, 2005).

Na počátku své „teroristické mise“ může kterýkoli z teroristů pokládat za obtížné smířit se s následky vlastního násilí. Postupně se naučí ignorovat svou brutalitu jako výsledek členství v teroristické skupině, kde je násilí žádaným a běžným způsobem, jak dosáhnout společného cíle. Schopnost zabíjet se obvykle vyvíjí v procesu transformace, kterému se rekruti podrobují. Podle Bandury u většiny osob nedochází k okamžité transformaci postojů do úmyslného vraždění nevinných. Teroristické chování se vyvíjí prostřednictvím speciálního výcviku nezbytného nejen pro získání fyzické zdatnosti, statečnosti a celkové odolnosti organismu, ale i pro dosažení morálního uvolnění. Opakovaným konáním a vystavováním se agresivním modelům zkušenějších kolegů postupně u nováčků slábne sebeodsuzování a špatný pocit z vlastní bezohlednosti a násilných projevů (Bandura, 2004).

Psychosociální mechanismy morálního uvolnění se neuplatňují pouze při teroristických výcvicích, ale dochází k nim i při vojenském a politicky motivovaném násilí. Na jejich základě bývá selektivně uvolněna vnitřní kontrola k nežádoucímu chování prostřednictvím rekonstrukce postojů, znejasněním kauzality, překroucením důsledků nebo obviňováním a hodnocením terčů násilí (Bandura, 2004).

Ve skupině izolované od běžného společenského života se vyvíjí a postupně roste „psychologický závazek“ jednotlivých členů a to pod vlivem společného jednání, zážitků a cílů. Skupinová koheze neboli vzájemně prožívaná soudružnost silně působí na jednotlivce, aby ve skupině zůstali a přizpůsobili se jejím pravidlům. V rámci skupinové dynamiky mohou svou roli sehrát i kariérní tlaky ve skupině či obavy z obvinění z nelояality při nespáchání požadovaných činů. Teroristická skupina ovlivňuje teroristické jednání prostřednictvím následujících mechanismů:

- Vnitřní radikalizace pomocí utvrzování se o vlastní hodnotě. Individuum nalezne ve skupině spřízněnost, souhlas a podporu vlastních percepce, které jsou vně organizace odmítány. Tím se ve skupině vytvářejí sociální vztahy, které ji posilují a podporují skupinovou kohezi. Na druhou stranu vnější prostředí vytváří na skupinu tlak ke konformitě, což ovšem zpravidla vede k její radikalizaci (včetně doposud umírněných jedinců).

- Domluvené selektivní vnímání. Na základě exogenních tlaků se skupina uzavírá do vlastních představ a vytváří tlak na vlastní členy, aby substituovali realitu částečnou realitou a izolovali se od okolního prostředí.

- Dynamika sebezáchovy. Svět je postupně vnímán pouze přes filtr vlastních, prefabrikovaných očekávání reality, k čemuž přispívá identifikace s jinými členy skupiny a tlak na konformitu uvnitř skupiny stoupá. Ve skupině vzniká klamná představa síly, což jí ovšem umožňuje existenci (Straßner, 2003, str. 45-6).

5.1 Terorismus – psychopatologie nebo normalita?

Psychologické výstupy snažící se porozumět chování teroristů doposud měly tendenci vysvětlovat extrémní chování pomocí jednoduché psychologické terminologie, což však nevnáší světlo do celkové komplexnosti osobnosti teroristy. V politologických studiích teroristické duše lze zase spatřovat limity díky malému pochopení základů psychologie. Akademická debata vedená na téma „teroristické osobnosti“ není v současné době dostačující, protože nepřináší relevantní, uspokojivé odpovědi na otázku proč se z lidí stávají teroristé. Jako klíčová k pochopení otázky *proč?* se často jeví a přímo nabízí sociální determinace osobnosti teroristy.

Naše tendence zaměřit se na drama teroristického násilí, nás intuitivně vede ke snaze porozumět takovému chování. Nesmíme však zapomínat na vliv a pohled médií, která obvykle prezentují otazníky nad duševním zdravím těchto jedinců, což zpětně ovlivňuje náš názor na samotné aktéry terorismu. Proto automaticky předpokládáme, že osoba zodpovědná za teroristický čin je nějakým způsobem od nás odlišná nebo dokonce psychicky abnormální. Jedná se spíše o aktuální trend nebo zlomový okamžik v současné psychologii, kdy se osobnost člověka s agresivním, teroristickým chováním začíná blížit normě?

V současné psychologii a psychopatologii existují v podstatě tři hlavní koncepce normality osobnosti. Normalita je jednak pojímána jako *duševní zdraví*, tj. nepřítomnost nemoci. Toto úzké, negativní vymezení normality soustřeďuje svou pozornost především na patologii. Koncepce normality jako *optimálního, ideálního stavu* přináší problém nejasné a nejednotné definice takového stavu a je

považována řadou autorů za utopii. Nejpříjemnější pojetí lidské normality z hlediska psychobiologického, sociálního i filozofického nepředstavuje *stav* ale **nekonečný proces k optimální seberealizaci**. Tato koncepce zahrnuje moment svobodné volby individua ve vztahu k aktivnímu sebetvoření i přetváření životního prostředí a objektivní reality, ve které se nachází (Syřišťová a kol., 1970).

Problematiku tzv. normální osobnosti není možné řešit pouze z úzce psychologického nebo psychopatologického hlediska. Normalitu osobnosti pokládá Syřišťová za problém interdisciplinární, na který nelze pohlížet bez studia obecných biologických zákonitostí, bez specifických zákonitostí psychického vývoje a psychosociální interakce či bez znalostí eticko-filozofických norem (Syřišťová a kol., 1972).

Názor, že za teroristickými aktivitami leží duševní onemocnění v odborných kruzích dlouhou dobu převládal. Například Corrado považoval psychopatii za nejtypičtější rys související s terorismem. Stejnou tezi zastávali i jiní autoři (Corrado, 1981; Cooper, 1977, 1978; Hacker, 1976; Hassel, 1977; Kellen, 1979, 1982; Pearce, 1977).

Tendence vysvětlovat chování teroristů v rovině abnormality a duševního onemocnění se tedy v 70. a 80. letech týkala mnoha autorů. Někteří šli ještě dál, když začali hovořit o sadismu (např. Burton, 1978; Taylor, 1988). I bez empirických důkazů pokládali svá vysvětlení za věrohodná a pravděpodobná.

Mezi psychopatickým chováním a hlavními rysy teroristického násilí se nejvýrazněji projevují podobnosti v reakcích teroristů ke svým obětem. Jestliže teroristické násilí nejčastěji spočívá ve smrti nebojících civilistů, pak logickou dedukcí dojdeme k závěru, že jim musí chybět empatie a výčitky svědomí. Lze si představit, že pro každého z teroristů může být obtížné vyrovnat se na počátku jimi zvolené teroristické cesty s následky vlastní krutosti. Výraz slabosti jako je projevení pozitivních, empatických emocí vůči svým obětem není žádoucí a teroristé si je v rámci svého teroristického poslání nemohou dovolit. V tomto duchu probíhá i jejich výcvik a celková průprava. To však neznamená, že teroristé nikdy nepocitují výčitky svědomí za násilí páchané na nevinných lidských bytostech. Pomocí obranných mechanismů ega si je často nepřipouštějí a v tom je rozdíl. Cooper uvádí příklad, kdy „pár teroristů vypadalo, že pocitují opravdové zadostiučinění za napáchané škody, které způsobili“. Kellen ho doplňuje a píše: „Někteří teroristé zažívají výčitky a my k tomu máme důkazy.“ (Cooper, 1976; Kellen, 1982).

Teroristické oběti bývají náhodně vybrané na symbolickém základě, což ostře kontrastuje s oběťmi psychopatů, jejichž důvody a terče násilí lze označit za osobní, naplněné a živené jejich osobními fantaziemi. Teroristé často nepřicházejí na rozdíl

od psychopatů do přímého kontaktu s oběťmi, protože umístěná nálož může vybuchnout během minut či hodin bez jejich osobní přítomnosti. Situaci, při které kat nemusí přihlížet popravě, nazývá Fromm „technizací destrukce“ (Fromm, 1997a, str. 343).

Pohledem do nedávné minulosti lze za nejvíce alarmující nesrovnalost při zkoumání osobnosti teroristů označit silnou tendenci výzkumníků používat psychopatologickou nálepkou bez klinicko-diagnostického vyšetření. Například Kellen komentoval osobnost teroristy Carlose známého pod přezdívkou Šakal a určil diagnózu psychopatie bez přímého kontaktu s posuzovaným pouze na základě toho, co Carlos „řekl o sobě jako o teroristovi a z jeho hrdinských činů, na které kladl důraz“. Klinickou diagnózu autor stanovil na základě informací, jenž čerpal z Carlosovy autobiografie a z rozhovorů, které poskytl médiím. Silke dokonce uvádí odstrašující příklad Pearce, který diagnostikoval psychopatii na základě jedincova tetování na těle (Kellen, 1982, str. 18; Silke, 1998, str. 60).

Kromě chování ve spojitosti s psychopatií se vědecké úsilí soustředilo také na podobnosti mezi chováním teroristů a převládajícím typem osobnosti. V roce 1981 ministr vnitra tehdejšího Západního Německa zadal vědcům působícím v sociálních oblastech úkol prozkoumat více než dvě desítky německých teroristů. Někteří terorističtí lídři byli souhrnně označeni jako extrémně extravertovaní, pro jejich osobnost byla charakteristická „nestabilita, odtlumenost, bezohlednost, zaměření na svou osobu a chování bez emocí“ (Taylor, 1988). Druhý typ teroristických vůdců popisují autoři stejného týmu jako neuroticko-hostilní osoby „odmítající kritiku, netolerantní, podezřívaví, agresivní a defenzivní“ (Crenshaw, 1986).

Bollinger, další z kolegů, který vedl se zkoumanými teroristy interview, uvedl, že některé z nich přitahovalo násilí, což přisuzoval nevědomým agresivním motivům. Teroristická skupina podle něj představuje ventil pro archaické agresivní tendence s častými kořeny v konfliktech s otčímem v době dospívání. Atraktivitu násilí lze také interpretovat jako výsledek identifikace s otcovskou figurou, v jejich případě s agresorem. Jäger však nenašel u téže skupiny žádný běžný vzorec postojů vůči násilí ani prožívanou ambivalenci či atraktivitu vůči násilí. Naopak někteří jedinci podle něj hlásili silnou averzi vůči agresi jako takové a cítili potřebu ospravedlnit své chování (Crenshaw, 1986).

Markantní rozdíly ve výsledcích členů jednoho týmu lze chápat jako důsledek problematické reliability a validity výzkumu daného mimo jiné i různorodostí zkoumaného vzorku. Metodologické problémy bohužel zasahují celkovou spolehlivost zjištěných tvrzení. Rozhovory, které byly s teroristy vedeny, lze obecně

považovat za velmi významný informační zdroj o osobnosti dotyčných, avšak za předpokladu, že je daný jedinec ochoten a schopen pravdivě, bez simulace či disimulace vypovídat.

V případě německého výzkumu si teroristé nepřáli dobrovolně spolupracovat s výzkumníky, rovněž byla zaznamenána nízká ochota pro spolupráci ze strany místních úřadů. Strukturované rozhovory byly vedeny v situaci, kdy teroristé požívali statusu podezřelých, ne odsouzených (Crenshaw, 1986). Jejich vina tedy v inkriminované době nebyla prokázána. Ostražitosť a neochotu ke kooperaci při rozhovorech lze vnímat v jejich pozici jako normální, přirozenou reakci, protože se v době probíhajícího vyšetřování mohli snažit prostřednictvím mlčení či menší sdílnosti v poskytování údajů ochránit sami sebe před hrozícím trestem odnětí svobody. Navíc se ve vazební věznici často u zadržených osob projevuje celková psychická labilita a nervozita vznikající na základě prožívané nejistoty během chystaného soudního líčení a následného, v danou chvíli neznámého rozsudku určujícího délku trestu za spáchané skutky.

Všeobecné odmítání německých teroristů podrobit se psychiatrickému vyšetření trvalo dokonce i v případech, kdy došlo k zastavení soudního procesu a k postupnému propouštění členů RAF z vězení. Neochota spolupracovat s psychiatrií začala u první generace německých teroristů. Jejich obhájci uvedli ve svém prohlášení v roce 1973 „nucenou psychiatrickou léčbu“ jako jednu z forem mučení (Daňková, 2006, str. 50).

Silke se v diskusi na téma normality teroristů opírá o „nejserióznější vědce v oboru, kteří alespoň nominálně souhlasí s tím, že teroristé patří esenciálně mezi normální jedince.“ Na podporu svého stanoviska uvádí přehled výzkumů prokazujících nepřítomnost osobnostní abnormality a naopak svědčící o teroristické normalitě (Silke, 1998, str. 53). V jedné ze svých nejranějších studií o teroristické psychologii informoval Morf o tom, že nepozoroval ani nezaznamenal při svých analýzách odlišnosti či zvláštnosti v osobnostních rysech zkoumaných členů kanadské teroristické skupiny *Front de Libération du Québec* (FLQ) (Morf, 1970).

Německý psychiatr Rasch studoval jedenáct mužů a žen, členů teroristické *Skupiny Baader-Meinhof*. V jeho závěrech se u zkoumaného vzorku projevuje absence jakýchkoliv náznaků paranoi, psychopatie, fanatismu nebo jiného psychotického či neurotického onemocnění. Stejný autor zároveň zdůrazňuje potřebu ilustrovat přítomnost „duševního onemocnění“ v rigorózních akademických

výzkumech a analýzách²¹ (Rasch, 1979). Podle McCauleyho nejde o to, že se mezi teroristy nevyskytuje žádná patologie, ale o to, že „míra diagnostikované patologie se významně neliší od kontrolní skupiny stejného věku a společenského pozadí“ (McCauley, 1991, str. 132).

Rovněž Corrado nenašel u italských *Rudých Brigád* spolehlivé, systematické důkazy podporující psychologickou abnormalitu (Corrado, 1981). Jamieson hovoří o totálním propadání ve snaze napasovat italské teroristy do „určité sociologické nebo psychologické skupiny“. Ve svých výzkumech se o těchto teroristech zmiňuje jako o „osobách, jejichž ideály jsou puntičkářsky propracované, pečlivě zanalyzované a seriózně zreflektované. Tito jedinci pohlíží na svět skrz politiku a na vše jsou ‘dobře připravení’... Charakteristická je pro ně vysoká inteligence, otevřenost, velkomyslnost a občasné sklony k exhibicionismu“ (Jamieson, 1989, str. 48).

V severoirském kontextu Lyons a Harbinson srovnávali 47 „politických vrahů“ s 59 „nepolitickými vrahy“, přičemž zjistili, že politicky motivovaní zabijáci obvykle pocházeli ze stabilnějšího prostředí a přítomnost psychologického narušení u nich označili za mnohem nižší než u běžných kriminálních (Lyons, Harbinson, 1986). K tomuto výzkumu později Lyons řekl:

„Politici vrazi měli průměrnou inteligenci a tendovali k psychické stabilitě, nevykazovali významné psychiatrické problémy nebo znaky duševního onemocnění a nezneužívali alkohol. Neprojevovali lítost ani výčitky svědomí, pod vlivem úspěšné racionalizace věřili, že pro svůj boj měli dobrý důvod. Obecně se nechtěli vídat s psychiatrem, nepociťovali žádné obtíže, nemysleli si, že je s nimi něco v nepořádku, ale na výzkumu spolupracovali. Někteří z nich projevovali značnou bystrost...“ (Ryder, 2000, str. 13).

Elliott a Lockhart demonstrovali ve své studii irských mladistvých, odsouzených za teroristické činy „vyšší inteligenci a vyšší stupeň dosaženého vzdělání; jedinci zároveň prokazovali méně problémů v raném vývoji a lépe zvládali vystoupení před soudem než ‘běžná’ delikventní mládež“ (Elliott, Lockhart, 1980, str. 78, in Heskin, 1980).

Seriózní studie zabývající se psychickým stavem a osobností teroristů zjistili velmi řídký výskyt osobnostních poruch (Silke, 1998). I přesto všechno však nelze předejít u politiků a různých expertů na terorismus, aby se k osobnosti teroristů bez příslušných znalostí z oboru psychiatrie a psychologie vyjadřovali. Například krátce

21. Psychiatr Vondráček ze svých zkušeností potvrzuje tuto v minulosti hojně praktikovanou zásadu lékařů nevyjadřovat se v pojmech zdraví a normálnosti. Pokud měl lékař zjistit zdravotní stav pacienta, zejména duševní, nezjišťoval známky zdraví, ale hledal choroby a úchytky. Navíc bylo doporučováno, aby tímto způsobem formuloval i svůj nálezný (Syřišťová a kol., 1970).

po událostech z 11. září 2001 napsal Walter Lacquer, jeden z expertů na terorismus:

„Šílenství a zejména paranoia hrají v současném terorismu roli. Ne všichni paranoidní jedinci jsou teroristé, ale všichni teroristé věří v konspiraci mocných, nepřátelských sil a trpí určitou formou sebeklamu a perzekuční mánií. Prvek šílenství hraje v terorismu důležitou roli i přesto, že to mnozí nechtějí přiznat.“ (Silke, 2004, str. 20).

Psychopatologický model teroristů a další psychologické abnormality mohou být vnímány jako atraktivní, ale nepřináší relevantní, metodologicky spolehlivé výsledky. Nabízejí pouze jednoduchá vysvětlení komplexního fenoménu terorismu. Lze také vycítit přitažlivost v používání termínů jako asociální, narcistický a paranoidní typ osobnosti. Zároveň nelze popřít možnost výskytu poruch osobnosti či jiné psychiatrické diagnózy u vybraných teroristů. Zřejmě jich ale není více než v běžné populaci, na což ostatně někteří výše zmínění autoři poukazují. Už jenom z důvodu přísné konspirace a sociální izolace většiny teroristických skupin je velmi nepravděpodobné, že by si její členové do svého hnízda vybrali jedince primárně psychicky nestabilního a tudíž představujícího obrovskou, reálnou hrozbu pro dekonspiraci a bezpečnost celé skupiny.

Problematika osobnosti teroristů nebyla doposud systematicky zkoumána, proto neznáme přesné odpovědi na kladené otázky, týkající se zejména novodobého problému islámského terorismu. Na tomto poli je známý izraelský psycholog Merari věnující se psychologii palestinských sebevražedných atentátníků, což je podrobněji projednáno v samostatné kapitole „Psychologie sebevražedného terorismu“.

5.2 Obecná profilace teroristy

Na individuální úrovni se řada odborníků na terorismus snažila vytvořit „psychologický model teroristy“, avšak většinou nebyla úspěšná. Úsilí nalézt charakteristiky obecně platné pro teroristy všech variant, které by pomohly vysvětlit, proč pouze určitá část lidí s určitou osobnostní typologií se přiklání k terorismu, a jiná ne, se ukazuje jako velmi obtížná, a snad i nemožná. Z těchto důvodů se v další kapitole podrobněji věnuji popisu a přiblížení složité problematiky osobnosti z pohledu psychologie. S ohledem na multidisciplinárnost zvoleného tématu však pokládám za užitečné uvést i jiný pohled než jen psychologický. Jeden z „všeobecných modelů teroristy“, který ovšem nelze obecně aplikovat na všechny případy, zveřejnil Janíček. Současný terorista je podle něj:

- mladší třiceti let;
- aktivně zaměřený;
- má vysokoškolské vzdělání;
- příslušník bohaté nebo střední třídy;
- často vyškolený v oboru medicíny, práva, inženýrství nebo v učitelských profesích;
- terorismus je zřídka zaměstnáním na plný úvazek;
- paradoxně v podstatě samotář;
- věří ve vlastní morální nadřazenost a z pozice svého vědomí má pravdu;
- netečný k utrpení svých bezprostředních obětí;
- akceptování vyhledává u kolegů;
- chce, aby jej oběti respektovaly;
- je ochotný obětovat sebe sama;
- vyhledává publicitu;
- věří, že násilí je morálně ospravedlnitelné v zájmu věci (Janiček, 2002, str. 19).

Do tohoto seznamu podstatných, typických znaků by se určitě hodilo více jedinců než jen samotní teroristé. Relativně ucelenou charakteristiku úspěšného teroristy lze vymezit na základě následujících poměrně obecných znaků, i když i zde lze nalézt řadu výjimek:

- oddanost (idejím a vůdcům);
 - osobní odvaha;
 - absence lidských emocí, jako jsou výčitky svědomí a slitování;
 - celkem vysoký inteligenční standard;
 - celkem vysoký stupeň sofistikovanosti;
 - přiměřeně dobré vzdělání a existence obecných znalostí.
- (Combs, 2002 in Mareš, 2005, str. 46).

Některé výše uvedené charakteristiky, jako relativně nízký **věk** a vyšší úroveň **vzdělání**, potvrzuje výzkum 149 sebevražděných atentátníků v období od roku 1993 do dubna 2002. Ze vzorku zkoumaných teroristů náleželo 19,8% k organizaci *Brigády mučedníků al-Aqsá*, 4,9% k *Lidové frontě pro osvobození Palestiny*, 47% k organizaci *Hamás* a 28,3% k *Islámskému džihádu*. Věk sebevražděných teroristů se v 67,1% (!) pohyboval v rozmezí 17-23 let, 30,9% bylo v rozmezí 24-30 let a pouhé 2% spadala do věkové kategorie 31-48 let. V oblasti vzdělání 26,8% ukončilo základní vzdělání, 37,6% střední školu a 35,6% dosáhlo vysokoškolského vzdělání (Cottam a kol., 2004).

5.3 Osobnost v psychologii

Pokud se máme přiblížit osobnosti teroristy, pokládám za nezbytné obecně vymezit poměrně složitou problematiku psychologie osobnosti. Pro kritérium členění jsem se nechala inspirovat systémem uvedeným zejména v publikaci o psychologii osobnosti od Smékala (2002).

V hovorovém vyjadřování má osobnost odlišný význam, kdy bývá ztotožňována s kladným oceněním a se společenskou přizpůsobivostí. O někom lze například říci, že je „opravdová osobnost“ nebo můžeme zdůvodnit jeho oblíbenost tím, že „má osobnost“. Psychologický pojem osobnosti vyjadřuje „*vnitřní jednotu a strukturovanost* obsahu duševního života lidského jedince, a to v daném okamžiku i v průběhu času, kdy jde o totožnost jedince po duševní stránce se sebou samým v různých obdobích a za různých okolností jeho života“ (Balcar, 1991, str. 13).

Osobnost lze studovat jednak z pohledu *integrace* (části, dílčí procesy se integrují, spojují v celek), *interakce* se sociálním světem a jako *směřování k cíli*, kde jedinec nalézá svou podstatu, realizuje se. Nejvlastnějším znakem osobnosti je pak její *výlučnost, odlišnost* od všech jiných osobností. Murray zdůrazňoval, že každý jedinec se podobá **v něčem všem lidem** (univerzální normy), **v něčem některým lidem** (skupinové normy) a **v něčem je jiný než všichni ostatní** (idiosynkratické normy) (Murray, 1938). *U konkrétního teroristy je to stejné. Podle univerzálních norem se podobá v něčem všem lidem, podle skupinových norem se podobá v něčem některým lidem a podle idiosynkratických norem je v něčem jiný než všichni ostatní.*

Na utváření osobnosti se podílejí (1) **přírodní faktory**, které zahrnují dědičnost, vrozené vlohy, prodělaná onemocnění, výživu a přírodní prostředí; (2) **společenské faktory**, jako je rodina, škola, širší společenské prostředí, civilizace a kultury; (3) **výchova** jako záměrné organizované působení, uplatňující se v rodině, ve škole i v širším prostředí (Smékal, 2002).

Jestliže se v raném věku rozvoj osobnosti uskutečňuje převážně na základě mechanismu nápodoby imprintingu, tj. přímého osvojování zkušenosti observačním učením, později přejímá vedoucí roli při osvojování a výstavbě získaných charakteristik osobnosti socializace, tj. identifikace se vzorem. K tomu se přidávají i komplexnější formy sociálního učení, jež se uplatňují u příležitosti získávání zkušeností, vlivu médií atd. Obecnou zákonitost řídící utváření charakteristik osobnosti představuje **princip interiorizací**, který popsal ruský psycholog Vygotskij (Vygotskij, 1976).

Účinky vývojových činitelů na osobnost mají vesměs pouze pravděpodobnostní charakter. To, co jednoho člověka vyburcuje k novému úsilí o zachování osobní důstojnosti a k mravnímu činu, může druhého zdepat a uvrhnout do nečinnosti nebo na zcestí. Rozdílné projevy osobnosti mohou mít ve svém základu stejnou příčinu, ale jevově stejná činnost či její produkt může pramenit z diametrálně odlišného osobnostního pozadí. *Proto mediální snahy vytvořit osobnostní profil teroristy nejsou zcela možné. Osobnost každého jedince představuje originál a stejně jako tomu je u otisků prstů nenajdeme na světě dvě totožné osobnosti. Teroristé v tomto směru netvoří žádnou výjimku.*

Co tedy znamená být osobností? Znamená to především **být autorem svých činů**. Můžeme si myslet, že jsme dobří, ale naše osobnost nezíská tuto charakteristiku, dokud se konání eticky dobrých činů nestane základním obsahem našeho jednání a dokud nedovedeme prožít rozdíl mezi lhostejností, předstíraným prosociálně orientovaným činem a zážitkem skutečně sdílené pomoci, spolupráce... Nejsme tedy to, co si myslíme, ani to, co chceme být, ale to, co skutečně děláme a autenticky prožíváme.

5.3.1 Temperament

Temperament patří k nejstarším známým poznatkům o osobnosti využívaným k typologickému rozlišování lidí. Lze si pod ním představit celkový styl prožívání, celkové citové ladění osobnosti, převládající náladu, způsob citové a volní vzrušivosti, reaktivity a aktivity. Empiricky můžeme rozlišovat různou dynamiku pohybových aktivit osobnosti a charakterizovat různou průbojnost v sociálním jednání (například míru asertivity).

Temperament tedy představuje individuálně svérázné vlastnosti psychiky, které určují dynamiku psychické činnosti člověka a projevují se stejně v různé činnosti nezávisle na jejím obsahu, cílech a motivech. V klinické praxi se přistupuje k temperamentovým charakteristikám jako ke „slutinám vrozených potencií a interakčních zkušeností dítěte od samého momentu narození“ (Mikšík, 2007, str. 58). To znamená, že pro optimální vývoj osobnosti je potřeba přihlížet ke komplementaritě temperamentu a výchovných podnětů od raného věku. V tomto kontextu lze rozlišit tři typy temperamentových projevů dítěte. Jedná se o typ vyrovnaného dítěte, problémového dítěte a pasivního dítěte.

Jaký temperament má ovšem terorista? Je spíše sangvinik, cholerik, melancholik či flegmatik podle rozdělení Kretchmera? A nebo inklinuje spíše k introverzi nebo extraverzi podle typologie Junga? Někteří autoři, ve snaze o

zjednodušení, pokládají současný typ islámského teroristy za introvertní. Ano, stejně jako někteří islámští teroristé mají blízko k introvertnímu zaměření, určitě bychom v jejich řadách našly i výjimky v podobě převažující extraverte, například u rekrutátorů, kteří musejí umět verbálně působit na druhé a ovlivňovat je ve směru fanatické ideologie. Při pohledu do historie najdeme typického teroristického představitele extraverte Carlose, zvaného Šakal, naopak introvertní zaměření osobnosti lze demonstrovat na příkladu amerického teroristy Kaczynského, „Unbombera“.²²

Ačkoli typ temperamentu v teroristické osobnosti není rozhodující komponentou, ráda bych se zmínila o Eysenckově pojetí temperamentu, který na základě svých zkoumání dospěl k jednoduché dvoufaktorové struktuře osobnosti tvořené na sobě nezávislými dimenzemi. Jedná se o neuroticismus a introverzi – extravertzi. Později k nim přiřadil ještě dimenzi psychotismu představující třetí nezávislý rozměr struktury osobnosti.

Neuroticismus není totéž, co neurotičnost, ale jeho vysoký skóre poukazuje na disponovanost k neurotickému onemocnění. Dimenze koreluje s úzkostností, charakterizuje kontinuální škálu emocionální lability – stability, tedy úroveň psychické integrovanosti osobnosti. Osoba s **nízkým neuroticismem** je neuropsychicky stabilní, citově stálá, s dobrou integrovaností osobnosti ve smyslu dobré psychické odolnosti, houževnatosti, vytrvalosti. Jedinec s **vysokým neuroticismem** naopak vykazuje neuropsychickou labilitu se špatnou integrovaností osobnosti ve smyslu přecitlivělosti, citové nestálosti, nedostatku sebedůvěry, pocitů méněcennosti, psychosomatických obtíží, prožitků úzkosti a starostlivosti. Silné emoční reakce se projevují i v horší přizpůsobivosti, vedou k iracionálním, často i k rigidním způsobům chování a k perseverujícím prožitkům (Mikšík, 2007; Smékal, 2002).

Psychoticismus zakládá Eysenck na Kretschmerově i Jungově pojetí **přechodu temperamentových vlastností od normy k patologii** v tom smyslu, že určité temperamentové typy svým způsobem předurčují tíhnutí nositele k určitému druhu psychického narušení. Tato škála měří nakolik, v jaké míře a kvalitě, vystupuje v projevech daného jedince „narušení normality“ jako symptom narušení osobnosti psychotické povahy, resp. úroveň psychopatologických projevů osobnosti, zejména co do problémů v přizpůsobivosti. Někdy bývá označován jako tvrdost (toughmindedness).

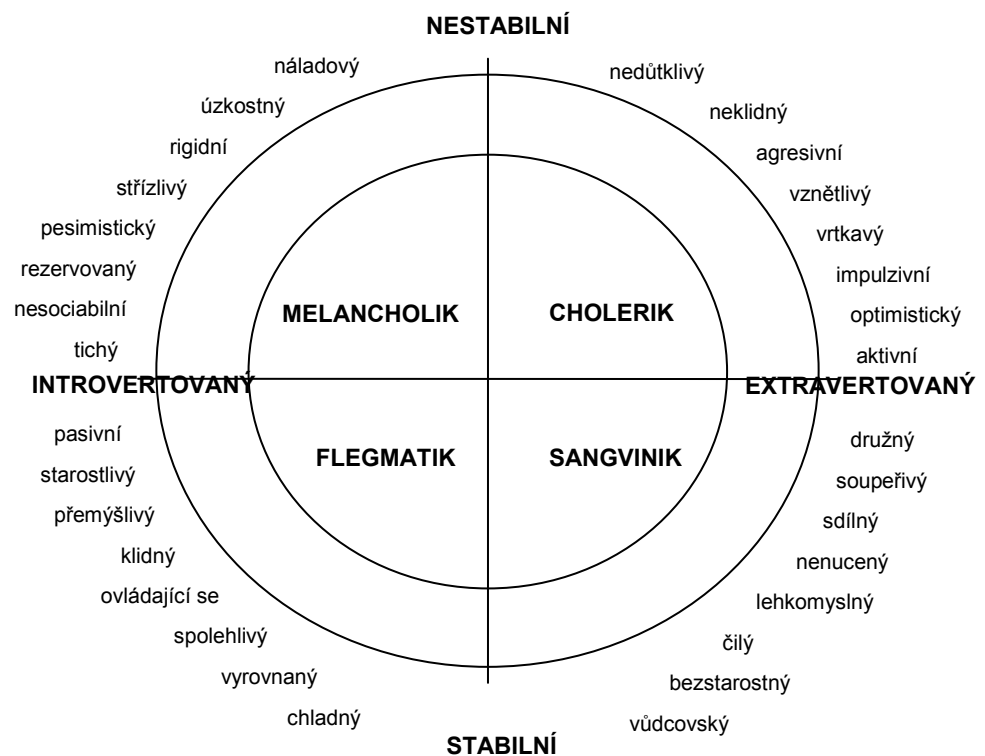
22. O Carlosově životě se lze dočíst podrobnosti ve třetí části v Kazuistikách teroristů, o Kaczynském pojednává ve své knize psycholog Jan Zeman, 2002.

Terorista se svým teroristickým činem zařazuje nejbliže k temperamentovým dispozicím Eysenckovy kategorie psychotocismu, protože produkuje chování, které lze označit za agresivní, antisociální, chladné, egocentrické, neosobní...

Tabulka č. 3: Rysy temperamentu definující základní osobnostní dimenze podle H. J. Eysencka (Mikšík, 2007, str. 46)

EXTRAVERZE	NEUROTICISMUS	PSYCHOTICISMUS
aktivní	úzkostný	agresivní
asertivní	depresivní	antisociální
bezstarostný	emotivní	chladný
dominantní	pocity viny	egocentrický
temperamentní	nerozumný	neosobní
hledá vzrušení	nízká sebeúcta	nepoddajný
sociabilní	náladový	nedůrazný
operativní	plachý	tvořivý
odvážný	napjatý	impulzivní

Obrázek č. 1: Základní temperamentové rozčlenění podle H. J. Eysencka (Mikšík, 2007, str. 45)

5.3.2 Zaměřenost osobnosti

5.3.2.1 Potřeby, postoje, hodnotové orientace a zájmy jako motivační síly osobnosti

Obecný dispoziční přístup k zaměřenosti člověka rozlišuje motivy, cíle, potřeby, zájmy, hodnoty, sklony a tendence. Procesuální přístup sleduje spíše snahy, touhy, přání a chtění jako dynamické podmínky zaměřenosti. Postoje člověka určují jeho primární potřeby a do značné míry jsou na nich závislé. Hodnotové orientace zase vyjadřují nejobecnější postoje určující celý životní styl člověka (Smékal, 2002). Poznání motivů daného jedince znamená zjistit jeho směřování, jeho úsilí sledovat směr a energii vynaloženou na dosažení cíle, který má uspokojit daný motiv.

Nejdůležitější roli v motivačním systému osobnosti hrají potřeby, protože jejich uspokojování vytváří cíl lidského snažení. Jedna z nejoblíbenějších klasifikací potřeb navržená Maslowem předpokládá vertikální řetězení potřeb, v němž musí být uspokojovány nižší potřeby, aby se mohly rozvíjet a aktualizovat potřeby vyšší. Neuspokojení nižších potřeb bývá prožíváno jako trýznivý pocit nedostatku (deficitu) navozující další konkrétní pocity strachu, smutku nebo hněvu. Neuspokojení vyšších potřeb vede k prožitkům úzkosti a neklidu, jejichž příčinu si jedinec často neuvědomuje. První tři základní potřeby se projevují už od narození a pokud nejsou náležitě uspokojované, pak ani v dospělosti jedinec nevěnuje tolik pozornosti dalším potřebám a nevyvíjí takové úsilí k jejich uspokojení jako u těch primárních.

Tabulka č. 4: Hierarchie potřeb (Maslow, 1970)

Základní či normální potřeby	Jejich charakteristika	Následky ohrožení nebo nemožnosti uspokojit je
5. Celková přiměřenost, potřeba sebevyjádření, estetické aj. potřeby	Relativně složité, abstraktní a koncentrované mimo jedince	Úzkost, neklid, napětí
4. Sociální pozice, potřeba být akceptován druhými		
3. Potřeba milovat a být milován		
2. Potřeba bezpečí		
1. Tělesné potřeby	Relativně jednoduché a koncentrované na jedince	Smutek, strach, hněv

1. **Tělesnými potřebami** se míní potřeba jídla, tekutin, vzduchu, spánku, vyměšování, odstraňování bolestí.

2. **Potřeba bezpečí** zahrnuje bezpečí fyzické, ale i psychosociální. Patří zde potřeba jistoty, stability, spolehlivosti; osvobození od strachu, úzkosti a chaosu; potřeba struktury, pořádku, zákona, mezí; potřeba silného ochránce; uhýbání neznámému, neobvyklému, hrozivému a vyhledávání jistoty.

3. **Afiliční potřeby** obsahují potřebu sounáležitosti, náklonnosti a lásky; potřebu sjednocovat se, někam a někomu patřit, být přijímán a milován, přijímat a milovat včetně sexuálních vztahů. V počátečních fázích ontogeneze se projevuje jako potřeba kontaktní stimulace, laskání. Bez lásky se dítě přestává vyvíjet normálně a dokonce může ztratit chuť žít.

4. **Potřeba sociální pozice** se týká sebeúcty a osobní důstojnosti, což do značné míry závisí na úctě a vážnosti, kterou nám poskytují druzí. Podle individuálních vývojových podmínek se tato potřeba může uspokojovat funkcemi, prestiží a autoritou, kterou jedinec disponuje v povolání nebo ve své referenční skupině. Někdo může tuto potřebu sytit hromaděním majetku, věcí, někdo zážitky a činy, které jej proslavují atd. Je pravděpodobné, že lidé, kteří nedosahují obdivu ze strany okolí, usilují aspoň o to, aby se jich druzí báli.

5. **Seberozvojové tendence** osobnosti se týkají vývoje vlastních schopností a kompetence, úsilí o získání sebeúcty konstruktivní činností, zastáváním hodnotných funkcí a vyjadřováním takových rolí, které přinášejí seberealizaci a radost i druhým.

Destruktivní jednání teroristy může být projevem jeho zcestného úsilí o dosažení sebeúcty i vyjádřením touhy po seberealizaci. V každém případě platí, že vývojově bazálnější potřeby se uspokojují víceméně jednoznačně, ale vyšší potřeby se ve svých projevech daleko více individualizují. Chování může směřovat buď k uspokojování potřeb nebo k úniku před úzkostí, může tedy představovat reakci na frustraci či možnost frustrace, což na první pohled mnohdy nepoznáme. Důkladnější pozorování ukazuje, že chováme-li se v perspektivě ohrožení spíše než v perspektivě cíle, reagujeme větším napětím a více nadbytečnými doprovodnými úkony. Jako příklad může posloužit nápadně nervózní chování teroristů a strach z dekonspirace, díky kterému dochází k jejich odhalení ještě před spácháním sebevražedného útoku. Úzkost se pravděpodobněji vyskytuje zejména u osob, u nichž se zformovala orientace na ohrožení a to patrně pod vlivem frustrací základních potřeb v raném věku.

Zatímco potřeby jsou zakotveny v osobnosti jako dispozice, a některé z nich mají prozkoumaný neurofyzilogický aparát (zejména fyziologické potřeby), a zájmy existují v pevné vázanosti na potřeby či schopnosti a představují interiorizaci vzorů významných osob skupiny, u hodnot a hodnotových orientací předpokládáme, že mají povahou své existence blíže cílům. Vznikají zvnitřněním ideálů a jejich

konkretizací v zásadách a přesvědčeních. V psychologii lze uvažovat o hodnotách v následujících pohledech:

- Cílové hodnoty jako obecné cíle, o něž člověk usiluje, respektive jako smysl či cena, kterou objekt či událost má pro osobnost; štěstí, zdraví, mír, rodina atd.
- Instrumentální hodnoty jako prostředky, jejichž využíváním dosahujeme něčeho pro sebe významného (vzdělání, postavení v zaměstnání, poctivé jednání atd.).
- Hodnoty jako to, kvůli čemu stojí za to usilovat o nějaký objekt nebo se mu vyhýbat (požitek z kouření nebo odmítání cigarety, krása nebo finanční cena obrazu atd.). Z tohoto pojetí hodnot lze odvodit ještě následující specifickou variantu.
- Hodnoty jako kritéria, na jejichž základě oceňujeme, posuzujeme různé předměty a události našeho světa, což představuje hodnotové orientace v užším a specifickém smyslu (Smékal, 2002, str. 256).

V koncepci hodnotových systémů popisuje Spranger šest typů lidí podle upřednostňování některého z následujících principů:

1. **Teoretický člověk** usiluje o poznání pravdy. Poznání zákonitostí, podstaty světa, vztahů mezi lidmi je pro něho vedoucí hodnotou. Spranger zdůrazňuje, že nemusí jít jen o vědce. Teoretickým typem může být i opravář, lékař, účetní, prostě každý, pro koho je nejdůležitější orientací ve světě poznání toho, co se děje, jak se to děje a proč se tak děje.

2. **Estetický člověk** hledá ve světě zážitek, estetický dojem nebo příležitost k sebevyjádření. Všechno vnímá jako harmonické nebo disharmonické. Žije ve světě forem, barev, zvuků, rytmů a nemusí být vůbec umělcem, ale estétem. Pokud je pro něj svět harmonický, prožívá libost, je-li svět disharmonický, cítí se nesvůj, trpí.

3. **Ekonomický člověk** hledá užitek a zisk. Podle Sprangera se jedná o egocentrického jedince, myslícího jen na vlastní blaho. Hodnotu má jen to, co je prospěšné jemu samotnému, rodině, skupině.

4. **Sociální člověk** hledá sebe v druhém. Žije pro druhého, usiluje o všeobjímající lásku, lásku k lidstvu.

5. **Mocenský typ osobnosti** není podle Sprangera člověk, který usiluje o administrativní moc, ale moc v jeho pojetí spočívá v podřízení se vyšším principům, v jednání v duchu vyšších zásad. Moc definuje v čistě psychologické rovině jako činnost, která determinuje jednání a motivy druhých lidí. Moci lze dosahovat nejen cestou fyzického nátlaku nebo právních norem, ale i čistě v duchovním smyslu.

6. **Náboženský typ osobnosti** usiluje o hledání smyslu života. Jedná se o implicitní náboženskou orientaci, která nemusí být vázána na respektování doktríny. Jako příklad lze uvést Spinozu a Bruna, kteří byli z církve exkomunikováni (Smékal, 2002, str. 257-8).

Hodnotové orientace u velké části teroristů lze označit za hypertelické, zaměřené na ideály, na nadosobní cíle. S ohledem na jejich akty jednání můžeme předpokládat, že určitá část z nich bude patřit do kategorie mocenského či náboženského typu osobnosti. U sekundárně vzniklých teroristů však nelze vyloučit i jiný převládající princip. Například esteticky založený člověk trpí disharmonií či nespokojeností členů své komunity i vlastní, což ho může motivovat k rázným činům...

5.3.2.2 Motivace teroristů a její patologie

Při zkoumání motivačních vlastností teroristy usilujeme o pochopení jeho přístupů a cílů, což znamená, že hledáme odpovědi na otázky: Co daný jedinec chce? Proč to chce? Jak intenzivně si přeje a usiluje dosáhnout žádoucího stavu?

Teroristé mohou mít odlišné motivy a také síla jejich přesvědčení může být větší či menší. Jak se člověk v konkrétní situaci zachová, jaké motivy u něj budou v přístupu k reálným životním situacím dominovat, nezáleží jen na samotné povaze dané situace, ale na struktuře motivačních vlastností, které jsou danému jedinci vlastní. Zásadní význam pro dotváření, dozrávání a zakotvení struktury motivačních vlastností má vývojové období adolescence, což velmi úzce souvisí s rozvojem myšlenkových, citových a interakčních procesů. Adolescence představuje období „hledání pravdy“, smyslu života, společenského zařazení, systemizace postojů k okolí i k sobě. Dozrává jedna z klíčových lidských potřeb, a to potřeba sociálního kontaktu, v tomto věku se projevující v podobě zvýšené citlivosti ve vztazích s lidmi, v úsilí někam patřit, s někým si být blízký, v potřebě vynikat a získávat uznání od druhých. Tyto potřeby může mladý člověk uspokojit v teroristické skupině, zejména pokud se mu jiného výběru o zařazení se do zdravé sociální skupiny v dané společnosti nedostává. Právě **konformita** a **uniformita**, **touha někam patřit** mohou patřit mezi nejčastější formy fanatismu.

Pohledem do minulosti se ukazuje, že většina teroristických činů moderní doby byla motivována **nacionalistickými vášněmi**. Pocit sounáležitosti s národnostní skupinou bojující za vlast představuje velmi silný motiv dávající konkrétnímu jedinci možnost někam patřit. V lidské psychice je **potřeba vazby na určitou skupinu** hluboce zakořeněná a může vést až k velké sebeoběti a k činům, jež mají hrůzné následky.

Nacionalistický motiv bývá často posilován **náboženstvím**. Na Srí Lance bojují hinduističtí Tamilové proti většině buddhistických Sinhálců. V Severním Irsku zase reprezentovala IRA katolický nacionalismus bojující proti protestantským

loajalistům. V některých případech může náboženství nad nacionalismem převážit. Extrémní náboženství a **dogma víry** při spojení s intenzivním nacionalismem vede k těm nejhorším teroristickým činům. Útočník, přesvědčený, že se dostane přímou cestou do Ráje, klidně odpálí bombu na svém těle. To vše ve jménu ideologie, které věří natolik, že je ochoten pro ní obětovat život.

Nacionalistická a náboženská dogmata nemusejí být nutně motivem pro všechny teroristy. Někteří jedinci se stávají teroristy z důvodu přesvědčení o správnosti určitého politického názoru nebo proto, že chtějí revolučně přeměnit společnost. Lidé mající problémy s přizpůsobením se většině nebo s nadměrnou či silně neuspokojenou potřebou někam patřit, se pak mohou stát snadnou obětí teroristické skupiny. Ti, kteří se do společnosti nezařadili, ale naopak se jí odcizili a cítí se v ní bezcenně, mohou najít **důvod své existence a pozitivní identitu** právě uvnitř teroristického uskupení. Jejich silná potřeba někam patřit, myšlenková shoda s cíli skupiny a emoční závislost na skupině následně vedou k souhlasu s násilím. Může se jednat o dlouhodobý vnitřní proces, který vyústí v akceptaci násilí jedincem nebo v opuštění skupiny.

Z lidského hlediska lze pochopit vnitřní sílu náhle se dostavivšího nového sebevědomí v situaci, kdy jedinec přinucený vyrůstat a dlouhodobě žít v chudobě uprchlického tábora, se po začlenění se do teroristické skupiny zbavuje pocitů bezvýchodnosti a nahrazuje je za pocity důležitosti vlastní osoby, kterou musí autority uznávat. Jako terorista má konečně moc a sociální uznání, o čemž jako „obyčejný“, frustrovaný člověk mohl jen snít.

U lidí vystavených v minulosti agresi či obecněji situacím vyvolávajícím masivní úzkost, může dojít k výrazné změně osobnostní organizace. Traumatické narušení jejich integrity vede ke zvýšené senzibilitě a zvýšené připravenosti reagovat ihned na známky ohrožení preventivním protiútokem, tedy způsobem, jenž jim je, bohužel, nadmíru vlastní. Toto převrácení původní situace jim poskytuje pocit vlastní převahy a síly a zároveň znemožňuje (snižuje pravděpodobnost) vzniku opaku, tj. vydannost napospas druhým. Taková zvnitřnělá, dětská, ve svém rozsahu často nevědomá předsevzetí již nikdy nedopustit opětovnou traumatizaci se mohou stát vůdčím motivem celého života. Jeden z tragických důsledků představuje nemožnost (strach) z lidského blízkého kontaktu a nespravedlivé chování k lidem,

kteří jsou neustále považováni za možné nepřátele. Psychoanalytik Poněšický hovoří o **hypotéze obrany či preventivní agrese**²³ (Poněšický, 2005, str. 40).

Analýza sociálně psychologických motivů ochrany nebo prosazení vlastní identity a sebeúcty jedince patří mezi faktory facilitující agresivní chování. Dalším z velmi častých teroristických motivů bývá **touha pomstít se**, o které referuji v následující subkapitole.

Mezi specifické poruchy motivů řadí Adlerova škola různé formy velikášství (herostratismus), opakem je tzv. diogenismus (redukce všech potřeb, nároků, práv). Do oblasti motivačních poruch bychom mohli zařadit i různé vášně, například hráčskou, shromažďovací. K vášním patří i nutkání k ničení, sadismus a nekrofilie, v tomto textu pojímaná v mnohem obecnějším smyslu než stejnojmenná sexuální parafilie.

Praktické zkušenosti ukazují, že účinným působením lze změnit postoje člověka, obtížnější je však dosáhnout změny v zásadách a přesvědčeních, pokud jsou spojeny se základními motivy a temperamentovými dispozicemi. Méně snadno se mění zvyky a obyčeje, jsou-li získány v raném dětství a posilovány tradicemi. Pokud jako lidé dopustíme a politici svými výroky a činy budou potencovat, aby v určitých částech světa vyrůstali lidé s nenávisí vůči představitelům západního světa a s motivací jim uškodit, terorismu se nikdy nezbavíme.

5.3.2.3 Psychologie pomsty

Mezi důležité momenty v pochopení proč se z lidí stávají teroristé patří pochopení psychologie pomsty. Jeden z elementů touhy po pomstě představuje možná překvapivě vůle jedince k utrpení a oběti. Pomsta v sobě nese mnoho iracionálních a destruktivních důsledků pro člověka, který se mstí, stejně jako pro terč jeho pomsty. Osoba toužící po pomstě bývá často ochotna ustoupit od své integrity, sociálního postavení a osobního bezpečí, aby napravila spáchané přikročí, znovuo obnovila hodnotu sebe sama a předešla nespravedlnosti v budoucnu (Silke, 2003). V jádru celého procesu tedy leží osobní újma, prožívané přikročí, zloba, potupa a nenávisť spojená s vnímanou nespravedlností vůči své osobě nebo vůči členům skupiny, do které jedinec patří.

V osobní historii teroristů lze často nalézt zkušenost zažívané nespravedlnosti ze strany bezpečnostních složek nebo soupeřících skupin, jejichž představitelé hrozili,

23. Vzhledem k absolvování sebezkušenostního psychoterapeutického výcviku s hlubinně dynamickou orientací (SUR) volím při úvahách o problematice lidské motivace psychoanalytický přístup. Akcent na psychoanalytické hledisko v dalších částech textu je z tohoto důvodu přirozený.

obtěžovali, ponižovali, inzultovali nebo dokonce zabili členy rodiny, přátele nebo poškodili samotného jedince. Silná touha po pomstě se v nich začala probouzet nejčastěji během dospívání a kolem dvacátého roku věku. Například německý terorista Klein (spolupracoval i s Carlosem) se stal svědkem krutého bití mladé dívky policejním příslušníkem během studentských demonstrací. Tato událost ho silně zasáhla, s dívkou se identifikoval, uvědomoval si, že mohl být na jejím místě. Dívka podle něj trpěla díky státu, proto se rozhodl stát se teroristou a bojovat proti státu, aby se pomstil (Silke, 2003). Učinil tak spravedlnosti zadost.

Jedinec však nemusí na vlastní kůži zažít nespravedlnost nebo být jejím přímým svědkem. Některé jedince motivovalo ke vstupu do teroristické organizace shlédnutí události v televizi, přičemž nepocházeli z oblasti, kde k incidentu došlo. K jejich rozhodnutí pomstít se stačilo identifikovat se s oběťmi. Tato identifikace společně s vnímanou nespravedlností dané události je přivedla ke vstupu do teroristické skupiny, která jim pomohla znovu nabýt ztracenou rovnováhu (Silke, 2003).

V poškozené komunitě se může rychle probudit kolektivní vědomí nespravedlivé perzekuce, což vytváří motivaci k extrémnímu násilí, které je komunitou posuzováno jako oprávněné a spravedlivé. Silná touha po pomstě za příkoří často vede Palestince k rozhodnutí vstoupit do teroristické organizace. Svou motivaci k násilí a touhu po pomstě vysvětluje palestinský terorista v rozhovoru vedeném ve věznici:

„Vy Izraelci, vy jste nacisti v hloubi vaší duše a ve svém chování. Ve vaší okupaci nikdy nerozlišujete mezi muži a ženami, mezi starými lidmi a dětmi. Adoptovali jste metody kolektivního trestu, vykořenili jste lidi z jejich rodné země a z jejich domovů a uvrhli je do exilu. Stříleli jste ostrou municí na ženy a děti. Zmasakrovali jste lebky bezbranných civilistů. Postavili jste vězeňské kempy pro tisíce lidí v nehumánních podmínkách. Zničili jste domovy a z dětí udělali sirotky. Nedovolili jste lidem žít, ukradli jste jejich pozemky, pošlapali jejich čest. Při takovémto chování není žádná jiná volba než bojovat s vámi bez slitování jakýmkoli možným způsobem.“ (Post, Denny, 2002, str. 44).

Potřeba pomstít se, oplatit křivdu patří ke stabilním aspektům lidské povahy. Tváří v tvář evidentní nespravedlnosti a při absenci externí a interní rovnováhy, se osobní motivace pro pomstu stává dosti častou. Ne každý svou motivaci skutečně aktivuje, ale pod vlivem aktuálně působících okolností může jedince dovést k násilné odpovědi. Není na tom nic divného nebo bizarního. Touha po pomstě a připravenost ji vykonat patří za určitých okolností mezi očekávané a dá se říci i pochopitelné lidské reakce.

První reakce na zážitek ukřivdění bývá obvykle velice výrazná, protože se v ní krystalizuje subjektivní pohled postižené osoby na vinu viníka. V prvotní emocionální

reakci se u postižené osoby objevuje zlost, smutek, pocit opuštění, obvykle následují pasivně agresivní reakce v podobě sebeobviňování, rezignace, propadání se do beznaděje, hluboké přemýšlení o tom, co se stalo atp. Pokud jedinec není nakloněn odpuštění, přichází pocit hořkosti, objevují se postoje nenávisti spolu s myšlenkami na odplatu, případně až na pomstu útočníkovi.

Luskin diagnostikoval tři faktory, které působí postupně a vyhrocují negativní situaci v případě krize:

1. Situace je postiženou osobou brána až příliš (přehnaně) osobně.
2. Ten, kdo krizi způsobil, je chápán jako člověk odpovědný za to, jak se postižený cítí.
3. Postižená osoba si postupně vytváří příběh o tom, co se vlastně stalo a upravuje ho podle vlastní režie (Křivohlavý, 2004, str. 117).

Dlouhodobě ukřivděný člověk hromadí v sobě negativní pocity, cítí se jako ve vězení svých negativních emocí, pěstuje ideje o absolutní spravedlnosti a drží se této představy za každou cenu. Neumožňuje uzdravení svému psychickému zranění. Obviňuje konkrétní viníky za svůj náhle konfliktní život, nenávisť a strach. Nevěřící v sílu odpuštění a neuvědomuje si, že pomstychtivými myšlenkami zraňuje především sám sebe. K realizaci skutečného odpuštění je zapotřebí delšího času umožňujícího hlubší vhled do skutečnosti, která často ukazuje, že strategie neodpuštění, odplaty a pomsty nejsou v řešení dané situace účinné a zároveň bývají pro oběť značně emocionálně a energeticky nákladné. Mnohem více než znovunalezení vnitřního klidu a rovnováhy. Někdy ovšem psychické zranění dosahuje takové síly a hloubky, že zraněnému neumožňuje vidět svět jinak než černobíle. V těchto situacích může být nápomocen psychoterapeutický proces.

Výzkumy ukazují, že některé skupiny jsou více náchylné k pomstě než jiné, muži zaujímají pozitivnější postoj k pomstě než ženy, stejně jako mladí lidé bývají podstatně více připraveni vykonat pomstu než starší jedinci (Cota-McKinley, Woody, Bell, 2001). Psychodiagnostické metody zaměřené na zjišťování obecné ochoty odpouštět kterémukoli člověku v kterékoli situaci sledují jednak schopnost dané osoby „rozehnat zlost“, schopnost vymanit se ze zajetí nepříjemných emocí a z „hloubání“, neustálého uvažování a rozebírání určitých myšlenek a snah po odplatě člověku, který dané osobě udělal něco negativního. Na zjišťování těchto obecných tendencí je zaměřena metoda zvaná Škála hloubání o odplatě (*The Dissipation-Rumination Scale*), Diagnostika odpouštění druhým lidem (*Forgiveness of Others Scale*) nebo Škála pomstychtivosti (*Vengeance Scale*) (Křivohlavý, 2004, str. 141).

Mezi hlavními znaky osobnosti jedince, který se snaží v obdobné situaci odplácet zlým zlé, případně se mstít a pomstít křivdu za každou cenu, patří **narcismus**. Faktorovou analýzou bylo v osobnostním rysu narcismu zjištěno několik faktorů: nadřazenost, exhibicionismus, marnivost, touha být pověřován nadměrnými úkoly, sebedostačivost, sebeobdiv, nadměrné zaměstnávání se sebou samým, arogance, obdiv autorit i nadměrná snaha být vedoucím. Narcisté reagují na pocity i domněnky ukřivdění často zvýšenou agresivitou až násilím. Zároveň se ukazuje, že emocionální vzrušení z takovýchto zážitků u nich přetrvává podstatně delší dobu. Každý člověk má v procesu ukřivdění v podstatě tři možnosti: odplatit viníkovi (například strategií oko za oko a zub za zub), zůstat neutrální (dělat, že se nic nestalo) nebo odpustit. Protože odpuštění vyžaduje pokoru (schopnost slevit ze své namyšlenosti) a ustoupení z pozice nadřazenosti (opuštění egocentrické orientace), je to pro narcistické osobnosti velice těžké. Řadou studií byl potvrzen vztah mezi narcismem a **osobností typu A**, pro kterou je charakteristická nadměrná citlivost ke kritice, mocenská orientace, přeceňování vlastní vhodnosti a schopnosti, přecitlivělost k sebemenším neuspokojením a k frustraci, neklid, neschopnost odpočinout si, hostilní postoje a využívání druhých k vlastním cílům (Křivohlavý, 2004).

Davidson z výsledků svých pokusů usuzoval na vztah mezi relativně vyšším stupněm vývoje ega, tj. zralostí osobnosti a odpouštěním. Konstatoval, že lidé mající významné nedostatky ve svém sebepojetí, a ti, kteří jsou citově neuspokojeni, mají větší potíže pochopit, co se odpouštěním rozumí (Davidson, 1993 in Křivohlavý, 2004, str. 146).

K odplatě mohou stačit lidské slabosti v podobě zlosti a nenávisti, zatímco odpuštění vyžaduje mimořádné sebeovládání, hlubší vhled do problematiky spravedlnosti a zralé sebepojetí. Co z toho všeho vyplývá? Chceme-li být osobnostně zralí, nemstěme se, ale odpouštějme!

5.3.3 Inteligence, schopnosti a tvořivost

Schopnosti představují potencialitu, možnost, učenlivost nějaké činnosti. Podmínkou rozvoje schopností je stimulace z prostředí, která vytváří elementární dovednosti, jež se usazují a zobecňují ve schopnostech a umožňují další zdokonalování dovedností. Dá se předpokládat, že meze dané vlohami jsou u většiny osob širší než rozvinuté schopnosti. Primárně se schopnosti projevují ve výkonech, sekundárně jako důsledky, které schopnosti mají na utváření celé osobnosti. Nejtypičtější sekundární projev schopností představují zájmy.

Mezi jednotlivé funkce schopnostního aparátu patří vnímání, paměť, představivost, pozornost a myšlení. Schopnosti nejčastěji klasifikujeme na inteligenci a speciální schopnosti, kde patří schopnosti verbální, numerické, paměťové, psychomotorické, umělecké, prostorová představivost a percepční pohotovost. Důležitý aspekt inteligence představuje tvořivost, neboli bohatství a originalita nápadů, schopnost vymyslet něco nového. *Kreativní schopnosti teroristů lze sledovat neustálým zdokonalováním jejich metod, jež jsou stále ničivější, pro civilizovaný svět překvapující a poskytující jen omezené možnosti obrany.*

Nízká inteligence ztěžuje nebo znemožňuje uplatnění specifických schopností, což se netýká převážné většiny teroristů. Jejich intelekt lze naopak označit za dobře rozvinutý. I zde výjimky potvrzují pravidlo: do řad sebevražedných atentátníků bývají v poslední době rekrutovány i jedinci s mentální retardací, což osobně vnímám jako brutální, neospravedlnitelné zneužití zvýšeně naivních jedinců ve prospěch násilné ideologie. Feuerstein zmapoval řadu intelektových překážek, které u osob s retardovaným intelektem způsobují, že chování je méně inteligentní. Jsou to zejména:

- **Impulzivita.** Osoby s nižší úrovní intelektu mají sklon přistupovat k úkolům nesystematicky, metodou pokusu a omylu.
- **Neschopnost rozeznat problém.** Jde o to uvidět rozpor mezi tím, co je dáno a co je třeba najít. Retardovaní lidé takové inkonsistence nepoznají buď proto, že jsou impulzivní, nebo proto, že nevědí, že diskrepance mezi každodenní zkušeností a podmínkami problémové situace jsou možné a důležité pro řešení.
- **Útržkovité chápání skutečnosti.** Retardovaní lidé vnímají předměty a situace izolovaně, nesnaží se vytvářet spojení, vidět vztahy, zařazovat věci do kontextu. Vůbec například nechápou, že přítomné události mají neoddělitelné vztahy k minulým a budoucím událostem.
- **Nedostatek při srovnávání.** Když se retardovaným osobám dá úkol, aby řekly, čím se navzájem podobají například jablko a míč, v nejlepším případě uvedou rozdíl nebo popíší

jen jeden předmět nebo jeden a pak druhý. Na praktické úrovni se však dovedou orientovat – například na větší kousek cukroví.

- **Nepřiměřená prostorová orientace.** Mnoho retardovaných má potíže naučit se zakódovat si v mysli například polohu čtverce v síti souřadnic. Feuerstein soudí, že se neorientují pomocí pojmů jako nahoře – dole, vpravo – vlevo. Mohou vědět, co tyto pojmy znamenají, ale nezvykly si je používat jako způsobu strukturace.

- **Pasivní přístup k prostředí.** Feuerstein si všiml, že retardovaní jedinci nedokáží pochopit, že jejich vlastní intelektuální námaha může přispět k řešení problému (Smékal, 2002, str. 305-6).

Inteligentní člověk se snaží nejen přizpůsobovat se prostředí, ale pokud možno přizpůsobit si prostředí; dokáže abstraktně myslet; má vhléd do nesnadné situace, chápe jednotlivé souvislosti a zároveň je schopen se učit. Vedle kognitivní inteligence se rozlišuje i **emocionální inteligence**. Vyznačuje se okamžitým, intuitivním a tudíž ne vždy přesným rozhodováním, které však člověk v danou chvíli považuje za absolutně správné. Podle Golemana zahrnuje emocionální inteligence pět základních schopností, jež je třeba od dětství rozvíjet:

- **Znalost vlastních emocí.** Uvědomování si sebe sama, porozumění svému vlastnímu životu, orientace ve svém vlastním prožitkovém světě, což slouží jako základ pro organizaci vlastního života.

- **Zvládání emocí.** Ovládání svých pocitů a nálad tak, aby člověk nebyl zmitán obavami, strachem a jinými negativními pocity, nebyl dezintegrován strachem.

- **Schopnost sám sebe motivovat.** Nenechat se odradit neúspěchy a projevovat potřebnou péli i flexibilitu.

- **Vnímavost k emocím jiných lidí.** Vhléd do prožitků druhých lidí, smysl pro jejich psychický život, potřeby i účastnost s jejich utrpením, schopnost vžít se do kůže i těch, kteří nám nejsou zcela sympatičtí, byť i třeba neschvalujeme to, co dělají.

- **Umění mezilidských vztahů.** Tendence nestát stranou a účastnit se společných aktivit, pociťovat potřebu a radost ze soužití s druhými (Goleman, 1997, str. 50-51).

První tři dimenze jsou tedy orientovány na soužití se sebou samým, zbývající dvě na vztahy k druhým. Rozvoj a praktické uplatňování emoční inteligence osobně vnímám jako možnost obohacení racionálně stavěného života o intuici a emoční prvky, které činí člověka celistvějším. Rozdíly mezi inteligenčním a emočním kvocientem přehledně uvádí tabulka.

Tabulka č. 5: Rozdíly mezi tradičním IQ a EQ (Brockert, Braunová, 1997)

IQ	EQ
přemýšlení, hloubání	asociování
shromažďování faktů a údajů	hledání nových idejí
rozpoznat smysl	vytvářet smysl
logické rozhodování	rozhodování metodou pokusů a omylů
čas a klid	tempo, netrpělivost
hlavou	intuitivně
tvrdá fakta	měkké informace
analyticky	celostně
vedena rozumem	vedena pocity
levá hemisféra	pravá hemisféra
„když“ a „ale“	„tady“ a „nyní“
zvažovat	spontánní rozhodnutí
myslet	cítit
zkoušet, ověřovat	věřit ve správnost vlastního rozhodování
slova a čísla	lidé a situace
porozumění minulosti	vliv na budoucnost
logika	psycho-logika
studený, jasný	teplý, nejasný
distancovaný	propojený
egocentrický	skupinově zaměřený
izolovaný	zapojený
mužský faktor	ženský faktor
rozum	cit
vzdělávání	vývoj emocí

V psychologii je rovněž zkoumána **morální inteligence** jako schopnost chovat se a uvažovat morálně, mravně. Za jádro morální inteligence považuje Hass moudrost, spravedlnost, smysl pro povinnost a odpovědnost, respektování důstojnosti své i druhých, soucit a lásku k bližnímu projevující se připraveností pomáhat. Tradiční psychologie hovoří o uvedených kvalitách jako o jednotkách etické vyspělosti či morální citlivosti osoby a považuje tyto jednotky spíše za součásti charakteru (Hass, 1998).

Inteligenci nelze přímo ztotožňovat s osobností. Považuje se však za jednu z podmínek efektivní adaptace v náročných situacích a v kombinaci s tvořivostí za podmínku úspěšného zvládnání nových situací. Využití darů inteligence však závisí na motivaci a vztahu osobnosti k dané oblasti. Jde tedy o těsné a vzájemné propojení schopností, inteligence, tvořivosti a jiných stránek osobnosti, které fungují v těsné součinnosti.

5.3.4 Psychologie jáství

Završení vývoje a zrání osobnosti se manifestuje plně rozvinutým a strukturovaným jástvím a charakterem. Prožívání jáství je prožíváním pocitu osobní, tělové, pohlavní, sociální, etnické a rolové identity. Člověk má sklon představu o sobě vytvářet podle toho, jak si uvědomuje svou pozici ve světě a jak vnímá své působení na druhé. V jáství neboli sebeobrazu je tedy obsažen **kognitivní** aspekt, který shrnuje představu o charakteristikách a podstatě vlastní osobnosti, i aspekt **afektivní**, v němž dominují různé varianty sebelásky od bezvýhradného přijetí až po odmítání sebe sama a jiné sebehodnotící pocity (týkají se zejména sebedůvěry, sebeúcty a různých forem sebeoceny), a nakonec je v sebeobrazu přítomen i aspekt **volní (akční)**, určující míru úsilí k sebeprosazení a sebeuplatnění (Smékal, 2002).

I když se osobnost člověka jako systém mění, vyznačuje se relativně stabilní strukturou. Tato struktura bývá označována tradičními psychoanalytickými pojmy, ale v Murrayově pojetí s obsahovými odlišnostmi:

ID obsahuje všechny vrozené i akceptované impulzy, tj. v protikladu k Freudovi i stimuly sociální akceptace; zahrnuje základní energie, emoce a potřeby, a síla těchto impulzů variuje člověk od člověka;

EGO figuruje jako centrální instituce, která plánuje a organizuje jednání. Má funkci aktivizující (tzn. nikoli prostředníka mezi ID a SUPER-EGO, jak tomu je u Freuda);

SUPER-EGO jako svědomí reprezentuje ty hodnoty a pokroky kultury, které se staly vnitřním světem jedince, jsou v něm interiorizované. Pro jeho vytváření má význam nejen rodičovská autorita, ale i mytologie, skupiny vrstevníků aj. a na jeho základě se vytváří ideální já;

EGO-IDEAL vyjadřuje představu ideálního obrazu sebe sama, jaký bych chtěl být, jaký bych měl být. Je zdrojem stavění si takových osobních cílů, o jejichž realizaci daný jedinec usiluje (Murray, 1938).

Kromě ideálního já se sebeobrazy v psychologii běžně člení na následující kategorie: **Reálné já** reprezentuje obsah a strukturu sebepojetí; **vnímané já** obsahuje pocity sebe v daném okamžiku, souhrn toho, jak se vidíme v kontextu daných situací; **prezentované já** obsahuje charakteristiky, které jedinec ukazuje druhým – předvádí se tak, jak by se chtěl jevit, jak by chtěl být druhými vnímán.

Na utváření sebeobrazu působí přirozenost daného jedince, tj. geneticky a vrozenými dispozicemi vytvořená konstituční báze osobnosti, na kterou nějakým způsobem reaguje sociální okolí jedince se svými normami, požadavky, sankcemi a očekáváním. Z těchto zdrojů se formuje sebeobraz člověka. Základní aspekt

sebeuvědomování v rámci sebeobrazu představuje pocit totožnosti, vědomí toho *kdo jsem a kam patřím*. Tento pocit tvoří **jádro osobní identity**. Nevytvoří-li se osobní identita v období dospívání, přináší tento deficit s sebou následky: člověk se po celý zbytek života hledá nebo prožívá pocit nezakotvenosti, nezařazenosti.

Osobní identita je dána tím, jak je osobnost sžita se svým tělem a jak je objektivně včleněna a subjektivně zabydlena v sociálních vztazích. Osobní identitu lze chápat jako výsledek procesu stávání se sebou samým neboli individuace. Za úspěšného ukazatele jejího průběhu slouží dosažení osobní autonomie tvořící jeden ze základních znaků dospělosti či osobní zralosti. Projevuje se nezávislostí a názorovou, citovou, hodnotovou i akční samostatností. **Psychofyzilogická identita** zahrnuje přijetí svého pohlaví a věku. Každé manifestované přání být jiného pohlaví či věku svědčí o adaptačních nesnázích v utváření osobnosti. **Sociální identita** je podmíněna tím, jak se jedinci daří zvládat základní úkoly života, jako začlenění se do sociálních vztahů, nalezení partnera a volba povolání odpovídající schopnostem i zájmům. Manifestuje se tedy v rolích rodinných, vrstevnických, partnerských a profesních.

Pro náš sebecit a celkový pocit psychické pohody je velmi důležité, jaké charakteristiky osobnosti si připisujeme a jak pocítujeme své vlastní možnosti, což bývá většinou značně diferencované podle nejrůznějších oblastí aktivit konkrétní osobnosti. S tím souvisí **sebehodnocení**, jenž tvoří jádro jáství a vyjadřuje míru spokojenosti a nespokojenosti se sebou, což prožíváme jako větší či menší sebedůvěru a sebevědomí. *Člověk, který učinil rozhodnutí zabít nevinné civilisty a případně i sám sebe, asi nebude se sebou příliš spokojený, což se logicky odráží i v nižší sebedůvěře a narušeném sebevědomí takového jedince. Nespokojenost lze dát najevo různými způsoby, chování teroristy představuje jednu z mnoha možných variant.*

Budování **sebeúcty** se odvíjí od toho, jak se nám daří dosahovat cílů, jež jsme si vytyčili, nebo plnit úkoly, které jsme přijali za své. Smékal hovoří o internalistickém typu sebeúcty. Pokud si jedinec uvědomuje svou osobní hodnotu podle toho, jakého respektu a uznání se mu dostává (jakou má autoritu a prestiž), jde o externalistický typ sebeúcty. Prožitkovou podmínku sebeúcty tvoří adekvátní míra sebezpřijetí, **sebeakceptace**. Sebeúcta dále závisí na tom, jak prožíváme shodu mezi jednotlivými obsahy svého reálného a ideálního já (Smékal, 2002).

Pojem **sebemonitorování** vyjadřuje interindividuální rozdíly ve způsobu, jakým lidé upravují čili regulují své chování podle toho, co si myslí, že od nich očekává okolí. Jedná se tedy o míru kognitivní kontroly vlastního sociálního chování tak, aby vyjadřovalo anticipovanou prezentaci sebe v očích druhých lidí. Pokud

jedinci hodně záleží na uznání, pak jedná konformně, je poslušný, mění své názory podle toho, co druzí chtějí slyšet, je citlivý na náznaky toho, co se v určité situaci sluší dělat, a podle toho reguluje své chování. Převládá u něj veřejné (vnějškové) já a je vysokosebemonitorující. Pokud člověku více záleží na individuálním úspěchu, pak jedná nezávisle, nerad mění své chování podle očekávání druhých (takže často nechtěně provokuje), chová se spíše v souladu se svými vnitřními pocity a postoji. Jeho já je převážně soukromé (vnitřní) a je nízkosebemonitorující (Snyder, 1981). *Jedinec, který se rozhodne vstoupit do teroristického uskupení, konformně a tudíž nekriticky poslouchá názory autority a své jednání těmto názorům přizpůsobuje. Proto lze teroristu v pozici pěšáka, následovníka, vykonavatele teroristického aktu pokládat za osobu vysokosebemonitorující s převažujícím veřejným já.*

Podstatnou složku dimenze sebemonitorování tvoří **sebe prezentace**, neboli způsob chování směřující ke vzbuzení určitého dojmu o sobě. Pokud se nestane součástí strategie vědomého klamání, probíhá neuvědomovaně. Ve snaze vzbudit dojem o loajalitě nebo čestnosti či jiných charakteristikách tam, kde ve skutečnosti nejsou v osobnosti přítomny, se stává sebe prezentace nástrojem předstírání a klamu. *K vědomě klamně sebe prezentaci například dochází u sebevražedných atentátníků před spácháním svého činu tak, aby nedošlo k jejich odhalení dříve než se rozhodnou na svém těle odpálit nálož.*

5.3.4.1 Identita a její role v terorismu

Identita hraje v pochopení osobnosti teroristy jednu z podstatných rolí, proto se jí detailněji v této části textu věnuji. Formuje se v průběhu ontogeneze a lze ji vymezit ve třech rovinách. V kontextu *intrapersonálním* se jedinec definuje pro sebe i pro druhé jako osobnost, hledá, vybírá a následně zvnitřňuje osobní „ideologii“ (Bačová, 1997, str. 223–24). V *interpersonálním* rámci se identita jedince vyvíjí jako jeho identifikace se sociálními rolmi – jedná se o procesy přijetí sociálních rolí a jejich změny. V *sociální* rovině vystupuje identita jako příslušnost k větším nebo menším společenským skupinám. Může se jednat o skupiny, ke kterým jedinec patří primárně nebo si je sekundárně vybral vlastní volbou.

V procesech vývoje identity jedinec srovnává *subjektivní identitu* (introspektivní sebereflexi) s *objektivní identitou* (definicí sebe sama ze strany sociálního prostředí). Pokud se mezi nimi vyskytne rozpor, dochází u jedince k pocitu ohrožení vlastní identity. Znamená to, že jedinec definuje sám sebe v jiném světle, než jak ho vnímá okolí (Bačová, 1997). Hole v této souvislosti hovoří o hluboce vnitřní, silné **potřebě zajištění vlastního fundamentu**, jejíž neuspokojení

vede k fundamentalismu. Jedná se o elementární reakci člověka na strach, že nebude mít žádný základ, žádný fundament. Islámský fundamentalismus autor chápe jako „obranu proti západní nadvládě, kterou doprovázel mocný cizí vliv v oblasti civilizace, hospodářství a duchovna“ (Hole, 1998, str. 12, 23). Tato obranná reakce proti vlastním nejistotám samozřejmě nemusí a většinou ani nezachází do takových extrémů, jaké představuje terorismus.

Podle Eriksona utváření osobní identity úzce souvisí s vývojem ega. V jeho pojetí se ego uplatňuje jak uvnitř myslí, tak ve vztahu k sociálnímu prostředí. Strukturu vývoje osobnosti pojímá jako osm stadií. V prvním stádiu se střetává **bazální důvěra** s bazální nedůvěrou, kdy se kojeneček učí důvěřovat primární osobě (většinou se jedná o matku) a posléze se učí důvěřovat i sobě. Deficit základní důvěry se pak projeví jako pochybnosti o sobě samém (Erikson, 1996). Kvalita zažívané bazální důvěry může následně působit a ovlivňovat formování základního pocitu spolehlivosti životních fundamentů.

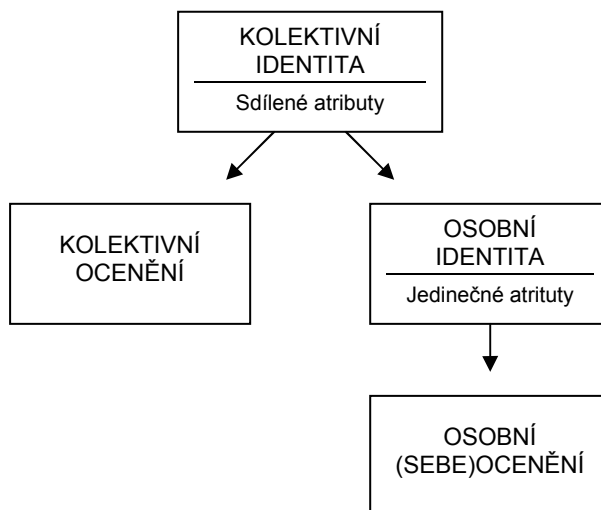
Jak už bylo řečeno, sociální rámec identity jedince určuje jeho příslušnost k větším či menším společenským skupinám. Procesy konstruování identity se odvíjejí jednak od charakteristik daných *od narození* (pohlaví, barva kůže, věk). Další komponenty jsou *získané*, k jejich získání je často potřeba vyvinout určité úsilí. Někdy ke změně identity může stačit jednorázový rozhodující výkon (například povýšení nebo rodičovství). Člověk si také může složky identity *vybrat*, pokud se mu nabízí jedna nebo více alternativ. Zde rozlišuje Baumeister dva typy sebedefinování, kdy v prvním existují jasné, společensky schvalované hodnoty. Ve druhém typu výběru jedinec nemá k dispozici společensky všeobecně uznávaný hodnotový systém, který by mu sloužil jako návod (Baumeister, 1987).

V procesu vytváření osobní a sociální identity se jedinec stává přímým aktérem svých vnitřních procesů, zároveň ho však ovlivňují a jeho identitu determinují kultura a společnost. *Psychologická identita může vytvářet a často vytváří podporující podmínky, jež se uplatňují při rekrutaci nových členů do teroristického uskupení.*

V Taylorově multidimenzionálním konceptu jáství tvoří základní stavební kámen *identita a ocenění* daného člověka. První z nich odpovídá na otázku *Kdo jsem?*, ta druhá se týká otázky *Stojím za to? Mám svou cenu?*, přičemž ocenění se dotýká osobního i kolektivního já. Tyto čtyři klíčové dimenze – identita versus ocenění, osobní versus kolektivní – vytváří self-koncept obsahující osobní identitu, osobní (sebe)ocenění, kolektivní identitu a kolektivní ocenění. Všechny komponenty hrají důležitou roli. Podle Taylora má kolektivní identita prioritu před zbývajícími třemi, přičemž osobní identita stojí na stejné rovině jako kolektivní ocenění, osobní

(sebe)ocenění je podřazené osobní identitě. Bez jasně definované osobní identity se u jedince totiž nemůže rozvinout jeho osobní sebeocenění. Musí nejprve vědět, kdo je, aby si mohl sám sebe vážit. Osobní identita se pak může rozvíjet pouze na pozadí jasně definované kolektivní identity.

Obrázek č. 2: Hierarchie čtyřech komponent self-konceptu (Taylor, 2002, str. 143)

Pod vlivem tohoto konceptu lze považovat kolektivní identitu za primární. Kolektivní identita teroristické organizace má svou víru, hodnoty, postoje a cíle. Předtím, než se jedinec rozhodne vstoupit do teroristické skupiny, potřebuje patřit do sekce společnosti, která podporuje nebo se podílí na pomoci teroristické organizaci, sdílí její nesnáze a ambice. Teroristická uskupení nacionálně separatistického charakteru mívají relativně silnou sociální podporu (například IRA či islámské teroristické skupiny). Komunita často vnímá vstup mladých lidí do teroristického uskupení podobně, tj. normálně jako je vnímán vstup do armády v mírovějších společnostech. Jeden z palestinských teroristů k tomu říká:

„Zařazení pro mne bylo přirozenou, hotovou věcí... Určitým způsobem to můžu srovnat s mladým Izraelcem z nacionalistické sionistické rodiny, který chce naplnit sám sebe skrze službu v armádě.“ (Post, Denny, 2002, str. 37).

Komunita nejenže široce akceptuje rekrutaci nových členů do teroristické skupiny, ale často podporuje i jejich teroristické aktivity a vybízí k nim. Rozhodnutí stát se teroristou sebou přináší i rizika a nepříjemnosti – člověk se rozhoduje pro izolovaný, stresující a extrémně nebezpečný život. Například rekruti z IRA bývali upozorňováni na očekávání dvou možností – dlouhodobý pobyt ve vězení nebo násilnou smrt. Přesto teroristická skupina přináší i výhody v podobě vysokého

sociálního statusu a osobního odměňování. V mnoha společenstvích bývají teroristé pokládáni za odvážné, vznešené a důležité jedince. Palestinský terorista k tomu dodává:

„Novým rekrutům se dostávalo velikého respektu. Mladík, který patřil k Hamásu nebo Fatahu, byl oceňován více než ten, kdo do skupiny nepatřil a dostávalo se mu lepšího zacházení než dětem, které se nezačlenily.“ (Post, Denny, 2002, str. 45).

Americký sociolog náboženství Juergensmeyer zkoumal radikály různých náboženských vyznání, kdy zjistil, že tito lidé často žijí na okraji společnosti, zažívají každodenní pocity beznaděje a účast na akcích náboženských militantů jim poskytuje možnost být konečně významný. Většinu členů z palestinského hnutí Hamás tvoří teenageři, stejně jako sikhským extremistům bývá zpravidla okolo dvaceti let. Věkový interval mezi šestnáctým a dvacátým druhým rokem pokládá autor za citlivý zejména ve společnostech s vysokou hodnotou rodiny, od které se odvíjí sociální status člověka. V tomto věku již nejsou mladí mužové dětmi, ale ještě nezaložili vlastní rodiny. Silná frustrace z nezaměstnanosti, omezené možnosti trávení volného času, případně tradiční zákaz předmanželského sexu potencuje jejich nespokojenost. Militantní hnutí tak mladým svobodným mužům poskytuje zábavu, sociální vztahy a uznání ze strany spolubojovníků (Juergensmeyer, 2003).

5.3.4.2 Poruchy jáství a poruchy osobnosti

Nemoci jáství lze chápat jako narušení vztahu „já – svět“. Mohou mít podobu zkresleného sebepoznání, zvráceného citu k sobě. Nejčastěji se manifestují jako **komplexy méněcennosti** a **chorobné pocity viny** u jedinců s přecitlivělým svědomím, kdy úlevu od pocitů viny mohou hledat v trestu, čímž utíkají před skutečnou odpovědností života.

Zdravé sebevědomí znamená vědět, co můžu, co umím a co zvládnu, být si vědom své ceny a umět to dát najevo, netrápit se zbytečně pocity nejistoty, ale také se nepřeceňovat. Za komplexy méněcennosti se běžně skrývá nízké sebevědomí a pocit nedostatku – ať už reálného či domnělého – v určité oblasti, často v mezilidských vztazích. Komplexy nutí člověka buď k úniku nebo kompenzaci v konstruktivních či destruktivních činnostech a interakcích. Například nutkání k převaze a přehnanému sebeuplatnění u lidí nízkého vzrůstu je běžně známo jako napoleonský komplex.

Jáství představuje velmi křehký a snadno zranitelný osobnostní útvar. Jak vyplývá z předchozího textu, geneze já je velmi složitá a komplikovaná různými

událostmi či absencí žádoucích podnětů. Skutečnosti jako zavrhuující či necitlivá výchova, nepřijetí kolektivem, nemožnost zapustit sociální kořeny v důsledku častého stěhování, to vše představuje rizikové faktory vedoucí k nevytvoření nebo ztrátě sociální identity.

Za nejdůležitější vlastnost vyjadřující vztahy mezi osobnostními charakteristikami se v psychologii považuje **integrovanost**, někdy se hovoří o míře koheze, soudružnosti. U poruch osobnosti psychotického rázu tato soudružnost chybí. **Dezintegrovaná osobnost**²⁴ selhává díky chybějícímu vhledu do reálných životních situací a neschopností rozvíjet a uplatňovat cílově orientované aktivity. Takovýto jedinec se chová nahodile, pod vlivem bezprostředních situačních prožitků a tlaků, není s to realizovat adekvátní interakci s prostředím ani uplatnit osvojené regulační systémy a podléhá psychogenním situačním tlakům. Podle Mikšíka o podmínkách takové destrukce jádra osobnosti rozhoduje:

- motivační struktura osobnosti a její vztah k vyhoceným podmínkách seberealizace (aktualizovaným životním kontextům);
- potence a pohotovost (vrozené a rozvinuté tendence) psychodynamické odezvy na aktualizované situační kontexty;
- rozvinuté schopnosti racionálně jednat a vyrovnávat se s emociogenními vlivy (Mikšík, 2007).

Porucha osobnosti (dříve nazývaná psychopatie) představuje „chorobný stav, který se projevuje nepříznivými nebo nadměrně zvýrazněnými povahovými vlastnostmi v oblasti nižších a vyšších emocí, nálad, pudů, temperamentu, vůle a charakteru, a podivínským, neadaptivním až hrubě rušivým chováním, kterým trpí sám jedinec nebo jeho okolí, případně oba“ (Raboch in Zvolský a kol., 2001, str. 138). Specifické poruchy osobnosti se vyskytují ve stejném poměru u mužů i žen, celková prevalence je udávána mezi 6-9% (Smolík, 2002).

Úzkost jako psychický symptom se nalézá v přiměřené míře u všech typů osobnosti. Je-li v povaze některého člověka velmi zvýrazněn a narušuje-li jeho společenskou adaptaci, pak je na místě hovořit o úzkostné osobnosti. Poruchy osobnosti se neprojevují psychopatologickými symptomy a syndromy časově omezenými, ale jejich typické projevy začínají obvykleji v dětství či adolescenci a přetrvávají prakticky celý život. Vyznačují se sníženou tolerancí k psychické i tělesné zátěži. Dochází-li k určitým výkyvům vyvolaným nepříznivými faktory

24. Dezintegrovaná osobnost představuje charakteristiku osobnosti setrvalé povahy na rozdíl od dezintegrace osobnosti, kterou je míněn proces (Mikšík, 2007).

hovoříme o etapách kompenzace nebo dekompenzace stavu těchto jedinců, při kterých dochází k akcentaci rysů specifické poruchy osobnosti. Zmiňované dekompenzační faktory mohou působit v rovině vnější (partnerské konflikty, pracovní problémy aj.) nebo vnitřní (kritická věková období, závažná onemocnění).

Za obecná diagnostická kritéria poruch osobnosti se považuje přítomnost alespoň tří z níže uvedených abnormit, které nejsou způsobeny hrubým mozkovým poškozením nebo jinou psychickou chorobou:

1. Zřetelně disharmonické postoje a chování zahrnující obvykle několik oblastí, jako například afektivitu, myšlení, vnímání a jiné.
2. Abnormní chování je trvalé a ne omezené na některé životní etapy.
3. Abnormní chování je zřetelně maladaptivní v celé řadě interpersonálních a sociálních situací.
4. Abnormní chování se manifestuje již během dětství nebo dospívání a pokračuje v dospělosti, avšak diagnóza poruchy osobnosti se obvykle nepoužívá u jedinců mladších 16 let.
5. Abnormní chování je obvykle spojeno s podstatným narušením pracovní výkonnosti.
6. Abnormní chování vede k výrazným subjektivním obtížím postiženého, i když třeba až v pozdějším věku (Raboch in Zvolský a kol., 2001, str. 140).

Rozdělení poruch osobnosti podle 10. revize klasifikačního systému Světové zdravotnické organizace je následující:

▪ **Paranoidní porucha osobnosti** (též kverulatomní, fanatická) je charakterizována nadměrnou citlivostí na nezdary, domnělé urážky, na které nikdy nezapomíná. Tito lidé skrývají v sobě dlouhodobě zášť vůči svým „nepřátelům“, jsou podezřívaví, vztahovační, mají tendence misinterpretovat přátelské a neutrální postoje v nepřátelské, dokáží trvale bojovat za svá údajná osobní práva bez ohledu na skutečnou situaci, mají sklon k patologické žárlivosti. Příkladují velký význam svojí osobě, zaobírají se různými spiknutími kolem nich a proti nim. Jejich domněnky však nedosahují nereálného, nevývratného přesvědčení (nejsou v nich přítomny bludy). Jsou tedy za určitých okolností schopni částečně nahlédnout nesprávnosti svých představ a korigovat své jednání.

▪ **Schizoidní porucha osobnosti** je charakterizována neschopností prožívat radost, vyjadřovat city k druhým, emočním chladem, oploštěnou efektivitou, chudou reakcí na kritiku či chválu, malým zájmem o sex, uzavřením se do vlastního světa fantazií, nedostatkem blízkých a důvěrných interpersonálních vztahů a zřetelnými problémy v adaptaci na společenské konvence a zvyky. Již od dětství jsou nápadní svou plachostí, nepraktičností, laická veřejnost je považuje za podivíny a tiché blázny.

▪ **Dissociální porucha osobnosti** (též sociopatická, antisociální, psychopatická) je nápadná rozporom mezi jejich chováním a všeobecně uznávanými společenskými normami, které naprosto odmítají. Jejich povahu charakterizuje absolutní nezájem o city druhých a neschopnost empatie. Nedokáží udržet trvalý vztah, mají velmi nízkou frustrační toleranci a nízký práh pro výbuchy agresivity a násilí. Neprožívají pocity viny a nejsou schopni korigovat své postoje prožitými zkušenostmi, včetně soudních trestů. Mají velký sklon obviňovat druhé a své konfliktní jednání nějakým způsobem omluvit, vysvětlit, racionalizovat. Od dětství obvykle lžou, kradou, bijí mladší a slabší, nedokáží se adaptovat ve škole, toulají se mimo domov i školu, vytvářejí různé asociální party. Rekrutují se z nich pachatelé trestné činnosti, dále toxikomani, alkoholic a prostitutky.

▪ **Emočně nestabilní porucha osobnosti** vykazuje zřetelné tendence jednat impulzivně bez ohledu na následky takového jednání. Nálada těchto jedinců bývá nestálá, často se mění. Obvykle nejsou schopni své jednání a budoucnost plánovat. Tato porucha osobnosti se dále dělí na dva subtypy: impulzivní a hraniční.

Pro **impulzivní typ emočně nestabilní poruchy osobnosti** (též explozivní, agresivní) je typická právě neschopnost ovládat emocionalitu, což vede k častým výbuchům násilí a jiného nebezpečného a ohrožujícího chování, zejména v těch případech, kdy se jejich impulzivita stane středem kritiky jiných osob.

Hraniční typ emočně nestabilní poruchy osobnosti vykazuje rovněž emoční nestálost; zájmy a sebeuvědomování u těchto jedinců včetně sexuální identity jsou nevyhraněné, nejasné, nestálé. Často prožívají intenzivní, ale krátkodobé citové vztahy, což následně vede k různým emočním krizím. Sebevražedné pokusy a jiná sebepoškozující chování u nich bývají častá.

▪ **Histrionská porucha osobnosti** (infantilní, hysterická) je charakteristická nadměrným vyjadřováním emocí labilní a nestálé povahy, dramatickým líčením vlastního života, teatrálností. Tyto osoby, častěji ženy, bývají zvýšeně sugestibilní, egocentrické, stále touží po ocenění druhými, ale prožitky ostatních je příliš nezajímají. Rády se dostávají do centra pozornosti, podnikají různé intriky a manipulace, aby dosáhly svých cílů. Jejich partnerské vztahy bývají velmi konfliktní.

▪ **Anankastická porucha osobnosti** (obsedantně-kompulzivní). Mezi výrazné povahové rysy těchto osob patří nerozhodnost, výrazná vnitřní nejistota, pedanterie, sklony k perfekcionismu, zabývání se nepodstatnými detaily, potřeba opakovaných kontrol. Selhávají pro svoji nepružnost. Charakteristické pocity osobního ohrožení a pochybností je vedou k nadměrné svědomitosti, umíněnosti, opatrnosti a strnulosti. Jejich schopnost vyjádřit kladné emoce bývá omezena, proto partnerské vztahy považují za méně důležité.

▪ **Úzkostná porucha osobnosti** (vyhýbavá). Tito jedinci trpí stálými a intenzivními pocity napětí, obav, nejistoty a méněcennosti. Jsou přecitlivělí na kritiku a odmítnutí, jejich interpersonální vazby jsou proto silně omezeny.

▪ **Závislá porucha osobnosti** (astenická, pasivní, sebepoškozující). Tito jedinci se cítí bezmocní a neschopní, od jiných lidí žádají, aby převzali odpovědnost za některé oblasti

jejich života. Jsou celoživotními pesimisty, své zájmy a oprávněné potřeby podřizují přáním druhých osob, na kterých se cítí závislí. Velmi těžce nesou partnerské neshody či rozchody. Ze svého selhání mají sklon obviňovat jiné.

- **Narcistická porucha osobnosti.** Pro tyto jedince bývají typické pocity velikášství, vlastní důležitosti a jedinečnosti. Mají tendence vykořisťovat druhé, jsou závistiví a citliví na kritiku. Schopnost empatie je u nich snížena.

- **Pasivně-agresivní porucha osobnosti.** U takto strukturovaných povah je přítomna tendence vzdorovat požadavkům, povinnostem a jiným autoritám. Často si stěžují, kritizují druhé, jsou nespokojení a zlostní. Tyto pocity nevyjadřují přímo, ale prostřednictvím resistance a negativistického chování. Tyto osobnosti jsou nevykonné a selhávají ve všech sférách života.

- **Nestálá porucha osobnosti.** Těmto osobnostem chybí stabilita a vyrovnanost afektivních postojů, jejich vůle je snadno ovlivnitelná nejrůznějšími vnitřními i vnějšími aktuálními vlivy. Mají sklon vyhýbat se práci, v partnerských vztazích jsou nestálí, promiskuitní, náchylní ke vzniku drogových závislostí, tendují k prostituci a kriminalitě (Raboch in Zvolský a kol., 2001, str. 141-6; Smolík, 2002, str. 361-85).

V klinické praxi se často objevují smíšené poruchy osobnosti, kde bývají přítomny povahové rysy typické pro více diagnostických kategorií. Příčiny poruch osobnosti lze označit jako komplexní, biopsychosociální. Nejčastěji duševně abnormní rodič předá svému potomku dědičné vlastnosti a následně ho poškodí špatnou výchovou. Prostředí, ve kterém se daný člověk pohybuje, potlačuje možnost korektivních vlivů a následně ovlivňuje okruh jeho přátel, volbu zájmů i pozdějších partnerů.

Abnormně strukturované jádro osobnosti často bývá zmiňováno v souvislosti s osobností teroristů. Zde je potřeba rozlišit aktuální stav osobnosti, na který mají vliv situační faktory, a dlouhodobé povahové rysy posuzovaného člověka. Proto je nutné zaměřit se na jedincovo chování v důležitých životních údobích včetně puberty a tyto informace získat z různých zdrojů a následně porovnat. Mohou také panovat rozdíly mezi povahou člověka a sociální rolí, která může být posuzovanému jedinci do určité míry vnucena. Je známou zkušeností, že existuje tendence ke vnímání toho, co se předpokládá, což ovšem nemusí odpovídat skutečné realitě.

5.3.5 Osobnost v náročných životních kontextech

Existují různé způsoby, jimiž člověk udržuje a obnovuje vnitřní pohodu, jimiž čelí situacím a úkolům a kterými dosahuje svých cílů i uspokojení svých motivů. Udržování dynamické rovnováhy a vnitřní integrity osobnosti umožňují rysy, stavy a procesy, které současná psychologie osobnosti vyjadřuje pojmem **dynamismy adaptace a zvládnání**. U osobnostní adaptace rozlišujeme její objektivní a subjektivní stránku. **Objektivní adaptace** se nejčastěji posuzuje podle toho, jak zdařile je člověk zabydlen, zakotven, zakořeněn ve světě své rodiny, ve světě lidí a ve světě práce. **Subjektivní adaptace** vyjadřuje, jak se člověk v uvedených vztahových oblastech života cítí spokojený a šťastný, nebo zda prožívá napětí, neklid, úzkost, nespokojenost (Smékal, 2002).

V běžných životních podmínkách se adaptační dynamismy projevují v individuálních rozdílech charakteru lidí, kdy dobře adaptovaný člověk nepoutá pozornost okolí. Adaptační dynamismy začínají být viditelnými teprve v situacích zátěže. Obecně lze říci, že úzkost je tím větší, čím více překračuje zátěžová situace naše možnosti ji ještě zpracovat nebo ji vydržet. Proto má úzkost a strach (např. strach z duševního a tělesného mučení) neobyčejně silný motivační charakter, podílí se dokonce na utváření individuálního a sociálního života. Poněšický chápe celou civilizaci jako zabezpečování se proti nebezpečím, kdy člověk činí rozhodnutí žít tak, aby už nikdy nemohl být vržen do úzkosti, zklamání, nejistoty (Poněšický, 2005). Obava z nejistoty však nevzbuzuje jen úzkost, ale v pozitivním smyslu nás nutí k touze po poznání, ke vzájemné pomoci a spolupráci, je jedním z motorů pokroku.

Rozdíly chování lidí zejména vůči novým, neobvyklým a zátěžovým situacím lze rozdělit na dvě různé komplexní, polární reakce osobnosti související se zaujetím aktivního nebo pasivního postoje. Koncepce **hledačské aktivity** vychází z poznatku, že existují lidé, kteří v zátěžových situacích hledají nejlepší možné řešení, nevzdávají se. Tento aktivní postoj souvisí s **optimismem** jako životně významným emočním vyladěním osobnosti, který přispívá k obnově nebo udržení jedincova zdraví, zvyšuje jeho odolnost vůči stresorům a podporuje konstruktivní zdolávání stresových situací i ve vyšším věku. Podle Smékala lze pomocí syndromu hledačské aktivity vysvětlit menší výskyt psychosomatických onemocnění za války, blokády, v koncentračních táborech apod. (Smékal, 2002).

Protipól hledačské aktivity tvoří **naučená bezmocnost**,²⁵ která je podmíněna systematickým navozováním situace, v níž jedinec nemá žádnou možnost ovlivnit jakkoli objektivní chod událostí. Specifičnost této koncepce spočívá ve zjištění, že člověk má tendenci zcela neadekvátně zobecňovat předpoklad či očekávání pokračování stavu této naučené bezmocnosti, tj. nemožnosti zasáhnout do vývoje událostí i tehdy, když se objektivní podmínky zásadně změní, tedy když se situace stane opět kontrolovatelnou.

Prožívaná bezmoc, kterou osoba zažívá, může přinášet závažné důsledky. Atribuce budoucí hrozby má totiž vliv na to, zda se očekávání bezmoci v budoucnu stanou chronická nebo akutní, široká nebo úzká, a zda se snižuje sebedůvěra, či nikoliv. Pokud člověk připisuje nedostatečnost sobě samému, vede to k větší ztrátě sebeúcty. Když přisuzuje nedostatek vlády nad událostmi obecným faktorům, svou naučenou bezmocnost má tendenci více generalizovat i na jiné situace, kdežto situační specifické atribuce k takové generalizaci nevedou (za neúspěch obviňuje jen určité okolnosti). V případech, kdy člověk připisuje nedostatek kontroly nad svým jednáním stabilním faktorům jako nedostatek schopností či nesnáze v dětství, naučená bezmocnost má tendenci působit na jeho jednání v delší časové perspektivě (jedinec se bojí budoucnosti, je pesimistický až depresivní, nemá naději) na rozdíl od situací, kdy je bezmocnost připisována dočasným faktorům jako momentální indispozice (Lovaš, 2001; Smékal 2002).

Interpersonální tendence, resp. sklon k určité povaze interakcí se sociálním prostředím, se promítá i do struktur, projevů či rysů adaptačního chování v reálných životních situacích. Ty jsou pro daného jedince příznačné, charakteristické. Leary rozlišoval v tomto kontextu dvě na sobě nezávislé dimenze, které slouží jako diagnostický nástroj umožňující odhalovat základní interpersonální tendence člověka v jeho jednání a chování. Jedná se o:

-
25. Naučená bezmocnost byla objevena v behaviorálním experimentování se zvířaty jako vedlejší produkt výzkumu instrumentálního učení. První skupina pokusných psů byla při něm vystavena působení averzivního podnětu s možností úniku nebo s možností zastavení jeho působení. Druhá skupina tuto možnost neměla. V druhé části experimentu se psi z první skupiny naučili rychle uniknout elektrickému úderu přeskočením nízké přepážky do druhé části klece. Psi z druhé skupiny (po bezúnikových pokusech v první části experimentu) chvíli pobíhali v části klece, kde byli umístěni, tj. s elektrickou mřížkou, pak si lehli a potichu kňučeli (Seligman, Maier, 1967 in Lovaš, 2001).
Výzkumy potvrdily, že u lidí se projevuje naučená bezmocnost stejně jako u zvířat s tím, že generalizovaná naučená bezmocnost poukazovala na možný charakterový rys v osobnosti (trait vs. state problem). Další studie přinesly nekonzistentní výsledky, kdy se ukázalo, že v některých případech lidé nereagovali na bezúnikovou situaci rezignací, ale zvýšenou motivací (Seligman, 1986 in Lovaš, 2001).

- a) přátelství k lidem versus agresivita vůči lidem, a
- b) tendence dominovat versus tendence podrobovat se.

Při úvahách nad osobností teroristy lze říci, že je přátelský ke svým lidem, v rámci skupiny, do které patří a pokud se rozhodne zaútočit na jiné lidi mimo svou komunitu, chová se vůči nim agresivně. V případech sebevražedných atentátníků se zcela zjevně projevuje nejhlubší forma autoagrese, ale zároveň i agrese vůči svým nejbližším, ze kterých se po sebevražedném aktu stanou pozůstalí. Terorista-sebevrah tedy svým konkrétní činem vykazuje agresivitu vůči lidem z nepřátelské společnosti, vůči sobě, ale i svým vlastním lidem. Autority v teroristické skupině budou mít velmi pravděpodobně tendenci k dominanci, členové skupiny naopak sklony se autoritám podřizovat. V rámci teroristického aktu se však její realizátor projevuje nikoli submisivně, ale spíše dominantně, což ovšem nelze zobecnit na ostatní akty jeho chování... Na těchto příkladech chci ukázat, že jeden konkrétní terorista může selektivně vykazovat vůči lidem přátelství i agresivitu, může mít selektivní tendenci k dominanci i submisi, a to vše v závislosti na sociálním a situačním kontextu. Nelze tedy zobecňovat a tvrdit, že pro teroristu je charakteristické nepřátelství vůči lidem a dominance.

Tabulka č. 6: Interpersonální tendence osobnosti jako způsoby její adaptace (Mikšík, 2007, str. 81)

způsob přizpůsobení	adjustační typ	maladjustační typ
silou	dominantní	hyperdominantní
soutěžením	soutěživý	egocentrický
útokem	rázný	agresivní
vzpourou	rezervovaný	rezistentní
sebeboplaččením	skromný	ponížený
poddajností	učenlivý	závislý
spoluprací	přátelský	hyperafiliantní
odpovědností	odpovědný	hyperresponzibilní

5.3.5.1 Obrana a útok jako způsoby adaptace osobnosti

Adaptační dynamismy lze rozlišit podle toho, zda člověk vnímá svět jako plný nebezpečí, před nímž je třeba se bránit, nebo jako úkol, který je potřeba zvládnout. Aktivizují se v situacích, kdy jednání nebo prožívání osobnosti naráží na překážku či nesnáz. Obranné dynamismy jsou části naší povahy a pomáhají nám přežít, je však důležité používat je konstruktivně a neskončit v jejich zajetí. Na druhou stranu v situacích objektivně nepřekonatelných může být použití obranného dynamismu

vnímáno jako konstruktivní řešení, které plynule přechází do adaptační roviny a stává se prostředkem produktivního zvládnání úkolů života. Mezi nejvíce zkoumané dynamismy patří tyto:

AGRESE

Obranný mechanismus agrese je považován za druh obrany útokem. V praktickém životě se můžeme setkat s nejrůznějšími variantami agrese od verbální agrese, vyhrožování, sarkasmu, výsměchu či vtípkování na účet druhého až po vandalismus, násilí a terorismus.

HOSTILITA

Představuje nevraživost, zjevnou nebo vysněnou, obrácenou k vnějšímu světu či na sebe sama (odmítání sebe). Je považována za opak afiliace a za příbuznou agrese. Z dynamického hlediska je hostilita charakterizována velkým energetickým potenciálem, který obvykle nemá potřebné vybití, proto nepřekvapuje její destruktivní vliv na somatickou, psychickou i sociální pohodu jedince. Hostilní jedinec se jeví jako nerudný, v projevech druhých lidí vyhledává důvod, který by mu jeho naštvanost ospravedlnil. Často jej slyšíme nadávat na lidi, komentovat negativně jejich nejrůznější projevy. Hostilita může mít i dispoziční povahu, pak je rysem osobnosti, ale často funguje jako obranný dynamismus (Smékal, 2002).

ÚNIK

Obrana únikem nastává, když utrpení z úzkosti či vnitřního napětí nelze vydržet a když s ním osobnost nedokáže bojovat, neumí mu čelit. Děti často psychicky utíkají pryč do své fantazie. Utíkat je možné i do neúspěchu, kdy se jedinec předem rozhodne k neúspěchu, aby se tak ubránil strachu z něj. Odmítnutí úspěchu předem je příkladem taktiky, sabotáže sebe sama u tzv. "smolařů".

Za psychologický únik lze považovat denní snění, jímž dosahujeme uspokojení na úrovni představ. Fyziologickým únikem bývá onemocnění nebo zdravotní potíže bez objektivního podkladu.

REGRESE

Dynamismus regrese představuje jednu z forem úniku. Ve stavech tísně, silné frustrace nebo ohrožení sebepojetí reagují často děti, někdy i dospělí únikem před současnou úzkostí ke způsobům cítění, myšlení a chování příznačným pro vývojový stupeň již překonaný. Za symptomy regrese se považují projevy nesamostatnosti, pláče nebo chaotická zuřivost, zběsilost, neutišitelné vztekání. Schopnost

uvědomělé a přiměřené regrese do závislosti lze označit za vhodný způsob dočasného vyrovnání s nějakým druhem stresu, je potřebná například v situaci, kdy člověk vážně onemocní a jeho stav vyžaduje, aby se vzdal mnoha zodpovědností a přijal vztah závislosti na péči okolí.

KOMPENZACE

Dynamismus kompenzace tvoří velmi důležitý adaptační prostředek umožňující osobnosti vyrovnat se především s vnitřními nedostatky a překonat tak pocity méněcennosti. Existuje mnoho způsobů kompenzace, jejichž společným znakem je nahrazení a vyvážení určité skutečné nebo jen prožívané méněcennosti. Kompenzace jako aktivní forma vyrovnávání se s frustrací bývá společensky vysoce hodnotná. Úsilí o dosažení jiného uspokojení se může dotýkat buď oblasti téže potřeby (přesunutí na jiný objekt nebo změna způsobu uspokojování) nebo jiné životní oblasti. Zvýšeným úsilím a zájmem lze kompenzovat ve značném rozsahu průměrné schopnosti, což se dříve nebo později promítne i do výstavby ostatních systémů osobnosti. Do této kategorie patří i změna životního zaměření, když dosavadní nevede k cíli pro nezvládnuté vnitřní či vnější překážky. Přestavba činnosti může jít i opačným směrem. Pocity méněcennosti nebo strach je možné **překompenzovat** až na úroveň hrubosti, pěstováním podivných nevhodných zájmů. I v případech kompenzačního úsilí tedy platí, že všeho moc škodí. Proto v těchto případech hovoříme o **hyperkompenzaci**, více viz subkapitola „Sklony k extrémům a jeho psychologické kořeny“.

SUBSTITUCE

Dynamismus substituce vede k volbě náhradního objektu uspokojení nějaké potřeby v situaci, kdy je původní cíl nedosažitelný. Pokud je náhradní objekt stejně hodnotný, má substituce adjustační charakter. Maladaptační se stává volba náhradního cíle v případě, že není akceptovatelná buď okolím nebo jedincem samotným. Pokud okolí dává člověku najevo, že jeho volba není dobrá, nebo on sám s ní není vnitřně spokojen, jeho frustrace přetrvává, nezaniká a obranná funkce substituce je jen dočasná.²⁶

26. Kromě výše jmenovaných obranných dynamismů existují i další a jsou přehledně uvedeny v subkapitole „Obranné mechanismy ega“.

**Tabulka č. 7: Nástin adaptačních dynamismů v životním stylu osobnosti
(Smékal, 2002, str. 275)**

A. ÚTOČNÉ DYNAMISMY	
I. Přímý útok vůči nebezpečí	II. Nepřímý útok proti ohrožujícím podnětům
Fyzický útok (vražda, boj) Psychologický útok Odmítání Kritičnost Výsměch, sarkasmus Cynismus Žertování Reformování Teroristické chování (jít proti lidem) Násilí Ublížující chování Přehnaná panovačnost Patologická podrážděnost	Projektivní mechanismy Paranoidní percepcce Tvoření iluzí Obětní beránek Negativismus, útok nekooperováním Pasivní rezistence Vědomé odmítání Rebelování proti autoritě Sadismus a masochismus Delikvence Vymlouvání se Prosba za prominutí
III. Kompenzace a překompenzace	
Zdravý vývoj speciálních schopností Maximální potencování aktiv, předností a minimalizování nedostatků Usměrnění energie Sublimace Altruismus, sebeobětování Upoutávání pozornosti Přemožení nepřátel	Konformismus, podléhání lidem, podplácení, pochlebování, lichocení, patolízalství, šaškování a výstřednost, machrování, exhibicionismus Asociální způsoby jako děláni nepřístojností, pomlouvání, svádění, navádění, paličatost, hlučnost Ostentativní předvádění se, obscénnost Hrabivost, zakládání si na bohatství
B. OBRANNÉ DYNAMISMY	
I. Regrese	II. Regresivní dynamismy
Regres motorických či intelektových projevů Nezralá sexualita Vzrůstající sobectví Fixace chování na překonané fázi, neúspěšný pokus pokročit ve vývoji, ustrnutí na nižších vývojových úrovních	Tvoření symptomů Konverze Přemístění Symbolizace, kondenzace, substituce Vytěsnění z vědomí, amnézie, disociace Sebeklamy – vědomé či nevědomé Záměrná dezinterpretace Racionalizace
III. Únikové dynamismy	IV. Patologické únikové dynamismy
Patická spavost Toxikomanie, alkohol, drogové závislosti Nemoc, psychosomatické tvoření symptomů, únik do nemoci Suicidium Toulání se, útěky z domova Ulejvání se, tvoření symptomů k vyhnutí se odpovědnosti Submise, přizpůsobení se, podrobení se, odevzdanost	(mohou se vyskytovat na všech úrovních – od normality přes neurózy až po psychózy) Autismus Subjektivní myšlení dominuje Fantazírování Přehnané denní snění Schizoidní až schizofornní reakce Lhostejnost až apatie Odlišování se, askeze, poustevnictví

Ideje, události, názory, morální normy, schémata chování – to vše naše osobnost přijímá z vnějšího světa. Tyto osvojované obsahy se stávají skutečným vlastnictvím osobnosti pouze tehdy, jsou-li reflektovány a mohou být vědomě zažity, prožity, stráveny a využity. To vyžaduje dovednosti reflexe a sebereflexe.

5.3.5.2 Další způsoby adaptace osobnosti

MANIPULACE

Pro dosažení svých sociálních cílů nebo k upevnění své pozice v sociálním styku používají někteří lidé **manipulativní chování**, které na rozdíl od přímého agresivního nebo únikového chování nebývá na první pohled patrné. Shostrom popisuje několik obecných **manipulativních stylů**, jež nutí druhé do obranné pozice. Tyto způsoby adaptace slouží danému jedinci k uspokojení potřeby moci, převahy, k udržení či zvýšení sebeúcty apod. a používá je neuvědomovaně. Stručně se jedná o následující manipulativní styly:

Diktátor: Ovládá druhé nebo se o to snaží tím, že nařizuje, cituje autority, vyznamenává, kritizuje, hierarchizuje podle věku a postavení, nechává čekat podřízené v předpokojí. Jedná jako mocný otec, je vždy autoritativní až autoritářský.

Slaboch: Zdá se být obětí diktátora, ale vytvořil si styl, jak sabotovat diktátorovy požadavky. Zapomíná udělat, co mu bylo přikázáno, neslyší, co se mu říká, stává se otupělým, když si jej diktátor pozve a kritizuje ho.

Spekulativní: Snaží se využít svého důvtipu k získání kontroly nad situací a lidmi. Lže, láká, vydírá, aby získal, co chce.

Liána: Ovládá druhé tím, že je na nich závislý. Snaží se, aby se druzí o něj starali a chránili jej. Umí upoutávat pozornost. Je velmi obratný v získání své cesty a v přinucení druhých, aby mu pomáhali. Chová se jako parazit, ubrečený, věčné dítě, hypochondr, bezmocný.

Surovec: Ovládá a manipuluje hrubostí, krutostí a sadismem; jestliže není právě krutý, je v jeho chování zastřená hrozba.

Příjemný chlapík: Ničí druhé laskavostí, péčí, láskou. Shostrom tvrdí, že je to nejmanipulativnější styl, a tudíž nejtěžší zvládnutelný. Člověk tohoto typu se chová, jako by chtěl naše dobro, jedná nenásilně, neútočně, neangažovaně. Nikdy se neptá, co chcete.

Soudce: Kontroluje a ovládá druhé kritikou. Vyvolává v druhých pocit, že jsou hloupi, špatní, vinní, nekompetentní.

Ochránce: Ovládá druhé tím, že je přehnaně sympatizující a pomáhající. Stará se o druhé, chrání je před starostmi, vyhledává pro ně, co potřebují.

Vlastnické chování: Typický postoj u jedince s tímto stylem chování lze popsat takto: „Já jsem tu pro tebe a ty mi za to musíš sloužit. Vzepřeš-li se nebo osamostatníš-li se, ztratíš mou důvěru a podporu, nebo se dokonce stanu tvým nepřítelem.“ (Smékal, 2002, str. 285-6).

EMOCE

Jako adaptační prostředky se mohou uplatňovat také emoce. Při mírné aktivaci lze emoce považovat za součást aparátu zvládnání problémové situace, naopak vysoká aktivace indikuje obranný charakter či adaptační nepřiměřenost, což platí spíše pro nelibé emoce. Lidé, u nichž převažuje **expresivní emotivita** se emočně rychle odreagují, čímž dosáhnou vnitřního klidu. Naopak **impresivní emotivita** má sklon k tlumení, potlačování vnější animální reakce, což doprovází zesílená vnitřní vegetativní reakce a v důsledku toho se dostávají funkční a později organické změny v těle.

Gordon popsal **represi** jako popírání a potlačování signálů možného ohrožení, kdežto **senzitivace** se projevuje jako přeceňování možné hrozby a konfliktu (Gordon, 1957). Lazarus tyto rozdíly charakterizuje jako dva emoční styly, které jsou důsledkem selektivní pozornosti k informacím. Senzitivátoři podle něj dokáží pojmenovat svou emoční zkušenost i zdroj emoční aktivace přesněji než represori (Lazarus, 1966). Ti buď disimulují, nebo si svou emoční aktivaci a její fyziologický doprovod neuvědomují, nebo je možné, že si své prožívání neuvědomují jako emoční. Jde zřejmě i o souvislost represe a alexitymie. Základní rozdíl mezi represivní a senzitivizační odezvou na emoční aktivaci je uveden v následující tabulce.

Tabulka č. 8: Represori a senzitivátoři (Smékal, 2002, str. 290)

REPRESOŘI	SENZITIZÁTOŘI
Internalizují: impresivní emocionalita, popírají strach a jiné emoce verbálně, neukazují emoci ve výrazu tváře, vyšší fyziologická aktivace	Externalizují: expresivní emocionalita, připouštějí strach a jiné emoce verbálně, projevují emoci ve výrazu tváře, nižší fyziologická aktivace

FRUSTRACE

Stresory nebo-li zátěžové situace jsou prožívány jako stav frustrace. Může být vyvolán i vnitřním konfliktem dvou motivů nebo motivu a povinnosti apod. Podle některých názorů i frustrace vyvolaná objektivně existujícím stresorem vznikne teprve tehdy, vzbudí-li stresor vnitřní konflikt (Smékal, 2002).

Stres označuje komplexní stav organismu a osobnosti, který se rozvíjí ve třech fázích: (1) mobilizace rezerv, alarm, aktivizace, (2) rezistence, odolávání a (3) zvládnutí stresu nebo zhroucení, je-li stres vyhodnocen osobností jako nezvládnutelný. Reakce osobnosti na frustraci v podobě zvládnutí nebo zhroucení se odvíjí od její **frustrační tolerance**, tj. míry odolnosti vůči frustraci. Lidé se liší od sebe mírou vnímavosti na stresory, každý má **osobnostní náchyllost ke stresu**,

ale zároveň se liší i mírou sklonu reagovat na stresory zvýšeně citlivě, zranitelně, což vyjadřuje úroveň **osobnostní citlivosti na stresory**. Podle Beeche závisí úroveň frustrační tolerance kromě těchto dvou determinant ještě na rozsahu aktuálních životních stresů, jimž je jedinec vystaven, a na způsobilosti zvládat stresy, která je podle něj výsledkem adaptačního učení (Smékal, 2002).

Kromě frustrační tolerance existují individuální rozdíly ve směru a způsobu reakce na frustraci. Někteří lidé mají sklon reagovat **extrapunitivně**. Odmítají, že by na stavu frustrace mohli mít svým jednáním podíl, a agresivním způsobem přisuzují vinu za frustraci osobám či věcem mimo sebe. Prožívají hněv, vztek, odpor a nenávisť. **Intropunitivní** směr reakce obrací trestání vůči samotnému aktérovi, který viní za nezdar nebo frustraci sám sebe, prožívá pocity viny a výčitky svědomí. Lidé s **impunitivním** zaměřením reakce pokládají frustraci za nevyhnutelnou, bagatelizují a zlehčují vzniklý stav a svádějí vinu na okolnosti, osud, smůlu apod. Potlačují tedy frustrogenní tendence a podle nich není vinen nikdo (Rosenzweig 1956 in Smékal, 2002, str. 292-3).

V praktickém životě si lze například představit, že čečenská vdova, které zabil ruský voják manžela, bude v extrémním případě u prvního typu reagovat vraždou ruského vojáka, ve druhém sebevraždou a ve třetím se může opijet nebo brát drogy a tragickou situaci, ve které se ocitla, může bagatelizovat.

Tyto tři směry reakce se kombinují se třemi možnými způsoby reakcí, které zdůrazňují: (1) **Sebeobranu**, jestliže jedinec frustraci pojímá především jako ohrožení své osobní celistvosti, integrity, své sebeúcty a důstojnosti (tváří v tvář překážce); (2) **Dominující potřebu**, která je frustrací ohrožena a jejíhož uspokojení se osobnost musí vzdát; (3) Podstatu a povahu **překážky** na cestě k uspokojení potřeby (dosažení cíle).

Tabulka č. 9: Reakce na překážku podle S. Rosenzweiga (Mikšík, 2007, str. 209)

	EXTRAPUNITIVNÍ	INTROPUNITIVNÍ	IMPUNITIVNÍ
Emoce	zlost a nepřátelství	vina, výčitky svědomí	rozpačitost a stud
Úsudek	odsuzování okolí	sebeobviňování	omluva sebe i okolí
Tendence	agresivní vůči okolí	agresivní vůči sobě	omluva sebe i okolí
Způsob obrany ega	projekce	přesun, izolace	potlačení

Teroristická reakce bývá extrapunitivní, protože daný terorista pociťuje zlost a nepřátelství vůči okolí, které odsuzuje, je vůči němu agresivní a prostřednictvím projekce se zbavuje vlastní viny za teroristické chování tím, že obviňuje okolí, ne sebe.

5.4 Sklony k extrému a jeho psychologické kořeny

*„Hranice mezi zlem a dobrem prochází
středem každého lidského srdce.“*

Alexandr Solženicyn

Sklony k extrému budou existovat vždy; je to fenomén, který vychází z lidské psyché a souvisí se zvláštním utvářením osobnostní struktury. Při vzájemném působení určitých vnitřních a vnějších faktorů se může k extrému, násilí a krutosti odhodlat každý z nás. Jedinec může snadno podlehnout iluzi, že existuje neprostupná hranice, která odděluje zlé lidi od dobrých. Problematika současného terorismu náš však – mnohdy nepříjemně – vyvádí z tohoto sebeklamu. Co se tedy musí stát, aby byl člověk schopen bezcitně prolévat krev a ničit lidské životy?

Německý psychiatr Hole rozlišuje **esenciální fanatismus**, který představuje jedince s primárním sklonem k extrému. Tito jedinci mají „primární sklony k fanatickému následování přesvědčivých idejí jakéhokoliv druhu.“ Jedná se však o velmi malou skupinu, pro kterou existuje pouze schéma přítel – nepřítel a neslyší na jakoukoli komunikaci. Typická je intenzita, s jakou fanatik sleduje své cíle a jeho totální uchvácení ideou a vírou. Jedná se o enormní vnitřní dynamiku, kterou lze označit jako „fanatickou energii“ (Hole, 1998, str. 29, 34). Může se vztahovat i na oblast umění a s ní spojenou tvůrčí energii.

Tato charakteristika odpovídá v pojetí Fromma **destruktivitě podmíněné sociálním charakterem** projevující se ve formě sadismu anebo nekrofilie. Pro takového jedince je typická trvalá schopnost nenávidět. Ničení životů a mrzačení se pro něj stává vášní. Ve společnosti není nebezpečný, pokud se nedostane k moci a nezačne s sebou strhávat k tomu náchylné jedince (Fromm, 1997a).

Druhým typem fanatismu je v Holově pojetí **indukovaný, částečný fanatismus**. Týká se sociálně přizpůsobených jedinců, psychicky průměrně strukturovaných, kteří se působením esenciálních fanatiků nechají strhnout davem, což může být velice nebezpečné. Dochází zde ke skupinové a davové ovlivnitelnosti a možnosti ideologického svedení člověka (Hole, 1998, str. 29).

Freud v této souvislosti hovoří o **regresi duševní činnosti** na nižší stupeň, kdy v rámci davového chování dochází k identifikaci s postavou vůdce (Freud, 1967). Podle Fromma se jedná o **spontánní destruktivitu a reaktivní, racionální nenávisť** vznikající jako reakce na ohrožení jedincovy svobody, života a integrity (Fromm, 1997a).

5.4.1 Psychologické účinky sugesce

Sugesce je pojímána jako ovlivňování vědomí druhého člověka psychickým působením zprostředkovaným slovy, gesty, obrazy. V psychologii se sugesce cíleně využívá k navození hypnózy, kde dominuje sugerovaný obsah nekriticky přijímaný hypnotizovanou osobou a tíhnutí k jeho uskutečnění. Sugestibilita do určité míry souvisí s poslušností, submisí, povolností či lehkověrností. Guilford navrhuje rozlišovat primární, sekundární a prestižní sugestibilitu (Guilford, 1959).

Snadno ovlivnitelní, sugestibilní jedinci mají sklon k napodobování a podléhání vlivům – dobrým i špatným, podle toho, koho si vyberou za vzor. Velmi dají na mínění a zkušenost okolí, na pochvalu a povzbuzení, výtky je naopak skličují a utlumují. Jejich silná emocionalita a těsná závislost jejich jednání na vlivech okolí jim vytváří prostor, aby se snadno nadchli pro myšlenky a ideály svých vzorů. Mívají však sklon k přelétavosti a nestálosti. Sugestibilní jedinci samozřejmě patří mezi snadné oběti jakékoli ideologie. Kriticky umí číst jen menší část veřejnosti, větší část podlehe sugesci a s vypravěčem se po chvíli bezděčně ztotožní. Toho si byl například dobře vědom Hitler, když psal *Mein Kampf*.

Freud vysvětluje psychologii skupin na základě změn v individuální psychice. Jeho hlavní tezí je myšlenka, že libidinózní vztahy jsou základem skupinové mysli a že tyto vztahy jsou odvozeny z nevědomých procesů v já. Na základě analýzy dvou velkých společenských skupin – církve a armády – ukazuje, že obě skupiny stmeluje navzájem iluze o tom, že vůdce má rád všechny členy ve skupině stejně – jako náhradní otec. Oboustranná pouta vážou jedince ve skupině na jedné straně k vůdci, na druhé straně ke členům skupiny. Skupinová pouta jsou podle Freuda založená na identifikacích, které jsou nejranějšími a původními formami citových vztahů, odvozených od vztahů dítěte k rodičům. Jedinec se v primární skupině prostřednictvím regresivního procesu vzdává svého ideálu a nahrazuje jej nevědomě skupinovým ideálem, který je ztělesněn ve vůdci (Freud, 1990).

V rámci skupinové dynamiky Bion popsal aktivaci primitivních obranných mechanismů. Čím víc je skupina narušená, tím silněji se v ní aktivuje nevědomá, infantilní úzkost a obranné mechanismy proti této úzkosti. Pro tyto emoční skupinové stavy, odvozené z iracionálních, nevědomých aspektů osobnosti, bývá typické dogmatické myšlení bez hlubšího náhledu, impulzivní citění a jednání. V závislé skupině se členové snaží získat pomoc a ochranu od vůdce, kterého si idealizují. Bion nevidí původ vlivu vůdce v jeho zvláštní síle, ale v jeho **schopnosti reagovat na primitivní, základní předpoklady skupiny**, ztotožňovat se s nimi a vyjadřovat je. Kromě závislosti pokládá za další předpoklad narušené skupinové

dynamiky „útok a únik“ a „páření“. Ve stavu, kdy skupina předpokládá, že jejího zachování může být dosaženo jen útekem od někoho nebo něčeho nebo bojem s něčím nebo s někým, je akce to nejdůležitější a jedinec se stává druhořadým. Tento „bojový stav“ lze dobře ilustrovat na příkladu jednostranného vnímání boje proti terorismu nedávným americkým prezidentem Bushem, který v roli vůdce zmobilizoval americkou společnost do irácké války proti nepříteli.

„Páření“ se v Bionově pojetí projevuje například ve fantazii o tom, že skupina se sešla za účelem zrození nového života, nového vůdce nebo spasitele, nebo nové myšlenky, která vyřeší všechny staré problémy a přivedí ráj na zemi. Tento primitivní stav naděje, ve kterém převládá fantazie o zrození nového života a nového vůdce, bývá typická pro revoluční uskupení a náboženská hnutí a kultury. V určitých skupinách a společnostech dochází k regresi snadněji a výrazněji než v jiných, i když je to spíše otázka stupně a rovnováhy mezi regresivními procesy a racionálními, integrujícími procesy, podobně jako tomu je v dynamice individuálního vývoje, kdy rozhoduje to, co převáží (Bion, 1959).

Smysluplný vztah k sobě a ke světu může podle Fromma člověk nalézt v náboženství, politické instituci nebo v nějakém učení. Únik do skupiny mu umožňuje získat iluzorní bezpečí ve spojení s ostatními členy, kteří ve skupině sdílejí jeho pocity. Společnost podporující destruktivní způsoby myšlení, cítění a jednání u jednotlivců prospívá rozvoji vlastností, jež se mohou stát psychologickou základnou destruktivních sociálních a politických systémů. Jedinec se vlastně rozhodne vyměnit vlastní identitu za **kolektivní identitu skupiny**, což mu umožní kompenzovat pocity nejistoty a ohrožení, které souvisejí s hledáním jeho vlastní identity, jeho osobní ideologie. Za jádro vzniku každé neurózy považuje Fromm „boj za svobodu a nezávislost“. Jedním z mechanismů úniků před svobodou je tendence vzdát se nezávislosti svého vlastního individuálního já, které vede k podřízenosti jedince nebo naopak k tendenci ovládat (Fromm, 1993, str. 97).

V davu se na základě mechanismu sugesce vytváří **kolektivní mysl**, někdy také nazývaná jako **duše davu**, kdy jedinec nekriticky přijímá názory vůdce. Vzniká emoční nákaza, šíření afektu a silně působící anonymita odnímá z jedince zodpovědnost, navozuje pocit nepostihnutelnosti a svobody projevít destruktivní tendence (Le Bon, 1994, str. 21). Člověk, který se ocitne uprostřed masy, pocítí podle Junga **moc kolektivního nevědomí**. Zachvátí ho temná síla, která vyvěla z hlubin jeho osobnosti. Toto hromadné šílenství bývá neodolatelně nakažlivé (Jung, 2002).

Působení sugestivních vlivů společně se skupinovými a davovými jevy může vést až ke vzniku **psychických epidemií**. Jako příklad lze uvést hnutí flagelantů,

kteře se objevovalo od poloviny 13. století v Itálii a později také v Německu. Tehdy pod zážitkem hrozných morových epidemií, které byly vysvětlovány jako trest a „bič boží“, se lidé oddávali davovému sebemrškačství, aby tak došlo k jejich vykoupení. Hnutí flagelantů doprovázely i židovskými pogromy. Tyto psychické epidemie, jejichž příkladů existuje v historii i v současnosti spousta, probíhají podle Hala v podstatě podle stejného vzoru: zvýhodňující sociální situace, vnitřní pohotovost a dispozice určitých lidí, strhující efekt ke konformitě a extrémní vyhranění hnutí (Hole, 1998, str. 40).

Podněty k fanatismu bývají ve skupině typicky posilovány vůdcem. Záleží samozřejmě na síle myšlenky a ideologie, ale většinou se ve skupině, která se vyznačuje silnou závislostí na vůdci, vytvoří vazba na ideál, oddanost myšlence. Silná potřeba **identifikace s ideálem** souvisí s neuspokojivým pocitem vlastní hodnoty, jenž je považována za nedostatečnou. Fixace na jednu ideu představuje vlastně proces kompenzace. Její dynamika vychází z potřeby narcistického doplnění. Hole hovoří o **hyperkompenzaci**, Fromm v souvislosti vazby na skupinu o **skupinovém narcismu** (Hole, 1998, str. 43; Fromm, 1997b, str. 204–6).

Skupinový narcismus podporuje solidaritu a vnitřní soudržnost skupiny a usnadňuje její manipulaci, protože oslovuje narcistické předsudky. Dodává uspokojení těm členům skupiny, kteří „nemají jiné důvody cítit hrdost a vážit si sami sebe“. **Stupeň skupinového narcismu je úměrný nedostatku skutečného uspokojení v životě**. Fanatismus pak představuje „charakteristickou vlastnost skupinového narcismu“ (Fromm, 1997b, str. 205).

Fixací životního smyslu na jednu ideu vzniká **ideologie** a její ztráta ohrožuje samotnou identitu jedince. Snadnost, s jakou některé názory nabývají všeobecné platnosti, podle Le Bona souvisí hlavně s „neschopností většiny lidí utvořit si odlišné mínění založené na vlastních úvahách.“ Podle něj mohou ideje vsugerované davu převážit jenom tehdy, mají-li „velmi prostou podobu a mohou-li si je lidé obrazně představit“ (Le Bon, 1994, str. 45, 41).

5.4.2 Autoritativní charakter

Důležitou celostní vlastností osobnosti představuje její individualita. Lze říci, že čím je osobnost vyspělejší, tím více je individualizovaná a současně tím odpovědněji a uvážlivěji realizuje své interpersonální vztahy. Za jeden z možných výsledků nezvládnuté individuality lze považovat nezpůsobilost řídit svůj život bez supervize a bez pomoci a dohledu autority.

Individualizační proces jedince zahrnuje růst síly vlastního já, ale zároveň růst osamělosti, který může vytvářet pocit bezmoci a úzkosti. Jedním ze způsobů, jakým se jedinec může zbavit osamělosti a úzkosti bývá právě **podrobení se autoritě** (Fromm, 1993, str. 25). Nadměrná poslušnost může také vznikat jako výsledek nadměrné stimulace, která je provázena ztrátou spontaneity, flexibility a tvořivosti. Canetti hovoří o **psychologické roli rozkazu**, kdy návyk na rozkazy již od útlého věku v rámci výchovy a jeho prolínání do dalšího dospělého života z něj činí něco pro jedince nezbytného. Psychologickou roli tak může hrát poslušnost a požadavek poslušnosti jako hodnoty a potřeby nejen při výchově dětí, ale i jako požadavek poslušnosti vůči Bohu se všemi důsledky (Canetti, 1980).

Pokud tyto hodnoty získané výchovou přetrvávají, zůstává takový jedinec pod diktátem dřívějších autorit, jeho svědomí a hodnotový svět se nevyvíjí. Tito lidé mohou pak být snadno zmanipulováni ve jménu ideologie, protože potřebují autoritu ke svému životu. Hole uvádí hypotézu, podle které „psyché člověka nábožensky vychovaného k úplné poslušnosti, nekritické důvěře a bezpodmínečnému následování myšlenek již zjevně nerozlišuje mezi poslušností vůči Bohu nebo vůči vůdci“ (Hole, 1998, str. 52). Intenzivní výchova k náboženské poslušnosti začleněné do struktury nadjá tedy může automaticky v dospělém životě člověka vést i k jeho poslušnosti vůči vůdci, tj. autoritě z pohledu psychologa.

Takovýto **autoritativní charakter** bývá typický pro jedince, kteří na základě výchovy a psychického vývoje důsledně dodržují ve svém rozhodování ranější, tj. regresivní vzory chování odpovídající autoritám (Hole, 1998, str. 38). Základními rysy tohoto charakteru jsou podvědomá touha po podřízení se vyšší moci nebo autoritě a přesvědčení, že život není možné řídit podle vlastních přání a zájmů (Fromm, 1993). Atraktivita politických vůdců nebo autoritativních náboženských sekt je z tohoto hlediska pochopitelná, protože lidé s tímto charakterem autoritu potřebují ke svému životu, což jim přináší uspokojení.

Autoritativní charakter byl charakteristický pro nižší střední třídu v Německu, kde se v určitých historických a ekonomických podmínkách stal psychologickou základnou fašismu. Lidé s autoritářským charakterem autoritu nejen obdivují a podřizují se jí, ale současně chtějí být sami autoritou a chtějí, aby se ostatní podřizovali jim. Toho si byl dobře vědom Hitler. Zatímco samotný nacistický vůdce měl požitky z moci nad německými masami, tyto masy byly vedeny k tomu mít požitky z moci nad jinými národy a vášnivě usilovat o světovou nadvládu: „Úplná výchova a rozvoj žáka musí být zaměřeny na předávání přesvědčení, že je bezpodmínečně nadřazen ostatním.“ (Fromm, 1993, str. 118). Tato davová sugesce nakonec vedla široké masy k slepé poslušnosti k vůdci, nenávisti k rasovým a

politickým menšinám, dychtivosti po moci a nadvládě a k povyšování německého národa a nordické rasy. Také Arendtová dává do souvislosti instinkt podřizování se, touhu poslouchat a být ovládán nějakým silným člověkem s vůlí k moci. Příklad „Kdo chce přikazovat, musí se naučit poslouchat“ je podle jejího názoru známé v určitých obměnách všem národům a může ukazovat na určitou psychologickou pravdu, podle které jsou vůle k moci a vůle k podřízení vzájemně propojené (Arendtová, 2004, str. 30-31).

Autobiografie nacistických vůdců ozřejmuje, že to nebyly žádné lidské zrůdy, kdo vymyslel a realizoval nacistickou techniku masového vraždění, ale že to bylo dílo ctižádostivých, povinnosti si zaníceně vědomých, autority uctívajících lidí, vychovaných ke slepé poslušnosti. Ve svých vzpomínkách na dětství Höß popisuje svého otce jako „fanatického katolíka“, který po svém synovi nekompromisně vyžadoval „vždy neprodleně vykonat resp. uposlechnout přání nebo nařízení rodičů, učitelů, farářů atd., ba všech dospělých až po služební personál, a že se v tom nesmím nechat ničím zvíkat. Co ti všichni řeknou, je vždycky správné“, píše bývalý velitel Osvětlení (Höß, 2007, str. 40). Bastian vnímá nacistickou „agresivní poslušnost“ jako výsledek rodičovské přísnosti a vlastní potlačené, do nadřazené agrese (Poněšický, 2005, str. 39).

Politici vůdci se zejména v dobách totality stávali symbolickými otci a ten, kdo nepřijal skupinový ideál, byl ze skupiny vyloučen. Komunistická ideologie systematicky vyhlašovala a podporovala idealizaci vůdců a rovnostářství ve skupině. Například Stalin se stal „nejmoudřejším otcem“ a nejvyšší autoritou ve všech oborech, obyčejní lidé mu děkovali za to, že „na ně myslí v Kremlu“, a prohlašovali, že „mu věří víc než sami sobě“ (Marlinová, 2005, str. 188). Po Stalinově smrti napsal básník Jevgenij Jevtušenko: „Země se zmocnil zvláštní druh paralýzy. Vychování ve víře, že Stalin se o každého postará, lidé se bez něj cítili ztraceni a zmateni...“ (Adamec, 2008, str. 62).

Podle Fromma jedinec v područí autority neprovádí své činy svobodně. Jeho humanistické svědomí, které má být strážcem jeho osobnostní integrity, „hlasem pravého já“, se pod vlivem závislosti na vůdci nevyvíjí: „Jeho rozum již nepracuje; může být inteligentní a naprosto schopný zacházet s věcmi a se sebou samým, ale přijímá jako pravdu to, co jako pravdu označují ti, kteří mají nad ním moc. Ztrácí svoji schopnost lásky, protože jeho pocity jsou vázány na ty, na nichž je závislý. Ztrácí svůj morální smysl pro svou neschopnost pochybovat o těch, kteří mají moc, a kritizovat je, neschopnost, která omezuje jeho morální soud o každém a o všem. Stává se kořistí předsudků a pověr, protože nemůže přezkoušet platnost předpokladů, na nichž je taková falešná víra založena. Jeho vlastní hlas ho nemůže

zavolat zpátky k sobě, protože není schopen jej slyšet, když tak pozorně naslouchá hlasu těch, kteří mají nad ním moc.“ (Fromm, 1997b, str. 193).

Člověk ve své závislosti na autoritě ztrácí svou autentičnost. Nenaučil se mít a chtít mít zodpovědnost za svůj život. I v situacích, kdy takovýto jedinec jedná pod vlivem autority platí, že on sám je autorem svých činů a nese za ně zodpovědnost. Mezi výbavu jedince proti silnému tlaku na konformitu patří asertivní právo chovat se nezávisle na tom, zda to druzí budou schvalovat, což u člověka s autoritativním charakterem není možné.

Již bylo řečeno, že vnějším podnětem pro začlenění do teroristické nebo extremistické skupiny může představovat *potřeba změny*, kterou u jedince vyvolává jeho neuspokojivá osobní nebo sociální situace. Fakt, že v předválečném období podlehla nacistické ideologii velká část německého národa, souvisel mimo jiné i s politickou situací a sociálními poměry. V zemi tehdy panovala velká nezaměstnanost a s ní spojená absence budoucnosti a životního smyslu. A elementární hledání smyslu patří mezi základní lidské potřeby. **Ztráta životního smyslu** se projevuje noogenní neurózou a existenčním vakuem, na které jedinec může mimo jiné reagovat právě konformismem nebo totalitarismem (Frankl, 1994, str. 70).

Politická a sociální frustrace, pocit naprosté bezvýchodnosti a ztráta fundamentu panující v uprchlických táborech v Libanonu nebo v přelidněných sídlištích v Gaze může vysvětlit, proč mají palestinské teroristické skupiny k dispozici celé zástupy ke všemu odhodlaných přívrženců.

5.4.3 Způsob teroristického myšlení a vidění světa

Na kognitivní úrovni se u teroristů, ale nejen u nich, objevuje jednostrannost myšlení a extrémní tendence v podobě černobílého vidění světa, kdy se řídí podle schématu „přítel – nepřítel“. Neexistuje nic mezi tím. Typická je absolutní platnost zastávané myšlenky, sklony ke zjednodušování souvislostí a neschopnost nebo neochota připouštět kompromisy.

Nejde o problém snížené inteligence, naopak se často jedná o vysoce inteligentní jedince, což potvrzuje mimo jiné i japonská sekta *Óm šinrikjó*. Japonská veřejnost byla po jejím plynovém útoku v tokijském metru (1995) šokována faktem, že se jednalo o útok Japonců proti Japoncům, protože sekta byla produktem japonské kultury. O další šok se postaral velký počet mladých lidí v nejvyšším vedení sekty, kteří vyšli z japonských špičkových škol a pocházeli ze solidních

středostavovských rodin.²⁷ „Vysoce vzdělaní mladí Japonci, ti z nejinteligentnějších v zemi, zradili ve jménu náboženství svou vlast, její kulturu a lid.“ (Brackett, 1998, str. 157).

Mezi součást zdravého osobnostního a sociálního vývoje patří mechanismus identifikace s ideálem a hodnotami. U fanatiků však mají hodnotové normy charakter ideálních norem. Schmidbauer hovoří o **destruktivitě ideálu**, který vyžaduje totální splnění požadavku ve smyslu „všechno nebo nic“ (Schmidbauer, 1980). Totální absolutní identifikace se může vztahovat pouze k jednomu cíli, k jednomu ideálu. Proto nemohou existovat jiné varianty. Odtud plyne absolutní platnost ideálu nebo myšlenky a nekompromisnost názoru na ni. Tyto radikální polohy v požadavcích a hodnotách nazval filozof Hartmann **tyraníí hodnot**, díky které je možná „dokonalá čistota národa“ bez ohledu na lidská práva nebo dokonalá spravedlnost bez lidské ohleduplnosti a velkorysosti (Hartmann, 1926).

Při nadměrně intenzivním fixování objektů identifikace se sebepojetí nevyvíjí, ale naopak stagnuje ve své nesamostatnosti. Infantilní nevyzrálé sebepojetí pochopitelně narušuje stabilitu osobnosti a činí ji málo odolnou v zátěžových situacích. Odtud může pramenit tendence nechat se strhnout a pohltit sektou nebo teroristickou organizací, která v sociálním prostředí frustrovanému jedinci může nabídnout prostor pro své sebeuskutečnění, pro uspokojení svých nejzákladnějších motivů. Takováto **nezralá infantilní pseudoseberealizace** může nabývat až patologických podob (Helus, 1973, str. 171, 242).

Sociální složkou sebepojetí může být akcentování vjemu sebe sama jako příslušníka určitého národa, státu, církve apod. Její radikalizace má za následek vznik nacionalistických vášní. Nebezpečí tedy nehrozí v samotné identifikaci, ale v intenzitě, s jakou jedinec fixuje myšlenku nebo ideu, která mu pak znemožňuje vidět svět a lidi v něm i v jiných barvách než jen v černobílých.

27. K sektě se připojili mladí lékaři, vědci a vysoce kvalifikovaní techničtí pracovníci. Průměrný věk členů sekty nedosáhl ani třiceti let (Brackett, 1998).

5.4.4 Způsob prožívání a vztahů teroristy

*„Nerad mluvím o svých citech, to se raději zachová hrubě,
než aby před vámi otevřel srdce.“*

F. M. Dostojevskij

Afektivní úroveň působí u jedinců s teroristickým chováním silně rigidním, strnulým dojmem, s možnými potížemi v prožívání přirozených emocí. Oddanost myšlence nabývá u teroristů na takové intenzitě, že ji milují více než vlastní život a lidi kolem sebe. Tím se nám nabízí psychologické vysvětlení bezcitného vraždění civilistů. Fromm výstižně říká: „Nedosáhnout lásky znamená šílenství nebo zničení sebe i jiných.“ (Fromm, 1996, str. 32).

Možné narušení emocionálních vztahů s okolím také souvisí se sníženou či záměrně blokovanou schopností empatie. Teroristé se často nedokáží vžít do pocitů jiných lidí, nejsou schopni a ani nechtějí vidět svět očima svých obětí.²⁸ Zároveň se nechtějí vcítovat do pocitů svých blízkých, ze kterých se po spáchání sebevražedného atentátu stanou pozůstalí. Millerová hovoří o **umění nepřipouštět si pocity** (Millerová, 1995, str. 10), což se netýká nutně jen teroristů. Toto potlačení empatie a citovosti se děje nejenom vůči druhým, nýbrž i vůči sobě samému. Citová anestezie pak umožňuje a usnadňuje násilné chování, protože nepotlačená emotivita by byla v těchto situacích neúnosná. Potlačení empatie a následné agresivní chování může zároveň mít i jiné, neagresivní psychologické cíle, jako například dosažení pocitu naprostého bezpečí, nedotknutelnosti, znovunastolení pošramocенého sebevědomí, kompenzace pocitu méněcennosti – například mocí nad druhými (Poněšický, 2005).

Intrapsychické vytěsnění citových hnutí vzniká následkem jejich potlačení, například následkem zkušenosti, že odmítání a zlobení vede k přerušení emoční komunikace a podpory ze strany rodiče. Ve vývoji osobnosti je v Eriksonově pojetí podstatné převážení bazální důvěry, která tvoří první fázi životní cesty každého jedince. V opačném případě se dostávají pocity životní nedůvěry vedoucí k úzkosti a prožívání vnitřní nejistoty. Konstituování základů osobnosti v převažujícím pocitu bazální nedůvěry pochopitelně nepříznivě působí v dalším socializačním procesu. Čermák vysvětluje nedostatečně rozvinuté emoční a sociální vazby k druhým lidem

28. Často zde působí celá řada obranných mechanismů, pomocí kterých se terorista brání aktivaci morální autocenzury. Tyto obranné mechanismy mu umožňují zachovat si při zabíjení civilistů vlastní sebeúctu tím, že celou situaci zkresluje, zlehčuje, své oběti dehumanizuje apod. Podrobnější výklad o způsobech, jakými teroristé morálně ospravedlňují své násilné činy, je uveden v kapitole „Ospravedlňování teroristických činů“.

mimo jiné prostřednictvím výrazné tendence jedince vnímat druhé na základě **hostilní atribuční chyby**. Takový člověk trvale připisuje zlovolné úmysly druhým lidem. Není schopen vnímat, že motivy jednání lidí mohou být i dobré (Čermák, 1999, str. 77).

Hoffman poukazuje na pozitivní vztah mezi emocionálním bezpečím a altruistickým chováním: „Deprivace egoistických potřeb vede velmi pravděpodobně ke stavu přehnaného zaujetí sebou samým – vlastními potřebami, nadějemi a strachy.“ (Hoffman, 1975, str. 45). U lidí, kteří nejsou schopni myslet, cítit a konat altruisticky, můžeme předpokládat hlubokou deprivaci v jejich osobnosti, která jim nedovoluje zabývat se i někým jiným, než jen sami sebou.

V psychosociálním vývoji chronická absence citového pouta vážně ohrožuje utváření osobnosti, protože ústí v absenci prožitku potřeby lásky a s ním spojené touhy po objektu lásky. Když dítě ztratí objekt lásky nebo má pocit, že bude zavrženo, vyvolává to v něm pocity silné úzkosti. Identifikace pak má nežádoucí efekt, protože se stává obranným mechanismem právě proti silně pocíťované úzkosti. Pod vlivem Bronfenberenn je tento proces označován jako **anaklitická identifikace**. Jde o reakce na úzkost z možného odloučení a zavržení. Čím méně má dítě možností vytvořit si citové pouto, v němž by psychosociálně zrál a o které by se bálo, o to menší je v něm potřeba toto pouto mít. Namísto frustrace pak nastupuje deprivace²⁹ (Langmaier, Matějček, 1974).

Identifikační procesy přispívají k utváření struktury sebepojetí. Tím se znovu dostáváme k sebepojetí, které se nevyvíjí, zůstává infantilní, nevyzrálé. U některých teroristů můžeme předpokládat, že jejich socializační proces nebyl založen na láskyplném vztahu, což se pochopitelně promítlo do utváření jejich deprivované či jinak narušené osobnosti. Naopak přehnaně kladné city a silná citová vazba na matku představuje druhý extrém. V jedinci může podporovat rozvoj autoritativního charakteru a přetrvávající emoční závislost, která následně způsobuje pocity bezmoci a v dospělosti může vést k neurotickému vývoji – k existenciální úzkosti a nejistotě.

V procesu socializace kladou Sullivan a Horney největší důraz na potřeby **bazální jistoty**. Pokud jedinec „zakouší pocit jistoty a uspokojenosti bez trvalejších, hlubších a nepředvídaných otřesů, vytváří si pozitivní vztah ke svému sociálnímu okolí, které vnímá jako příjemné, jako zdroj své jistoty a spokojenosti“ (Helus, 1973,

29. Deprivace označuje trvalejší psychický stav, kdy člověku nebyla dána možnost rozvinout a uplatnit své základní psychické potřeby. Tento stav vzniká na základě nedostatečného přísunu určitých žádoucích podnětů a stává se psychickou motivační základnou pro specifické formy chování (Matějček, Bubleová, Kovařík, 1997).

str. 63). V opačném případě dochází k rozvoji bazální nejistoty a úzkosti. Mezi jednu z příčin jejich vzniku patří citově nezúčastněné chování okolí vůči dotyčnému jedinci, který má soustavně pocit, že ho nikdo nemá rád. Bazální nejistota a úzkost se zákonitě projeví v procesu formování osobnostní struktury jedince.

Hoffman vidí kvalitu socializačního procesu v projevené citlivosti k potřebám a citění druhého. Za důležité pokládá umožnit dítěti přejímat role a poskytovat pomoc a péči druhým, ukázat mu při tom korektivní zpětnou vazbu, povzbuzovat ho k představám sebe na místě druhého, poukazovat na podobnosti a rozdíly mezi ním a druhým – to vše může významně přispívat k vývoji altruismu (Hoffman, 1975).

5.4.5 Způsob zpracování a reakce teroristy

Prostřednictvím kognitivních procesů jedinec vnímá a zpracovává určitým způsobem sociální informace a interpretuje konkrétní situaci, což následně vede k volbě určitého chování. Uplatňují se přitom všechny tři složky základní struktury řízení lidského chování – poznávací, emoční a motivační. Z hodnocení myšlenkových pochodů teroristů lze odvodit jejich velmi silnou motivaci a jednostrannost myšlení, které nepřipouští kromě „dobra“ a „zla“ jiné možnosti, což je motivuje k volbě agresivního chování proti „zlu“. Jejich chování se posilováním ve skupině upevňuje.

Poznávání sociálního světa a sociální reality dítěti v počátcích ontogeneze zprostředkovávají rodiče. Nejde pouze o jejich výchovnou ideologii, ale také o postoje vychovatelů k druhým lidem a společnosti vůbec, o jejich životní a světový názor. Dítě už od raného dětství filtruje svou informaci o světě skrze chování, slova a posléze přes celé postoje vychovatelů – k sobě samému, k jiným lidem, k institucím a hodnotám materiálním i duchovním. Nejdůležitější složku socializačního procesu představuje zvnitřnění norem. Formuje se svědomí, které na dodržování norem dohlíží. Stupeň internalizace záleží na způsobu, jakým dítě rodiče trestají a jak se s nimi identifikuje (Říčan, 1975).

Socializace tvoří nutnou podmínkou individualizace. Proto je v tomto procesu tak důležité, jaké hodnoty rodiče a společnost vyvíjejícímu jedinci předávají a jakým způsobem tak činí. U různých kultur samozřejmě existují různé hodnoty i jejich hierarchie. Socializaci ve specifických podmínkách lze ilustrovat na příkladě osmanských janičářů, což byli křesťanští chlapci odvedeni Turky při jejich křížáckých výpravách po Evropě. Tito nemuslimští otroci se rychle islamizovali a stali se z nich naprosto věrní a oddaní vojáci. Vyznačovali se silným pocitem sounáležitosti a za svůj jediný domov považovali kasárna. Jejich elitní jednotka

budila v celé křesťanské Evropě hrůzu. Byli to „nejstatečnější z nejstatečnějších vojáků“³⁰ (Lewis, 1995, str. 110).

Na příkladu janičářů chci ukázat, že původní křesťanské normy nebyly u chlapců tak hluboce zakořeněny, aby se nedaly silným působením nového islámského prostředí změnit. A to dokonce natolik, že se pro janičáře křesťané, původně „bratři stejného vyznání“, stali největším nepřítelem.

V dnešní době můžeme u některých jedinců sledovat podobný „totální zvrát“ v hodnotách, kdy se nechají zlákat ideologií teroristické organizace. Zmatek v sobě samém u daného jedince způsobuje, že se okolní dění ve světě a lidé v něm jeví jako nesrozumitelné, nepochopitelné a tudíž nepředvídatelné, což vede frustracím a vývinu agrese. V pozitivním případě má tato agrese podle Poněšického za úkol dosáhnout opětné koherence a tím i stability osobnosti (Poněšický, 2005). V chaosu hodnot, typickým u dospívajících jedinců, bývá ulehčením vidět a věřit černobíle. Vzpomeňme si na případ amerického mladíka Johna Walkera zajatého v průběhu protiteroristické operace v Afghánistánu společně s dalšími členy *Al-Káida*, kteří bojovali proti USA.

K vývoji černobílého obrazu světa, k vytvoření takzvané borderline osobnosti mohou vést specifické zkušenosti z dětství, kdy se vytvoří černobílá struktura světa na traumatizující a traumatizovaný. Obranný mechanismus regrese umožňuje vnitřní únik před nebezpečím a následnou disociací. Dítě vystavené neustálému násilí či boji se naučí dát dobrou část sebe do bezpečí a vydá všanc jen onu útočnou stránku. Tímto obranným postojem redukuje zažívaný strach, neboť jeho dobrá půlka se boje s agresorem neúčastní (Poněšický, 2005).

Postoje, které vůči násilí zaujímáme, představují psychologický základ veškerých obranných aktivit. Psychologie chápe postoj jako pohotovost jedince reagovat na osoby, jednání či jevy převážně hodnotícím způsobem. Postoje tak prezentují naučené, upevněné a zobecněné hodnotící vztahy jedince k sobě a ke svému okolí. Tvoří základ vztahů mezi lidmi a odráží v nich jejich prožívání a chování. Změna kterékoli ze složek postoje v důsledku sociální interakce má za následek změnu postoje jako celku. Postojová sféra člověka je proto výrazně individualizovaná a variabilní. Podle Spurného se obecně přijímá názor, že relativně snadněji budou ovlivnitelní jedinci, jejichž postojová sféra je málo uspořádaná, nekomplexní, málo intenzivní a nekonzistentní (Spurný, 1996).

30. Rekrutace křesťanských chlapců do osmanských služeb začala v první polovině 15. století. Přestože janičáři formálně zůstali sultánovými otroky, byli za své služby obdařeni řadou výsad a značnou mocí. I když se od náboru nových otroků na počátku 18. století upustilo, poslední otrocký sbor osmanských janičářů se udržel až do začátku 19. století (Lewis, 1995; Robinson, 1996).

Atribuční procesy nám umožňují přemítat o příčinách chování a porozumět motivům jednání u sebe i u druhých. Podle Kotáskové percipují jedinci, jejichž sebepojetí je nízké a snadno ohrožitelné a jejichž základní postoje jsou defenzivní, sociální realitu jako neovladatelnou. Takový člověk má pocit, že nemůže řídit svůj vlastní osud, vše závisí na štěstí či moci druhých osob (Kotásková, 1987). Tato charakteristika odpovídá typu teroristy, který se nechá ideologicky svést a ovlivnit vůdcem a sociálním tlakem skupiny. Hole ho nazývá indukovaným, infikovaným, resp. částečným fanatikem (Hole, 1998, str. 29).

Intenzita, s jakou teroristé sledují své cíle a s jakou se fixují na konkrétní ideu, může odrážet jejich **potřebu hyperkompenzace** osobních nedostatků, neúspěchů a komplexů méněcennosti.³¹ Vytvářejí si tím pocit vlastní dokonalosti. Důležitá je nenapadnutelnost jejich cílů a tím i vlastní sebepotvrzení, podpora vlastní hodnoty. V psychické dynamice nejistot a pochyb, které jedince vedou k hyperkompenzaci, vidí Hole „tragický prvek ve vývoji a existenci fanatických lidí. Jsou do jisté míry ‘obětmi’ sebe samých.“ (Hole, 1998, str. 63).

Fromm hovoří o **hlubokém vnitřním narcistickém problému**, pramenícím z rané dětské zkušenosti. Narcistický člověk, tj. člověk s psychickým zraněním často čerpá chybějící pocit jistoty ze svého naprosto subjektivního přesvědčení o vlastní dokonalosti. Proto se musí držet své narcistické představy o sobě samém, neboť tato představa představuje základ jeho sebehodnocení a pocitu identity. „Je-li ohrožen jeho narcismus, je ohrožen v životně důležité oblasti on sám.“ (Fromm, 1997, str. 203).

Podle Horney jsou neurotické potřeby vyskytující se v dospělosti pouze pokračováním **strnulých maladaptivních sociálních postojů z dětství**. V osobnostní dynamice jedince se uplatňuje úzkost, nejistota a strach, které tvoří hybnou sílu socializačního procesu a postupně vedou k vytvoření pocitů méněcennosti. Ty se projevují právě neurotickými potřebami dospělého člověka (Drapela, 1997). U velké části teroristů můžeme předpokládat silnou tendenci kompenzovat vlastní nedostatky tím, že se realizují v teroristické skupině.

31. Například mladý Adolf Hitler po deseti letech školní docházky na pěti různých školách neuspěl dvakrát po sobě u přijímacích zkoušek na Akademii výtvarného umění ve Vídni. Prožíval to jako veliké zklamání a příkoří, protože žil v silném přesvědčení o svém malířském nadání (Steffahn, 1996).
Také Saddám Husajn si kvůli neutěšenému dětství dokázal zajistit bázeň a obdiv ostatních sadistickým a agresivním chováním (Hole, 1998).

5.5 Osobnost a agrese

Příčiny osobnostních předpokladů k agresivnímu jednání u teroristů nelze jednoznačně určit mimo jiné i z důvodu neexistujícího jednoznačného rozlišení individuálních ideových a operačních teroristických vůdců a přímých realizátorů akcí. Gabriel vymezila několik základních teorií o vzniku agresivity, přičemž některé více zohledňují biologické aspekty, jiné individuální dispozice, další vlivy společnosti. I přesto, že teorie v souhrnu postihují řadu podstatných aspektů, žádná z nich nevysvětluje agresivitu komplexně. V jejím podání se jedná o:

1. „Pud smrti“. Na základě Freudových teorií o pudu smrti (thanatos) hovoří též o pudu agrese a destrukce, který působí vedle pudu života a pudu sebezáchovy (eros). Pokud převáží pud smrti, vzniká agresivita.

2. „Takzvané zlo“. Agresi lze vysvětlit na základě přístupů Lorenze jako instinkt vlastní lidem i zvířatům ve službě života (dispozice se stávajícím životním prostorem, selekce „silnějších“).

3. Agresivita jako následek společenské socializace, kterou lze dále členit na teorii frustrace-agrese (člověk na frustraci odpovídá agresí), vysvětlení agrese v důsledku procesů poznání (napodobování agresivního chování) a vysvětlení agrese jakožto následků individuální a kolektivní regrese (agresivní jednání se jeví jako vhodné pro řešení komplexních problémů, jedná se tedy o jistou archaickou formu vyřešení konfliktů, přičemž násilí je ultima ratio).

4. „Anatomie lidské destruktivity“. Na základě přístupů Fromma rozlišuje defenzivní agresi sloužící k udržení života (existuje u všech živých tvorů) a destruktivní agresi (slouží k ničení a k získání absolutní kontroly). První instinkt je odpovědí na fyziologické potřeby, druhý na existenciální potřeby, které jsou výrazem lidské transcendence. Zda jsou tyto potřeby vyjadřovány konstruktivně, či destruktivně, záleží na individuálním charakteru.

5. Násilí jako odpověď na existenční nejistotu a strach. Agresivita je na základě výzkumů Adlera a Sperbera výrazem strachu, jejími příčinami jsou životní nejistota a pocity méněcennosti (Mareš, 2005, str. 64-5).

5.5.1 Osobnostní indikátory agrese

Tématu osobnostní perspektivy při vysvětlování agresivního chování se v posledních desetiletích seriózním vědeckým způsobem ujal Caprara. Jím zkoumané osobnostní indikátory lze považovat za solidní základ úvah o osobnostní podmíněnosti agresivního chování. Jeho koncepce se týká jednak **iritability** a **náchylnosti k emocionálním reakcím**, které lze souhrnně charakterizovat jako nadměrnou emocionální reakci na události, jež jsou vnímány jako frustrující. Oba

konstrukty se týkají jedincovy schopnosti tolerovat frustraci a zvládnout excitaci a reakci v reálných nebo domnělých situacích ohrožení, napadení či útoku (Caprara a kol., 1985). Vztahují se zejména na impulzivní agresi, která pro terorismus nebývá typická.

Mezi další faktory působící na agresivní chování patří **hostilní přemítání**. Jedná se o časovou dimenzi agresivních projevů a inklinaci k rychlému či naopak minimálnímu rozptylování myšlenek na agresi. U osob s vysokou mírou rozptylování myšlenek na agresi či s nízkou mírou přemítání o agresi lze očekávat překonání negativních pocitů a touhy po rychlé odplatě. Naopak u jedinců, kteří intenzivně přemítají o agresi a nedaří se jim rozptylovat myšlenky na agresi lze čekat agresivní jednání v důsledku své touhy po pomstě za skutečná či domnělá příkoří (Caprara, 1986). Motiv pomsty patří mezi důležitý hnací motor teroristického násilí, což platí i pro politiky, kteří určují strategie boje proti teroristům.

Tolerance a pozitivní postoj vůči násilí, stejně jako **ospravedlňování různých forem násilného chování** patří mezi významné faktory v reálných násilných situacích, korelace se objevují i v experimentálních podmínkách. Výzkumná zjištění také naznačují souvislosti mezi postoji vůči násilí, identitou, hodnotami a osobnostními charakteristikami. Složité vazby mezi zkoumanými proměnnými však nedovolují formulovat jasnější představu o jejich vlivu na agresivní chování (Caprara, Cinanni, Mazzotti, 1989). O všech těchto proměnných lze uvažovat v souvislosti s násilím páchaným v teroristickém kontextu.

Agrese může být rovněž motivována touhou prosadit nebo ochránit vlastní **identitu a sebeúctu**. Prostřednictvím identity totiž jedinec získává souhlas a pozitivní citovou vazbu od jiných (od členů teroristické skupiny). Identita a sebeúcta zároveň tvoří základ moci zvyšující jedincovu schopnost ovlivňovat druhé. Agrese je tedy v souvislosti s aspekty jáské zkušenosti modifikována vlivy dosahování, udržování, ztrácení a znovuzískávání hodnoty vlastního já. Schlenker ve své sebezpřetáčční teorii předpokládá, že lidé mají tendenci chránit, posílit nebo znovu nastolit identitu, pojetí vlastního já, které bylo zpochybněno nebo ohroženo (Schlenker, 1980). To může být významným motivem pro teroristické chování.

Tedeschi a Felson rozlišují **asertivní a protektivní sebezpřetáčci**. Cílem asertivní sebezpřetáčce je pokus nastolit určitou představu o vlastní osobě, prostřednictvím níž se jedinec vymezuje vůči druhým. Hlavním prostředkem prosazení tohoto cíle je projevení síly. Cílem protektivní sebezpřetáčce je uchránit si již dosaženou hodnotu vlastního já, která je vnímána jako ohrožovaná a zároveň se vyhnout projevům slabosti. Jejím smyslem tak bývá znovuoobnovení respektu a

statusu nebo jiné příznivé reakce od okolí. Obnovení sebeobrazu identity umožňuje neztratit svoji tvář. Jedná se o motiv sebepotvrzení (Čermák, 2003, str. 31).

Někteří autoři vysvětlují posilování identity „homeostatickým principem“. V praxi to znamená upevňovat svoji hodnotu snižováním či znevážením hodnoty jiných. Tento proces může nabývat podobu generalizace hostility a přenosu agrese, kdy si jedinec hledá obětího beránka (Bandura, 2004; Čermák, 1999). Aktivace procesu posilování vlastní identity prostřednictvím snižování hodnoty druhých mohla sehrát svou roli v případě mučení iráckých vězňů americkými vojáky ve věznici *Abú Ghraib*. Některé experimenty ukázaly, že ke snižování identity druhého se uchylují i lidé, kteří byli předtím přinuceni učinit chybu a byli tak vystaveni nepříznivému sociálnímu srovnání (Melburg, Tedeschi, 1989).

Osoby, u nichž byla zjištěna vyšší míra **narcismu**, se projevovaly výrazně agresivně. V jedné studii se hovoří o **ohroženém egoismu** (threatened egotism), kdy agrese slouží narcistickým osobám jako strategická obrana kladného pojetí vlastní osoby. A na pozitivní hodnocení vlastní osoby jsou narcistické osobnosti velice citlivé. Další psychologické studie poukazují na kladnou korelaci narcismu s hostilitou při použití diagnostické metody zvané Inventář narcistické osobnosti (*The Narcissistic Personality Inventory* – Ruskin, Hall, 1979) (Křivohlavý, 2004, str. 146).

Hněv, nepřátelství a agrese jsou navzájem těsně propojené koncepty, známé jako **AHA syndrom** (z angl. Anger, Hostility, Aggressivity). **Hněv** bývá popisován jako emocionální motiv vyvolávající a podporující agresivní chování, kdy jedinec bezprostředně reaguje na to, co považuje za nespravedlivé a co u něj vzbuzuje potřebu odplaty. Hněv nemusíme vnímat pouze jako negativní emoci, protože v adaptivní podobě pomáhá regulovat sociální a interpersonální chování vztahující se k obraně já. **Hostilita** se týká osob pociťujících hněv, zlost, pohrdání, ale také nenávisť a nedůvěru vůči jiným osobám a objektům. Hostilní postoje často vedou ke spuštění automatické reakce, kdy jedinec vyhodnotí zapříčinění dané situace cizí osobou a na tomto podkladě vzniká často zjednodušující schéma: zlý záměr jiné osoby vůči mně → zmaření mých cílů → hněv → pravděpodobný vznik agresivního chování. Pokud dojde ke spojení obecného nepřátelského a negativistického postoje se záští vůči konkrétní osobě, osobám či národu, přerůstá hostilita v **nenávisť** (Stuchlíková, Man, 2003).

Za vnější události, které umožňují vznik hněvu, bývají považovány frustrace, obtěžování, poškozování nebo vznik křivdy, což jsou fenomény velmi blízké tomu, co zažívají potenciální teroristé a mohou fungovat jako silné motivační faktory pro vstup do teroristické skupiny se všemi důsledky s tím spojenými.

Výše uvedené osobnostní indikátory agrese představují jednu z možných verzí výkladu agresivního chování z osobnostní perspektivy. Kromě osobnostních faktorů je nutné při výkladu agrese vzít v úvahu i konkrétní situační kontext, různou intenzitu jedincem právě prožívaných emocí, jeho hodnotový systém, vliv okolí a kulturních odlišností.

5.5.2 Role agrese, nenávisti a ochoty k násilí

„Agrese bývá často jen převlečený strach.“

Agrese ve svých konstruktivních podobách bývá ceněna jako projev životní síly a tvůrčích schopností. Může mít různou podobu, různé příčiny i psychologické pozadí. Etolog Lorenz odvozuje agresi od *instinktu*, jehož původ je biologický. Agrese tak pomáhá plnit funkci uchování teritoria, obranu potomstva, obstarání potravy, zajištění nejintimnějších osobních vztahů a uchování rodu. Lorenz nikdy neviděl, že by cílem agrese u zvířat bylo zničení příslušníka druhu. Připouští, že v nepřírodných podmínkách (v zajetí) může mít agresivní chování zvířete zhoubné účinky, ale i když je agrese namířena vůči příslušníkům vlastního druhu, nebývá pro dotyčný druh většinou škodlivá. To bohužel neplatí pro lidstvo, u kterého „vrozené způsoby chování lze i malichernými změnami vnějších podmínek zcela vyvést z rovnováhy“ (Lorenz, 1992, str. 49).

Zakladatel psychoanalýzy Freud vysvětluje agresi jako zástupné chování v situacích, kdy jedinec musí uvolnit nahromaděnou energii. Na základě zážitků z první světové války Freud revidoval svou starší teorii (tehdy rozlišoval dva druhy instinktů – sex a sebezáchovu) a k pudu života přidal jako protipól *pud smrti*, od kterého odvozoval agresi a destruktivnost. V průběhu jedincova života bývá pud smrti ve formě agrese do značné míry obrácen směrem ven – proti nežádoucím podnětům vnějšího světa, k ovládnutí sexuálních objektů nebo proti jedincům a okolnostem, kteří nebo které frustrují přání ega. Pud smrti směřuje také vůči jedinci samotnému v podobě autoagrese, kdy superego jedince obrací destruktivnost do sebe, což se projevuje jako výčitky svědomí, pocity viny, nenávist sebe sama a sebetrestání (Mitchell, Blacková, 1999; Storr, 1996).

Jestliže Freud viděl kořeny agrese ve frustraci instinktivních potřeb a později v instinktu smrti, Fromm naopak pokládá destruktivnost za sekundární potencialitu člověka. Podle něj „člověk není nutně zlý, ale stává se zlým tehdy, chybějí-li potřebné podmínky pro jeho růst a vývoj. Zlo nemá žádnou vlastní existenci, je jen

ukázkou neexistence dobra, výsledkem neúspěchu při realizaci života“ (Fromm, 1997b, str. 171).

Dollard pokládal *frustraci* za univerzální faktor vyvolávající agresí. Ta uvolňuje pud (drive), který představuje vnitřní aspekty motivace, ty pak navenek vyústí ve formě agresivního chování (Dollard a kol., 1939). Frustrace bazálních potřeb vede ke specifickým formám agrese či potřebě násilí, kterou lze sledovat právě u teroristů.

Sociální psycholog Bandura ve své teorii sociálního učení předpokládal, že agresivnímu chování se člověk učí *sociální nápodobou* od svých vzorů. Podle něj agrese představuje naučené sociální chování. Naopak neuropatolog Koukolík nepřipouští působení sociálních vlivů na agresí. Podle něj výchova „nemá skoro žádný vliv na agresivitu nebo altruismus, obě vlastnosti ovlivňuje *dědičnost* téměř v plném rozsahu“ (Koukolík, 1996, str. 54).

Psychoanalytik Poněšický chápe agresí jako „vrozenou vlastnost či reaktivní připravenost, jež je člověku vlastní a tudíž eticky neutrální, sloužící k adaptaci, udržení života, například získání obživy, sebeprosazení či obraně“. Agresí nazývá abstrakcí zahrnující emoční stavy a vnitřní impulzy k jednání (např. zlost, vztek, zuřivost, nepřátelství, pohrdání), to vše spojené s určitými představami nebo fantaziemi (někomu se pomstít, někoho zabít, zničit, pomluvit, znemožnit), jakož i s chováním, jímž je někomu způsobena újma. To vše bývá většinou negativně hodnoceno, ačkoli agrese může sloužit i dobré, spravedlivé věci jako je boj za svobodu, boj proti zlu atd. (Poněšický, 2005, str. 22).

Kohut, tvůrce psychoanalytické teorie „self“ (vývoje vlastního sebepojetí), zastává názor, že primární, nedestruktivní agresivita slouží separaci a individualitě, tj. etablování vlastní osobnosti a jejímu zdravému prosazování. Agrese může také sloužit jako *obrana proti možnosti retraumatizace*, protože znemožní blízký kontakt a tím i vznik úzkosti a nejistoty. V takovýchto případech může být agrese jediným způsobem, jak opět získat kontrolu nad různými subjektivně nepříjemnými situacemi, protože pomáhá danému jedinci nastolit určitou převahu, sebejistotu (Poněšický, 2005). Proto někteří lidé zažívají uspokojení z pomsty. Projevená agrese jim totiž umožňuje obnovit narušenou vnitřní rovnováhu a pocítit úlevu ze zažívaného napětí.

Nehledě na rozdílnost jednotlivých výkladů a teorií o agresí, představuje agresivní chování muztikauzálně podmíněný jev, při jehož vzniku působí kombinace více faktorů. Stejně je tomu u **prosociálního chování**.

Neoanalytikové Erikson a Fromm nacházejí psychologické prameny sociálně-positivního chování v raných vztazích matky a dítěte, kdy matčino vyhovění

potřebám dítěte vytváří základ důvěry v sebe i druhé a vede k vývoji empatie. Ta představuje nutný předpoklad pro altruistické chování. Sociokognitivní přístupy také zdůrazňují kognitivní roli zrání, sebepojetí, koncepci druhých, prožitky a oblast sociálního jednání (Kotásková, 1987).

London na základě rozhovorů s lidmi, kteří pomáhali židům opustit nacistické Německo, zjistil, že u nich byla vyvinutá **silná identifikace s morálními normami** převzatými od rodičů (London, 1970, str. 352). Sir Nicholas G. Winton, který roku 1939 zachránil 669 převážně židovských dětí z území ohroženého Československa před smrtí jejich transportem do Velké Británie, českým médiím při své návštěvě řekl: „Když je člověk vychovaný, aby se slušně choval, tak je to mnohem víc než jakákoli víra v Boha.“ (Poláček, 2007, str. 36).

U agresivního chování působí jednak *predispozice chovat se agresivně*, kde hraje roli biologická dědičnost, vrozené dispozice, osobnostní charakteristiky jedince a jeho naučené sociální chování a normy. Kognitivní zpracování situace ovlivňují *provokující podněty* vyvolávající v jedinci diskomfort, který může řešit agresí (Geen, 1990).

Mezi averzivní, provokující podněty patří všeobecná aktivační úroveň (arousal), zlost (zejména u afektivní agrese), dále kognitivní aspekty, podle kterých jedinec zpracovává sociální informace a interpretuje situaci, která následně vede k volbě agresivního chování. Zde hrají důležitou roli atribuční procesy (Lovaš, 1997).

Agresivní chování nabývá pestrých podob, od slovního napadání, přes nadávky a vyhrůžky, agresi proti předmětům, až po fyzické násilí vůči osobám. Může docházet k **agresi otevřené, přímé** (tj. proti konkrétnímu člověku), **nepřímé** (proti hodnotám významným pro jedince), **přesunuté** (vybití vzteku vůči náhradnímu objektu), **imitativní** (šikanování nováčků jako nápodoba chování svých předchůdců) nebo **invertované agresi** (autoagrese, jejíž extrémní formu představuje sebevražda).

Síla zvyku reagovat agresivně ovlivňují podle Spurného především tyto faktory:

1. **Existence předcházejících agresí.** Byl-li jedinec vystavován mnoha frustracím, vyvolávajícím hněv, pravděpodobnost agresivního chování u něj vzrůstá více než u člověka, který zažil jen málo hněvu.

2. **Časté a silné zpevňování agresivních reakcí** vede k vytvoření silného zvyku chovat se agresivně, generalizovat tendenci chovat se agresivně na většinu životních situací.

3. **Sociální facilitace**, tj. sociální souhlas skupiny s agresí, jejímž je jedinec členem. Sociální skupina může prezentovat svým příslušníkům agresivní model chování, často je provokuje k agresi a odměňuje obdivem a vysokým sociálním statutem ve skupině (případ palestinských sebevražedných útočníků).

4. **Temperament**. Některé proměnné temperamentu jako impulzivita, ráznost, nezávislost, aktivita aj. podporují projevy agresivity, protože jedinec není s to své agresivní tendence tlumit, zvažovat jeho následky (Spurný, 1996, str. 18-19).

Tendenci člověka jednat agresivně pak zvyšují různorodé proměnné. Jedná se o tyto:

- pocit bezmoci, nemožnost alternativních voleb;
- provokující verbální i neverbální projevy (výsměch, urážky, postoje, gesta);
- existence znaků či scén prezentujících násilí;
- úspěch, který tímto jednáním člověk dosáhl, event. schvalování agresivního jednání okolím;
- pocit sounáležitosti s agresivně laděným davem;
- situace konfrontační, soupeřivé, s prvky násilí;
- intoxikace alkoholem, drogami, léky (Spurný, 1996, str. 19).

Výše uvedené faktory se objevují u potenciálních teroristů. Například mezi členy palestinské společnosti panuje pocit bezmoci nad bezvýchodnou situací života v uprchlickém táboře, nad vyhnáním z rodného kraje, od dětství jsou tito lidé vystaveni scénám prezentující násilí, jejich agresivní jednání je komunitou schvalováno, svůj život žijí v situacích plných konfrontace a násilí. To vše může zvyšovat pravděpodobnost, že se člověk začne také chovat agresivním způsobem, že se z něj stane terorista.

5.5.2.1 Skupinové násilí

Jedinec na základě vysokého stupně konformity často volí sociálně žádoucí chování, které mu přináší souhlas skupiny a případně i jiný druh odměny ve formě pochvaly, ocenění atd. Jedná tak proto, aby splnil očekávání druhých. V teroristické společnosti nejsou násilí a agrese odsuzovány, ale naopak ceněny. Terorista tak v podstatě plní svou sociální roli ve skupině, která po něm vyžaduje být násilnický a agresivní.

Důležitou úlohu zde hraje proces **deindividuace**, který umožňuje jedinci zažívat relativní anonymitu a s ní spojené rozložení zodpovědnosti za nežádoucí

chování. Pokud se jedinec cítí a chová jako člen skupiny, snižuje to jeho kognitivní seberegulaci a osvobozuje ho to od sociální kontroly. Individuální identita je nahrazena skupinovou identitou, vnitřní normy jednotlivce jsou nahrazeny skupinovými normami. Ve skupině se z „JÁ“ stáváme „MY“.

Skupinové násilí představuje víc než jen pouhý součet násilných aktivit jednotlivých členů skupiny. Jedná se o vyšší stupeň násilí. Jeho intenzitu zvyšuje:

- **Existence vztahů součinnosti a spolupráce mezi členy skupiny.** Podle teorie tzv. sociálního přírůstku náš výkon (v jakémkoli směru a jakékoli oblasti) zvyšuje již pouhá přítomnost druhého člověka. Vztahy součinnosti a spolupráce jsou – vedle sociálních vztahů, vznikajících na základě vzájemného pozitivního hodnocení – základem pro vznik sociálních skupin.

- **Dělna práce.** Existence skupinových cílů, zaměření skupinové činnosti, rozdělení rolí, kompetencí, regulace vztahů mezi členy skupiny pomocí skupinových norem a sankcí tvoří prostředky zvyšující výkon skupiny. Míra rozvinutosti skupinové struktury a její fungování ukazuje na stupeň vyspělosti (popř. nebezpečnosti) skupiny.

- **Existence mechanismů příznačných pro skupinové dění.** Pod vlivem značné emocionálnosti v situaci skupinového násilí bývají vztahy mezi aktéry skupinového násilí výrazně ovlivněny vedle skupinových norem, sankcí a skupinové konformity i mechanismy typickými pro jevy hromadného chování. Ve skupině lze předpokládat přenos nálad, afektů mezi členy, zvýšenou sugestibilitu vedoucí ke snížení racionálního uvažování, zkreslenou percepci situace a osob, zejména „těch ostatních“ – nečlenů vlastní skupiny, snížený pocit individuální odpovědnosti a nápodobu jednání ostatních členů skupiny – hodnocení situace pod dojmem „když to dělají všichni, je to správné“ (Spurný, 1996, str. 124-5).

U teroristů se nejčastěji objevuje **instrumentální agrese**, která bývá na rozdíl od afektivní agrese dopředu plánována a slouží jako prostředek, instrument k dosažení cíle. Vzhledem k chladnokrevnému naplánování agrese se někdy užívá termínu „chladná, cool agrese“ (Lovaš, 1997, str. 318). Za nejdůležitější případ instrumentální agrese pokládá Fromm **válku**. Psychické pohnutky vedoucí k válce popisuje jako směs skupinového narcismu a instrumentální agrese vojenských a politických elit vedené touhou po kariéře a získání moci. Obyvatelstvo často ovlivňují systematicky sugestivním působením vlády a tisku a většinou nepřipouští, že mají nějaké dobyvačné cíle (Fromm, 1997a). Síla psychologického účinku sugesce může být v těchto situacích obrovská, zejména pokud jsou v lidech vzbuzovány a živeny pocity ohrožení. Svou roli zde hraje i hluboce zakořeněný respekt a úcta k autoritě. Psychologická příprava na válku proběhla například u amerického národa před zahájením vojenských operací v Iráku. V zimě roku 2003 byl americkými

představiteli opakovaně vyhlášován vysoký stupeň nebezpečí teroristického útoku, který zemi údajně hrozil, americkým občanům bylo doporučeno pokud možno necestovat, připravit si zásoby potravin nejméně na 14 dní, atd. Tato manipulace strachem pochopitelně efektivně fungovala.

Výsledek demagogické, manipulativní kampaně jsme mohli sledovat i v bývalé Jugoslávii, kde bylo zejména srbské obyvatelstvo od počátku 90. let systematicky vedeno k nenávisti vůči dalším národnostem žijícím ve federaci. Nebezpečné nacionální vášně a idea o znovuoobnovení etnicky čistého „Velkého Srbska“ vedly k vraždění civilistů a následně k vyhlášení samostatného Kosova.

Mezi politickými vůdci se podle Fromma často setkáváme s **vysoce vystupňovaným narcismem**. Vůdce v tomto případě nevyužívá své charisma jen jako prostředek k politickému úspěchu, ale potřebuje úspěch a souhlas ostatních také k zachování své vnitřní rovnováhy (Fromm, 1997a). Základní problém, který přispívá u jedince k subjektivnímu přesvědčení o jeho naprosté dokonalosti, vidí Kohut v sebeorganizaci, sebepocitu a sebehodnocení, kdy člověk „nedokáže najít sám sebe“ (Mitchell, Blackeová, 1999, str. 183).

Narcismus tak tvoří základ jedincova pocitu identity. Silné tendence vyhýbat se konfrontaci s pravdou jsou zcela pochopitelné, protože skutečná, nezkreslená realita představuje pro takového člověka nebezpečí v podobě ohrožené identity. Neschopnost sociálního náhledu nevyhnutelně vede k extrémům. Vůdce mění fantazii na realitu, což mu umožňuje všeobecný souhlas skupiny. Takže tvrzení, že „náš národ je nejlepší, nejušlechtilejší, nejmocnější“ je pak snadno sdíleno všemi členy skupiny. Právě **skupinový narcismus** pokládal Fromm za jeden z nejdůležitějších zdrojů lidské agrese (Fromm, 1997a).

Freud se domníval, že veškerá libidinózní energie je u dítěte původně zaměřená dovnitř. Tento stav nazval primárním narcismem, který tvoří součást normálního vývoje. Jako reakce na frustraci může dojít u dítěte k infantilnímu připoutání k rodičům; vzniká tak sekundární narcismus. Pokud tato infantilní fixace přetrvává do dospělosti, může snadno dojít k přenosu fixace na vůdce. Tento proces Freud nazval **přenosovou neurózou** (Mitchell, Blackeová, 1999, str. 177).

Kromě instrumentální agrese může u teroristů docházet ke **konformní agresi**, které se jedinec dopouští na základě poslušnosti k vůdci a povinnosti vykonat rozkaz. Opět zde dochází k využívání absolutistické rétoriky, která vnímá poslušnost jako „ctnost“ a staví proti ní neposlušnost, která je vykládána jako „hřích“. Nebezpečnost tohoto dualistického pojetí je zřejmá. Jedinec se v těchto případech dopouští agresivního chování i z pocitu vnitřního ohrožení, které by mohlo nastat po neuposlechnutí rozkazu. Proto se někdy hovoří o **pseudoagresi** (Fromm, 1997a).

U teroristů lze také uvažovat o **projektivní agresi**, kdy dochází ke zdůvodnění vlastního násilí tím, že ho delegují na protivníka. Bagatelizování či potlačování agrese vede k jejímu vyústění v zastřené a často i zhoubnější podobě. Křesťané veřejně odsuzovali agresi a zároveň vedli křížové války, pálili čarodějnice, což v sobě nese značný agresivní náboj. Poněšický uvádí příklad Ježíše Krista hlásajícího lásku, ale i odvahu. Pozdější křesťané vytěsnili jeho protestní postoj a navenek převzali a prezentovali pouze mírumilovnost, často až poslušnost (Poněšický, 2005).

Lidská destruktivita může být podle Fromma buď spontánní anebo vázaná na sociální charakter, kde se projevuje jako sadismus anebo jako nekrofilie. U **spontánní destruktivity** jde o zlost a nenávist vedoucí jedince k agresivní odplatě. Většinou se jedná o případy, kdy došlo k poškození nebo usmrcení osoby ve skupině, se kterou se jedinec ztotožňoval (Fromm, 1997a). Na rozdíl od normální obranné agrese nejde o obranu proti hrozícímu nebezpečí a často nabývá mnohem intenzivnější a krutější podoby. Pomsta umožňuje odčinit zločin, který byl spáchán, což ale následně probouzí potřebu odplaty u druhé skupiny, která byla napadena. Z vendety se tak snadno stane nekonečný řetězec násilí, což můžeme běžně sledovat na Blízkém východě mezi Izraelci a Palestinci, kde odvetné teroristické a protiteroristické útoky neberou konce, stejně jako nedávno probíhající sektářské násilí v Iráku.

Potřeba pomstít se obrací původní situaci oběť – pachatel ve vlastní pachatelství. Jedinec nebo jeho společenství se tak brání proti tomu, aby se již nikdy nestali obětí. Z pohledu psychologie se jedná o obranu útokem, kterým chce jedinec nebo skupina zabránit další traumatizaci. Tímto chováním však reálně prožívané trauma ještě více prohlubuje a znásobuje. Po vykonání pomsty je druhotně vzniklé oběti připsán statut nepřítel, což v době terorismu přispívá k efektivitě boje. My jsme ti dobří, ztělesňujeme dobro, oni jsou ti špatní, ztělesňují zlo. Takto nebezpečný bludný kruh násilí začíná.

Jednou z hlavních příčin **pomstychtivé destruktivity** je vášnivý, fanatický antisemitismus. Člověk často „bere spravedlnost do svých rukou v situacích, kdy Bůh nebo světské úřady selžou. Ve své vášnivé touze po mstě se sám povyšuje na úroveň Boha a andělů pomsty“ (Fromm, 1997a, str. 274). Pomstychtivou destruktivitu lze chápat jako reakci na frustraci. Silně negativně prožívané pocity z nespokojenosti a nenaplněných potřeb a tužeb po vlastním státě vedou Palestince ke zlosti a často i nenávisti vůči Izraelcům, kteří svůj stát mají. Chybějící pocit bezpečí a nutnost čelit neustálým teroristickým hrozbám zase frustruje Izraelce. Oběti se vyskytují na obou stranách.

Gurr spojuje politické násilí s **úrovní relativní deprivace ve společnosti**, kdy je třeba počítat s propuknutím kolektivního násilí (Gurr, 1970). Jiní autoři zase hovoří o **bratrské relativní deprivaci**, kdy je osoba přesvědčena, že její sociální skupina je deprivována ve vztahu k jiné skupině (Walker, Pettigrew, 1984). Tyto pocity patrně zažívají Palestinci vůči Izraelcům a naopak.

Náchylnost k agresi bývá častější u osob s nedostatečně rozvinutými emočními a sociálními vazbami k druhým lidem. Jedná se o osoby s výraznou tendencí vnímat druhé na základě **hostilní atribuční chyby**. Tito jedinci trvale připisují zlovolné úmysly druhým osobám. Nejsou schopni vnímat, že motivy jednání lidí mohou spočívat i v něčem jiném než jen v úmyslu ublížit. To částečně souvisí i s nedostatečnou nebo záměrně potlačovanou schopností empatie u teroristů.

V teroristických skupinách se může objevit i **forma sadismu**, jejíž podstatu tvoří absolutní a neomezená vláda vůdce nad členy skupiny, což bývá typické hlavně pro totalitární sekty. Vůdce skupiny vystupuje v úloze Boha, jeho božská role mu dává pocit všemohoucnosti. Hitler byl vnímán svými obdivovateli jako „bůh vtělený do člověka“ (Fromm, 1997a, str. 301). On sám se tak i prezentoval: „Jednám na příkaz vyšší moci – Boha, Osudu, Historie a Přírody.“ (Fromm, 1993, str. 120).

Stalinův režim velmi důmyslně kombinoval sadismus duševní s tělesným. Vůdce byl bezbožně obdivován a těšil se až fanatické poslušnosti svých poddaných. U porobeného národa tak postupně docházelo k úplnému morálnímu zlomení, ztrátě citu, sebeúcty a pocitu důstojnosti.

Sadistický charakterový rys není izolovaný, vždy tvoří část syndromu. Takového jedince přitahují bezmocní a slabí, protože nad nimi může vládnout. Vzájemný vztah mezi ovládajícím a ovládaným působí tím silněji, čím více se to děje bez vědomé reflexe. Pro sadistu bývá typická xenofobie, strach ze všeho, co je nové, neznámé a tudíž ohrožující. V jeho krutém chování je obsažena silná potřeba kompenzace vlastních traumat, které pramení často z psychického strádání v raném dětství. V nesadistické společnosti bývá takový jedinec v podstatě neškodný, pokud se ovšem vlivem situačních podmínek a působením svého a skupinového narcismu nedostane k moci (Fromm, 1997a).

Mocenskost diktátorů je ve své podstatě nenasytná, jejich kompenzace moci je vždy jen náhražkou zdravého narcismu, proto jejich život často končí tragicky. Obklopují se stále více důkazy o své vlastní důležitosti až postupně ztrácí kontakt se společenskou realitou. Nemožnost plně ovládat ostatní vede k podezírání a k fyzickým popravám lidí i v nejbližším okolí, protože by se mohli spojit proti diktátorovi. Podle Arendtové totalitní nadvláda založená na teroru a tyranii spočívá právě v tom, že ustanovené násilí neobrací jenom proti nepřátelům, ale právě tak i

proti svým přátelům a přívržencům, neboť se obává veškeré moci, dokonce i moci svých přátel. Vrcholu teroru je dosaženo, když policejní stát začíná požírat své vlastní děti, když včerejší kat se stává dnešní obětí (Arendtová, 2004). Pokračování takového režimu nevede k vzestupu, ale k ochrnutí celé země, což pochopili stalinističtí funkcionáři po smrti svého tyrana.

Fromm v rámci skupinové charakterové destruktivity také zmiňuje **nekrofilii** představující potřebu ničit pro ničení samo. Nekrofilní jedinec bývá přesvědčen, že problémy a konflikty se dají řešit pouze silou a násilím. Tyto nekrofilní tendence bývají významně provázány se sociopolitickými vlivy prostředí, protože se vždy vyskytují společně s politickými názory podporujícími posílení vojenské moci a potlačení odpůrců režimu (Fromm, 1997a). U těchto jedinců převažuje intelektuální stránka a neschopnost vřelých citů. Rodinná atmosféra v dětství byla většinou též nekrofilní, s nedostatkem pozitivní stimulace, často spojená s chladem a krutostí, se ztrátou veškeré naděje. Matka nekrofilních osob bývá podle Poněšického internalizována jako žena přinášející smrt, proto se později syn cítí být přitahován k ženám nikoli láskou, nýbrž představou smrti. Agresivní chování jim umožňuje zůstat ve styku s druhými, mohou takto poukazovat na svou vlastní násilím poznamenanou minulost, může jít o prostředek komunikace (Battegay, 1979).

Nekrofilní forma destruktivity má samozřejmě mnoho mezistupňů. Fromm její kořeny nachází vždy v jedincově narcismu a bezohlednosti vůči druhým lidem. Takovému jedinci chybí láska k životu a smysluplnost v životě (Fromm, 1997a). Freud chápe destruktivnost jako „výsledek neprožitého života, kdy je omezována energie podporující život“ (Fromm, 1997b, str. 170). Fromm hovoří o **duševním zmrzačení** takového jedince: „Když člověk nemůže tvořit nebo mít na někoho vliv, když nemůže uniknout z vězení svého totálního narcismu a izolovanosti, má možnost uniknout pocitu nicoty a neschopnosti a žít tím, že si potvrdí vlastní existenci aktem ničení života, který sám není schopen tvořit. Nepotřebuje k tomu mnoho námahy, trpělivosti ani péče, stačí mu silné ruce, nůž nebo revolver.“ (Fromm, 1997a, str. 358-59). Silně nekrofilní osoby jsou rasisté plni nenávisti, zastánci války, krveprolévání a destrukce. Proto bývají velmi nebezpeční v pozici vůdců nebo pomocníků diktátorů.

Opak nekrofilie představuje vášnivá láska k životu a ke všemu živému, solidarita, tvořivost a zodpovědnost za své činy. Fromm ji nazývá **biofilii**. V Maslowově pojetí se jedná o sebeaktualizujícího se člověka, ve Franklově pojetí zase o vůli člověka po životním smyslu a sebetranscendenci.

5.5.2.2 Obranné strategie vůči skupinovému násilí

Vlastnosti jedince a jeho predispozice nevedou samy o sobě k agresivitě. Říčan pokládá za rozhodující zacházení s jedincem v dětství. Nejvíce škodí nedostatek vřelého zájmu, citový chlad, ponižování, lhostejnost až nepřátelství, prudké výbuchy negativních citů nebo dokonce nenávisť, dále fyzické i psychické násilí a tolerance násilí, jehož se dítě dopouští nebo dokonce přímá podpora nebo pochvala za násilné chování. Říčan radí zaměřit se více na výchovu osobnosti dítěte, jeho charakteru, vyšších citů a vštěpování hodnot (Říčan, 1995).

Za základní psychologické příčiny skupinového násilí lze považovat:

- **Potřebu skupiny, popř. jejího vůdce, prezentovat svoji sílu a moc, s cílem zastrašit, ublížit, pomstít se.** Skupinové násilí může být v těchto případech prostředkem k získání výhod, k udržení či získání prestiže, může však také představovat samotný cíl – ublížit, zranit, odstranit. Může směřovat mimo i dovnitř skupiny.

- **Potřebu bezpečí, obranu zájmů skupiny jako celku, popř. jejich členů.** Jedná se o případy reálného či hrozícího ohrožení zájmů skupiny (oprávněné i neoprávněné) před zájmy jiných skupin či jednotlivců. Může být odvetnou reakcí na násilné aktivity zvenčí.

- **Pozitivní zkušenost s tímto způsobem jednání při dosahování skupinových cílů, zájmů, prosazování skupinových potřeb.** Pozitivní zkušenost a sociální ocenění posiluje tendence členů skupiny k opakování násilného jednání jako prostředku k dosahování skupinových cílů.

- **Snahu vedení skupiny (členů) o řešení intraskupinových (vnitřních) konfliktů jejich přenesením do jiné úrovně, mimo skupinu.** Skupina se snaží nalézt obětního beránka mimo, ale i ve skupině. Může docházet k projektivní agresi.

- **Snahu realizovat skupinové cíle.** Násilí jako skupinový cíl může vyplývat ze zaměření činnosti skupiny, tvořit základ skupinové ideologie nebo může být skupině zadán zvenčí. Skupina se pak stává nástrojem skupinového násilí, které nemusí být v souladu s hlavním zaměřením skupinové činnosti (Spurný, 1996, str. 126).

Obranné strategie proti skupinovému násilí lze spatřovat v aktivitách, směřujících k podstatnému omezení vlivu skupinových fenoménů (skupinové podpory či skupinového tlaku) na účastníky násilné skupinové interakce. V praxi to znamená předcházet a zamezovat dostupnými prostředky vzniku a rozvíjení mechanismů hromadného chování (sugesce, citová nákaza, následovnictví), narušit organizaci, dělbu práce ve skupině a zbavit aktéry násilné skupinové interakce jejich anonymity (Spurný, 1996).

Lorenz doporučuje vytváření osobního kontaktu mezi lidmi různých národností a pořádání soutěží mezi národy, které umožní vytvořit nadšení pro společné ideály

(Lorenz, 1992). Skupinové pozitivní nadšení sjednocuje i lidi, kteří neměli dosud nic společného. Jako zářné příklady lze uvést izraelsko-palestinskou polární výpravu do Antarktidy, společný výstup izraelských a palestinských horolezců na horský masív nebo darování orgánů třináctiletého Ahmeda palestinskými rodiči izraelským lékařům. Chlapec byl omylem zabit izraelskými vojáky při hře s plastovým samopalem.

Izraelec Lugasi, žijící na severu Izraele, sedm kilometrů od hranic s Libanem, v oblasti, která v roce 2006 tvořila válečnou zónu, popisuje svůj domov a vzájemné soužití „znenárodněných národů“ před vypuknutím ozbrojeného konfliktu s Libanem: „Kolem jsou vesničky, kde žijí jak Arabové, tak Izraelci. Do arabské vesnice jsme jezdili nakupovat jídlo, nikdo nemá takový ovčí sýr...“ (Topol, 2006, str. 16).

„Nikdo nemůže nenávidět národ, mezi jehož příslušníky má několik přátel.“ Osobní kontakt proto agresí otupuje, anonymita naopak usnadňuje její vyvolání. Agresí odvádí také společný smích, který vytváří pocit sociální sounáležitosti: „Lidé, kteří se smějí, nikdy nestřílejí!“ (Lorenz, 1992, str. 224, 229). Kéž by tento jednoduchý recept fungoval i v životní realitě. Překonání předsudků a psychických zábran a změnu dosavadních postojů nelze dosáhnout mávnutím kouzelného proutku. Jedná se spíše o vícegenerační záležitost.

Buddhisticky orientovaný psycholog Frýba z reálných životních situací vyvodil kroky, jimiž lze agresii čelit. Doporučuje abhidhammický trénink jako kultivaci přátelství, který spočívá v následování tohoto postupu:

1. Nepřijmout agresorovu definici situace a tím se nestat jeho protivníkem nebo obětí (pro agresora je daná situace vždy situací boje, napadení, vystrašení nebo zdeptání).
2. Empaticky pochopit agresora, umět vidět situaci jeho očima, neztratit nadhled.
3. Uvědomit si, že jen trpící a zaslepený jedinec terorizuje své okolí, je to chudák, zasluhuje soucit.
4. Uvědomit si: jsem eticky v převaze.
5. Soucit nestačí, je třeba se chránit před nebezpečím.
6. Vlastní ochrana má být prostá nenávisti (Frýba, 2008).

Kromě bezprostřední konfrontace s násilím zvyšuje podle autora tento postup i sebedůvěru, důstojnost a sebejistotu, což jsou bezesporu lákavé hodnoty hodny následování.

6 Psychologie sebevražedného terorismu

„Náboženství znamená závislost na iracionálních danostech a podrobení se jim.“

C. G. Jung

Náboženský život je podle Junga zakotven v kolektivním nevědomí a je přímo spjat s archetypem bytostného já. Jung viděl v náboženství klíč k psychoterapii. U svých pacientů nacházel často náboženskou podstatu jejich problémů, přičemž typické bylo například neurotické ochuzení niterného života spojené s přílišným spoléháním na racionalitu vědomého já. Tragiku moderního Západu spatřoval v pseudoracionálním potlačování a degeneraci náboženské funkce, která vede k duchovním katastrofám náboženství, jako byl nacismus nebo komunismus: „Prožili jsme věci tak neslýchané a otřesné, že se stala palčivě naléhavou otázkou, zda se něco takového ještě nějak dá spojit s ideou dobrotivého Boha.“ (Jung, 2002, str. 402).

V křesťanském názoru na zlo nicméně zůstává základní optimismus. Například Moore vidí důvod, proč Kristus vstal z mrtvých, v integritě lidské celistvosti, která nemůže být zlem zničena. Na psychologické rovině to odpovídá nezničitelnosti bytostného já. To znamená, že pokud se bytostné já realizuje, není ze strany zla zničitelné. Pokud je tedy člověk vyrovnaný sám se sebou, tj. ve vztahu s bytostným já, je určitým způsobem proti zlu chráněn (Moore, 1998).

Fromm, který kladl důraz na uvědomělou, etickou lásku k sobě a bližním, vidí cíl náboženství v překonání omezení egoistického já a v respektování života. Člověk se stane tím, čím potenciálně je. Bůh pak prezentuje symbol toho, čím se člověk může stát. Frankl uznává úlohu náboženství jako bazální smysluplné síly. Podle něj u všech lidí nacházíme nevědomou religiozitu, latentní vztah k transcendentnu. Maslow vidí v náboženství možnost pozitivní, přirozené víry oproštěné od rituálů, dogmat a podobných jevů organizovaného náboženství (Stríženec, 1996).

Náboženství samo o sobě je nositelem tendence k extrému. Ve fanatických skupinách dochází často k jeho zneužívání s cílem prosadit ideologické myšlenky formou násilí. Autoritativní poslušnost s davově psychologickým ovlivňováním a touhou po prosazení ideje často končí krvavým terorem. Běžně se setkáváme s nekritickou vazbou a závislostí na vůdci, který požaduje totální identifikaci s ideologií a její radikální prosazení. Teroristická skupina nabízí svým členům odlišnou kulturu s vlastními normami a hodnotami, vyžaduje absolutní poslušnost a izolovanost od

ostatní společnosti. Mimo členství často neexistují žádné další alternativy. Typické tedy bývá autoritářství a absolutismus.

Náboženští fanatici typicky prosazují dogmatické názory nebo zásady odtržené od skutečnosti. Jejich univerzální, absolutní rétorika hlásá v intencích „absolutní“ (dokonalé) proti „relativnímu“ (nedokonalému). Podrobení se ideologii je glorifikováno jako „nejvyšší ctnost“, její odmítnutí je naopak označováno za „nejvyšší hřích“ a „děbelství“. Jiná možnost se v rovině absolutizace jediné hodnoty a její následné fixace nepřipouští.

Vůdce teroristické skupiny a jeho nejvyšší vedení často účelově filtruje všechny zprávy o venkovních událostech, takže k ostatním členům skupiny se informace dostávají ve značně zkreslené podobě. Veškeré události se předkládají ve formě kladoucí důraz na zlo páchané nepřitelem. Kam až může úmyslné zkreslování informací zajít, ilustruje japonská sekta *Óm šinrikjó*. Její vůdce Asahara Šóko v rámci svých antiamerických projevů obvinil počátkem roku 1994 Spojené státy z přípravy a uskutečnění řady chemických útoků na objekty *Óm šinrikjó* i na samotného vůdce. Za tímto účelem sekta vyrobila videokazetu, na které ujišťuje, že sarin nevyrabí, ale že je jeho obětí. Videozáznam dále uvádí, že plynem bylo zasaženo nejméně osmdesát mnichů *Óm šinrikjó*, jimž museli lékaři aplikovat injekci atropinu, protilátky sarinu. V mluveném komentáři na samém konci pásky charismatický Asahara říká: „*Óm šinrikjó* tyto (plynové) útoky přežila díky tomu, že jde o mystickou náboženskou skupinu, která přesahuje hranice života a smrti. *Óm šinrikjó* je mocnou oporou proti zlu, jež vládne tomuto světu. Já trpím účinky yperitu³² a stojím nyní tváří v tvář smrti.“ (Brackett, 1998, str. 112).

6.1 Islámský terorismus

Islámský terorismus v dnešní době představuje fenomén vysoce organizovaného, nebezpečného, skupinového fanatismu, který přináší novou kvalitu myšlenky džihádu. Tu zneužívá k prosazování své ideologie, jenž se vyznačuje silným protizápadním zaměřením a protižidovským akcentem. Džihád (úsilí) je tedy v novodobých dějinách často využíván k ospravedlnění náboženských válek a terorismu proti nepřátelům islámu. Mareš za primární kritérium islámského terorismu

32. Hořčičný plyn yperit byl poprvé použit v první světové válce. Postupně došlo ke zdokonalení jeho výroby o toxičtější modifikaci, kterou vyráběl v 80. letech Irák a použil ho ve válce proti Íránu. Jedná se o tmavohnědou kapalinu způsobující neobyčejně bolestivé popáleniny všech částí těla, jichž se dotkne. Proti této mimořádně stálé látce neexistuje žádná protilátka (Prymula a kol., 2002).

označuje náboženskou identitu, kdy náboženská dimenze dostává přednost na úkor ostatních cílů (teritoriálních, etnických apod.) (Mareš, 2005).

Podle Mendela rozeznávají právní znalci (*ulamá*) čtyři roviny, v nichž se může věřící džihádu účastnit:

a) džihád srdcem – týká se neustálého prohlubování osobní zbožnosti, přemáhání hříchu a pokušení, kterému Bůh muslima průběžně vystavuje;

b) džihád jazykem – týká se podpory a šíření Pravdy misijní činností a poukazů na špatnosti;

c) džihád rukou – zahrnuje především obecně záslužnou a charitativní činnost;

d) džihád mečem – ve smyslu prosazování islámu různými podobami násilí, ať už represí vůči bezvěrcům na území islámu, vedením války za šíření víry, bojem proti strůjcům rozkladu zevnitř, nebo – a možná především – obranou vůči vnějšímu nepříteli (Mendel, 1997, str. 26).

Islámský fundamentalismus hraje důležitou roli v soudobých trendech islámu si podle Kropáčka zakládá na strohém přesvědčení o majetnictví pravdy. Vyznačuje se neústupností, nesnášenlivostí a tvrdostí srdce. Z Koránu si účelově vybírá jen některá témata a symboly. Od morálně-právních úvah, zaměřených silně kriticky zvláště proti západním kulturním vlivům, přechází k tvrdému jednání proti jinak smýšlejícím. Kolísá mezi skutečnou religiozitou a radikálními kulturními projevy a tendencí ke zpolitizování (Kropáček, 1996, str. 31-32). Do politické roviny je islámský fundamentalismus převáděn právě prostřednictvím islamismu, který využívá islámských religiózních argumentů k odůvodnění politických motivů. Islamisté zpravidla usilují o vybudování teokratické společnosti, v jejímž rámci islám prezentuje jediné pravidlo politického života a Bůh je uctíván jako jediný politický suverén (Mareš, 2005).

Islamistická ideologie tedy zneužívá víru k tomu, aby dosáhla politických cílů, aby jeho stoupenci získali ve společnosti moc. Přitom odmítají vývoj a pokrok: „Jde jim o návrat společnosti do středověku, respektive o to, aby se nijak nevyvíjela. Ženy nesmějí pracovat, nesmějí vycházet z domu, muž nesmí spát na posteli, protože Prorok nespál na posteli, ale na zemi...“, vysvětluje Lakhdar Ferrat, alžírský novinář a kameraman žijící v Belgii (Šafaříková, 2007, str. 16). Tato vášnivá touha po původním a čistém společenství, jež kdysi přislíbil Prorok, přináší jako každá podoba nostalgie i odvrát od reality, odmítnutí přijmout a vůbec vnímat skutečnosti, které by ji mohly zpochybnit, s čímž souvisí i zloba na druhého, který nechce sdílet tento kolektivní sen. K získání moci a k návratu do minulosti islamisté paradoxně

využívají moderní prostředky, zbraně a technologie a k získání nových stoupenců nacionalismus.

6.2 Historie sebevražedných atentátů

Anglosaské zdroje nevnímají sebevražedný terorismus jako nový fenomén. Za předchůdce novodobých sebevražedníků pokládají nejčastěji šíitskou sektu assasínů, která získala ohlas svou 200 let trvající kampaní vedenou proti tehdejším vůdcům a šlechtě. Představitelé sekty používali dýku jako vražedný nástroj, přičemž předem počítali s trestem za své činy, připraveni na to, že budou chyceni a popraveni. To znamená, že obětovali sami sebe (Rapoport, 1990). Spojení vraždy a sebeoběti vede některé autory k domněnce, že tato sekta představuje předchůdce současného sebevražedného terorismu.

Náš přední arabista Kropáček uvádí, že se sebevražedné útoky v muslimské společnosti objevují teprve v naší době. Spáchání harakiri, které se stalo pro bojovníka věcí cti a později symbolem protestu vůči pokořování nebo zneuctování, se proslavilo spíše v japonské kultuře. Ani připravenost k oběti ve stylu kamikadze se v islámské kultuře nevyskytuje. V první fázi iránské islámské revoluce v roce 1978 se demonstrující davы v duchu sebeobětování vystavovaly bez váhání střelbě šáhových vojáků. Chomejního volání po sebeobětování s nadšením přijala řada mladých lidí, a dokonce i jejich rodičů (Scruton, 2007). V touze po mučednické smrti mladí iránské hoši s plastickými klíči do Ráje na krku vbíhali po krátkém výcviku na irácká minová pole za iránsko-irácké války v letech 1980–1988, aby umožnili postup regulérní armádě (Kropáček, 2001, 2002a). Sebeobětování nabylo obrovské důležitosti právě v této válce proti Iráku.

Po izraelské okupaci Libanonu (1982) se objevuje nová forma boje, a to sebevražedné útoky prováděné nárazy nákladních aut naloženými silnými výbušninami na vojenské pozice nepřítele, což postupně vedlo k rozhodnutí „okupantů“ stáhnout se z Libanonu. Po tomto úspěchu, který měla na svědomí šíitská organizace Hizballáh, převzaly účinnou techniku sebevražedných útoků i palestinské islamistické organizace Islámský džihád a sunnitský Hamás (Kropáček, 2001, 2002a). Sebevražedné atentáty se nejvíce rozšířily během druhé intifády, kdy Palestinci bez existence vlastní armády zvolili již osvědčený, účinný způsob, jak se bránit vojenské přesile – terorizovat civilní izraelské obyvatelstvo prostřednictvím sebevražedných útoků.

Z teologického hlediska je sebevražda vzpourou a odpadnutím od víry. „Nemůžeme si vzít život, protože nám nepatří. Je součástí Božího Stvoření a my jsme jeho výtvořem. Tím, že zvolíme smrt, odmítáme Boží svět.“ Prikázání „*Nezabiješ!*“ podle amerického jungiána Hillmana neplatí v případě poprav, při zabíjení zvířat a ve válce (Hillman, 1997, str. 29). Korán sebevraždu také odmítá: „...*a nepřivozujte si smrt!...*“ (4:29), nebo „*Rozdávejte na stezce Boží, avšak nevrhejte se do zkázy vlastníma rukama! Konejte dobré skutky, neboť Bůh miluje ty, kdož dobré skutky konají.*“ (2:195)³³

Klasické právní spisy počítají sebevraždu za těžký hřích a odsuzoval ji i Muhammad (Kropáček, 2001). Na druhé straně islámská právní a obecně kulturní tradice chová ve velké úctě bojovníky padlé za víru nebo jiný ušlechtilý cíl. Korán slibuje těm, kdo padli „na stezce Boží“, posmrtnou odměnu, a to okamžitou, bez potřeby čekat až na soudný den. Označují je termínem *šahíd* (plurál *šuhadá*), který etymologicky – podobně jako křesťanské martyry „mučedník“ – vychází z pojmu svědek. Status *šahídy* přísluší rovněž ženě, která zemře při porodu (Kropáček, 2002a). Pro bojovníky ochotné obětovat vlastní život vznikl v muslimském prostředí termín *fidá'í* odvozený od kořene označujícího oběť. Odpovídá ekvivalentu evropského pojmu „partyzán“ či „bojovník za národní věc“. Muslimové je tedy neoznačují jako sebevrahy (Kropáček, 2001).

Fanatictí teroristé mají naprosto vážný motiv ke svému činu. Proto některé mladíky z extremistických teroristických skupin kumulovaná hořkost přivádí k odhodlání převzít iniciativu do vlastních rukou, opásat se výbušninami a zvrátit vývoj na Blízkém východě sebevražednými explozemi s cílem zasáhnout co největší počet nepřátel (rozuměj Izraelců). Jejich volbu zemřít je nutno chápat jako přirozenou reakci na trvalou okupaci Palestiny.³⁴ Na podobné sebevražedné scény si bohužel přivykáme i díky zprávám ze současného Iráku, Afghánistánu a jiných částí světa.

33. Korán v překladu Ivana Hrbka, Academia, 2000.

34. Okupace začala pro země Blízkého východu bolestivým vznikem Izraele v roce 1968, kdy izraelská armáda obsadila území Východního Jeruzaléma, Západního břehu a Pásmo Gazy. Zhruba 750 tisíc Palestinců – asi tři čtvrtiny populace – nuceně opustilo své domovy s nadějí, že se brzy vrátí zpět. Po prohrané šestidenní válce převzal od Jordánska okupaci Západního břehu židovský stát a palestínští uprchlíci žijí dodnes v „dočasných“ táborech v Jordánsku, Libanonu a Sýrii.

6.3 Skupinové faktory a vliv komunity

Mladí palestinišší muži a ženy páchající sebevražedné atentáty proti izraelským a jiným civilistům většinou bývají vychováni ve školách řízených islámskými fundamentalisty. Proces rekrutace za explozivní smrtí po mnoho let studoval izraelský psycholog Merari. Starší členové extremistické skupiny nejprve vyberou mladé kandidáty se silným vlasteneckým cítěním a to na základě jejich projevů na protiizraelských shromážděních nebo podpory některých palestinských nebo islámských akcí. I mešity fungují jako skvělé místo na verbování mladých hrdinů. Pečlivě vybrané jedince pak požádají, aby podstoupili příslušný výcvik a svou zlobu a kletby proměnili v činy.

Mladí Iráčané, dobrovolně se připojující k povstalcům, bývají cílevědomě rekrutováni například na pohřbech iráckých civilistů zabitých při pumových atentátech nebo v krizové palbě mezi Američany a ozbrojenci. Při verbování bývá využíváno momentu psychologické potřeby pomstít se. Jeden Iráčan z jižní čtvrti Bagdádu uvedl, že při pohřbu jeho bratra k němu přistoupil neznámý muž a oslovil ho: „Víte přece, kdo zavinil smrt vašeho bratra. Chcete jim to vrátit a bratra pomstít?“ (Etzler, 2005, str. 2). Také někteří mladí členové druhé generace evropských muslimů odjíždějí do rodné vlasti svých rodičů, kde podléhají islámské ideologii a do Evropy se vracejí zpět jako islámští radikálové připraveni k sebevražedným útokům.

Jedinci přímo nezainteresovaní v konfliktu často zvažují, zda nedochází k „vymývání mozku“ potenciální útočníků. Tuto tezi odmítají členové rodiny i lidé žijící v příslušné komunitě. Zamítavé stanovisko prezentoval i Merari ve své zprávě o terorismu před americkým Kongresem:

„Pokud se zodpovědní lidé v organizaci rozhodnou, že daný člověk je k činu skutečně rozhodnutý, poskytnou mu příslušný trénink trvající ve většině případů týdny až měsíce. Výcvikový proces obsahuje dva důležité prvky. Jednak posílí a upevní již existující vůli zemřít poskytnutím dalších důvodů... Pokud se jedná o nábožensky orientovanou organizaci, trenér v této fázi výcviku hovoří o náboženském ospravedlnění, o Ráji, o právu nebo potřebě vykonat čin ve jménu Boha, ve jménu víry...“ (Merari, 2000, str. 12-13).

Před akcí bývá útočnickova závěť natočena na video; označuje se v ní za „živoucího mučedníka“ pro islám a pro lásku k Alláhovi. Nahrávka slouží zároveň jako osobní závazek učiněný před kamerou k dokonání činu, neboť je poslán rodině před uskutečněním konečného plánu. K potlačení obav z bolesti způsobené vybuchujícími hřebíky a dalšími částmi pum je používáno uklidnění, že předtím než dopadne první kapka jejich krve na zem, budou sedět vedle Alláha a budou cítit rozkoš, žádnou bolest (Zimbardo, 2005, str. 66).

Při páchání teroristického násilí dochází běžně ke stírání hranic mezi dobrem a zlem. Arendtová připomíná marxistické učení, podle kterého se protiklady neničí, ale plynule se jeden v druhý vyvíjejí, což znamená, že zlo je jen dočasným projevem skrytého dobra (Arendtová, 2004). Tyto názory posilují naději a zbavují strachu při páchání zla a tím jsou nebezpečné. Poskytují totiž daným jedincům falešnou naději k tomu, aby se zbavili oprávněného strachu pro vykonání sebevražedného útoku.

V řadách sebevražedných atentátníků roste počet těch, kteří mají žloutenku nebo AIDS. Jejich nakažená krev se tak mísí se střepeinami a krví jejich obětí. Do výbušnin často bývá vložen jed na krysy bránící srážení krve, různé matice, šroubky a kovové kuličky o délce a šířce jednoho centimetru, aby po proniknutí do těla způsobily větší rozsah vnitřních zranění. Devastaci způsobují také tlakové a zvukové vlny, které při proniknutí tělem poškozují orgány a lámou kosti. Poranění obětí často vypadají na první pohled jako lehká, ale zasažení jedinci jsou uvnitř úplně zdevastovaní.³⁵

Plakáty s jejich fotografiemi jsou po úspěšné misi vylepeny na zdech příslušné komunity včetně škol, kde slouží jako inspirující vzory. Pro oslavy mučednické smrti se používá termínu „svatba“, kdy přicházejí poblahopřát členové rodiny, přátelé, ale i úplně cizí lidé. Otec sebevražedného atentátníka Mahmud Abu Wardeh vyjadřuje ambivalentní pocity ze ztráty svého syna:

„Jako muslim jsem samozřejmě šťastný, že je díky Bohu v Ráji, ale současně jsem z toho smutný.“³⁶

Občas lze od emočně nezainteresovaných pozorovatelů zaslechnout názory týkající se ekonomické motivace útočníků, kteří svým sebeobětováním zajistí rodině pravidelný finanční příjem od příslušné organizace. V reálu však zpravidla nejde primárně o peníze, pozůstali prožívají skutečný smutek nad ztrátou blízké osoby. Ne všechny matky se radují z toho, že jejich syn zemřel při sebevražedném atentátu. Jejich emoční reakce, pro nás Evropany někdy nepochopitelné, mohou sloužit k otupení bolesti nad ztrátou blízké osoby, k ospravedlnění toho, co se stalo. Když už se daný jedinec rozhodl takovým způsobem zemřít, je asi pro pozůstalé bližší a přijatelnější nazývat jeho čin jako zbožný, než sebevražedný a vraždící nevinné.

35. Zdroj: Dokument „Inside the Mind of A Suicide Bomber“ vysílán na ČT 2.

36. Zdroj: Dokument „Inside the Mind of A Suicide Bomber“.

Omyl očerňující propagandy potvrzují výpovědi pozůstalých. Maha Ghandour v rozhovoru vypráví o svém manželovi, který zemřel jako sebevražedný útočník:

„Salahův útok se odehrál na okupovaném území, nyní tam stojí nemocnice nesoucí jeho jméno. Lidé vnímají naši rodinu jako neobyčejnou, dokonce svatou a mne se dostává obrovského respektu. Jediné však, co se pro mne změnilo je, že mi někdo chybí...“ (Taylor, 2002, str. 105).

Výzkumy Kruegera a Malečkové potvrzují, že většina palestinské populace nepovažuje sebevražedné atentáty za teroristickou činnost a to ani v konkrétním případě, kdy bylo palestinským sebevražedným útočníkem zabito 21 izraelských mladých lidí v nočním klubu v Tel Avivu. Zároveň v jejich výzkumu 92% palestinských respondentů uvedlo, že mezinárodní společenství považuje tento konkrétní útok za teroristický čin. Předpoklad autorů, že jedinci s vyšším vzděláním podporují násilné útoky proti izraelským terčům méně a že podporu tedy poskytují převážně negramotní a méně vzdělaní, se nepotvrdil (Krueger, Malečková, 2002, str. 15).

Boj za ideály podle Poněšického umožňuje syntézu toho, co je v běžném životě rozpojené. Umožňuje popustit uzdu vlastní agresi a současně získat uznání za lásku k vlasti i ke spolubojovníkům. Splývá zde agrese, násilí, individuace, hrdinství, vztahovost i altruismus (Poněšický, 2005). V evropské kultuře bývá sebevražda často morálně odsuzována; sebeobětování se naopak dostává kladného hodnocení, protože v sobě obsahuje výrazný altruistický prvek. V muslimském prostředí lze percepce sebevražedného atentátníka označit za heroický čin, protože jeho primární motivaci tvoří představa vlastní oběti za šlechetný národní cíl, ideál. Hrdinství se však neproказuje jen smrtí, ale naopak životem, kdy bývá mnohem zajímavější pro nějaké hodnoty žít než pro ně zemřít.

6.4 Motivace k sebevražedným činům

Názory na sebevraždu bývají diametrálně rozdílné. Psychologové obecně vnímají sebevražedný pokus jako volání o pomoc, psychoanalytický postoj sebevraždu předem ani neodsuzuje, ani neomlouvá, ani ji nijak nesoudí, nýbrž se snaží jí porozumět jako faktu psychické reality. V psychiatrii převládá názor, že jde o psychickou poruchu, či o zkratkovitě, afektivní zachování se. Proto bývá každý jedinec realizující suicidální pokus hospitalizován k psychiatrickému vyšetření. Durkheim pojímá cílevědomou snahu ukončit život jako jednání v důsledku narušení duševní rovnováhy a jako zkratkovité východisko ze situace v důsledku silné

frustrace či konfliktu. Setkáváme se také s paradoxním pojmáním útěku ze života jako projevem síly a odvahy, zvláště pokud jde o romantické pozadí některých sebevražd (zklamání z lásky, záchrana cti, gesto protestu, viny). Schopenhauer a Krejčí spojují sebevraždu s filozofickou koncepcí života a jeho hodnot, s pojetím svobody člověka rozhodovat se o svém osudu a životu (Mikšik, 2007). Shneidman vidí sebevraždu jako zoufalý čin rozrušeného člověka, jehož mysl je zúžená a který trpí nesrozumitelnou a neúnosnou bolestí. Tato bolest má zdroj v zablokování nebo nenaplnění psychologické potřeby, kterou sebevražedný člověk vidí jako nezbytnou pro své přežití (Havránková, 2002).

Jedinec se v teroristické skupině cítí jako součást celku, jenž je představován určitou ideologií a uctívaným vůdcem. Souhlasem či dokonce vyvoláním skupinou v případě některých sebevražedných atentátníků je z pohledu psychoanalytiků dosaženo naprostého splynutí, narcistické gratifikace, a naopak odmítnutí nebo selhání by znamenalo psychickou smrt. Navíc se často jedná o jedince, kteří byli od dětství vystaveni opuštění, násilí či indoktrinaci. Proto žijí v představě, že je celý svět strukturovaný na mocné a bezmocné, pachatele a oběti. Tito lidé dávají instinktivně přednost alternativě pachatele, i když se stávají zároveň oběťmi, pouhými vykonavateli, instrumenty fanatické ideologie. Někdy se paradoxně zaslíbí terorismu sociálně a finančně dobře zabezpečení jedinci, neboť se stydí za zradu svých otců žijících v západním blahobytu. Poněšický označuje jako společné motivační pojítko pro páchání sebevražedných atentátů pocit kolektivního narcistického ponížení své kultury, náboženství i způsobu života, bezmoc tváří v tvář ekonomicky i velmocensky nedostižitelné západní civilizaci (Poněšický, 2005).

V motivačním obsahu sebevraždy hraje významnou úlohu hodnotová sféra, zejména hodnotový prožitek vlastního já – sebehodnocení. U člověka existuje úzká souvislost mezi sebezáchovnými a sebehodnotícími tendencemi. Proto také smysl života nemůže být formován bez hodnotového postoje k vlastní osobě. A právě specifické lidské úsilí po smysluplnosti tvoří jednu z nejdůležitějších složek hodnotového vědomí (Viewegh, 1992). Hodnotová oblast nám tak může výrazně pomoci při psychologickém objasnění sebevraždy.

Sebezáchovné impulzy mohou převážit nad rozhodnutím ukončit svůj život. Na poslední chvíli si v Haifě sebevražedný akt rozmyslel palestinský mladík. Ve vězení následně vysvětluje svou volbu nevykonat sebevražedný atentát jako touhu po životě, která u něj převážila. Zároveň zmiňuje rozhořčení nad životními podmínkami své komunity:

„Nechci se protivit Boží vůli, moje poslední hodina ještě nepřišla... Nikdo nemá rád krev, nikdo nemá rád smrt. Ale žijeme pod takovým tlakem a v tak krutých podmínkách, že někteří naši lidé dnes chodí spát hladoví.“

V suicidálním jednání můžeme z hlediska hodnotových postojů rozeznávat dvě formy autoagrese: primární a sekundární. Primární autoagrese představuje specifickou reakci na ztrátu hodnoty vlastního já. Jedinec pojímá vlastní osobu jako nedostatečnou až bezcennou, což může vyvolat sebetrestající, nebo přímo sebeustručující tendence (Viewegh, 1996).

Jako příklad projevující se primární autoagrese lze uvést příběh rozvedené šestadvacetileté palestinské ženy, matky osmileté dívky, která se rozhodla na jaře 2002 vykonat sebevražedný útok. Byla včas odhalena ve městě Tulkán na Západním břehu Jordánu a zatčena. V muslimských zemích obvykle patří rozvedená žena na nejnižší stupeň společenského žebříčku a často se už znovu nevdá. Sebevražedný akt se pro tuto konkrétní ženu stal jediným způsobem, jak se vykoupit a dostat se do Ráje. Kromě ztráty či snížení hodnoty vlastního já díky statusu rozvedené ženy, u ní můžeme vystopovat motiv pomsty a pocit nespravedlnosti, které ji přivedly k sebevražednému terorismu:

„Rozhodla jsem se během týdne díky masakru v Ramalláhu, kvůli tomu, jak nedůstojně jednali s Jásirem Arafátem... Je to prezident naší země a já tvrdím, že s každým prezidentem se musí zacházet s úctou a respektem... Je to náš vůdce, náš prezident... Kdyby se mi podařilo uskutečnit tu akci a pomstít naše mučedníky a masakry, které na nás páchají, pak by to byla ta nejkrásnější věc, kterou jsem v životě udělala.“³⁷

Sekundární autoagrese je při sebevražedném jednání zprostředkovaná. Má formu útěku, který představuje v tomto případě typickou reakci na útok. Je vyvolána negativním hodnocením něčeho vnějšího (např. izraelská okupace z pohledu Palestince). Takovýto útek do Ráje pak může představovat větší hodnotu než lidská existence. Primární a sekundární autoagrese se vzájemně kombinují a ovlivňují se. Jako příklad převážení sekundární autoagrese může posloužit situace čečenské „černé vdovy“, která už nemá co ztratit (její nejbližší padli v boji nebo jsou dlouhodobě nezvěstní), proto může zvolit formu útěku do sebevražedného atentátu, kterým reaguje na ruský psychický a fyzický teror na Kavkaze.

Skutečná suicidální motivace představuje složitou strukturu, jejíž psychologické objasnění nelze realizovat bez znalosti životní historie konkrétního sebevraha a jeho prožitků. Z psychologického hlediska je tedy nutné uvažovat o

37. Rozhovory s oběma „neúspěšnými“ sebevražednými atentátníky byly uvedeny v dokumentu „Inside the Mind of A Suicide Bomber“.

sebevražedném činu jako o závěru předchozího dlouhodobějšího procesu. Provokující činitelé (např. nedůstojné zacházení s palestinským prezidentem nebo ztráta milované osoby) nezpůsobují sebevraždu v kauzálním vztahu příčina – následek. Provokující impuls většinou bývá pouhým potenciálním popudem k vytvoření suicidální motivace nebo může hrát úlohu usnadňujícího závěrečného rozhodnutí.

Spouštěcím mechanismem v sebevražedném aktu obvykle bývá:

- ztráta životních jistot;
- hluboké prožitky osamocení;
- zoufalství z životní situace;
- strach z možných důsledků svého zachování se;
- vyčerpání marným bojem o lepší životní podmínky;
- gesto (zachránit si čest, smýt svoji vinu...);
- velikášství, pozérství;
- impulzivní reakce na ztrátu „nenahraditelného“ objektu či životního plánu (Mikšík, 2007, str. 212).

Ve snaze o postihnutí a pochopení motivu, příčiny a pozadí sebevražedné volby je potřeba odhalit, zda základním motivem jednání či chování byl úmysl sáhnout si na život, protože ztráta života ze subjektivního zavinění může mít diametrálně rozdílné motivační zdroje a je nezbytné je od sebe odlišit:

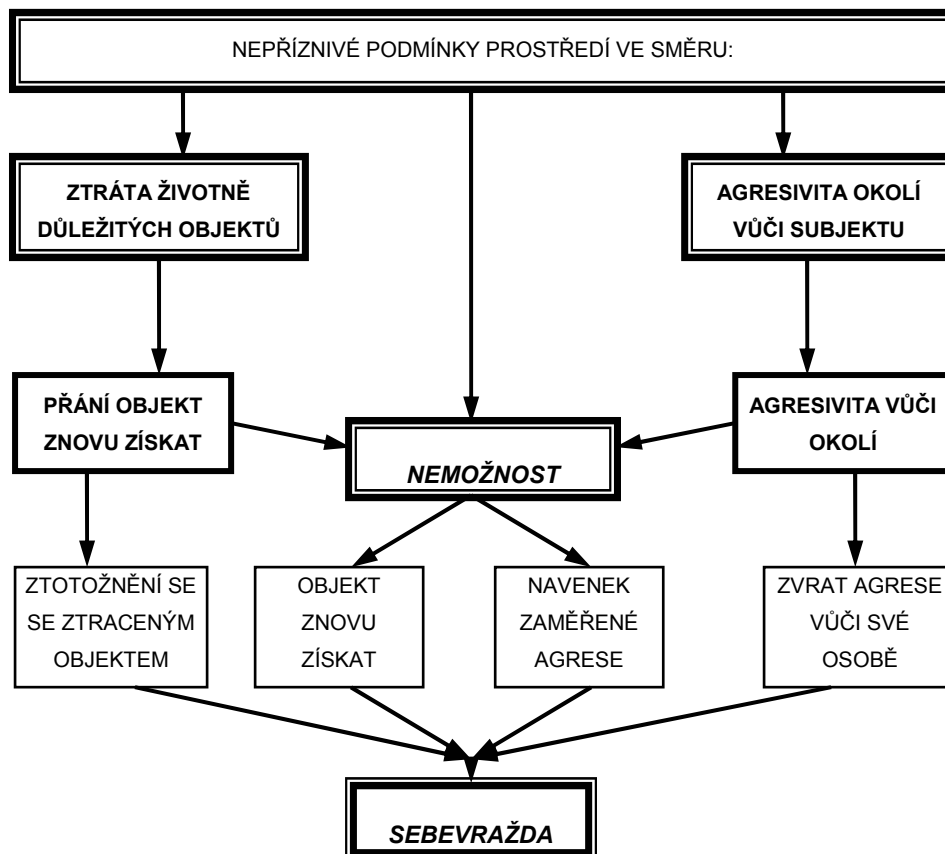
▪ **Sebevražedný pokus či čin** může být prvotně a jednoznačně orientován na únik ze situace, kterou jedinec považuje za neřešitelnou jiným způsobem, než sáhnutím si na život.

▪ **Sebeobětování** bývá motivováno úsilím chránit něco (ideu, princip, vlast...) či někoho (blízkou osobu...), co má pro daného jedince takový význam, že je s to pro jeho prospěch obětovat i vlastní život. Základním motivem tedy není vůle skoncovat s vlastním životem.

▪ **Sebezničení** demonstruje úsilí jedince o dosažení něčeho (pocty, obdivu, zisku, seberealizace...) v případech, kdy není s to adekvátně řešit vztah mezi svými schopnostmi a reálnými možnostmi či kontexty a rozhoduje se pro riskantní struktury jednání, řešení, interakcí. Ztrácí život pro neuměřenou motivaci dosažení a ztrátu sebekontroly (Mikšík, 2007).

Primární motivace člověka pro spáchání sebevražedného teroristického útoku se mohou dotýkat všech třech uvedených možností.

Obrázek č. 3: Model základních motivů sebevraždy podle A. Garmy (Mikšik, 2007, str. 213)

6.5 Sebevražedné útočníky lze zastavit

Ve snaze navrhnout konstruktivní řešení pro předcházení sebevražedných atentátů je důležité vědět, jaký typ teroristické skupiny se snaží o rozvinutí strategie sebevražedných útoků, za jakých okolností teroristická skupina vnímá tyto útoky jako vhodné, přiměřené a proveditelné a za jakých podmínek se rozhodne tyto útoky zastavit. Pomoci při tom mohou novodobé trendy sebevražedných atentátů, ke kterým obecně dochází kombinací následujících faktorů:

- existence kulturního precedentu sebeobětování v daném konfliktu;
 - dlouhodobé trvání konfliktu;
 - existence mnoha obětí konfliktu na obou stranách;
 - přítomnost zoufalství u protagonistů (utrpěli mnohonásobné nezdary)
- (Silke, 2003, str. 105).

V minulosti se o útočnících, kteří přijali tuto fatalistickou roli, soudilo, že se jedná o chudé, zoufalé, sociálně izolované, nevzdělané mladé lidi, bez smysluplného zaměstnání a bez budoucnosti. Tímto stereotypem otrásl portréty skutečných atentátníků, z nichž mnozí patřili mezi inteligentní studenty s nadějí na lepší budoucnost (Zimbardo, 2005). Té se jim však z jejich pohledu během jejich života nedostalo, proto zvolili sebevražednou cestu do Ráje.

Sebevražedná motivace vzniká nejen na základě osobní zkušenosti a aktuálních životních zážitků jedince, ale i širšími vlivy sociokulturního prostředí, například silnou podporou komunity a náboženských autorit. Z toho jasně vyplývá nutnost začít aktivně odsuzovat teroristické činy ze strany komunity ne je oslavovat a indoktrinací šířit jejich slávu. V případě rekrutace živých mučedníků lze za nejdůležitější faktory označit právě skupinové fenomény a sociální působení komunity, které formuje konkrétního jedince již od raného dětství. Palestínští chlapci se v rámci svých dětských her běžně zapojují do ozbrojených útoků. Podle Palestinců střílejí izraelští ozbrojenci na děti záměrně. Izraelská armáda naopak tvrdí, že děti jsou zneužívány jako štíty a nástroj propagandy.

Podpora ozbrojených útoků proti izraelským cílům je v palestinské populaci evidentní a potvrzují ji i výzkumy. Stejně tak většina palestinské populace věří, že ozbrojené útoky proti izraelským civilistům pomáhají dosahovat palestinská práva a jsou podle nich cestou, kterou vyjednávání nemůže poskytnout, což naznačuje důvody těžkostí s ukončením sebevražedných útoků (Krueger, Malečková, 2002). Pokud Palestinci věří, že útoky jsou efektivní při dosahování jejich požadavků, budou pravděpodobně v jejich podpoře pokračovat do doby než svých požadavků dosáhnou. Na obou stranách konfliktu se vyskytují agresoři a oběti, často v jedné osobě. Proto vzájemné obviňování a násilné postihy situaci nevyřeší. Naopak lze tvrdit, že tvrdý vojenský zákrok počty atentátů během druhé intifády jen zvýšil. Tento názor potvrzuje izraelský bezpečnostní expert:

„Čím víc je utlačujete, ponižujete, tím víc v nich rozdmýcháváte nenávist. Vlastně ji živíte. A ona mezi Palestinci roste a roste.“³⁸

Sebevražední atentátníci evidentně nepracují sami. Proto se jako jeden z podstatných faktorů ve snaze zastavit „živé bomby“ ukazuje činnost zpravodajských služeb. V praxi to znamená zaměřit se na mozky těchto operací a výrobce bomb. V rozhovoru pro americký týdeník *Time* jeden z aktivistů organizace Hamás uvádí, že bombový útok přímo chystá několik lidí, náklady se počítají na tisíce dolarů.

38. Zdroj: Dokument „Inside the Mind of A Suicide Bomber“.

Sebevrah má podle jeho výpovědi v posledních dnech před akcí k dispozici pronajatý byt, ochranku, řidiče, trenéra a samozřejmě technika zodpovědného za přípravu a instalaci výbušniny. S veřejně projeveným odsouzením nebo rozhořčením nad zabitými Izraelci se rodina nesetkává. „Já osobně s tím nesouhlasím, ale za situace, kdy nemáme žádnou armádu, je to pro většinu Palestinců jediný způsob, jak proti Izraeli něco podniknout,“ říká humanitární pracovnice Hania Asvád z Ramalláhu (Švehla, 2002, str. 14).

Ochota položit svůj mladý život za národ bývá ideologicky živena extremistickými teroristickými organizacemi a můžeme ji připisovat touze po velkém činu, díky kterému se jedinec dostane přímo do Ráje, aniž by musel čekat na soudný den. Patrná je také silná bezmoc, vykořenění a hořkost z cizí nadvlády, nepřítomnost životní perspektivy, na kterou jsou zvláště mladí lidé citliví. Silně působí systémová frustrace, která přerůstá v celospolečenskou deprivaci.

Bezmocnost může z psychologického pohledu plodit násilí, přinejmenším u osob s morální nebo fyzickou silou. V politickém slova smyslu to podle Arendtové znamená, že ztráta moci se stává pokušením k nahrazení moci násilím. Hněv nemusí být automatickou reakcí na bídu a utrpení, ale vzniká tam, kde je důvod domnívat se, že by se aktuální životní podmínky daly změnit a že se nemění (Arendtová, 2004). Díky narušenému, zraněnému smyslu pro spravedlnost nemusí být projevovaný hněv a násilí u Palestinců nutně iracionální.

Wilson zkoumal vztah mezi sociální nejistotou a náboženskou horlivostí a zjistil, že bez ohledu na konkrétní náboženství bývají nejvíce fundamentální právě ty nejméně jisté společnosti. Také se zajímal o posmrtný život, který některá náboženství nabízejí jako nejvyšší odměnu za dobré chování. Ten může věřícího přimět k jakkoli velké osobní oběti až po sebevražedné jednání.³⁹

Na druhé straně barikády stojí tváří v tvář Palestincům vysoce moderní izraelská armáda, proti které je házení kamením nerovnocenným bojem. To je jeden z podstatných důvodů, proč si Palestinci vybírají zástupné objekty v izraelských občanech a proč volí strategii sebevražedného terorismu. Podobná situace panuje u čečenských teroristů. Navíc smrt nevinných civilistů přitahuje pozornost světových médií, takže se daní jedinci sebevražedným útokem nejenom obětují pro národ a dostanou do Ráje, navíc finančně zajistí svou rodinu a pomstí smrt zabitých palestinských či čečenských mužů, žen a dětí, ale také přitáhnou pozornost světa k palestinské nebo čečenské otázce.

39. Zdroj: The Economist Newspaper Limited, London 2008, in: „Kam se andělé již nebojí vkročit“. Respekt, 14, 31.3.-6.4.2008, 36-41.

Smrt každého mučedníka burcuje palestinskou mládež k pokračování v boji. K míru lze ale dospět pouze politickým, mírovým jednáním, ne násilím. Yovell, izraelský psychoterapeut, komentuje politické mírové řešení konfliktu: „Musíme opustit Západní břeh a Gazu, s výjimkou malého území, a rozdělit Jeruzalém. Palestinci se musejí vzdát práva na návrat uprchlíků. Otázkou je jen, kolik to bude stát lidských životů, než na to politici přijdou.“ (Yovell, 2007, str. 24).

Ochotu spáchat sebevraždu v zájmu lásky komentuje izraelský spisovatel Amos Oz: „Zabiju se, abys byl šťastný.“ Podle něj však není skutečným protikladem války láska, ale mír: „Dožiji-li se toho, že izraelský a palestinský stát budou koexistovat jako slušní sousedé, mezi nimiž nebude docházet k útlaku, vykořisťování, krveprolévání, terorismu a násilí, budu spokojen, i když se nebudou právě milovat.“ (Oz, 2006, str. 16-17). Názor, jak udržet krok na cestě ke smíru pro obě zneprátené strany, poskytuje Javne, mluvčí organizace Becelem, která dohlíží na dodržování lidských práv na palestinských územích:

„Jsem přesvědčena, že okupace musí skončit. Izraelská veřejnost by měla upřednostňovat mírovou cestu, snažit se s Palestinci dohodnout. A samozřejmě Palestinci musí dát Izraelcům šanci, aby to mohli učinit, a přestat s útoky na civilisty. Obě strany musí okamžitě přestat s oplácením a eskalací konfliktu a začít respektovat lidská práva, aby mohl přijít skutečný mír. Je to těžké, ale musí to jít.“ (Švehla, 2002, str. 14).

Vlivný americký komentátor Zakaria uvádí exemplární příklad zastavení sebevražedného terorismu v Turecku. Odpor kurdské menšiny a zejména teroristické skupiny PKK proti turecké nadvládě byl po letech zastaven politickým vyjednáváním, které Kurdům garantovalo jejich jazykové požadavky, kulturní svobodu, reformu vzdělání a širokou autonomii. Turecká vláda investovala do kurdského regionu více než 32 miliard amerických dolarů a tato podpora společně s uvězněním kurdských ozbrojenců a jejich velitelů umožnila vzájemnou koexistenci a mírové soužití (Zakaria, 2003). K sebevražedným útokům tak již přestal být důvod.

Ve vzájemné toleranci, respektu, porozumění a v nastolení důstojných životních podmínek pro utiskované menšiny tkví jeden z pomyslných klíčů k řešení patové situace. Porušování základních lidských práv a měření různým metrem se nevyplácí a zcela zákonitě vede k tvrdému odporu. Sebevražední teroristé se tak stávají výzvou především pro politické představitele. V případě, že tato výzva nebude vyslyšena, můžeme očekávat další pokračování sebevražedných nájezdů.

6.6 Problematika sekt

Ve fungování sekt můžeme najít stejné základní principy jako u teroristických skupin, proto se sektám na tomto místě krátce věnuji. Určitou ochranu před různými formami zúzkostňování člověka sociálními normami, zásadami a náboženstvím, může zajistit dodržování asertivních pravidel. Ty, společně s ohleduplností, zdvořilostí, individuální svobodou a zodpovědností mohou poskytnou potřebný ochranný štít před manipulací ze strany sekty, teroristické, extremistické či jiné fanatické skupiny.

V širším povědomí si pod pojmem sekta obvykle vybavíme něco tajemného, mystického až nebezpečného, před čímž je dobré mít se na pozoru, ochránit sebe a své blízké. Mikšík za sklonem takto interpretovat povahu a chování sekt vidí jednak tendence žurnalistů orientovat se na negativní psychosociální důsledky vlivu sekt na dané jedince, ale také ostré vystupování a boj římskokatolické církve proti sektám, které si dovolily odštěpit se a začaly fungovat samostatně (Mikšík, 2005).

Sociologický přístup vysvětluje vznik a fungování sekt jako potřebu odklonit se od společenských, všeobecně uznávaných pravidel. Vyznávání jejich hodnot tak stojí v protikladu vůči hodnotám většinové společnosti. Sekty tímto opozičním postojem nabízejí svým členům novou hodnotovou orientaci, která je často prezentována a později i samotnými členy vnímána jako spása. Konvenční veřejnost přistupuje k sektám s nedůvěrou a opatrností, na rozdíl od mladší generace nadšené a zvědavé pro všechno nové a netradiční (Mikšík, 2005).

I přes rozdíly mezi jednotlivými sektami lze uvést společné rysy tvořící jejich všeobecný základ, který se v mnoha rysech podobá fungování teroristické skupiny. Klíčové charakteristiky sekt přehledně shrnuje Enroth. Typicky se projevuje *autoritářství*, kdy centrum skupiny tvoří charismatický vůdce vyžadující naprostou věrnost a oddanost. Své panovačné vedení umocňuje tím, že se často stylizuje do božské, nadpřirozené role a do pozice zachránce (Enroth, 1994). Je tedy nositelem „absolutní pravdy“.⁴⁰

Sektářské hnutí se vždy staví *do opozice*, v protikladu k hodnotám převládající kultury. Často hraje roli soupeře hlavních společenských institucí, čímž si dokazuje vlastní výlučnost a elitářství. Daná skupina je ta jediná, která má „pravdu“ a která přináší spasení. Typické jsou *zákony a pravidla*, podle kterých se musí řídit každý člen. Značný důraz se klade na *subjektivní* emoční a pocitovou zkušenost. U jedince

40. V Jungově pojetí je každá idea psychologicky pravdivá, pokud tak působí. Otázka pravdy se podle něj neklade, pravda je ztotožněna se skutečností, přičemž skutečností se rozumí psychologická působivost (Jung, 2002).

záměrně potlačuje racionální myšlení a snižuje hodnotu poznání a vzdělání. Mezi charakteristické znaky patří i *pocit pronásledování* ze strany kritiků, jako jsou rodiče, vláda, tisk nebo jiná náboženství. Sekty kladou velký důraz na *sankce*. Vzpurným členům hrozí okamžitý trest, často dochází k manipulaci strachem, zastrašováním a obviňováním, v extrémních případech i k vraždě.⁴¹

Sektářské náboženství lze označit za *esoterické*, plné tajnůstkářství a utajování, kdy informace o dění mimo sektu jsou ostatním členům podávány ve značně zkreslené podobě. Sekty často bývají *protikněžské*, skládající se obyčejně z laiků. Zdůrazňují aktivní účast všech členů, kdy všichni mají příležitost k aktivitě a každý člen má stejný přístup k pravdě. Prostřednictvím **psychické manipulace** se cíleně snaží změnit chování, myšlení a cítění jednotlivých členů, což postupně vede k rozpadu původní lidské identity, která je nahrazena identitou novou. Toto „vymývání mozku“⁴² nevyžaduje skoro žádné fyzické násilí. Sekta *řídí chování* členů tím, že kontroluje a diktuje veškeré činnosti a potírá jakýkoli projev individualismu. Druhou významnou složku psychické manipulace tvoří *řízené myšlení*, kdy se ideologie uctívá jako „jediná pravda“. V této absolutistické nauce ztělesňuje dobro to, co se týká vůdce a skupiny, a špatné prezentuje to, co náleží do vnějšího světa. Členové jsou vedeni k tomu, aby kritickým výrokům nevěřili a předem je odmítali jako lži, jejichž původcem je „démon“. Toto blokování myšlenek bývá často prezentováno jako podpora duchovního růstu. Třetí složku psychické manipulace představují *řízené emoce*. Mezi vhodné prostředky, jak ovládnout a zúžit rozsah lidských citů, patří vina a strach. Ideologické myšlenky se stávají nástrojem vydírání a manipulace. Lidé bývají často udržováni v nejistotě nepředvídatelným používáním odměn a trestů, které v nich vzbuzují pocit závislosti a bezmoci. Nejvýše se cení loajalita a oddanost, jakákoli kritika vůdce nepřipadá v úvahu. Členům není dovoleno projevovat negativní emoce, nesmějí dbát na své individuální potřeby, ale pouze na potřeby skupiny (Hassan, 1994).

Sekty tedy kladou hlavní důraz na vůdcovský princip a nezpochybnitelnou autoritu jejího zakladatele či vůdce. S tím souvisí typické totální podřízení a úplná poslušnost jejich členů. Sekta slibuje svým „ovečkám“ bezpečí, které v jedinci budí pocit vnitřního uspokojení a jistoty. Těmto svodům často podléhají mladí lidé hledající svou identitu, svou životní ideologii. Tu jim může nabídnout právě

41. Japonská sekta *Óm Šinrikjó* zabijela neposlušné členy a následně jejich těla páčila, aby tak zabránila vyšetřování policie a zbavila se důkazů. Mezi jedinci participujícími na těchto vraždách se vytvořilo silné emoční pouto. Vedení sekty zavraždilo více než padesát členů, kteří se postavili na odpor (Brackett, 1998).

42. Pojem „vymývání mozku“ poprvé použil novinář Edward Hunter v roce 1951, kdy popisoval, jak američtí vojáci zajatí v korejské válce měnili náhle své názory a loajalitu a přiznávali se ke smyšleným válečným zločinům (Hassan, 1994).

náboženská sekta nebo jiné extremistické hnutí. Kromě dospívajících patří mezi časté rekrutanty sekt i jedinci ocitající se ve složité, stresogenní životní situaci, nacházející řešení svých obtíží právě v sektářském uskupení. To jim poskytuje pocit jistoty a bezpečí v podobě pevného a jasně vymezeného řádu, pravidel a struktury, jež pomáhají snižovat jejich vnitřní úzkost a tenzi a pozitivně působí na jejich aktuálně narušenou psychickou stabilitu a integritu osobnosti. Členství v sektě tak může jejím členům uměle pomoci při řešení osobních problémů, při nalezení vnitřního klidu a emočního bezpečí. Člověk cítí úlevu od tíhy vlastního rozhodování a prožívá klamný pocit svobody. Mikšík upozorňuje na dlouhodobější působení sektářských mechanismů, jež „výrazně poznamenávají až deformují osobnost svých členů a stoupenců“ (Mikšík, 2005, str. 215).

Z výše uvedených informací vyplývá skutečnost, že extrémní sektářské, teroristické a jiné fanatické skupiny si žádají celého člověka se vším všudy. Náboženská zkušenost se tak stává **zkušeností naprosté závislosti**.

V dějinách se náboženství často stávalo prostředkem zneužití k politickým účelům. Paralelu dnešního klasického fanatika, který se považuje za dobrého a bojuje proti „černým ovčím“, můžeme v historii nalézt v procesech pálení čarodějnic, v boji proti kacířům, buržoazii, židům či cizincům. Podle Eco se všechny náboženské války zrodily z vášnivého nadšení pro zjednodušené protiklady: „**my a ti druzí, hodní a zlí, bílí a černí**“ (Eco, 2002, str. 49).

Také totalitární hnutí i přes svou snahu vytlačit náboženství a církve z veřejného života často zneužívala náboženské atributy ve své ideologii. Například způsob, jímž nacisté hovořili o krvi, rase a půdě, odhaluje přítomnost náboženského rozměru. Maier nachází paralelu mezi totalitním hnutím a vyhrocenou formou náboženství. Společné mají používání rituálů, každou jejich činnost určuje ideologie, společný je také esoterický princip, orientace na fikci a ne na skutečnost, světové spiknutí, příslib spásy a mýtus, který potřebuje proroka. U obou se vyskytuje „programová neprogramovost“ a „ideologie násilí“ (Maier, 1999, str. 22).

Lidé, kteří podvědomě touží po ovládnutí ostatních a současně se potřebují zbavit osobní zodpovědnosti používají ideologii, pod jejíž rouškou zakrývají skutečnost. Ideologie, podepřená politickou mocí, systematicky využívá a podporuje regresivní procesy ve skupinách, zatímco individuální projevy umlčuje. Například komunistická mentalita se vyznačovala primitivním, impulzivním jednáním a cítěním, dogmatickým myšlením, fantaziemi o všemocném vůdci a očekávání „socialistického ráje“. V politické propagandě docházelo k projekci agrese do jiných skupin a kapitalistických společností. Ideologicky vzato byla naše skupina vždy dobrá, cizí byla vždy špatná. Kdo chtěl opustit svou skupinu nebo měl odlišný názor,

stával se zrádcem nebo nepřitelem socialismu. Podobně je tomu u představitelů islamismu, kteří používají teroristické praktiky k dosažení politické moci.

7 Psychologie braní a držení rukojmích

„Pomoz mi vydržet, co nemohu pochopit.
Pomoz mi změnit, co nemohu vydržet.“

František z Assisi

Problematika braní a držení rukojmích představuje multidisciplinární oblast, v této kapitole se soustředím zejména na její psychologické aspekty. V případech, kdy se náhodně či cíleně vybrané oběti stanou rukojmími teroristů, projevuje se jejich bezmocnost a nemožnost ovlivnit výsledek svou ochotou vyhovět požadavkům únosců. Osud jedinců se dostal do rukou teroristů a vlády, která v tom dobrém případě vyjednává o propuštění obětí. Projevuje se zde triadická struktura, kterou Berne nazývá **dramatickým trojúhelníkem**. Hraje v ní roli agresor, jeho oběť a hrdina představovaný nejčastěji vládou. Ta může být v závislosti na vývoji situace donucena použít agresi pro záchranu oběti. Tím se násilí použité „hrdinou“ stává z pohledu teroristy legitimním a společností schvalovaným prostředkem k potlačení agrese zločince. V těchto situacích se mění role, hrdina se stává agresorem a zločinec obětí (Berne, 1997).

Každá strategie držení rukojmích se odehrává v závislosti na počtu rukojmích, náhodně nebo cíleně vybraných jedincích, dynamice události a na tom, zda je známé místo držení či nikoli. Běžně se rozlišují tři typy braní rukojmích a to *hijacking* (plánované obsazení budovy, letadla, lodi i s přítomnými osobami), *barricade-siege* (barikádová situace či barikádové obležení, např. při nezdařeném útěku z bankovní loupeže) a *kidnapping* (dopředu naplánovaný, cílený únos konkrétní osoby nebo osob) (Wilson, Smith, 1999). Únosy letadel s pasažéry z 11.zář 2001 nespadají do definice braní rukojmích a to z toho důvodu, že únosci nechtěli vyjednávat o svých požadavcích, ale spáchat hromadnou vraždu a sebevraždu.

Následující tabulka představuje model jednotlivých stádií držení rukojmích z pozice jednotlivých účastníků s časovou sousledností incidentu.

Tabulka č. 10: Psychologická problematika v situaci držení rukojmích teroristy (Wilson, 2003, str. 56)

		Rukojmí	Teroristé	Úřady
Před událostí	Role, Pravidla, Očekávání a Média	Očekávání vyhnouti se situaci rukojmého Výcvik přežití	Motivace Rekrutace Plánování Výcvik	Týmy vyjednávačů, výběr strategie a výcviku Profilace a prevence
Úvod		Akceptace vs. Odveta	Kontrola	Predikční postupy
Držení		Zkušenost rukojmích Copingové techniky Stockholmský syndrom	Kontrola Stockholmský syndrom	Manipulace Stockholmský syndrom
Vyjednávání			Vyjednávání a smlouvání	Vyjednávání a smlouvání
Závěr			Požadavky Útěk vs. kapitulace	Požadavky Intervence vs. ústupky
Po události			Rekonvales- cence	Útěk vs. 'úspěch'

7.1 Období před incidentem

7.1.1 Příprava úřadů a rizikových osob

Před samotnou událostí si rukojmí většinou není vědom své nové role, která se blíží. Rizikové skupiny vznikají přirozeně charakterem své práce nebo lokací, což se týká například pracovníků ambasad, členů armádních složek a prominentů navštěvujících rizikové oblasti.⁴³

Lidem, kterým hrozí nebezpečí únosu, bývá nabízena možnost nácviku, jak se vyhýbat rizikovým situacím, případně jak přežít v roli rukojmího prostřednictvím copingových technik. Součástí primární prevence bývá nedodržování pravidelné denní rutiny, aby se daný jedinec nestal snadným terčem únosu. Jako součást tréninku vyzdvihuje Kentsmith praktické zkušenosti zachráněných rukojmích zejména v armádním kontextu. Mezi základní faktory podporující uchování si vlastní sebehodnoty v situaci rukojmího patří dobré fyzické zdraví a silně zakořeněný pocit vlastní identity. Lidé se zkušeností úspěchu a prožitky bohatého, plnohodnotného a uspokojivého života se lépe vyrovnávají se zkušeností rukojmího, protože izolace dané jedince přivádí k sebereflexi předchozích životních úspěchů a proher (Kentsmith, 1982).

Trénink potenciálních rukojmích mimo jiné obsahuje techniky „personalizace“ založené na myšlence, že identifikace s osobou únosce způsobí únosci větší obtíže vykonat v reálu své hrozby zabití rukojmích. Tyto techniky, mající podpořit vznik a rozvoj Stockholmského syndromu, zahrnují konstruktivní interakci s únosci, ukázání fotografií své rodiny a hovoření na toto téma (Wilson, 2003). Tato doporučení však nefungují vždy a v závislosti na konkrétní situaci se mohou ukázat jako nepraktické a nevhodné a to zejména v případech, kdy únosci odmítají komunikovat a navázat jakýkoli pozitivní kontakt s rukojmími anebo s nimi úmyslně špatně zacházejí.

7.1.2 Role psychologa a profilace únosců

Pro úřady je velmi důležité být na situaci držení rukojmích či jinou formu teroristického útoku dobře připraven. Role, kterou by psychologové a psychiatři mohli v incidentu sehrát, se jeví jako kontroverzní. Mnoho autorů se staví proti klišé vnímat psychologa jako experta na různé formy „úchylného chování“, a proto disponujícího speciálními znalostmi únosců. Obtížnou úlohu psychologů v této oblasti vysvětluje Wardlaw jejich nutností spoléhat se na vlastní zkušenosti, které

43. Přednášky a trénink tohoto druhu probíhají pro určené osoby vyjíždějící do rizikových oblastí i na Ministerstvu zahraničí České republiky.

s vyjednáváním nesouvisejí (Wardlaw, 1983). Někteří autoři zacházejí ještě dále když tvrdí, že psychologové speciálně neškolení pro tyto události mohou napáchat v situaci držení rukojmích více škody než užítu (Powitzky, 1979). Proto se používá tým speciálně cvičených vyjednávačů, u kterých se samozřejmě nevyklučuje psychologické vzdělání. Tato praxe se uplatňuje i v českém prostředí.

Odborné znalosti psychologů lze úspěšně využít pro konzultace účastníků dané události, při monitoringu úrovně stresu ve vyjednávacím týmu, pro vytvoření systému podpory v procesech rozhodování, v procedurách hodnocení, v tréninku a přípravě úřadů, tréninku vyjednávačů, sběru informací od rukojmích, pachatelů a samozřejmě při provádění následné analýzy a výzkumů pro přispění a rozšíření znalostí a informací do budoucna (Wilson, 2003).

Výzkumy teoretických modelů (existují počítačové modely simulace držení rukojmích) a praktického průběhu držení rukojmích a následného vyjednávání ukazují podstatné rozdíly mezi interakcemi simulovaných a reálných situací. Nejvíce pozornosti se soustředí na rozdílné komunikační strategie charakteristické pro rozdílné typy únosců (Donohue, Roberto, 1996; Holmes, 1997). Zde se nabízí možnost aplikovat zkušenosti forenzních psychologů z profilování pachatelů v oblasti vyšetřování trestních činů na profilaci teroristů. Profilace únosců se však od hledaných pachatelů liší v tom, že daný terorista bývá úřadům většinou známý a často je na inkriminovaném místě fyzicky přítomen. I přesto jsou veškeré operativní informace zjištěné o únoscích velmi cenné pro následné vyjednávání a záchranu rukojmích.

Psychologové mohou provádět interview se zadrženými teroristy na téma jejich minulosti a převažujících motivací a pro sestavení obecné charakteristiky únosců také mohou využít informace získané z rozhovorů s unesenými. Například jednu z dřívějších iniciativ vytvořit profil „únosce letadla“ na základě vedených interview s pachateli uskutečnil Hubbard, kdy dospěl k těmto společným ukazatelům: násilnický otec, často alkoholik, matka hluboce věřící, první sexuální zkušenost se starší ženou, protektivní tendence vůči mladší sestře či sestřám, málo dosažených úspěchů, finanční krach a limitované možnosti výdělků (Hubbard, 1971).

Mnoho lidí může vykazovat tyto charakteristiky, ale nikdy se z nich nestanou únoscí letadla. Tato profilace totiž nebere v úvahu osobnostní proměnné a důvody, proč tito lidé cítili, že nemají k dispozici jiné alternativy. Strentz ve své detailní profilaci pravicově a levicově zaměřených teroristů, únosců rukojmích vzal v úvahu osobnostní charakteristiky a jejich proměnu během dvaceti let. Rozlišil typy únosců na „vůdce“ a „následovníky“. Ve své studii se soustředil více na hmatatelné

informace než na nepřímé psychologické ukazatele, které jsou obtížně měřitelné a nemohou proto být přínosem k odhalení pachatelů (Strentz, 1988).

7.1.3 Strategie vyjednávání s únosci

Mezi hlavní cíle krizového vyjednávání a zároveň jeho největší výhody – oproti přímému ozbrojenému útoku – patří snaha vyřešit danou situaci pokud možno bez použití násilí a bez ztrát na životech. Vyjednáváním tedy získáváme čas pro nalezení a přípravu jiných řešení a zároveň získáváme možnost zjistit důležité operativní informace o pachatelích a zadržovaných obětech. Zpomalení vývoje a zklidnění celkové situace umožňuje následně rozptýlit negativní, destruktivní emoce a navodit racionální, řešící přístup oproti emotivnímu, iracionálnímu. Policejní vyjednaváči se tedy snaží postupně nabídnout pachatelům jiné alternativy řešení namísto destruktivního násilí a k tomu potřebují dostatek času.

Podstatné je předem si stanovit cíle toho, co se má vyjednat (například propuštění rukojmích) a meze, které přitom nelze překročit. Podle obecně přijaté mezinárodní koncepce by při vyjednávání v současnosti nemělo docházet k žádným podstatným ústupkům týkajících se propuštění vězňů a provedení zásadních politických či jiných organizačních změn ve společnosti. Dále není možné slíbit vyjmutí z trestní odpovědnosti, v žádném případě nelze únoscům dodat zbraně, drogy či alkohol. Mezi věcnými požadavky únosců se většinou skrývají i ty latentní, expresivní, související s identitou pachatele. Jejich odhalení umožňuje zjistit hlubší příčiny, které jedince přivedly k takovému krajnímu činu, jaké braní rukojmích bezesporu představuje a pochopením jeho situace je možné přimět ho ke spolupráci. K tomu je potřeba získat důvěru a vybudovat rapport (vztah) mezi vyjednavčem a pachatelem.

Typologie pachatelů při praktickém vyjednávání rozlišuje jednak (1) jedince v krizi, kteří pod vlivem traumatické události, v akutním stresu vezmou a drží rodinného příslušníka nebo známého či jinou osobu jako rukojmího; (2) pachatele s kriminální minulostí, kteří berou rukojmí plánovitě; kromě teroristů do této skupiny patří vězni a pachatelé s náboženskou motivací; (3) duševně narušené jedince, kteří mohou jednat pod vlivem omamných a psychotropních látek.

Podle typu pachatele se následně volí strategie vyjednávání. Jednání teroristů směřuje k racionalitě a egocentrismu, často požadují splnění předem dobře promyšlených požadavků, ze kterých nechtějí slevit. Navíc jsou si velmi dobře vědomi hodnoty rukojmích, proto se komunikace a vyjednávání s nimi blíží formě obchodního vyjednávání.

Únos a následné zadržování osob v jistém smyslu patří mezi ty nejhorší trestné činy, protože zcela reálně hrozí smrt obětí a jakýkoli špatně zvolený postup ze strany úřadů může přispět ke zmaření lidských životů. Příklad nezvládnuté situace s tragickým koncem v podobě velkého počtu obětí představuje držení z velké části dětských rukojmích v Beslanu.⁴⁴

7.1.4 Příprava únosů

O chování a přípravách teroristů na únos rukojmích toho není moc známo. V úvahu bereme zejména jejich motivaci k činu a způsob a podmínky rekrutace vhodných osob, které se únosu účastní. Motivace únosců se ve většině případů vztahují a mají pojitko k povaze zvoleného cíle únosu a k jimi prosazovaným požadavkům. Důležité zpětné informace o přípravě únosu lze získat zjištěním kvality a způsobu organizace skupiny, jejich lidského potenciálu, inteligence a výzbroje, kterou mají k dispozici. Wilson a Smith na základě svých studií uvádějí, že následné chování únosců se nemusí lišit od jejich chování před únosem rukojmích (Wilson, Smith, 1999; Wilson, 2000). Takovýto charakter informací lze opatrně a s velkou obezřetností použít pro stanovení orientační predikce chování únosců během trvání incidentu. Výše uvedenou hypotézu o stabilitě v chování únosce potvrzuje behaviorální popis teroristy Carlose před, během a po únosu ministrů OPEC.⁴⁵

Pokud se únosu účastní větší počet pachatelů, kteří mají k dispozici zbraně a výbušniny, je hrozící riziko mimořádně vysoké a ze strany úřadů je potřeba udělat maximum pro nenásilné řešení krizové situace, tj. pokud možno vyjednat osvobození a návrat rukojmích do bezpečí.

7.2 Průběh incidentu

Riziko zranění a obětí na životech přetrvává prakticky v celém průběhu incidentu. Způsob, jakým rukojmí navenek vystupují, může významně ovlivnit jejich víru v život či smrt. Argument, že profesionální teroristické skupiny se snaží předejít jakémukoli ublížení rukojmích, čímž získávají sympatie širší veřejnosti, nemusí platit všude a za každých okolností. Stačí pohlédnout na nedávnou dramatickou situaci

44. Rozboru tragických událostí v Beslanu se věnuji ve čtvrté části textu, v kapitole „Případové studie.“

45. Popis přípravy, průběh a okolnosti únosů ministrů OPEC a způsob následného vyjednávání jsou uvedeny ve třetí části textu, v „Kazuistikách teroristů“.

v Iráku, kde terorističtí násilníci v přítomnosti kamery neváhali svým rukojmím brutálním způsobem oddělit hlavu od těla.

Ze strany policejních vyjednávačů se v situaci držení rukojmích klade velký důraz na shromáždění maximálního množství relevantních informací o únoscích, což umožňuje následné vytvoření predikcí o stupni jejich nebezpečnosti. V praxi se ukazuje, že situace nejvyššího ohrožení na životech může nastat při záchranných akcích ze strany vládních představitelů (viz např. vysoký počet mrtvých civilistů v situaci záchrany rukojmích v moskevském divadle nebo v severoosetské beslanské škole).

O predikci výsledku v situaci držení rukojmích se snažil Mickolus ve svém vlivném souboru dat ITERATE, který se stal podnětným pro další výzkumníky (Mickolus, 1982). Sandler se společně s dalšími kolegy věnoval modelování interakcí mezi únosci a vyjednávači v počítačovém systému ekonomicky výhodného (rozuměj bez ztrát na životech) vyjednávání (Atkinson, Sandler, Tschirhart, 1987; Lapan, Sandler, 1988; Sandler, Scott, 1987). Podobně Friedland a Merari analyzovali 69 incidentů únosu rukojmích a zkoumali faktory vztahující se k násilnému versus nenásilnému vyústění. Zjistili, že mezi faktory souvisejícími s násilným koncem, patří hlavní mezinárodní incidenty, při kterých byla použita rigidní, nepřizpůsobivá strategie ze strany vládních úřadů. Jako další rizikové faktory označili přítomnost výbušnin a granátů v místě incidentu a riskantní snahu osvobodit rukojmí ozbrojeným útokem, což vedlo k jejich popravení rukou únosců. Svou roli při záchraně života hrála i dostupnost cvičeného týmu záchranářů (Friedland, Merari, 1992).

V případě držení rukojmích v moskevském divadle došlo v roce 2002 k velkému počtu zbytečných úmrtí, protože rukojmím nebyla po inhalaci plynu poskytnuta dostatečně rychlá lékařská pomoc a část z nich se udusila vlastními zvrátky. Tomuto tragickému konci šlo předejít přípravou dostatečného počtu lékařů v blízkosti incidentu, což v praxi bohužel nebylo realizováno.⁴⁶

Na výše uvedené výzkumné modely se snesla kritika jednak z důvodu kombinování všech tří forem držení rukojmích, dále pro automatický předpoklad, že požadavky teroristů byly v souladu s tím, co skutečně chtěli a konečně pro vzájemné směřování násilného konce, který iniciovali buď únosci nebo vládní představitelé. Wilson dále upozorňuje na omezený přístup k informacím, kdy jsou

46. Ruská speciální jednotka použila proti teroristům v moskevském divadle fentanyl, běžně užívaný jako narkotikum při operacích; má podobné vlastnosti jako morfin – jeho analgetický účinek je vyšší, ale působí krátkodoběji. Pro případy předávkování se užívají antidota (např. naloxon nebo naltrexon), lékařům však nebyla včas poskytnuta ze strany úřadů informace o použité látce, proto nemohla být antidota otráveným lidem aplikována.

badatelům k dispozici neúplná data, protože volný přístup ke všem informacím není možný z bezpečnostních důvodů (Wilson, 2000; Wilson 2003).

7.2.1 Stockholmský syndrom

Na téma Stockholmského syndromu toho bylo mnoho napsáno a jeho existence je známa i širší veřejnosti. Stal se tedy obecně uznávaným úkazem a jako zajímavému tématu se mu věnovali režiséři několika filmů: *The Crying Game*, *A Perfect World*, bondovka *The World is Not Enough* (Wilson, 2003). Někdy se užívá také názvu **Syndrom identifikace rukojmího** (Hostage Identification Syndrome – HIS), který charakterizuje vzniklou vazbu, k jejímuž vývoji může dojít během situace držení rukojmích. Pojmenování získal prostřednictvím bankovní loupeže, ke které došlo ve švédské metropoli 23. srpna 1973:

Čtyři zaměstnanci banky byli zadržováni dvěma únosci celkem 131 hodin, během vyjednávání nedošlo k žádnému zranění. Po propuštění nepociťovali rukojmí vůči svým zadržovatelům žádné negativní emoce, naopak se báli více policie než svých únosců. Náklonnost vůči pachatelům je přivedla k odmítnutí svědčit u soudu a k veřejné obhajobě únosců. Několik měsíců po události se jedna z bankovních úřednic zasnoubila s jedním z pachatelů, J. E. Olssonem (McMains, Mullins, 1995).

Zpočátku dochází ke spuštění reakce u rukojmího jeho snahou a ochotou přežít, kdy si oběť naléhavě uvědomuje svázanost svého aktuálního osudu s osudem pachatele. Turner upozorňuje na silný emoční tlak a nejistotu života a smrti, jenž společně s „bezmocností a ztrátou kontroly vede k různým copingovým a obranným mechanismům včetně popření, potlačení a identifikace“. Ke vznikajícímu emočnímu poutu mezi rukojmím a únoscem může docházet jednostranně, oboustranně, ale může také vznikat pouze ve směru k rukojmímu (Turner, 1985, str. 707). Vděčnost a náklonnost vůči vězňovi lze z psychoanalytického hlediska považovat za obranný mechanismus regrese, kdy bezmocný rukojmí jako dítě závisí svou existencí na mocném vězňovi jako na rodiči. Identifikace s pachatelem, kdy se rukojmí s únoscem ztotožní, mu umožňuje uchovat si sebeúctu.

Stockholmský syndrom lze tedy chápat jako reakci rukojmích na traumatickou událost, se kterou se snaží vyrovnávat a zvládat ji na úrovni vědomé (copingové strategie) i nevědomé (obrné mechanismy). Spekulace nad kořeny vzniku syndromu logicky vedly k zaměření pozornosti na různé klinické interpretace, včetně psychodynamických teorií připoutání a vzniku vazby (attachment). Wilson však nepokládá tento fenomén za klinický syndrom v situaci rukojmího, ale přiklání se

k jeho psychosociální interpretaci jako „odpovědi na zhroucení“ (skript breakdown) a následnému návratu k běžným reakcím v sociální interakci (Wilson, 2003, str. 64).

Existující snahy měřit vliv Stockholmského syndromu v situaci kontrolované simulace naráží na problematickou validitu. Například Auerbach a kol. provedl šest simulovaných incidentů držení rukojmích ze strany zaměstnanců aerolinek po dobu čtyřech dní, kdy obě skupiny v různých stádiích experimentu podrobil měření dosažené dominance a afiliace (Auerbach, 1994).

Na základě praktických zkušeností s únosy rukojmích vytvořil Turner sedm faktorů majících vliv na vznik a následný rozvoj Stockholmského syndromu:

- **Povaha interakce mezi rukojmími a únosci.** Pro vznik syndromu musí mezi oběma skupinami docházet ke kontaktu face-to-face.

- **Sdílení stejného jazyka.** Nutným základem komunikace a předpokladem vzájemného dorozumění obou stran tvoří užívání stejného jazyka. Jako příklad autor uvádí japonskou Rudou Armádu, která držela rukojmí v roce 1977. Syndrom se rozvinul jen u rukojmích hovořících japonsky.

- **Povaha systému důvěry před incidentem,** zahrnující vzájemný respekt k druhým. V případě předpojatosti a bazální nedůvěry k lidem nedochází k rozvoji syndromu. Identifikace vzniká vůči osobě, která vykazuje silnou důvěru a umí ji prezentovat nehostilním způsobem.

- **Povaha násilí ze strany únosců.** Předpokládá se, že jakákoli podoba násilí vůči rukojmím funguje jako prevence vzniku syndromu. Násilí uplatněné na začátku incidentu Turner nepokládá za preventivní faktor, protože bylo únosci použito pro zajištění kontroly nad situací. Na druhou stranu úmyslné špatné zacházení může vést k zamezení rozvoje syndromu.

- **Tréninkové metody.** Slouží k přípravě na roli rukojmího a mohou vyvinout u postižených snahu vytvořit s únosci vazbu, čímž mohou zvýšit vlastní šance na přežití.

- **Řízená manipulace interakce** mezi zúčastněnými stranami. Cílenou manipulací mohou vyjednávači podpořit vznik syndromu (například posláním společného jídla, které je potřeba vzájemně rozdělit mezi únosce a rukojmí).

- **Plynoucí čas.** Narůstající šance pro pozitivní interakce vlivem plynoucího času mohou zvyšovat pravděpodobnost rozvoje syndromu. Záleží ovšem na dalších působících faktorech. V případě probíhající pozitivní komunikace mezi rukojmími a únosci se zvyšuje pravděpodobnost vzniku syndromu, negativní komunikace však může působit opačně (Turner, 1985).

Díky hmatatelným důsledkům pro všechny zúčastněné strany se Stockholmskému syndromu věnuje značná pozornost. Vyjednávači často podporují vznik a rozvoj osobních vazeb mezi rukojmími a pachateli, protože do jisté míry

usnadňují proces vyjednávání a mohou zvýšit bezpečnost rukojmích. Ze strany vyjednačů dochází k podněcování přirozené skupinové dynamiky, kdy členové obou stran – rukojmí i únosci – jsou důsledně brány jako lidské bytosti s cílem tutéž optiku rozvinout a udržet u únosců. Rozvoj syndromu u rukojmích přináší výhody i únoscům, protože jim zajišťuje lepší kontrolovatelnost rukojmích a snižuje jejich snahu zničit nebo rozvrátit operaci únosců. Výhody získávají i rukojmí v podobě snížení hrozby zabití ze strany svých držitelů. Stockholmský syndrom v praxi však nepřináší jen čistě pozitivní důsledky. Při vzniklém syndromu se naopak vyjednači a zasahující jednotka nemohou vždy plně spolehnout na spolupráci rukojmích. Pozitivní emoce pociťované rukojmími vůči únoscům mohou také sloužit pachatelům pro jejich publicitu v médiích a tím následně vytvořit nevýhodnou pozici pro úřady a vyjednávací tým. Vztahy tří zúčastněných stran vznikají na různých základech. U rukojmích převládá závislost, u pachatelů v dobrém případě zlidštění, u vyjednačů důvěra, protože jednají z pozice toho, kdo se chce dohodnout, komu se dá věřit a vzbuzují tak u pachatelů závislost na sobě.

7.2.2 Dynamika prožívání rukojmích a role médií

Jedinec v pozici rukojmího se nechtěně a proti své vůli dostává pod cizí kontrolu, v nové roli ztrácí své soukromí a drasticky se mění jeho dosavadní denní režim. U nemocných dochází k dekompenzaci a celkové destabilizaci osobnosti, u depresivních lidí a těch, kteří trpí duševní poruchou se aktivizují pod vlivem silného stresu doprovodné symptomy. Často se u obětí dostavují pocity viny za vzniklou situaci. Allodi charakterizuje zkušenosti těch, kteří se ocitli v roli rukojmích, jako senzorickou deprivaci, strach ze smrti, bezmocnost, ztrátu smyslu, dehumanizaci, vnitřní konflikty a ambivalentní pocity vůči všem zainteresovaným skupinám. Traumatizující zážitky ze situace rukojmího mohou následně vést k rozvoji posttraumatických stresových reakcí a symptomů (Allodi, 1994).

Kenthsmith hovoří v prvním stádiu rukojmího o pocitech izolace a analyzování otázky „proč zrovna já“ s možným pocitem, že si to oběť nějakým způsobem zaslouží. Rukojmí reflektuje svůj vlastní život a často vyslovuje přání, kéž by uplynulý čas strávil produktivněji a smysluplněji. Po ujištění se o své samotě a nudě, ze které není úniku, si rukojmí detailně vybavuje a vzpomíná na každodenní fakta a informace, dostavuje se živé snění a fantazie. Myšlenky na ztrátu svobody daného jedince přivádí k reálné možnosti smrti. V rámci krácení si dlouhého času může docházet k vykonávání nejrůznějších rituálů. Pozitivnější fáze často nastává v situaci propuštění rukojmích, kteří analyzují životní události a zkušenosti, přemýšlí o

jejich kladech a přínosech, rozvíjí pocity zodpovědnosti a vytváří detailní životní plány, protože jsou plni naděje do budoucna (Kenthsmith, 1982).

Delší časový průběh držení rukojmích vytváří lepší možnosti pro mediální prezentaci a věnování incidentu širší pozornosti než v případě bombového útoku nebo střelby. Souvislosti mezi chtěnou a únosci vyhledávanou mediální publicitou, která z jejich pohledu přináší úspěch celé jejich akci, dobře ilustruje příklad únosu lodi *Achille Lauro* a její mediální nedosažitelnosti na mořské hladině, jenž znamenala pro únosce „propadák v mořských hlubinách“ (Rubin, Friedland, 1986, str. 26).

Touha teroristů po publicitě a následná mediální prezentace může ovlivnit budoucí akce ve smyslu náказы pro stejnou skupinu anebo ve smyslu inspirace pro jiné. Média bývají obecně kritizována za podporu teroristických potřeb díky širokému mediálnímu pokrytí jejich akcí. Argumenty proti zákazu mediální podpory teroristů se zakládají na pravidlech substituce, kdy při selhání jedné strategie dojde k vytvoření nové. Například únosy letadel v 70. letech vedly k instalaci kovových detektorů na letištích, což následně vedlo teroristy k přesunu na strategii obsazování ambasad. Teroristické aktivity se tímto způsobem nepodařilo zastavit.

Někteří autoři upozorňují na nebezpečí naivity žurnalistů a jejich profesionální zodpovědnosti informovat veřejnost, které mohou vést k „závažným chybám“. Charakterem reportáže totiž mohou varovat únosce ohledně připravované intervence (Bahn, Loudon, 1999, str. 81). Zvolený způsob informování o události může také silně ovlivňovat reakce diváků. Simmons zkoumal reportáže o teroristických akcích v amerických periodických, které potvrdily jeho hypotézu, že k používání negativnější terminologie docházelo při teroristických aktivitách namířených přímo proti obyvatelům USA (Simmons, 1991).

7.2.3 Vyústění incidentu a charakter požadavků

Závěr události závisí na rozhodnutí vyjednávací strany a samotných teroristů. V případech, kdy nedošlo k propuštění všech rukojmích, se vyjednávací tým společně s vládními představiteli a úřady musí rozhodnout zda, kdy a jak bude realizovat intervenci pro záchranu zadržovaných osob, což – jak už bylo zmíněno – vytváří nejkritičtější období pro ohrožení jejich života. Úřady musí zvažovat zda risknou negativní publicitu při rozhodnutí nezachraňovat rukojmí nebo risknou negativní ohlas společnosti v případě zranění či smrti rukojmích při záchranné akci.

Agrese v případě osvobození rukojmích se používá jako zbraň proti strachu z možného a očekávaného násilí ze strany teroristů. Některé vlády předpokládají, že

teroristy může zastavit jedině důrazná odvěta a že obětováním několika nevinných obětí lze odvrátit opakování a šíření dalších teroristických útoků. Principy humanity se odsouvají stranou s odkazem na to, že může dojít k ohrožení životů mnohem větší skupiny lidí. Podle tohoto myšlenkového vzorce postupovala ruská vláda, která neváhala použít smrtící opiát na čečenské separatisty v moskevském divadle, kde společně s teroristy zahynula i část jejich rukojmích.⁴⁷ I přesto, že výsledky zásahu vzbudily ve světě pochybnosti, prezident Putin nakonec vyšel v očích ruských občanů jako vítěz: „V konečném součtu, bez ohledu na skandál s plynem, vyhrál,“ řekl moskevský politolog Rjabov. „Lidé v Rusku především oceňují, že se zachoval jako tvrdý nekompromisní vládce a silný politik. Slíbil, že bude bojovat, a bojoval.“ (Rybář, 2002, str. 8).

Míra použití síly v protiteroristických akcích představuje pro ty, kteří v dané chvíli rozhodují, těžké morální dilema. Je však patrné, že extrémní protiteroristická opatření plodí nové teroristické útoky a k nim nová morální ospravedlnění. Funguje to podle principu „násilí plodí násilí“, což definitivní řešení konfliktní situace rozhodně nepřinese. Souvislost mezi tvrdým zákrokem vůči teroristům a nárůstem teroristických akcí potvrzují ve své studii Hayes a Schiller (Hayes, Schiller, 1983).

Pokud teroristům nejsou garantovány žádné ústupky ze strany vlády, musí zvážit, zda kapitulují nebo vyplní své hrozby. V minulosti byli teroristé velmi zřídka připraveni zemřít společně s rukojmími odpálením letadla nebo budovy, ve které se společně s rukojmími ukrývali. I přesto, že mnoho teroristů prohlašuje svou připravenost zemřít, v reálu jich bývá mnohem méně. Corsi odhaduje pouhé 1% sebevražděných únosců (Corsi, 1981). Tento odhad se týká představitelů tradičního terorismu. Stoupenci nového terorismu, kteří neváhají používat strategii sebevražděných atentátů, jsou připraveni ve jménu své ideologie i zemřít. To ale nemusí být pravidlem, což potvrzují následná interview s přeživšími rukojmími z moskevského divadla a ze školy v severosetském Beslanu.

Strategie při vyjednávání se liší region od regionu, stejně jako kladené požadavky. Mezi nejčastější požadavky patří propuštění vězňů, peníze, publicita a možnost odcestovat do bezpečí. Ve výzkumech sta případů držení rukojmích

47. Při zásahu byli zlikvidováni všichni teroristé, celkem 44 ozbrojenců a otráveno celkem 117 rukojmích, což vypočítali ruští vládní představitelé jako ztrátu 15% na straně civilistů oproti 100% na straně zneškodněných teroristů (Petráček, 2002c). Na základě těchto počtů probíhaly ve světovém tisku spekulace o „mimosoudních popravách“ čečenských separatistů. Popravy bez rozsudků například probíhaly v nacistickém Německu, kdy Gestapo od počátku války buď bez jakéhokoli soudního projednávání, nebo dokonce v rozporu s rozsudkem už vyřčeným, přikazovalo popravovat kriminální živly, sabotéry apod. Pro realizaci těchto kroků, které se daly bez vědomí a částečně i bez dodatečného uvědomění soudních orgánů, poskytoval plnou podporu Hitler (Höb, 2006).

v mezinárodním kontextu za posledních třicet let zjistila Wilson jádro základních požadavků, teroristy nejčastěji vymáhanými. První z nich se týká propuštění vězňů, a to buď konkrétních osob, nejčastěji členů teroristické organizace, kteří byli zatčeni a uvězněni v rámci dřívějších operací anebo bezejmenných vězňů, například všech Palestinců v izraelských věznicích. Mezi častými požadavky se objevuje i publicita ve formě zveřejnění manifestu nebo odvysílání teroristických stanovisek. Možnost odcestovat pro vlastní záchranu a peníze pro vlastní potřebu se také vyskytují často (Wilson, 2000). Všechny požadavky kromě osvobození vězňů prezentoval a následně obdržel Carlos při zajištění ministrů OPEC ve Vídni.

Sandler se svým kolegou zjistil, že ústupky bývají garantovány častěji v případech, kde teroristé kladou dva a více požadavků a v případech, kdy nedošlo k zabití žádného z rukojmích. Splněny bývají převážně minoritní požadavky. Faktory jako vypršení stanovené časové lhůty při vyjednávání, zadržování amerických občanů, počet rukojmích, jejich propuštění či výměna rukojmího za jinou osobu obecně nevedou k rozhodnutí vlády přistoupit na požadavky teroristů (Sandler, Scott, 1987).

Wilson podrobněji analyzovala situace povolení a zamítnutí požadavků únosců a dospěla ke dvoudimenzionálnímu motivačnímu modelu únosců, ve kterém klasifikovala incidenty jako „globální“ (obecní vězni) versus „strategické“ (specifičtí vězni) a „interní“ (požadavek vycestování) versus „externí“ (publicita). Tuto motivační strukturu lze podle autorky použít při predikci možného vyústění situace držení rukojmích (Wilson, 2000).

Strategie teroristů během několika uplynulých let doznala změn a to, co donedávna platilo, už nemusí být v kontextu novodobého terorismu zcela pravdivé. Informace o požadavcích soudobých únosců rukojmích nebývají v plném rozsahu zveřejněny, proto se v současné době k tomuto tématu zatím nelze relevantně vyjádřit.

7.3 Období po incidentu

7.3.1 Rekonvalescence obětí

Kliničtí psychologové v literatuře popisují období těsně po propuštění a následující týdny terapie. McDuff uvádí vlastní zkušenosti s poskytnutím podpory obětem únosu a jejich následného držení. Konkrétně se jedná o skupinu lidí z letu č. 73 společnosti *Pan Am* v roce 1983, americké rukojmí z lodi *Achille Lauro* v roce

1985 a single rukojmího propuštěného v Bejrútu v roce 1986. Autor vyzdvihuje poskytnutí kohezivní skupinové podpory všem rukojmím a debriefing na téma možnosti rozvinutí fenoménu nazývaného jako **Symondovo druhotné zranění** (Symond's second injury), kdy obětem po jejich návratu do normálního prostředí hrozí odmítnutí a následná emoční a sociální izolace (McDuff, 1992). Pocit opuštěnosti po prožití traumatu může podle některých autorů být horší než samotné trauma (Klüve-Schleberger, 2005). Z těchto důvodů je nutné vhodným způsobem zajistit předání informací rodinným příslušníkům, tak aby se pokud možno předešlo sekundární traumatizaci obětí. Propuštěným rukojmím je potřeba poskytnout nejen krizovou intervenci, ale prvotně umožnit uspokojení základních potřeb jako jsou vhodná strava, hygienické potřeby, čisté oblečení a péči lékaře. Teprve po jejich základní stabilizaci může proběhnout v bezpečné atmosféře zmiňovaný debriefing.

Winther a Petersen kladou důraz na udržení skupiny rukojmích spolu a na nutnost poskytnout jim okamžité fyzické pohodlí v situaci prožívaného šoku. Po propuštění u rukojmích popisují jejich silnou potřebu fyzického kontaktu a potřebu hovoření o svých zážitcích mezi sebou. V následujících dnech autoři sledovali u obětí potřebu vytvořit ospravedlnění vlastního chování vůči druhým osobám, kdy vyjadřovali strach, že se dostatečně nesnažili o bezpečné propuštění zadržované skupiny (Winther, Petersen, 1988).

Longitudinální studie se většinou zaměřují a sledují situaci rukojmích než dalších v incidentu zainteresovaných stran, jako jsou rodinní příslušníci obětí. Například Allodi popisuje stádia rekonvalescence rukojmích v podobě popření a vyhýbání se situacím znovuvybavení konfliktní situace, akceptace zkušenosti zármutku a deprese a následné znovuoobnovy a integrace traumatického zážitku (Allodi, 1994). Některé výzkumy uvádějí přetrvávající posttraumatické symptomy řadu let po kritické události. Kupříkladu Desivilya, Gal a Ayalon zjistili u většiny z 59 sledovaných obětí přetrvávající symptomy posttraumatické stresové poruchy sedmnáct let po incidentu (Desivilya, Gal, Ayalon, 1996). Zda byla těmto jedincům poskytnuta dostatečná následná psychologická a psychiatrická péče autoři bohužel neuvádějí.

Zatímco se všichni badatelé shodují na negativních důsledcích pro oběti, někteří referují i o pozitivních výsledcích. Kromě běžných symptomů PTSD mohou začít postupem času rukojmí a jejich rodiny vnímat i pozitivní hodnoty prožité zkušenosti. Například rukojmí britské armády držení v Kuvajtu po propuštění uvedli zlepšení rodinných vztahů ve 14%, 57% z nich navíc zaujalo pozitivní pohled do budoucna s tím, že jejich zkušenost jim pomohla získat lepší perspektivu v životě a přehodnotit životní priority (Bisson, Searle, Srinivasan, 1998).

7.3.2 Definice úspěchu a zpětná analýza incidentu

Co lze pokládat ze strany teroristů za úspěch? Sandler a Scott rozlišují mezi „logickým úspěchem“ a „strategickým úspěchem“. Logický úspěch je snadno měřitelný a záleží na dodržení plánu mise. Složitější koncept představuje strategický úspěch, který se odvíjí od znalosti toho, co teroristé doufají dosáhnout (Sandler, Scott, 1987, str. 71). Vede se debata o tom, co vlastně kladené požadavky pro samotné teroristy představují. Lze označit operaci za úspěšnou v případě splnění požadavků? A naopak v případě, že nedojde k uspokojení požadavků, lze to označovat za neúspěch? Hayes se domnívá, že by se neměla pozornost soustředit jen na individuální incidenty, ale doporučuje zaměřit se a vzít do úvahy celkovou situaci včetně kampaně dané teroristické skupiny (Hayes, 1991).

V psychologickém pohledu na problematiku braní a držení rukojmích se mohou vzájemně doplňovat znalosti a praktické zkušenosti klinických a sociálních psychologů. Kliničtí psychologové mohou sehrávat úlohu v tréninku copingových technik pro lepší zvládnutí psychického tlaku a hrozeb v pozici rukojmího a vyjednávačů, včetně následné práce s oběťmi. Sociální psychologové zase mohou přispívat k objasňování situace z hlediska chování všech zúčastněných stran.

Podle Wilson bylo mnoho otázek z problematiky držení rukojmích zatím zodpovězeno napůl, na některé otázky odpovědi neznáme (Wilson, 2003). Proto je velmi důležité provádět podrobnou zpětnou analýzu průběhu a vyústění těchto krizových událostí a umožnit poskytnutí vzájemné zpětné vazby mezi těmi jedinci, kteří se relevantním způsobem podíleli na záchranných akcích. Jedná se zejména o policejní vyjednávače, členy krizového štábu, případně zodpovědné velitele hasičů, zdravotníků a vojáků. Jen tak lze rozšířit okruh znalostí a efektivně využít zkušenosti v možných incidentech v budoucnu. Pojmenováním chybných úkonů a poučením se z konkrétních chyb v integrovaném záchranném systému můžeme zvýšit pravděpodobnost, že nebude docházet k jejich opakování, protože v situaci držení rukojmích může každá chyba stát lidský život.

8 Ospravedlňování teroristických činů

„Dovolení prolévat krev s klidným svědomím je hroznější, než kdyby bylo vraždění dovoleno oficiálně, zákonem...“

F. M. Dostojevskij

Pohledy a vnímání fenoménu terorismu se pochopitelně od sebe odlišují a jeho posuzování a pravdy o něm lze chápat jako čistě subjektivní. Někteří pokládají teroristy za hrdiny, jiní za zločince. Jedinec ze stejné etnické skupiny jako vládní představitelé se pravděpodobně přikloní k názoru, že teroristé jsou pachatelé závažných trestných činů, zatímco jedinec z etnické skupiny teroristů o nich bude uvažovat jako o hrdinech a vojácích ve válce. Za druhé světové války označovaly německé okupační jednotky své protivníky z řad hnutí odporu za teroristy. Ti se naopak považovali za vlastence a bojovníky za svobodu.

V těchto případech lze vnímat **rozdílnou atribuci** u aktérů teroristických činů a jejich pozorovatelů nebo obětí. Podle aktérů výběr jejich agresivního chování vyjadřuje nejlepší možnou alternativu, své postoje a činy nepovažují za špatné či nemorální. Mají tendenci přepisovat zdroj svého chování spíše situaci, která je k jejich činům dohnala. Na druhé straně spektra pozorovatelé nebo lidé přímo postižení teroristickým činem připisují zdroj chování aktérům, tj. teroristům.

Široká veřejnost se obvykle staví na stranu obětí a terorismus nepodporuje. Je-li oběť pokládána za reprezentanta nenáviděné, negativně vnímané skupiny či society, může útok vyvolávat u běžných občanů pocity úlevy, sympatie a zadostiučinění. Zejména v etnicky rozdělené společnosti mohou být oběti vnímány jako nepřátelé a vláda většiny hodnocena jako nezákonná vůči menšině (například Izrael-Palestina, Rusko-Čečensko). V takto divergentní společnosti se minorita s teroristy identifikuje a souhlasně či obdivně na ně pohlíží jako na hrdinské mučedníky, jež v konfrontaci se zlem neváhají obětovat vlastní život.

Hegel se domnívá, že mezi dvěma subjekty či skupinami obyvatel, které mají jiný názor na vzájemné soužití či vyřešení společného problému, hrozí neustále nebezpečí regrese k nejjednoduššímu řešení, totiž že jedna strana rozhodne a druhá se přizpůsobí. Oba subjekty soupeří o prosazení vlastního pohledu. Někteří psychoanalytici, například Kohut či Sandler, považují za nejsilnější lidský motiv sebezpotvrzování, hledání vjemové i myšlenkové identity (Poněšický, 2005, str. 110).

Samotní teroristé často kladou své činy na stejnou morální úroveň jako činy vládních autorit, čímž se snaží své aktivity ospravedlnit. Ve jménu svých ideálů se

snaží budovat lepší svět pomocí vraždění a ničení. Zabíjejí nevinné a bezbranné lidi, což musí být v demokratické, civilizované společnosti vždy pokládáno za zločin.

8.1 Obranné mechanismy ega

Každý z nás se během svého života ocitl situaci, kdy problémy svou osobní závažností vyvolaly zážitek ohrožení. V takovýchto okamžicích často pod tlakem reagujeme zkreslením reálně daných skutečností. Tyto psychologické obrany vyvolává příliš silná emoce úzkosti a jejich cílem je aktuálně ochránit naše sebepojetí a zajistit či udržet vnitřní rovnováhu. Uplatňování obranných mechanismů ega probíhá v praktickém životě vždy zčásti iracionálně a pomáhá částečně a zároveň dočasně vyrovnat se s hrozící skutečností. Zbavují tedy člověka nutnosti vyrovnat se s momentálně působícím silným konfliktem, který ohrožuje jednotu sebepojetí. Zároveň mu poskytují čas a klid zvládnout a vyrovnat se s citovým otřesem a připravit se na uplatnění vhodnějších realistických způsobů řešení závažné situace.

Kromě užívání obranných mechanismů ega existují i kvalitativní zvláštnosti vědomí. Například **katatýmie** negativně ovlivňuje zejména objektivitu myšlení tím, že zkresluje obsahy vědomí, úsudky a názory pod vlivem emocí či přání. Čím subjektivněji je laděno prožívání a jednání člověka, čím více je osobnost zaujata sama sebou, tím katatymněji vnímá, myslí a hodnotí. Katatýmie se projevuje ve vědomí hysterických povah, u lidí depresivně laděných a paranoidně podezřívavých (Smékal, 2002, str. 103).

Obranné psychologické mechanismy jsou jako ve své podstatě primitivní a iracionální reakce odvozovány od vývojově počátečních adaptačních mechanismů útoku a úniku. V praxi se uvedené techniky různě prolínají a kombinují, proto mezi nimi nelze vést ostré hranice. V tomto textu vybírám jen ty druhy obranných mechanismů ega, které se typicky projevují u teroristů a jejich obětí. Ve skutečnosti jich existuje více. Tyto techniky mívají adaptační funkci a běžně je používá i psychicky zdravá populace. Mohou však nabývat maladaptačního charakteru v případech, kdy neslouží ku prospěchu daného jedince, ale naopak mu škodí. Jejich mimovolní uplatňování často neposkytuje člověku prostor rozpoznat jejich přítomný vliv a řídit je vůlí. Nabízí se však možnost poznat své obranné sklony zprostředkovaně, z odezvy druhých lidí, ze zpětného zkoumání vlastních prožitků a činů a také v procesu psychoterapie.

Pokud člověk chápe sebe sama jako zdroj frustrace, má značně silné svědomí, zažívá pocity viny a následně obrací prožívanou agresi proti vlastní osobě, reaguje v Rosenzweigově terminologii intropunitivně. Za nejčastěji používaný způsob obrany ega lze v tomto případě označit **izolaci** a **přesun**. Při sklonech k extrapunitivní reakci, tj. proti lidem, si člověk odmítá přiznat svůj díl viny na frustraci a vše svaluje na druhé. Jeho nejčastěji užívaným obranným mechanismem bývá **projekce**. Při impunitivním způsobu se jedinec snaží frustraci odvrátit tím, že vinen není nikdo, vše je dílem náhodných okolností. Tento reakční styl nejčastěji užívá techniku **potlačení** a **popření**.

Dva základní prvky obrany sebepojetí tvoří (1) popření, kterým člověk zkresluje vnější skutečnost tak, že je prožívána jako méně hrozivá; (2) vytěsnění, kterým se člověk brání uvědomění vlastních obávaných pohnutek a citů.

Popření

Základem tohoto mimovolního a neuvědomovaného mechanismu je schopnost výběrově zaměřit pozornost na určité jevy a odvrátit je od jiných. V přiměřené míře slouží jako účelné opatření udržující citovou pohodu, protože umožňuje dočasné nepřijetí představ nebo myšlenek v situacích, kdy se potřebujeme soustředit na jiné důležité věci. Patogenní se tato psychologická obrana stává pokud přetrvává v přítomnosti skutečného ohrožení nebo v situaci naléhavě vyžadující racionální vyrovnání s odmítanou skutečností. Nápadným projevem popření bývá patologické odmítnutí uznat skutečnost hrozivé události jako například smrt blízkého člověka, vlastní nemoc, či *psychické zranění při neočekávaném teroristickém útoku*.

Vytěsnění

Podstatu této obrany tvoří schopnost ovládat vlastní pohnutky tím, že člověk utlumí jejich projev. Probíhá-li to uvědoměle a úmyslně, hovoříme o *potlačení* (supresi) motivů, které umožňuje odklad jejich projevu a uspokojení na vhodnější příležitost. *Vytěsnění* (represe) představuje mimovolný, neuvědomovaný děj, pomocí kterého se jedinec zbavuje prožitků výrazně rozporných s jeho sebepojetím a tím se zároveň vyhýbá úzkosti. Úplné vytěsnění má charakter zapomenutí, ovšem takto nepřijaté obsahy dále působí a ovlivňují jedincovo chování často v zastřené, pozměněné podobě. Dynamikou vytěsnění bývají vykládány mnohé zvláštnosti v lidském chování od chybných výkonů až po patologické příznaky (Balcar, 1991; Smékal, 2002). *Jako příklad fungování obranného mechanismu vytěsnění lze uvést teroristu Carlose, který navzdory své výborné, bezchybné paměti „zapomněl“, kdy*

se jeho rodiče rozvedli. Tímto chybným výkonem naznačil pravděpodobnost subjektivně zažívaného psychického konfliktu z dětství dotýkajícího se disharmonického vztahu jeho rodičů.

Projekce

Projekce vyrůstá z nedostatečných zkušeností v sociální interakci, z menší znalosti lidí a rozdílů mezi nimi, z nedostatečně rozvinuté dovednosti vžít se do odlišného způsobu chápání a snažení druhých lidí. Tento druh obrany mívá dvě formy. V první (assimilative projection) jde o přisuzování druhým lidem těch způsobů jednání, vlastností, motivů, které člověk vidí a připouští u sebe sama: „Všichni lidé pijí tak, jako já.“ U druhé formy (disowning projection) člověk připisuje druhým své negativní vlastnosti, čímž se jich „zbavuje“ a u sebe je tudíž popírá. Tento mechanismus může mít počátky v dětství ve svalování viny na druhého (Čáp, Dytrych, 1967). Projekce stejně jako racionalizace umožňuje snižovat pocit zmaření, neúspěchu nebo viny tím, že více nebo méně zkresluje skutečnost. Dočasně může člověku usnadnit životní situaci, dlouhodobě se stává maladaptivní. Za krajní případ projekce lze považovat paranoidní poruchu osobnosti (Balcar, 1991).

Obranný mechanismus projekce bývá často používán teroristy pro vysvětlení a ospravedlnění důsledků jejich agresivního chování proti lidem, ze kterého následně obviňují někoho jiného jen ne sebe. Užívání projektivních mechanismů teroristy by potvrzovalo existenci méně rozvinutých sociálních dovedností a interakcí s okolním světem, které se u nich předpokládají.

Izolace

Sociální izolace, osamocení (Cameronův termín *insultation*) patří k únikovým technikám. Někteří lidé se od dětství naučili reagovat na frustrace či konflikty s druhými tím, že se stáhnou do samoty. Tento způsob reagování se může upevnit v trvalejší rys – introverzi. Izolace sice zmenšuje příležitost k frustracím ze sociální interakce, zároveň ale zmenšuje příležitost jedince k osvojení si způsobů jednání potřebných pro život ve skupině, a tím zhoršuje možnost vyrovnávání s takovými frustracemi v budoucnosti. Tuto techniku lze považovat za přiměřenou jen ve vztahu k některým jedincům a na přechodnou dobu, jinak vede k maladaptaci, k narušování osobních vztahů i k vnitřní nespokojenosti a tenzi (Čáp, Dytrych, 1967). Horney v této souvislosti hovořila o „únikovém typu“ osobnosti, který se snaží odvrátit veškeré konflikty tím, že se od ostatních vzdaluje (Sayersová, 1999, str. 114).

Následnou izolací bývají typicky ohroženy oběti teroristických či jiných násilných útoků po jejich návratu do „normálního“ prostředí, kde se jim nedostává

dostatečné emoční a sociální podpory a pochopení ze strany nejbližšího okolí, což má bohužel za následek sekundární traumatizaci obětí.

Racionalizace

V neuvědoměle působícím obranném mechanismu racionalizace se uplatňuje manipulace se vztahem „příčina-následek“, kdy člověk zkreslí skutečný stav věci. Své napětí, pocity viny, výčitky svědomí tedy snižuje tím, že si stylizuje, přikrašluje motivaci svého jednání. Někdy mu racionalizace pomáhá vyrovnat se s pocitem neúspěchu. S patologickými formami se setkáváme v hypochondrii, chronické únavě, hysterii (Čáp, Dytrych, 1967).

Racionalizační proces často probíhá u teroristických skupin, které své ilegální způsoby nabytí peněz a vydírání vysvětlují jako vybírání „revoluční daně“. Německá teroristka Meinhof z německé Skupiny Baader-Meinhof⁴⁸ racionalizovala a zároveň tím omlouvala bankovní loupeže slovy: „Nikdo netvrdí, že bankovní loupež sama o sobě něco změní. Je logisticky správná, protože řeší finanční problémy. Je takticky správná, protože jde o proletářskou akci. Je strategicky správná, protože slouží k financování guerilly.“ (Sharpe, 2001, str. 237).

Snahy ospravedlnit činy, jejichž morální statut je přinejmenším sporný, patří mezi nezbytnou součást teroristických kampaní. V nich se klade důraz na konečné cíle, nikoli na taktické metody. Z pozice teroristů je zabíjení civilistů omluveno, protože představuje pouhý prostředek, jak dosáhnout cíle, například vlastní samostatnosti nebo oficiálního uznání a územního definování vlastního státu v případě Palestiny. Teroristé proto nepochybují o legitimitě svého, často nekompromisně krutého chování. Racionalizování tak vytváří prostor pro psychologické pátrání po skrytých, tj. skutečných, vnitřních motivech.

Následující tabulka přehledně uvádí základní obranné a konstruktivní, copingové mechanismy užívané k adaptaci, jejich stručné charakteristiky a rozdíly mezi nimi. Ve skupině obranných mechanismů ega (dynamismus obrany) jsou uvedeny všechny typy, o kterých je zmínka v textu. Jedná se o popření, regresi, projekci, racionalizaci, potlačení a disociaci (v kapitole o obětech).

48. Tato teroristická skupina známá též jako Frakce Rudé armády se v průběhu šesti bankovních loupeží v roce 1972 zmocnila 185 000 amerických dolarů (Sharpe, 2001).

Tabulka č. 11: Adaptační dynamismy jako obrana a jako konstruktivní adjustace (Smékal, 2002, str. 272)

DYNAMISMUS ADAPTACE	DYNAMISMUS OBRANY	DYNAMISMUS ZVLÁDÁNÍ
DISKRIMINACE Schopnost oddělovat subjekt a objekt, pocity a myšlenky.	DISOCIACE Odděluje myšlenky emočně patřící k sobě nebo myšlenky od jejich emocí. Katafórní zpracování zkušenosti.	OBJEKTIVITA Odděluje myšlenky od citů a cíle dosáhnout hlubšího pochopení.
SELEKTIVNÍ VĚDOMÍ Způsobilost zaměřit pozornost.	POPŘENÍ Odmítání nepříjemných pocitů a myšlenek.	KONCENTRACE Dočasné odfiltrování nepříjemných pocitů a myšlenek s cílem podpořit řešení aktuálního úkolu.
ČASOVÉ VĚDOMÍ Způsobilost rekapitulace minulých pocitů a myšlenek.	REGRESE Pokles na nižší věkovou úroveň pocitů a chování s cílem vyhnout se odpovědnosti a zajistit si beztrčnost.	HRAVOST Využívá minulých pocitů a myšlenek pro lepší řešení současných problémů a větší radost ze života.
SENZITIVITA Chápání nevyjádřených myšlenek a citů druhých.	PROJEKCE Nerealistické přepisování vlastních nepřijatelných obsahů jiným osobám.	EMPATIE (IDENTIFIKACE) Vcítování se či ztotožňování vlastních nepřijatelných chování se situací druhých s cílem hlouběji je pochopit.
KONCEPTUALIZACE PROSTŘEDKU A CÍLE Schopnost analyzovat zkušenost, anticipovat výsledky, činit alternativní rozhodnutí.	RACIONALIZACE Poskytuje zdánlivě přijatelné objasnění chování a pocitů, ale zakrývá povahu základních impulsů.	LOGICKÁ ANALÝZA Podrobná analýza kauzálních aspektů situace.
POHOTOVOST KE ZMĚNÁM Schopnost modifikovat cíle nebo objekty impulsů.	RACIONALIZACE Dočasné a neúspěšné potlačení nepřijatelných impulsů (mohou být přemístěny na jiný nevhodný objekt).	SUBLIMACE (ODUŠEVŇOVÁNÍ) Hledání alternativních sociálně přijatelných a uspokojivých způsobů exprese původních impulsů (kanalizace).
OVLÁDNUTÍ (KONTROLA) Schopnost ovládat impulsy ovládnutím jejich projevu.	REPRESE (POTLAČENÍ) Totální potlačení citů a myšlenek, takže potlačené obsahy figurují pouze symbolicky.	ODLOŽENÍ Uchování impulsů mimo akci až do vhodného okamžiku, místa či objektu.

8.2 Charakter, svědomí a řešení mravních dilemat

Mravní zdroje lidského jednání, tj. principy, zásady a přesvědčení se formují v průběhu socializačního procesu prostřednictvím výchovy a rodičovských vzorů. Dítě postupně morální postoje a zásady interiorizuje, přijímá je za své. Znamená to, že se podle nich řídí z vnitřní potřeby a ne pod vnějším tlakem.

Charakter člověka vyrůstá ze sebepojetí. Být charakterem nebo mít charakter z psychologického hlediska znamená řídit se ve svém životě určitými morálními zásadami nebo regulovat své chování a prožívání v souladu s určitým mravním principem. Charakterní osobnost usiluje stálou reflexí a sebereflexí o poznání svého založení (tíhnutí, povolání). Úroveň charakteru pak závisí na tom, na jakých normách je regulativní princip založen, o jaké hodnoty se opírá.

Za jádro charakteru se považuje **svědomí**. Jedná se o tu část sebehodnocení, v níž prožíváme často nepříjemné pocity viny, když jsme provedli čin, který je v rozporu s našimi zásadami nebo přijatými morálními normami. Odpovídá obrazu ideální osobnosti a v případě, že se prožitky nebo činy jedince odchyľují od jeho ideálu, mobilizují se kompenzační mechanismy. Citlivost svědomí rozhoduje o tom, zda jsme schopni vyhnout se morálně neakceptovanému smýšlení a jednání nebo zda po takovém nemorálním aktu pocítujeme výčitky svědomí. Pro většinu jedinců má svědomí funkci spíše informační než preventivní. Ti, jež smýšlejí a konají v rozporu s vlastními mravními normami, snižují citlivost svého svědomí, jejich svědomí otupuje.

Lidé se mohou řídit mravními principy, které si sami zvnitřnili, s nimiž se ztotožnili jako se svými vlastními. V takovémto případě nazýváme jejich charakter **autonomním**. Pokud se naopak opírají o autoritu vnější, od níž odvozují, co je dovoleno a co je zakázáno, co je správné a co špatné, pak je jejich charakter **heteronomní**. Mnoho lidí považuje za správné to, co jejich svědomí schvaluje bez ohledu na to, co tomu říká a jak to hodnotí okolí. Řídí se tím, k čemu je pohánějí jejich potřeby a city. V takovém případě je jejich charakter **subjektivní**. Jednání, které je v souladu nebo v rozporu s vlastním svědomím, se hodnotí jako **morální** nebo **nemorální**. Lidé s **objektivním** charakterem se naproti tomu řídí tím, co je v souladu s obecně nadindividuálně uznávaným ideálem dokonalosti, spravedlnosti, dobra, lásky, cti. Jednání takových lidí se hodnotí jako mravné, odchyluje-li se od obecně uznávaných norem, je považováno za nemravné (Smékal, 2002).

Jedinec, který se rozhodne vstoupit do teroristické organizace za účelem spáchání sebevražedného atentátu, se většinou dostává do role „následovníka“ (versus vůdce) a jeho charakter lze – z mého pohledu Evropanky – označit za heteronomní, subjektivní a nemorální. Je velmi pravděpodobné, že majorita členů společenství, ze kterého konkrétní terorista pochází, by označili jeho čin a charakter za morální, protože tyto akty jednání nenazývají terorismem. Každé společenství navíc uznává odlišné mravní normy.

K prožívání vlastního já a vlastního chování z hlediska provinění vůči morálním hodnotám se vztahují **stud** a **vina**. Pokud se stydíme, negativně prožíváme sebe sama, svůj charakter (jsem člověk špatný, méněcenný, bezcenný) a to v důsledku vzniklého rozporu mezi internalizovanými morálními hodnotami (resp. ideálním já) nebo normami a hodnotami společnosti, kterých jsme si vědomi. Stud vyvolávají situace jako lhaní, neposkytnutí pomoci, sociálně nevhodné chování včetně nevhodného oblečení, neznalost, u dětí neuposlechnutí příkazu rodičů aj. U viny dochází k negativnímu prožívání při selhání vlastního výkonu, jeho zřetelnou

odlišností ve srovnání s jinými, a případného poškození či ublížení jinému člověku způsobené vlastními akty chování. Vina bývá prožívána intenzivněji, když se ublížení týká milovaného nebo jinak významného člověka, na rozdíl od člověka neznámého. Člověk prožívá vinu jako zklamání, lítost, smutek, ztrátu sebedůvěry, ale stejně tak se může za své chování i stydět (Slaměnik, 2001).

Zvláštní pozornost psychologie věnuje morálnímu konfliktu mezi poslušností norem vytyčovaných skupinovým tlakem, náboženskou doktrínou a hlasem vlastního svědomí. Morálka v tomto kontextu tvoří celkovou charakteristiku profilu charakteru osobnosti či skupiny a znamená ochotu dělat to, co patří k pracovním povinnostem jedince či kolektivu bez ohledu na individuální mravní rozměr.

Vnitřní konflikt mezi vlastním svědomím a bezmeznou loajalitou a oddaností autoritě popisuje ve svých vzpomínkách Rudolf Höß, velitel koncentračního tábora v Osvětimi:

„Dlouho jsem sváděl takovýto boj mezi vnitřním přesvědčením a vědomím povinnosti vůči přísaze věrnosti SS, slibu věrnosti, jež jsem učinil Vůdci. Měl jsem desertovat? (...) Jako starý nacionální socialista jsem byl pevně přesvědčen o nezbytnosti existence koncentračního tábora. (...) Ovšem svým setrváním u koncentračního tábora jsem názory, rozkazy a nařízení tam platné přijal za své. Vyrovnal jsem se s osudem, který jsem si dobrovolně uložil.“ (Höß, 2006, str. 94-5).

S vývojem charakteru tedy souvisí nejen mravní jednání, ale také mravní usuzování. Morální usuzování tvoří kognitivní složku morálního vývoje, závislého na intelektové kapacitě. Ovlivňují ho i další aspekty jako sociální zkušenost zprostředkovaná výchovou. Jako motivačně silný, nekognitivní faktor působí emocionalita. Na řešení morálních dilemat se podílí samozřejmě osobnostní charakteristika jedince, jeho sociální postoje a situačně proměnné (Kotásková, 1987).

Mezi významné badatele v oblasti řešení mravních dilemat patří americký psycholog Kohlberg, jenž stanovil tři stadia vývoje morálního usuzování. Pokud se jedinec propracuje až do poslední fáze, dosáhne morální autonomie (samostatnosti, nezávislosti), která mu umožní zvažovat protichůdná hlediska a činit uvážlivá rozhodnutí. Zároveň si je takový jedinec vědom důsledků svého jednání a přebírá za ně osobní odpovědnost (Helus, 1995).

Je pochopitelné, že morálka existuje v rámci kontextu sociální skupiny a pramení v sociálních normách a hodnotách, jejichž nositelé a reprezentanty představují v raném dětství rodinné i mimorodinné autority a později vrstevnická skupina. Jako důležitý činitel v celém motivačním systému prosociálnosti figuruje pojetí vlastního já a sebekontrola, která vzniká v důsledku sebeposilování.

K všeobecně uznávaným negativním činitelům morálního vývoje patří podle Kotáskové dlouhodobější či intenzivnější úzkost a z ní plynoucí nejistota. Pokud jedinec i v dospělosti zůstane motivován neuspokojenými psychickými potřebami, nemůže morálně uvažovat na vyšších úrovních. Obdobně Maslow pokládá uspokojení v dané úrovni potřeb za podmínku k dosažení odpovídající morální úrovně (Kotásková, 1987).

Radikální změna hodnocení destruktivního chování na žádoucí se nejviditelněji projevuje v postojích a chování navzájem zneprátelených, proti sobě bojujících stran za války, kdy obě válčící strany chápou tu druhou jako zlo. Varovné signály upozorňující na možné směřování society k válce lze zachytit v myšlence, že existuje nepřátelský národ, který zosobňuje ďábla. Potřeba či nutnost podniknout něco proti takovému nepříteli představuje cestu ke slávě a možnost, jak se stát hrdinou či legendou. Pokud někdo z dané skupiny s těmito myšlenkami nesouhlasí, bývá považován za zrádce. Dochází k posunu či změně od smyslové skutečnosti (= pravá, skutečná realita) k mytické skutečnosti, která vede k extrémům (= zkreslená, zkratkovitá, neadekvátní realita) (LeShan, 2004). Erikson věří, že tento potenciál k posunu či změně je v lidské existenci velmi silný a tvoří základ lidské připravenosti akceptovat oběti, strádání a nebezpečí války (Erikson, 1964).

Jako příklad posunu od smyslové k mytické realitě může posloužit mediální příprava ze strany USA před válkou v Perském zálivu. Poté, co tato válka skončila, komentátor NBC John Chancellor napsal o manipulaci s veřejným míněním v *New York Times* (1.4.1991):

Od úplného začátku byly miliony lidí ochotny věřit čemukoli špatnému, co bylo řečeno o Saddámovi Husajnovi. (...) Zprávy o iráckých zvěrstvech byly přijímány bez mrknutí oka. Byly vytvořeny zkažky o nedonošených dětech, které iráčtí vojáci vyhazovali v kuvajtských nemocnicích z inkubátorů a nechali je bez povšimnutí zemřít. To se nikdy nestalo. (...) Než došlo k bojům, tisk informoval o tom, že Irák chce použít palivo-vzdušné trhavy (fuel-air explosives), strašlivou zbraň rovnající se téměř nukleární zbraně. Když válka začala, tím, kdo takové zbraně použil, byly Spojené státy americké – a nikdo si nestěžoval (LeShan, 2004, str. 83-4).

Existenci dvojí oddělené morálky lze v současném dění ve světě dobře sledovat na obou stranách konfliktu. Na straně teroristů stejně jako u administrativy amerického prezidenta vedoucí válku právě proti teroristům. Posouzení, zda je nějaký čin z jejich strany dobrý či zlý záleží na tom, kdo jej udělal. Jestli my nebo oni. Myticky upravená skutečnost nikdy nezpochybňuje příčinu existence zla. Nepřítel je zlo! Už se ale racionálně nezabýváme pravými příčinami, které z lidské bytosti udělali chladnokrevného teroristu, našeho nepřitele a jestli na tom neneseme třeba svůj podíl.

8.3 Model uvolněných mravů

Rozvíjení a užívání rozdílných druhů postojů a behaviorálních struktur při zachování stejných morálních standardů umožňuje selektivní aktivace a uvolnění vnitřní kontroly (Mikšík, 2005). Osobní diskomfort doprovázející páchání agresivních činů jedinec redukuje rozsáhlým užíváním **obraných mechanismů**, které mu pomáhají jeho svědomí obelstít. V procesu zbavování se viny dochází **k selhání seberegulačních a sebesankčních mechanismů**. Používání široké variety sebeklamných mechanismů pro facilitaci a omluvu mimořádně krutých činů je možné pomocí morální vyvážanosti. Jedná se o model uvolněných mravů, ve kterém Bandura rozlišuje čtyři formy vyvážání (uvolnění) z vnitřní morální kontroly ubližujícího jednání. Sebesankce mohou být vyvážány prostřednictvím rekonstrukce chování, zatemňováním kauzálního působení, zakrýváním a překrucováním zraňujících důsledků anebo dehumanizací či obviňováním samotných obětí (Bandura, 2004).

Kognitivní rekonstrukci morální hodnoty zabíjení zbavené zábran autocenzury lze pokládat za nejúčinnější psychologický mechanismus podpory destruktivního jednání. Morální restrukturalizace nejen eliminuje sebeobviňování, ale vyvolává ocenění sebe sama jako hrdiny, ničícího protivníka. To, co by jindy bylo morálně zavrženíhodné, se stává zdrojem pozitivního sebehodnocení (Mikšík, 2005).

Pomocí **eufemistického označování** teroristé maskují podstatu násilí tak, že ho v jazykovém označení zbavují agresivních atributů. Pokud agrese není označena jako agrese, jedinec snadněji agresivní čin spáchá (Čermák, 1999). V těchto očišťujících a agresora uklidňujících slovních výrazech pak teroristé nezabíjejí lidi, ale bojují za svobodu. Hitler uměl svá zvěrstva velice umně racionalizovat a ospravedlňovat, ve své propagandě se nebál použít záměrných, vědomých lží. Tak například podle jeho názoru má „touha po moci kořeny ve věčných přírodních zákonech a on tyto zákony jen uznává a drží se jich. Jeho úsilí o nadvládu je jen obranou proti pokusům jiných o nadvládu nad ním a nad německým národem. On chce mír a svobodu“ (Fromm, 1993, str. 120).

Přenesení odpovědnosti představuje mechanismus, pomocí kterého se teroristé zbavují viny tím, že odpovědnost za své chování přisuzují někomu jinému, většinou nepříteli, proti kterému bojují. V případech, kdy dojde k zabití rukojmích, viní teroristé vládu za přílišnou liknavost při vyjednávání nebo za odmítnutí splnit požadavky teroristů. Odpovědnost za smrt rukojmích je tak přesunuta, projikována na vládní představitele. Přenos odpovědnosti se může pohybovat také směrem k

autoritě, podle jejíhož rozkazu jedinec jedná. Za války tak piloti bombardérů „jenom plnili příkazy vojenských velitelů a sami nezabýjeli“. Na rozdíl od pěšáků neviděli smrt, kterou vrháním bomb na zemi rozsévali, tím to pro ně bylo morálně jednodušší. Ochotu pilotů vykonávat rozkazy posilovala také tradiční vojenská kázeň a pocit, že plní svou vlasteneckou povinnost.

Teolog Bonhoeffer, bývalý člen protinacistického odporu, chápe, že je pro některé jedince někdy snadnější fixovat se na vůdce a plnit jeho rozkazy: „Je nekonečně snazší poslušně trpět pod nějakým lidským rozkazem než pod tíhou vlastního odpovědného činu. Je nekonečně snazší trpět ve společenství než v osamělosti.“ (Maier, 1999, str. 55).

K oslabení morální kontroly chování dochází také v situacích **rozptýlení odpovědnosti**. V teroristické skupině většinou panuje velká soudružnost mezi jejími členy a individuální identita bývá nahrazena identitou skupinovou. Vzniká tak kolektivní mysl, jakási skupinová duše, při jejímž vzniku nachází uplatnění proces deindividuace umožňující zbavit se vlastní odpovědnosti za své chování. V situacích, kdy každý nese odpovědnost za všechno, není ve skutečnosti odpovědný nikdo.

Ve většině případů provádí teroristický čin buď konkrétní jednotlivec nebo malý počet osob. Ostatní členové skupiny, kteří se přímo akce neúčastní, pak z aktérů, pokud zůstanou naživu, snímají osobní odpovědnost za následky jejich činů. Aktéři jsou vnímáni jako „hrdinové“, po „úspěšné akci“ stoupá jejich prestiž ve skupině, čímž se může zvyšovat i jejich sebehodnocení. Po splnění očekávaného, žádoucího chování se jim dostává odměny, což zpětně ovlivňuje jejich motivaci a posiluje jejich agresivní, tzn. žádoucí chování. S přibývajícím počtem sebevražedných atentátníků se do skupiny nemá kdo vrátit, protože daný terorista v akci umírá společně se svými oběťmi.

Člověk může oklamat své svědomí také ignorací nebo zlehčováním škodlivých důsledků své agrese. Pomáhá mu v tom jeho **nevšímavost k důsledkům** svého činu, kdy se vyhýbá konfrontaci s utrpením, které způsobil, nebo ho alespoň minimalizuje (Čermák, 1999). Mechanismus popření a racionalizace fungoval spolehlivě v nacistickém Německu při hromadné likvidaci židů. Příslušníci SS, režiséři plynových komor „jenom plnili rozkazy svého vůdce“. Otřesné svědectví holocaustu potvrdilo, že čím méně bylo usmrcování židů krvavé, trýznivé a hyzdivé, čím víc nabývalo továrenského a „čistého“ vojenského charakteru a bylo bezkonfliktním výkonem anonymního mechanismu, tím méně se člověka tato dění emočně dotýkala (Höβ, 2006). Pro vojenského pilota také nemusí být těžké překonat morální zábrany při shazování bomb, protože nevidí a neslyší umírající

civilní oběti. Skutečnost, kdy kati nemusejí přihlížet vraždění a nezabíjí vlastníma rukama nazývá Fromm **technizací destrukce** (Fromm, 1997a, str. 343).

Častým obranným mechanismem při ospravedlňování násilí a surového jednání zejména vůči slušným lidem bývá **dehumanizace obětí**. Ty jsou záměrně zbaveny všech lidských atributů, označeny jako „negrové“ „špína“ nebo „divoši“, pohlíží se na ně jako na nelidské tvory, nežádoucí a nepřátelské objekty určené ke zničení. Odlidštění lidské bytosti a její degradace na úroveň věcí nebo zvířat tak umožňuje lidem páchat velmi kruté činy, protože svou oběť nedefinují jako člověka (Čermák, 1999).

Když trestání oběti nedosáhne požadovaného výsledku, mohou to teroristi považovat za další důkaz hanebnosti dehumanizovaných osob. Někteří autoři zjistili, že teroristé, kteří vidí, že oběti snášejí jejich nelidské týrání, to považují za trestuhodné a za pohanu, a mají sklon tím více tyto oběti ponižovat (Lerner, Miller in Mikšík, 2005, str. 236). Pokud lidské utrpení agresoru přináší pocity uspokojení a vzrušení, je namísto zabývat se jeho psychopatologií. I slušní lidé však mohou pod vlivem dehumanizace jednat mimořádně krutě v situacích, kdy vinu přisoudí svým odpůrcům, což slouží jako prostředek k sebeočistě za vlastní agresivní konání.

Dalším problematickým okruhem se jeví **přisuzování viny za násilí**. Kolotoč vzájemného obviňování z terorismu a zabíjení nevinných civilistů je asi nejvíce patrný a nejdéle trvající u izraelsko-palestinského konfliktu. Z psychologického hlediska zde mimo jiné hraje roli atribuce, prostřednictvím které obě strany interpretují jednotlivé násilné útoky. V případě, že situaci přisoudí záměrnou intenci, což znamená, že si jedinec nebo skupina myslí, že šlo o záměr, vede to častěji k jednání podle principu „oko za oko, zub za zub“ (Čermák, 1999). Důležitý moment nastává v situaci odplaty za hanebný čin, kdy samotní aktéři odplaty nevnímají a často nepokládají své jednání za agresivní a naopak ho ospravedlňují. O to snadněji se pak pomstychtivého aktu mohou dopustit.

Mechanismus morální vyvázanosti umožňuje pochopit specifičnost motivační roviny agresivního chování. Díky tomuto mechanismu terorista může eliminovat možné znehodnocení vlastní sebeúcty. To, že si teroristický čin morálně ospravedlní a pokládá ho za úspěch, mu umožňuje udržet si kladné sebehodnocení, což zvyšuje jeho sebeúctu. Jeho zkreslený pohled na svět a účelový výklad agresivních činů mu pomáhá nepocítovat opovržení nad sebou samým a udržet si kladný názor na vlastní schopnosti. V psychologické literatuře se hovoří o **tendenci k sebeochranné atribuci**, což je tendence aktéra přepisovat úspěch sobě samému a neúspěch situačním faktorům (Ross, 1977).

Oddanost své myšlence bývá u teroristů často pocíťována velmi silně stejně jako jejich motivace. Tím lze částečně objasnit jejich připravenost chladnokrevně zabíjet. Mezi dalšími faktory figuruje osobní svázanost jedince s teroristickou skupinou a jeho oddanost sdílené ideologii. Násilí často bývá konáno v kontextu konformity, loajality a poslušnosti k vůdci. Je žádoucí si uvědomit, že volba zabíjet může představovat volbu žádoucího chování, čímž jedinec vlastně splňuje to, co se od něj očekává.

Teze, podle které nelze člověka soudit za jeho činy, protože je neprovádí svobodně, se dá aplikovat pouze při diagnostikování duševního onemocnění, které znemožňuje jedinci ovládnout se, což pro teroristy neplatí. Trestní zodpovědnost pro ně nezaniká ani z důvodu, kdy jednájí v závislosti na ideologickém vůdci a jeho myšlenkách. V legislativním rámci České republiky není podle § 12 trestního zákona pro **nepříčetnost** trestně odpovědný ten, kdo pro duševní poruchu nemohl v době činu rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost nebo ovládat své jednání. Biologickým kritériem nepřičetnosti je duševní porucha, psychologickým kritériem zase nedostatek schopnosti rozumové, tzn. schopnosti rozpoznávací nebo schopnosti ovládací, určovací. Samotné konstatování duševní poruchy ještě člověka nezbavuje trestní odpovědnosti, protože jen některé mají forenzní dopad. **Zmenšenou přičetností** se rozumí stav, ve kterém byla v důsledku duševní poruchy podstatně snížena schopnost pachatele rozpoznat, že spáchaný trestný čin je nebezpečný pro společnost, nebo schopnost ovládat své jednání. Zmenšená přičetnost není považována za polehčující okolnost, nevylučuje trestní odpovědnost, avšak odůvodňuje zvláštní přístup k pachateli. Z lékařského hlediska lze poukázat na **polehčující okolnost** (§ 33 tr. z.), pokud došlo ke spáchání trestného činu v silném rozrušení, pod vlivem závislosti na jiné osobě nebo podřízenosti, hrozby nebo nátlaku nebo pod vlivem tíživých osobních nebo rodinných poměrů, které si pachatel nezpůsobil sám (Pavlovský a kol, 2001, str. 11-12).

Při extrémních nebo neobyčejných důsledcích chování, které teroristický čin bezesporu přináší, působí vždy více činitelů. Provokující faktory vedoucí k agresi a násilí bývají často živeny dlouhodobými podmínkami a mobilizovány náhlými traumatickými událostmi. Vždy existují vnější okolnosti jako náboženské a politické konflikty, chudoba, pocit individuální bezmoci a vnitřně nepřekonatelné frustrace. Důležitou roli hraje charakterová složka jedince determinující vliv individuálních faktorů. Kelley hovoří o **schématu mnohonásobných nevyhnutelných příčin** (Kelley, 1973). Toho schéma nevyhnutelných příčin zcela nevyhnutelně vede k tragédii. Životní tragédie mohou nabývat různých tváří a podob, volba terorismu jako životní ideologie se všemi jeho důsledky představuje jednu z nich.

Na vývoji specifického charakteru člověka se podílí celý systém vzájemně proměnlivých faktorů. My však ve většině případů neznáme postavení daného teroristy, jeho osobní příběh, rodinu, prostředí a společenský systém, ve kterém vyrůstal. Nemůžeme proto plně porozumět, proč jsou určité charakterové rysy zakořeněny tak hluboce, že je schopen ve jménu ideologie vraždit a mrzačit nevinné i spáchat sebevraždu.

Většina z nás má tendenci hodnotit situace jen ze svého úhlu pohledu a už se nesnažíme podívat se na svět očima „těch druhých“, které odsuzujeme a kritizujeme. Nenapadne nás vidět celou situaci v příčinných souvislostech, porozumět motivům, které člověka vedou k tak hrůzným činům, jaké terorismus bezesporu představuje. V případě některých teroristů můžeme předpokládat, že i my bychom byli takoví, kdybychom žili za podobných okolností a vyrůstali v podobných životních podmínkách. Podle hluboké Frommovy myšlenky: „Pochopit člověka neznamena odpouštět mu; znamená jen to, že ho neobviňujeme, jako kdybychom nad ním stáli jako bůh nebo soudce.“ (Fromm, 1997b, str. 185).

9 Oběti teroristických útoků

*„Tak mlád, tak krutě mlád a zralý ponejprve,
směji se do krve a pláči kapky krve
a Bohem opuštěn a Boha opustiv
píší vám, Karino, a nevím, zda jsem živ...“*

Jiří Orten

Můžeme rozlišit dva základní typy obětí teroristických akcí. Jsou to jednak **pečlivě vybrané cíle**, které prezentují většinou vysoce postavené, veřejně známé osobnosti, členové armády nebo bohatí obchodníci a **náhodné oběti** z řad civilistů vyskytujících se v nepravý čas na nepravém místě. Pro obě skupiny představuje teroristický útok hrůzný zážitek, který jim přináší kromě tělesných zranění a duševního otřesu i následná psychická traumata. Útok na prominentní osoby přitáhne vždy pozornost sdělovacích prostředků, což teroristům umožňuje zveřejnit jejich požadavky, v případě že mají tu potřebu. Navíc přemožením nebo obelstvením osobní ochranky střežící svěřené osoby dávají teroristé najevo svou taktickou inteligenci a sílu, demonstrují své schopnosti a zranitelnost nepřítele a jejich sebevědomí tím narůstá.

Pro své útoky si teroristé mohou vybírat i jedince podle jejich spojení s určitou náboženskou, národnostní nebo politickou skupinou. Izraelští sportovci nebyli na olympijských hrách v Mnichově roku 1972 teroristy vybráni kvůli svým sportovním výkonům, ale díky národnosti. Levicoví teroristé v Evropě, v Latinské Americe a z islámských zemí si často vybírali oběti z řad Američanů, protože jejich zemi pokládali za hlavního představitele světového zla.

Ve své psychologické podstatě bývají teroristické útoky adresovány širšímu publiku, u kterého vyvolávají napětí, strach a šíří nervozitu. Teroristé svými aktivitami tedy zasahují, terorizují a zastrášují mnohem rozsáhlejší množství osob, než jen ty bezprostředně zasažené útokem. Útok na veřejně přístupném místě jim zajistí okamžitou publicitu. V takovémto případě jsou lidské oběti vybírány náhodně a jejich osobní totožnost pro teroristy není nijak důležitá. Označení obětí jako součásti nepřátelského státu umožňuje teroristům morálně ospravedlnit zabíjení, kterého se dopouštějí. Pokud teroristická akce proběhne úspěšně, odhaluje selhání úřadů ve své odpovědnosti za ochranu občanů, což u představitelů tradičního terorismu vedlo k přesvědčení, že přinutí vládu k vyjednávání či k ústupkům.

Malá pravděpodobnost, že člověk zahyne při teroristickém útoku, není v případě již provedeného činu podstatná. Největší roli zde hraje nepředvídatelnost útoku, což tvoří hlavní příčinu, proč terorismus nahání takový strach a proč jsou jeho důsledky pro společnost tak závažné. Lidé nemohou mít pocit osobní kontroly nad jejich možným výskytem.

Z psychologického hlediska představuje zážitek teroristického útoku pouze úvodní děj, na něž navazují další zraňující události. **Primární újma** oběti vzniká jako přímý, bezprostřední důsledek teroristického činu, kdy dochází k fyzickému poškození od lehčích zranění k těžkému ublížení na zdraví až po usmrcení. Může také dojít k poškození či ztrátě majetku. Emocionální rány spojené s teroristickým útokem mohou nabývat různých podob (nеспavost, úzkostné stavy, fobie aj.) a jsou subjektivně prožívány, protože záleží na individuálních zvláštностech člověka.

Moment překvapení, který s sebou teroristický útok přináší, ohrožuje samotné jádro osobnosti oběti. Proto bývá velmi důležitá možnost vyhledat krizovou intervenci a odbornou psychologickou či psychiatrickou pomoc. Někteří psychologové zavádějí v této souvislosti výraz **neviditelné rány** vznikající jako důsledek neočekávaného útoku. Mezi tyto neviditelné rány patří především **pocit zneuctění** související se ztrátou vnitřní duševní rovnováhy. Dostavuje se také **ztráta pocitu důvěry**. Před útokem měl jedinec většinou schopnost důvěřovat sobě a svému okolí, jeho svět byl předvídatelný a relativně bezpečný. Prožitek teroristického útoku tak pochopitelně ochromuje jedincův pocit důvěry. Svět a lidé se

začínají jevit jako nepředvídatelní, nesrozumitelní a schopní bezdůvodně škodit. Mezi neviditelné rány také patří **ztráta pocitu autonomie**. Zdravý člověk počítá s tím, že je schopen kontrolovat většinu životních situací a vlastní aktivitou může překonávat vnější nepříznivé okolnosti. O tyto jistoty oběť přichází. Dostavuje se pocit bezmoci, dosavadní náhled na sebe a okolí se rozpadá (Čírtková, Červinka, 1994, str. 174).

Tyto duševní rány nejsou sice vidět, dlouho je nemusejí jejich nositelé díky obranným mechanismům cítit, ale v životním proudu se vždy znovu, často nečekaně otevírají, aby náhle začaly bolet. Mocnou sílu přetrvávajícího, neintegrovaneho psychického zranění přibližuje báseň Gottfrieda Benna:

*Nesu tě jako ránu na svém čele,
která se neuzavírá.
Už nebolí a srdce z toho neumírá.
Jenom někdy náhle jsem slepý
a cítím krev v ústech.*

9.1 Peri- a post-traumatické jevy

Psychické trauma vzniká působením jednoho extrémně stresujícího zážitku nebo dlouhotrvající stresující situace, které mají následující charakteristiky:

1. příčina přichází zvnějšku;
2. je extrémně děsivá;
3. navozuje prožitek ohrožení života, tělesné či duševní integrity;
4. navozuje pocity bezmocnosti (Lucká, Koblí, 2002, str. 360).

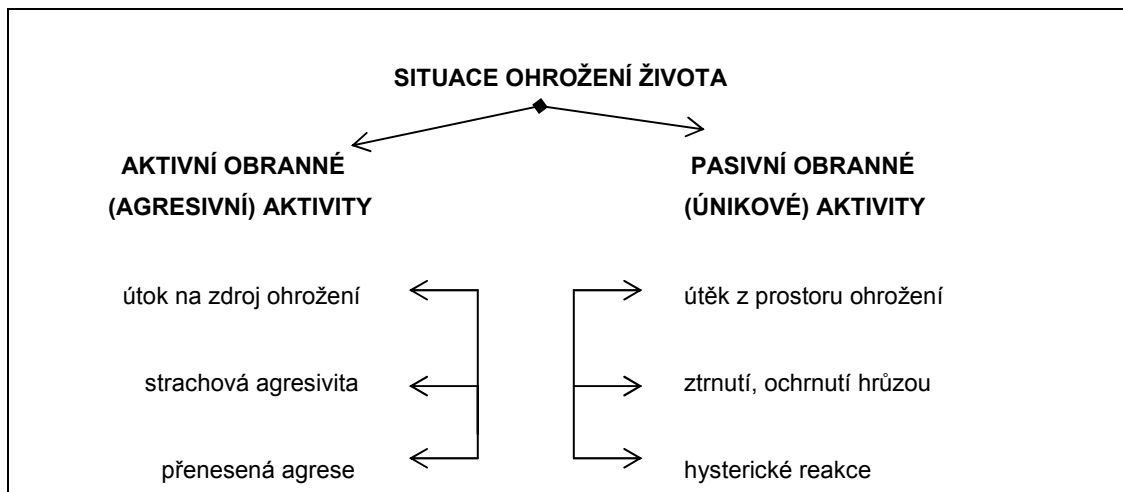
Zažívá-li člověk takto vyhocenou situaci, adaptační mechanismy, které využívá při běžné zátěži, selhávají, což silně otrásá jeho sebezpožíváním, zdrcující bývá zejména **pocit ztráty moci a vlivu**. Již bylo řečeno, že teroristické útoky představují pro oběti silně stresující událost, protože k nim dochází nenadále, nečekaně; neposkytují tedy možnost se jim vyhnout či ubránit. Oběť se nemůže na újmu dopředu připravit a jen nesmírně obtížně se s ní rozumově vypořádává. Při opakovaných útocích se strach, panika, pocit bezmoci a ztráta kontroly nad situací ještě stupňují.

Při ohrožení života se aktualizuje pud sebezáchovy, jedinec se zaměřuje na ochranu a obranu (pasivní či aktivní) s ohledem na vnímaný zdroj nebezpečí.

Situace, jež může zařadit k předchozím zkušenostem, výrazně determinují jeho jednání právě díky vlivu těchto zkušeností. Ve zcela nových situacích, pro něj neznámých a nečekaných, zažívá prvotní úlek (orientačně pátrací fáze k pochopení situace) a silnou excitaci pod vlivem prožitku strachu. Během prvních vteřin útoku se u daného jedince vybaví obranné reflexy, aktivizuje se činnost sympatiku a osy hypothalamus-hypofýza-nadledviny, jež zvládají nebezpečí a boj o život. Následující fáze nemá tak jednoznačnou povahu. Záleží na řadě faktorů, z nichž rozhodující úlohu hraje postoj jedince k dané situaci. Člověk zvažuje, zda lze nebezpečí zvládnout silou (boj, útok) nebo zda před ním může utéct (útěk). V případech, kdy nelze dělat nic, se dostavuje ochromení (paralýza) (Mikšík, 2005).

K **obraně** jedince tím, že zaútočí na původce ohrožení, dochází v případě, že jedinec vyvodí reálný předpoklad se s danou situací vypořádat. Počáteční emocionální nabuzení se přemění na agresivní reakci. V případech, kdy je člověk vystaven nepochybnému nebo neznámému nebezpečí, se dá na **útěk**. Jestliže z takovéto situace nemůže uniknout, strach se přemění ve **strachovou agresivitu**, ve vztek a jedinec zaútočí, zachová se agresivně. Pokud prožívaný strach nabude mohutnosti **hrůzy**, je jím jedinec natolik ovládnut, že není schopen jakékoli aktivity (ochrne, strne hrůzou) a **znehyní nadlimitním útlumem**). Tyto možné reakce lze pozorovat jako situační odezvy na ohrožení v rudimentální podobě i u zvířat.

Obrázek č. 4: Obranné reakce v situaci ohrožení života (Mikšík, 2005, str. 138)

Podle Baštecké reagují biologické a psychosociální funkce člověka od počátku v součinnosti. Duševní projevy dostavující se **při** působení traumatické události (peritraumaticky) a **po** působení traumatické události (posttraumaticky) lze rozlišit na disociaci, vybuzení, znovuprožívání a vyhýbání (Baštecká a kol., 2005, str. 41).

9.1.1 Disociace

Disociační proces pomáhá chránit postiženého jedince před bolestnými pocity v situaci tělesné a duševní tísně. V případě teroristického útoku často není možné fyzicky utéci, ale nabízí se možnost psychického úniku, kdy u postiženého vzniká dojem, že se „to nestalo“, že „nebyl vůbec přítomen“. Zmrazí své pocity, protože jsou pro něj příliš nebezpečné. Tyto odštěpené regmenty osobnosti později mohou přispívat k pocitu, že člověk nezná sám sebe, že si nepatří (Wirtz, 2005, str. 101-2). Disociace se může projevit i v tělesné rovině poruchou tělesného schématu, zvýšenou či sníženou citlivostí určitých částí těla (Vizinová, Preiss, 1999).

Handlíček pokládá disociaci za „rozštěpení psychické jednoty... mimovolní proces, kdy určitý aspekt funkce je odštěpen od hlavního toku emočně-mentální aktivity, tj. jako by určitá část osobnosti působila nezávisle na ostatní psychice“ (Handlíček, 1977-1984, str. 41). Jedná se tedy o stav, kdy dva nebo více duševních procesů koexistují, aniž by se spojily nebo integrovaly.

Oběti traumat často hovoří o zážitcích změněného vnímání (alterations of perception) během traumatické události. Jedná se o **časovou distorzi** (zpomalení nebo rapidní zrychlení vnímání času), zážitek **depersonalizace** (stav, kdy má člověk dojem, že se vzdálil, vystoupil z vlastního těla), **derealizace** (jedinec má dojem, že jeho okolí je neskutečné nebo snové) anebo **amnésie** (ztráta paměti) (Zoellner, Bittenger, 2005, str. 150; Baštecká a kol., 2005, str. 41).

V akutní fázi traumatizující události má disociace podobu omezeného vědomí okolí a pocitu zmrtnění, otupení. Z krátkodobého hlediska považuje McFarlane disociaci za copingový mechanismus pro zvládnání traumatizujících prožitků, ovšem v dlouhodobém horizontu působí nepříznivě na tělesné a duševní zdraví; neví se však kdy, u koho a v jaké míře. Autor vyslovuje domněnku, že by disociace mohla souviset s pasivitou, tj. situací, kdy člověk nemůže nic dělat, kdy je v roli přihlížejícího (McFarlane, 2003).

V poslední době vzrůstá počet důkazů pro předpoklad potenciálního kauzálního vztahu mezi peritraumatickou disociací a následným rozvojem posttraumatické stresové poruchy⁴⁹ (Holen, 1991; Koopman, Classen, Spiegel, 1994; Marmar a kol., 1999; Shalev, Peri, Canetti, Schreiber, 1996; Tichenor, Marmar, Weiss, Metzler, Ronfeldt, 1996). Podle některých autorů může být narušené ukládání traumatické události do paměti během peritraumatické disociace

49. Pro označení posttraumatické stresové poruchy se běžně užívá zkratky PTSD z anglického názvu „Posttraumatic stress disorder“.

jeden z kritických mechanismů pro vytvoření kauzálního vztahu s PTSD (Krystal, Southwick, Charney, 1995).

9.1.2 Vybuzení

Funkce vybuzení ve vztahu k traumatizující události má své opodstatnění – je potřeba dát si pozor a zabránit opakování útoku. Přetrvávání tohoto stavu se může projevit ve formě podráždění, nespavosti, přehnaných úlekových reakcí, poruchy soustředění a paměti. Baštecká přirovnává jedince ve stavu vybuzení k „přehřátému stroji, který nedokáže vypnout“, což postupem času může vést až k totální vyčerpání organismu, paranoidním představám a přesvědčení, že se blíží katastrofický konec či celosvětové spiknutí... (Baštecká a kol., 2005, str. 42).

9.1.3 Znovuprožívání

Znovuprožívání traumatu může mít mnoho podob od vtíravých myšlenek na událost, náhle se vracejícího prožívání události přes den (fleshbacky neboli projevy skryté, pocitové paměti), noční můry a sny v noci. Pomocí opakovaného znovuprožívání traumatu, které se pokládá za jádro posttraumatických poruch, se jedinec učí postupně myšlenky ovládnout a zbavit se nepříjemných pocitů, jež ho doprovázejí. U některých se naopak zvyšuje pocit strachu a ohrožení (McFarlane, 2003).

9.1.4 Vyhýbání

Vyhýbání umožňuje alespoň na chvíli „zapomenout“ na traumatickou událost a zabránit tak bolesti při vzpomínce na ni. Přináší dočasnou úlevu, její setrvávání však může přinést obtíže. Někteří autoři pokládají vyhýbání za jev nejlépe předpovídající pozdější rozvoj posttraumatické stresové poruchy (McFarlane, 2003). Úzkost ze znovuprožívání vede daného jedince k vyhýbání se odborné pomoci, zejména psychoterapii. Někteří se snaží vyhnout se emocím zlosti nebo smutku, protože by tím poškodily pozitivní představu o sobě (Pilgrim, 2003).

9.1.5 Pocity viny za přežití nebo za chování související s přežitím

Při hromadném neštěstí, kdy druzí zahynuli, může prožívaný pocit viny vyjadřovat lidskou solidaritu a někdy úzkostnou obavu z nadpřirozených sil: „Proč zrovna já jsem přežila?“ Pocitům viny je potřeba věnovat pozornost i z toho důvodu, že mohou vést k depresi, k sebevražedným myšlenkám a činům.

U Julie, oběti teroristického činu, stále přetrvávaly pocity viny za to, že ona přežila a druhá dívka Irit byla při bombovém útoku zabita. Po více než dvou desetiletích se Julie rozhodla napsat dopis rodičům zemřelé dívky, aby se nadobro zbavila tíživých pocitů viny za její smrt a za své přežití:

Vaši nesmírnou bolest sdílím už dvacet dva let. Hluboce se omlouvám, že jsem vás nenavštívila. Blíž jsem Irit neznala. Seděla jsem vedle ní v autobuse. Až po setkání s teroristou, který na nás střílel, jsem překonala pocit viny, že Irit zemřela a já žiji. Neumím říct slova, jak moc lituji, že jsem se neozvala dřív. Není to tím, že bych na vás nemyslela, ale prostě jsem nemohla. Chtěla bych vám všechno vysvětlit osobně. Julie

Šalom Julie, litujeme, že Vašemu přání nemůžeme vyhovět. Chatrné zdraví nám brání oživovat bolestné vzpomínky, nezlobíme se na Vás za tragédii, při které zemřela naše dcera Irit. S úctou rodina G.⁵⁰

9.1.6 Tělesné reakce

V rámci tělesné roviny traumatu se kromě tělesných zranění u přeživších obětí projevuje i doznívající svalové napětí související se strachem, zlostí a bolestí (tedy s pamětí), které může nabývat chronické podoby. Reakce organismu na ohrožení tvoří protipól uvolněného stavu, tzn. že dochází ke zrychlení srdeční činnosti, ke zvýšení hladiny cukru v krvi, stažení sleziny, k husí kůži. Tyto fyziologické změny umožňují rychlý výdej tělesné energie při boji nebo útěku; způsobuje je činnost neuroendokrinního a posléze imunitního systému. Čím větší zátěž jedinec prožívá, tím vyšší bývá hormonální produkce, zejména katecholaminů a kortizolu (Baštecká a kol., 2005). Nižší hladina kortizolu, který se vyplavuje při stresu, zjištěná u obětí automobilové nehody krátce po traumatickém zážitku, predikovala pozdější rozvoj symptomů posttraumatické stresové poruchy (Delahanty, Raimonde, Spoonster,

50. Obsah korespondence mezi přeživší obětí teroristického útoku a pozůstalými zemřelé oběti byl zveřejněn v dokumentu „My terrorist“ režisérky Yulie Gerstel. Julie po přečtení dopisu od rodičů zabitě dívky potřebuje ujištění a s nejistotou v hlase se ptá své dcery: „Opravdu se na mne nezlobí?“

2000). U lidí, jejichž kortizolová reakce je slabá, tzn. že tělo dál reaguje vybuzením, se tedy snáze rozvine posttraumatická stresová porucha, což potvrzují i další výzkumy (např. Freeman, 2003 in Baštecká a kol., 2005, str. 44).

Neuroendokrinní činnost ovlivňuje při extrémní zátěži paměť, zejména smyslové a pocitové vtisky. Van der Kolk prostřednictvím zobrazovacích metod mozku ukázal, že znovuprožíváním traumatické zkušenosti se narušuje funkce Brocova centra v mozku, tj. motorického centra řeči, jehož postižení se projevuje neschopností mluvit při zachovalé schopnosti řeči rozumět. Lidé tak nemají pro popsání traumatické zkušenosti dostatek slov, trauma se vtiskává v podobě útržků smyslových a pocitových stop (van der Kolk, 2002).

Vizinová a Preiss konstatují, že velká část svalového napětí a dýchacích potíží u obětí těžkých traumat vzniká vlivem dlouhodobého potlačování emocí. Proto se u nich projevují bolesti hlavy, zad a břicha, nespavost, podrážděnost, potíže s trávením, přetrvávající únava, neschopnost volně dýchat (Vizinová, Preiss, 1999). Uvolnit se z vnitřního napětí v podstatě znamená schopnost vypustit zadržované slzy, projevit smutek, hněv a vztek nad prožívanou událostí.

9.2 Posttraumatické poruchy a jejich léčba

Z posttraumatických jevů se stanou poruchy v případě jejich diagnostikování psychiatrem anebo psychologem. Řadíme mezi ně akutní reakci na stres, posttraumatickou stresovou poruchu a přetrvávající změny osobnosti po katastrofické zkušenosti. Lze je pokládat za maladaptivní reakce na těžký nebo trvalý stres, neboť narušují mechanismy úspěšného vyrovnávání se s ním, a tím vedou ke zhoršenému sociálnímu fungování (Zvolský a kol., 2001).

K diagnostice posttraumatických poruch dochází podle přetrvávajících příznaků, jež jsou původně adaptivní, motivované přežitím v oblasti krátkodobých cílů (vyhnout se zranění, sehnat oporu) i dlouhodobých cílů (poučit se). V důsledku traumatizující události může jedinec onemocnět kromě posttraumatických poruch i **závislostí** na alkoholu a jiných návykových látkách a **depresí** (Baštecká a kol., 2005; Zvolský a kol., 2001).

9.2.1 Akutní reakce na stres (ARS) – Akutní stresová porucha

Vzniká u jedince bez jakékoli předcházející psychické poruchy jako bezprostřední reakce na extrémně silný fyzický a nebo psychický stres. Podle u nás užívané klasifikace nemocí a poruch MKN-10 se dostavuje do hodiny po události. Symptomy vykazují širokou variabilitu, typicky zahrnují úvodní stav ustrnutí s dezorientací, zúžením vědomí a pozornosti s neschopností chápat podněty. Reakce zmrtvení může nabývat až formy disociačního stuporu. Obvykle jsou přítomny somatické a vegetativní projevy úzkosti jako tachykardie, pocení a zčervenání. Příznaky odeznívají během hodin až dnů; na toto období může existovat částečná nebo úplná amnézie (Smolík, 2002; Zvolský a kol., 2001).

Hlavní složku ARS tvoří disociace, kterou lze v akutní fázi považovat za obranný mechanismus usnadňující adaptaci. Jedinec s diagnózou ARS musí podle angloamerické klasifikace DSM-IV zažívat některý z následujících projevů disociace: (1) znecitlivění nebo oddělení, (2) snížení pocitu vědomí okolí, (3) derealizace, (4) depersonalizace nebo (5) disociativní amnézie. Symptomy musí být evidentní nejméně po dobu dvou dnů, ne však déle než čtyři týdny (Sprang, 2003, str. 139-40).

9.2.2 Posttraumatická stresová porucha (PTSD)

O diagnostické jednotce PTSD se začalo poprvé hovořit po přetrvávajících symptomech u veteránů vietnamské války (Figley, 1978). Předtím byly stresové reakce nazývány jako nervový šok (Page, 1885), traumatická neuróza (Oppenheim, 1892), úzkostná neuróza (Freud, 1894, 1919) nebo bojová neuróza (Kraepelin, 1886).

Posttraumatická stresová porucha vzniká jako zpožděná reakce na traumatizující stresovou událost. Hlavními symptomy podle MKN-10 jsou pocity otupělosti, nedostatek zájmu o činnosti, které postižený dříve vykonával, a pocit odcizení se lidem, odtržení se od nich. Často dochází k opakovanému znovuprožívání traumatu ve vzpomínkách a ve snech, dostavuje se úzkost, přehnané úlekové reakce, poruchy spánku, poruchy koncentrace pozornosti a nadměrná ostražitost. Někteří jedinci cítí vinu za to, že útok přežili, zatímco druzí zahynuli, případně se viní za svoje činy učiněné pro vlastní přežití. Obvyklý je strach z vjemů, které postiženému trauma připomínají a vyhýbání se jim. Často se dostavuje vegetativní hyperaktivace se zvýšenou dráždivostí. Může dojít k atakám paniky nebo agrese, které jsou spuštěny podněty vedoucími ke znovuvybudování původního traumatu (Zvolský a kol., 2001).

Klasifikace podle DSM-IV předpokládá přítomnost šesti kritérií pro stanovení diagnózy posttraumatické stresové poruchy. Jedná se o **kritérium A** – kritérium stresu, které předpokládá, že posuzovaná osoba musela prožít, být svědkem nebo být konfrontována s událostí zahrnující aktuální smrt nebo hrozbu smrti, vážné zranění, ohrožení fyzické integrity své osobnosti nebo integrity dalších přítomných osob. Jedinec musí reagovat na danou událost intenzivním strachem, bezmocností a nebo děsem.

Kritérium B obsahuje pět možných symptomů, přičemž postižený musí znovuprožívat alespoň jeden z nich. Příznaky zahrnují vracející se úzkostné vzpomínky na událost; vracející se úzkostné sny o události; pocit, že se událost vrací; intenzivní psychickou úzkost při připomínce na událost; a fyziologické projevy v případě, že je člověk vystaven něčemu, co mu událost připomíná.

Kritérium C obecně zahrnuje procesy vyhýbání se nebo znecitlivění, disociace. Pro stanovení PTSD je nutná přítomnost alespoň třech projevů: vyhýbání se myšlenkám na událost; vyhýbání se činnostem připomínajícím událost; neschopnost vyvolat si podrobnosti události; významně nižší zájem nebo nižší účast na aktivitách; omezené prožívání, znecitlivělost; a pocit omezené budoucnosti.

Kritéria D se vztahují k fyziologickému vybuzení, kdy je potřeba přítomnost dvou nebo více příznaků: potíže s usínáním či udržením spánku; vznětlivost nebo výbuchy hněvu; potíže s koncentrací; hypervigilance; a přehnaná úleková reakce.

Konečně pátým kritériem je přetrvávání symptomů B, C a D nejméně po dobu jednoho měsíce; ty klinicky významně negativně ovlivňují sociální, pracovní a rodinný život. Mírnější a příležitostné symptomy mají krátkodobé trvání a patří do kategorie normálních reakcí na stresové události (Yule, 2003). To znamená, že ne u každého, kdo byl vystaven teroristickému aktu, se rozvine posttraumatická stresová porucha.

Izraelský psychoanalytik a psychiatr Yoram Yovell mluví u pacientů s PTSD o jejich častém úniku od okolního světa, kdy si vlivem traumatu nedovolí mít žádné pocity. Tato jejich reakce na utrpené trauma poškozuje vztah s příbuznými, kteří si pak často stěžují na to, že už ke svému blízkému nedovedou najít vztah, postupně ztrácí schopnost ho milovat (Yovell, 2007). Vážné psychické problémy jedinců s PTSD mohou zásadním způsobem narušit jejich sociální a rodinné vztahy. Tato individuální ztráta citlivosti vlivem utrpeného psychického zranění se následně odráží i na úrovni národa, kdy například Izraelci ztrácí citlivost k utrpení Palestinců.

Pravděpodobnost propuknutí PTSD se podle některých autorů zvyšuje v těchto situacích:

- negativní hodnocení vlastního chování po traumatizující události;
- vyšší aktivace autonomního nervstva, tj. vyšší vybuzení;
- výrazná přítomnost příznaků vybuzení a znovuprožívání;
- rozvinutí deprese u jedince, který nedávno prožil traumatizující událost;
- výskyt psychiatrické anamnézy u jedince nebo v jeho rodinné anamnéze a nebo výskyt zneužívání v dětství;
- dopad dalších ran osudu nebo protivenství na člověka v průběhu traumatizující události a po ní (Baštecká a kol., 2005, str. 49-50).

9.2.3 Postteroristická psychopatologie

Přetrvávající změny osobnosti po katastrofické události se formují během dospělého života vlivem extrémního stresu nebo po mozkovém onemocnění či úrazu a prodělané vážné duševní chorobě. Svým sekundárním vznikem se liší od poruch osobnosti. V naší i zahraniční literatuře se hovoří o **psychopatizaci osobnosti** nebo o **pseudopsychopatii** (Zvolský a kol., 2001, str. 139; Sprang, 2003, str. 134-36). Pro určení diagnózy je nezbytné přetrvávání změny osobnosti alespoň dva roky; může ji způsobit prožitek teroristického útoku, koncentračního tábora, mučení, dlouhodobé zajetí, dlouhodobé vystavení života ohrožujícím situacím či prožití živelné katastrofy (Zvolský a kol., 2001; Baštecká a kol., 2005).

Podle Quarantelliho otázka nezní, zda je terorismus traumatizující, ale zda expozici teroristického činu vnímá postižená osoba jako „traumatickou životní událost“ přinášející „velmi pervazivní, hluboce internalizovaný a v jádru negativní psychologický vliv“ (Quarentelli 1985, str. 191). Mnoho studií se zabývalo rizikovými faktory individuální vulnerability zvyšující nebezpečí rozvoje **postteroristické psychopatologie**. Výsledky jsou shrnuty v následující tabulce.

**Tabulka č. 12: Rizikové faktory pro rozvoj postteroristické psychopatologie
(Sprang, 2003, str. 136)**

DRUHY RIZIKOVÝCH FAKTORŮ	PROMĚNNÉ	DŮLEŽITÉ CITACE
Demografické	Gender (ženské pohlaví) Nižší úroveň vzdělání Nižší příjem Etnické minority	Breslau a kol., 1999 Breslau a kol., 1998 Norris, 1992
Kognitivní	Nižší IQ Přibývajícím neurologickým měkkým příznaky a vývojové problémy Zhoršení explicitní paměti	Macklin a kol., 1998 Gurvits a kol., 2000 Yehuda, McFarlane, 1995 Jenkins a kol., 1998
Biologické	Zvýšený krevní oběh Zvýšený noradrenalin během události Nízká hladina kortizolu (stresový hormon)	Shalev a kol., 1998 Pittman, 1998 Resnick a kol., 1995 Yehuda, McFarlane, Shalev, 1998 Yehuda a kol., 2000
Rodinné a genetické	Přenos PTSD v rodině Rodinná anamnéza náladovosti, úzkosti nebo zneužívání	True a kol., 1993 Yehuda a kol., 1998 Davidson a kol., 1985
Primární psychiatrická historie a osobnostní rovina	Psychiatrická porucha v minulosti Coping Vyhubavá, asociální a neurotická osobnost v dospělosti Peritraumatická disociace	McFarlane, 1989 Breslau a kol., 1998 Schnurr, Vielhaues, 1999 Koopman, Classen, Spiegel, 1994 Bremner a kol., 1992 Shalev a kol., 1996; Spiegel, 1991
Vliv prostředí a události	Vystavení události v minulosti Rodinná nestabilita Využití dobré sociální podpory Střední rozsah neštěstí Vlastní zavinění	Davidson a kol., 1991 Breslau a kol., 1999 Bremner a kol., 1993 King a kol., 1996 Salomon, Kulincer, Avitzur, 1998 Green a kol., 1983 Rubonis, Bickman, 1991

9.2.4 Intervence a léčba posttraumatických poruch

V akutní fázi mohou symptomy distresu jednoduše reflektovat fyzické a emoční vyčerpání, kdy se po znovunačerpání sil dostaví zlepšení celkového stavu. Na základě vojenských zkušeností se jako účinný způsob léčby akutního průběhu negativního stresu ukazuje zajištění dostatečného spánku a zmírnění úzkosti poskytnutím sociální podpory zahrnující přísun jídla, zajištění přístřeší a pokud je to nutné, tak indikaci sedativ. Existuje hypotéza předpokládající částečnou citlivost vůči chorobné sugesci bezprostředně po intenzivním emočním traumatu, jenž může

přispět k chronickému průběhu distresu a následné invaliditě. Jako prevence rozvoje patologických myšlenek funguje ujištění, že reakce dané osoby jsou normální (Herbert, Sageman, 2005).

Člověk, který se stal přímou či nepřímou obětí traumatu, by měl přijímat hodně tekutin pro odplavení stresových zplodin. V očištění je obsažena významná symbolika, proto by měl mít možnost koupele, aby ze sebe smyl všechnu prožitou „špínu a hnus“. Baštecká doporučuje zajistit kontakt s něčím, co je měkké, čisté a voňavé a nebát se podpořit infantilní projevy postiženého, jako například objetí s plyšovým zvířetem (Baštecká a kol., 2005).

V rámci prevence chronického rozvoje obtíží se v psychoterapeutické praxi osvědčuje krátkodobá kognitivně behaviorální terapie. Například Foa, Hearst-Ikeda a Perry poskytli čtyři sezení v programu KBT deseti obětem sexuálního zneužití, u kterých byla diagnostikována posttraumatická stresová porucha. Dva měsíce po terapii ženy vykazovaly signifikantně méně syndromů PTSD v porovnání s kontrolní skupinou, které se terapeutické péče nedostalo (Foa, Hearst-Ikeda, Perry, 1995). Podobné zkušenosti s krátkodobou KBT vycházejí u jedinců s diagnózou akutní stresové reakce (Herbert, Sageman, 2005).

Při chronickém průběhu se užívá medikamentózní léčba zajišťující všeobecné zlepšení symptomů, například selektivní inhibitory serotoninových receptorů, alternativní antidepresiva včetně inhibitorů monoaminových kyselin, indikují se nové účinné látky jako stabilizátor nálady karbamazepin a skupina anxiolytik benzodiazepiny. Vedle farmakologické léčby v literatuře roste podpora expozice na základě psychoterapeutických postupů, protože přináší efektivní léčebné výsledky. Mezi používané techniky patří individuální systematická expozice traumatickým myšlenkám, imaginace, vyvolání paměťových stop souvisejících s traumatem včetně expozice in vivo. Kognitivně behaviorální terapie rovněž používá kognitivní restrukturalizaci a relaxační techniky (Herbert, Sageman, 2005).

Konfrontace s traumatem ve fázi, kdy je na ni pacient připraven, umožňuje začlenění disociované části do srozumitelného celku a do dlouhodobé paměti. Tím se stane traumatická událost pro postiženého kontrolovatelná, stane se vzpomínkou. Hrůzné vzpomínky se poté již nebudou vynořovat zcela spontánně a náhodně, nýbrž bude možné je vědomě vyvolávat či opět potlačit. Uložením těchto vzpomínek v minulosti je možné dosáhnout jistoty, že se to všechno tehdy a tam stalo, a nikoli, že se to opět děje. Cílem této konfrontační fáze je přivést pacienta k uzavření a „odsmutnění“ toho, co se stalo. To znamená, že stabilizace v současnosti s následným „očištěním“, vede k integraci materiálu z minulosti a tím k vytvoření nových perspektiv v životě daného jedince. Důkladné zpracování

traumatické situace může například znamenat hlubší angažovanost proti násilí či vědomější respekt k životu (Klüve-Schleberger, 2005, str. 176-178).

V poslední dekádě můžeme v zahraničí sledovat rapidní rozvoj tzv. „mocných“ (power) terapií nabízejících bezprecedentní výsledky s ohledem na čas a účinek v léčbě PTSD a příbuzných stavů. Mezi nejpopulárnější patří *Eye Movement Desensibilization and Reprocessing* (EMDR - Desenzibilizace a znovuzpracování pomocí očních pohybů; Shapiro, 2001). Tato metoda je založena na nácviku imaginativní expozice v kombinaci s bilaterální stimulací, kdy pacient vizuálně sleduje pohyb terapeuta prstu tam a zpět přes jejich společné vizuální pole. Prostřednictvím studií (např. Davidson, Parker, 2001; Devilly, 2002; Herbert a kol., 2000; McNally, 1999) se ukazuje, že technika EMDR není efektivnější než standardní postupy založené na expozici a z dlouhodobého hlediska se snad její účinek snižuje. Její efektivnost může souviset i s pozitivním očekáváním zlepšení, které se dostavuje u pozitivně laděného a aktivně motivovaného pacienta, podobně jako tomu je u jiných forem psychoterapie.

Posttraumatické poruchy zbavují člověka spontánní přirozené radosti ze života, omezují ho v psychosociální oblasti života a vedou k jeho postupné invalidizaci. Jako obrana proti posttraumatickým příznakům fungují pozitivní myšlenky o sobě a druhých, možnost rozhodovat o své osobě, uvědomovaný vliv na okolí, dostatek sociální opory a sociálního uznání, přiměřená pozornost, informace o prožité události, dodržování pravidelných rituálů, začlenění události do psychiky jedince a znova začlenění jedince do společenství, jenž je postaveno na mezilidských vztazích, komunikaci a vzájemném sdílení. Hlavní pomoc tedy často spočívá ve svépomoci a vstřícné reakci okolí (Baštecká a kol., 2005, str. 46-51).

V posledních letech se zvláštní pozornost věnuje záchranným týmům a pomáhajícím profesím orientovaným na aktivní pomoc lidem za extrémních pracovních okolností. Jejich vysoce stresogenní náplň práce je staví před potřebu aktivně se vyrovnat se silně působícím stresem. Mitchell za tímto účelem vyvinul metodu *Critical Incident Stress Debriefing* (CISM – Zacházení se stresem v kritických situacích), která se úspěšně používá v zahraničí a začíná se aplikovat i u nás.

Nejčastěji se pro vyrovnání s traumatizující událostí používají **debriefing** a **defusing** a to pro všechny typy obětí, individuálně nebo častěji ve skupině. Inspirací pro vznik uvedených metod se v 80. letech 20. století stalo zjištění, že oběti katastrof jsou zaskočeny svými vlastními pocity, mnozí přeživší se obávali, že zešílí, pociťovali strach a stud a reakcemi blízkého okolí byli ještě více zahanbováni, což prohlubovalo jejich izolaci vůči lidem, kteří nic podobného neprožili. Druhým zdrojem

vytvoření technik byla obava o výkonnost a duševní pohodu záchranářů. Mnozí z nich se po několika letech služby stali oběťmi alkoholové či drogové závislosti (Baštecká, 2002, str. 381). Základem metody CISM je po odeznění akutního šoku nabídnout strukturované setkání pro danou skupinu obětí a nebo zasahujících profesionálů, což se děje pod odborně vyškoleným vedením. Hlavním cílem je předcházet rozvoji PTSD a dalších psychických komplikací ve spojení s prožitým extrémním stresem. Lidé ve skupině mají možnost diskutovat o právě prožité krizové události, dát průchod emocím, je jim umožněno vzájemné sdílení svých prožitků, mohou si poskytnout vzájemnou podporu a získat informace ohledně prevence působení stresu na lidský organismus. Pomáhá ujištění o tom, že reakce, které daní jedinci prožívají jsou normální reakce na nenormální situaci (Mitchell, 1983).

9.3 Dynamika vyrovnávání se s traumatem

Proces vyrovnávání se s tragickou událostí má individuální průběh, různou intenzitu i délku trvání. Postižený jedinec nejprve prochází **fází šoku**, ve které nemůže a nechce uvěřit tomu, co se odehrálo. Uplatňují se zde obranné mechanismy, zejména popření nebo regrese. Celková psychická dezorientace se projevuje neschopností se srozumitelně vyjadřovat, souvisle mluvit a racionálně uvažovat. Dostavují se také poruchy paměti, zejména procesu vybavování. Délka této fáze je individuální, zpravidla trvá od několika hodin až po několik dní (Čírtková, Červinka, 1994). Baštecká uvádí hypotézu, že šok se objevuje v „ryzí podobě jako omámení a neochota uvěřit“ především u lidí, kteří nemohou aktivně nic dělat. V takovéto situaci se člověk dostává do stavu nevíry a neochoty uvěřit („to snad není možné“), což může někdy být nebezpečné (Baštecká a kol., 2005, str. 40).

Po prožitém šoku optimálně následuje **fáze nastupující adaptace**. Oběť postupně zpracovává prožité trauma a začíná se s ním postupně vyrovnávat. V této fázi se objevují dvě úrovně. Postižený jedinec se k traumatické události vrací nebo se naopak uzavírá do sebe a snaží se popřít své přirozené pocity. Tím se vysvětlují časté výkyvy v náladách, které se u oběti dostavují. Podobu psychického znečitlivění doprovází omezení všech forem sociálního kontaktu a ztráta kontroly nad vlastní důstojností. Oběti se ocitají ve stavu bezmocnosti, ztrácí životní perspektivu.

Ve **fázi konečné adaptace** jedinec dospívá ke konečnému zpracování prožitého traumatu, vzpomínky na něj ztrácejí bezprostřední emocionální zabarvení.

Jedinec si zvolil individuální způsob náhledu na prožitou újmu. Prožité trauma však ve zpracované podobě zůstává trvalou součástí jeho osobnosti, protože jeho sebepojetí, struktura životních jistot a hodnot dostaly změny. Podstatou této fáze je psychická reorganizace oběti, což znamená, že narušená, otřesená a dezintegrováná osobnost se znovu integruje. V literatuře se objevuje termín **posttraumatický růst** označující proces zmoudření, schopnost sloučit protiklady a učit se z prožité negativní zkušenosti (Baštecká a kol., 2005, str. 68).

Ne každému se podaří dosáhnout reintegrace zasažené osobnosti. Švýcarská psychoterapeutka sexuálně zneužívaných obětí Wirtz ve své praxi zjistila tři různé formy překonávání, identické s postojem zvládnání, které popsali pronásledovaní z koncentračních táborů a jejichž výskyt lze předpokládat do určité míry i u obětí teroristických útoků:

1. Skupina těch, kteří se cítí nenávratně zničení a poškozeni, kteří nevěří v možnost obnovy své osobnosti. Podle okolností se mohou stávat psychotickými.

2. Skupina těch, kteří popírají anebo totálně potlačují, že hluboké duševní zranění vzniklé jako následek traumatu má psychické následky na jejich pozdější život.

3. Skupina, která se aktivně vypořádává se zkušeností duševního traumatu a pracuje na integraci zážitku. Uznávají tedy tragiku své životní zkušenosti a zároveň se pokoušejí v životě nalézt smysl (Wirtz, 2005, str. 91-2).

Člověk má svobodnou volbu postavit se čelem k traumatické události a jejím důsledkům a konfrontovat se s nimi nebo může zaujmout postoj bezmocného. Pak zvolil **socializované nesmíření**. Baštecká lapidárním způsobem uvádí dva úkoly, které trauma před člověka staví: má ho **přežít** a má se z něj **poučit**, což lze zvládnout s přímou či nepřímou pomocí ostatních lidí (Baštecká a kol., 2005, str. 69).

9.4 Vliv terorismu na děti a oběti permanentního násilí

Organizace jako Amnesty International a UNICEF vedou statistiky dětí zemřelých násilnou smrtí, které zároveň mohou sloužit jako indikátor psychologického poškození dětí v situacích násilí a teroru. Psychosociální dopad terorismu na vývoj dětí a mladých lidí zatím nebyl podroben systematickému zkoumání, longitudinální studie na toto téma nejsou k dispozici. Na druhou stranu výzkum různých forem týraní a zneužívání dětí slouží jako ukazovatel možných důsledků psychického traumatu a lze jej aplikovat i na problematiku terorismu. Podle

některých autorů mohou různé formy zneužívání (sexuální, fyzické, psychické) zapříčinit v některých případech stejné reakce obětí jako agresivitu, asociální chování a posttraumatické stresové reakce (Hollin, Browne, Palmer, 2002).

I když děti na traumatickou situaci reagují různými způsoby, některé symptomy se objevují častěji. Individuální odpovědi na prožitek teroristické události záleží na vzájemné interakci mezi osobnostními charakteristikami oběti a vlivy prostředí, ve kterém se traumatická událost odehrává. Děti reagují v závislosti na svých rodičích, adolescenti vykazují vyšší reaktivitu na sociální prostředí mimo primární rodinu.

9.4.1 Ztráta, přemístění a separace

Mnoho badatelů se shoduje, že nejzávažnějším důsledkem akutního a chronického terorismu pro malé děti je smrt nebo separace od rodiče a zejména pak od obou rodičů. Například Bowlby postuloval separaci jako nejvíce stresující zážitek pro utečenecké děti během druhé světové války (Bowlby, 1965). Nejvíce trpí děti nad ztrátou blízké osoby v násilné situaci, které jsou osobně přítomny. Tyto zkušenosti u nich provokují stresové reakce a asociální chování. Patologické symptomy na vnitřní i vnější rovině se projevují i u dětí, které byly po násilné separaci od rodiny umístěny do náhradní rodiny v místě bydliště nebo do pěstounské péče (Browne, 2003). Opakované změny osoby poskytující primární péči dítěti nezohledňují dostatečně jeho emoční a tělesné potřeby, čímž lze vysvětlit pozorované běžné příznaky zanedbání péče jako jsou deprese, úzkost, uzavřenost a excesivní přilnavost (Bowlby, 1965, str. 50-52).

Po tragických událostech držení rukojmích v Beslanu, kde zahynulo více než tři sta osob, připravili naši úředníci pro přeživší dětské oběti ozdravné pobyty na území České republiky. Proti tomuto postupu se ozývaly hlasy odborníků, kteří byli zásadně proti dočasnému přemístění a separaci dětí z jejich komunity, což plně odpovídá výše zjištěným poznatkům.

Děti tendují prožívat zármutek nad ztrátou rodiče nebo blízkého příbuzného okolo dvou let, což je zhruba stejně dlouhá doba předpokládaná u dospělých (Herbert, 1998). Cairns zároveň poukazuje na zjištěný fakt, že děti se zkušeností ztráty rodiče v situaci politického násilí vykazují symptomy po mnoho let (Cairns, 1996). V těchto případech se však velmi těžce oddělují následky separace od rodiče a samotný prožitek násilné události.

Nedobrovolné nebo násilné přemísťování způsobuje i dospělým lidem psychické problémy. Ager upozorňuje na výsledky epidemiologických studií po

druhé světové válce, kdy nedobrovolní migranti trpěli duševními poruchami více než lidé, kteří se přemístili dobrovolně, přičemž zranitelnost nedobrovolně přemístěných se časem nezmenšovala. Podobně citliví jsou lidé, kteří nuceně odešli do zahraničí, na slovní rozlišení jejich statusu: slovy i-, e-migrant označují pouze jedince, kteří si odchod z republiky sami zvolili, v opačném případě se považují za exulanty (Baštecká a kol., 2005, str. 56).

9.4.2 Stresové reakce na násilí a teror

Pozorováním dětí a mladistvých vystaveným teroristickému útoku byly zaznamenány změny v chování, úzkost a poruchy spánku včetně nočních můr a nočního děsu. Fraser popsala projevy dětí vystavených násilným incidentům v Severním Irsku, které zažívaly návaly mdlob, astmatické záchvaty a poruchy spánku (Fraser, 1974). V podobné studii objevila Lyons u irských dětí vystavených bombovým explozím různorodé změny v chování včetně řečových obtíží a pomočování (Lyons, 1974).

Symptomy posttraumatické stresové poruchy u dětí zahrnují změny ve školním prospěchu, v mezilidských vztazích a v náladě včetně bezohledného chování a rozvoje nových strachů nebo znovuprojevení těch starých (Herbert, 1998). Také se ukázalo, že děti, které prožily politické násilí a někdy se u nich rozvinou příznaky PTSD a distresu, jsou schopny dobrého sociálního fungování včetně dosáhnout dobrého školního prospěchu. V těchto případech si rodiče nejsou vědomy stresových reakcí v životě svých dětí (Richman, Ratilal, Aly, 1989, str. 195-6).

9.4.3 Vysvětlení individuálních reakcí

Individuální dopad násilných činů na jednotlivce záleží mimo jiné na vzájemné interakci s prostředím po traumatické události. Neposkytnutím pocitu emočního bezpečí a podpory ze strany okolí Wilson zdůvodňuje, proč někteří lidé včetně dětí reagují na traumatickou událost maladaptivnějším způsobem než druzí (Wilson, 1988). Kromě zjištěné korelace mezi reakcemi rodičů a jejich dětí hrají roli při zvládnutí traumatu osobnostní proměnné, které Parson nazývá „intraself rizikové faktory“ (intraself risk factors). Patří zde premorbidní psychiatrické onemocnění, rodinná psychiatrická anamnéza, dosáhnuté vzdělání, traumatická zkušenost v minulosti, postoje a psychologické reakce na událost (Parson, 1995, str. 162-63).

Ve velmi traumatických situacích jedinci vykazují symptomy psychické poruchy bez předchozí genetické dispozice, jako je například propuknutí schizofrenie. Somasundaram poukazuje na množství příkladů ze Srí Lanky, kde se na klinice objevovali mladí lidé s příznaky schizofrenie bez genetické zátěže z minulosti. Zároveň předpokládá, že rozvoj psychotického onemocnění se týká spíše predisponovaných jedinců (Somasundaram, 1998, str. 200).

Ze souvislostí vzájemného vlivu mezi traumatickou událostí, rozvojem osobnosti a kognitivního stylu vyplývá signifikantní působení zážitku teroristického útoku na chování a kognitivní reakce dítěte v *budoucnu*. Roli v bezprostředních reakcích na násilnou situaci hraje i vyšší stupeň flexibility u některých dětí, čímž lze vysvětlit jejich adaptivnější reakci na situaci teroru a násilí ve srovnání s dospělými v okolí (Somasundaram, 1998, str. 199-200).

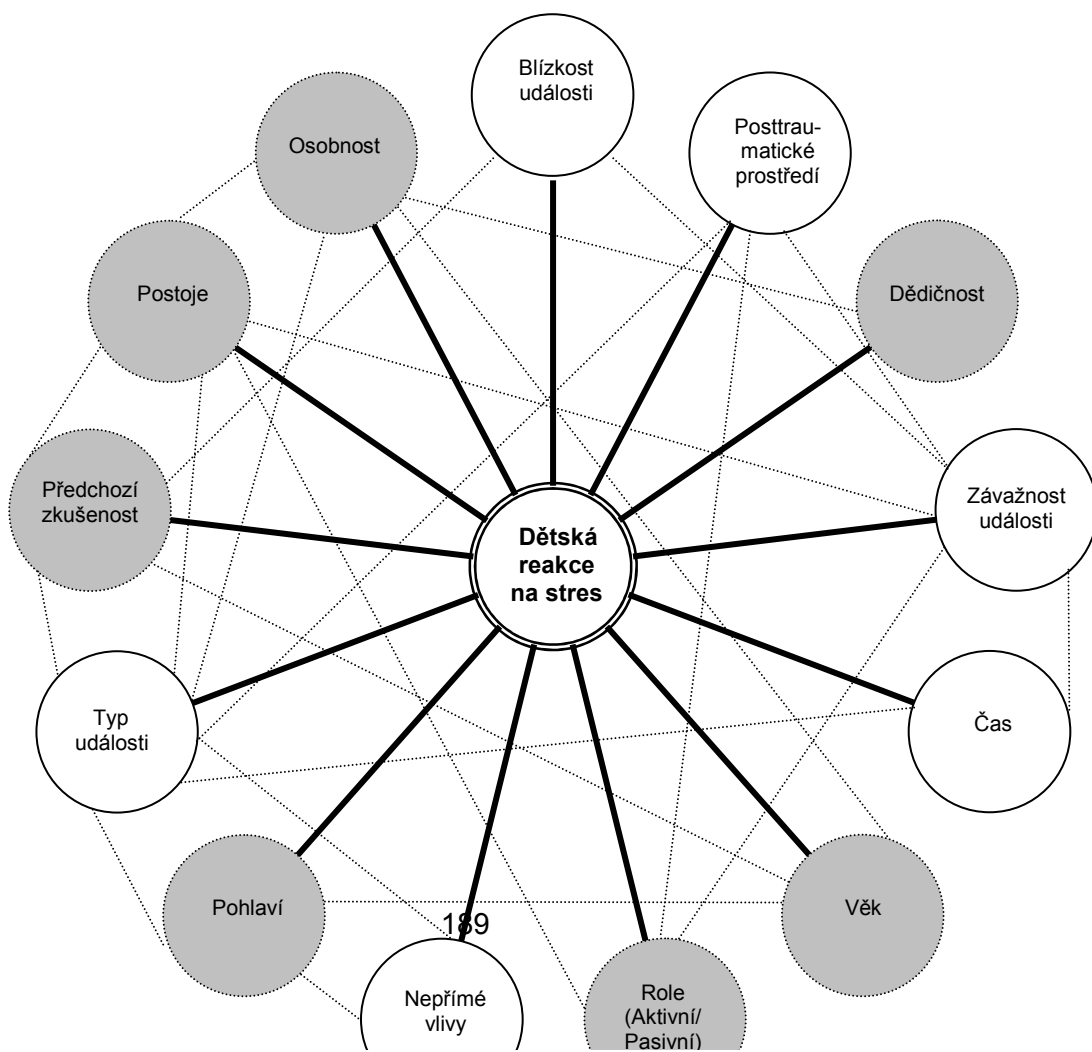
Pro stresovou reakci dítěte je kromě emoční reakce rodičů důležitý také dopad mediální prezentace a kognitivní ocenění traumatické události ze strany společnosti (viz například studie bombového útoku v Oklahoma City in Pfefferbaum a kol., 1999, str. 200). Reakce na stres se také liší v závislosti na aktivní či pasivní roli daného jedince při události a na tom, zda se v oblasti, kde žije, cítí bezpečně (McGrath, Wilson, 1985, str. 200). V dětské reakci na válku se může projevit jednak vliv „objektivní“ stránky související s aktuálním nebezpečím a nebo „subjektivní“ působení s individuální percepcí dané zkušenosti. Předchozí zkušenost ovlivňuje reakci oběti; prožitá zkušenost ztráty nebo traumatu v minulosti má tendenci činit děti a mladé jedince citlivější a mohou se znovu objevit maladaptivní copingové mechanismy (Garbarino, Kostelny, 1993, str. 201).

Dětské symptomy PTSD se často liší od příznaků dospělých, u dětí se například mnohem méně objevuje znečitlivění, také se mohou lépe adaptovat na traumatickou událost. Ukazuje se, že mladší děti reagují více na projevy strachu nebo úzkosti dospělých pravděpodobně pod vlivem menší schopnosti vnímat, co se kolem nich děje. Garbarino a Kostelny upozorňují na vývojové procesy u adolescentů, kteří inklinují k silnějším reakcím vůči sociálnímu okolí než vůči rodičům, což v situaci politického násilí a terorismu znamená, že na událost reagují odlišně od svých rodičů a mladších sourozenců. V době politických událostí s ideologickým kontextem inklinují dospívající jedinci k radikálnější odpovědi než v ostatních vývojových fázích (Garbarino, Kostelny, 1993, str. 201). Mladiství mají dostatečně rozvinutou kognitivní kapacitu k porozumění důležitosti teroristického činu, ale nejsou zatím se společností pevně spjati, nemají v ní natolik pevné místo, aby byli schopni zvládat osobní ideologie a nepodlehnout jim, ubránit se jim (Fraser,

1974). Z psychologického hlediska tedy patří teanegeři mezi nejvíce citlivou skupinu, což je může dovést až k sebevražednému terorismu.

Lze nalézt mnoho důvodů, proč děti a mladiství nevykazují patologické reakce na silný stres, což ale nemusí znamenat, že jsou ušetřeni utrpení. Somasundaram vytvořil model objasňující složitost individuálních reakcí dětí na teror zahrnující korelace mezi reakcemi rodičů a mechanismy zvládnání u dětí a mezi emocemi distresu a blízkostí konkrétní události. Je jasné, že dětské reakce nezáleží pouze na osobnostních faktorech a vlivech prostředí, ale také na jejich vzájemném ovlivňování se. Následující obrázek ukazuje složitost mediací mezi různými faktory determinujícími individuální reakce dětí, přičemž predispozice nebo citlivost jsou ve vzájemné interakci s faktory aktuální události. To znamená, že děti a mladiství mohou být citlivější ke specifickým faktorům v určitém vývojovém období anebo mohou vykazovat zvýšenou citlivost v závislosti na okolnostech události jako takové.

Obrázek č. 5: Síť interakcí: osobní (tmavší) faktory a vlivy prostředí působící na dětskou reakci v případě teroristické epizody včetně jejich vzájemných interakcí (Browne, 2003, str. 203)

9.4.4 Participace dětí v teroristických aktivitách

Ideál západního světa představuje nevinné a radostné dětství, avšak nejmrazivější podoby terorismu a politického násilí produkují dětské vojáky a děti oblečené stejně jako pachatelé násilí. Jen v samotné Kolumbii bojovalo v armádě rebelů okolo šesti tisíc dětí (Machel, 2001, str. 15). Děti bývají buď donuceny k účasti na násilnostech a nebo se pro ně rozhodují dobrovolně s různorodými motivy. V Africe například vojenští velitelé motivovali dětské vojáky k boji poskytnutím „dárků“ v podobě „moderního, značkového“ oblečení ze Západu. Tragédií zůstává, že děti často *jsou* samotnými pachateli krutého násilí nebo se z nich později *stávají* teroristé pod vlivem jejich zkušenosti z dětství.

V níže zmiňované studii Somasundaram popisuje příběh srílanského chlapce R1, u kterého díky dlouhotrvající expozici extrémního násilí došlo ke znecitlivění, zmrazení citů (Somasundaram, 1998). Vystavování dětí hrůzným scénám za účelem jejich otužení a psychického ztvrdnutí potvrzuje Cairns ve svých studiích. Například vlády Íránu a Libanonu se zaměřovaly zejména na chlapce se zkušeností ztráty otce a snažily se jim indoktrinovat programy oslavující násilí a sebeobětování. Nabízí se otázka, proč se někteří dospívající lidé dobrovolně stávají součástí teroristických praktik a jiní ne. Podle Cairns determinuje jejich agresivní reakce jednak sociální a politické klima převládající v jejich společenství během kritického vývojového stádia a také samotné poskytnutí příležitosti vstoupit do teroristické skupiny (Cairns, 1996, str. 120).

Pokud mladí lidé vnímají své druhy a starší dospělí zaangažované a odměňované za jejich provokativní aktivity – například výtržnosti či agresivita vůči jiné skupině – je pravděpodobné, že se takového chování budou také účastnit (Browne, 2003). Adolescentní potřeba ideologie, smysl pro povinnost a oddanost vůči skupinové identitě a zároveň snadnost, s jakou mohou udělat dojem na jiné děti a mladé lidi, vytvářejí důvody, proč se rozhodnou následovat určitou, třeba teroristickou nebo jinou násilnickou skupinu. K jejich konečnému rozhodnutí může přispět jedna konkrétní událost („našeho prezidenta ponížili“, „naši lidé mají hlad“... více viz kapitola o sebevražedných atentátech).

Stejně jako v případech dětí, které jsou vystaveny jiným formám násilí – například dětskému zneužívání – může expozice terorismu sloužit jako cyklický model, skrze který se z oběti stává pachatel. Literatura o zneužívání dětí jasně demonstruje zvyšující se riziko agresivity u dětí, které zažily násilí. Zkušenosti rané socializace v podobě zneužívání a týrání může později významně ovlivnit pozdější

sociální interakce (Cicchetti, 1989, str. 205-6). To lze předpokládat i u dětských obětí terorismu zejména v případech vlekových se, dlouhodobých konfliktů.

9.4.5 Léčba a intervence

Obtížnost vymezení vlivu terorismu na děti díky nedostatku výzkumů přináší obtíže při volbě efektivních způsobů léčby. Západní praxe posílat děti žijící v silném stresu na individuální terapii nemusí fungovat v situaci dlouhodobě trvajícího politického konfliktu. Richman například zjistila, že se u dětí, které setrvávají v konfliktní situaci, může snížit působení negativního stresu pokud vnímají svou situaci za adekvátní, přiměřenou (Richman, 1993). U dětí vystavených dlouhotrvajícímu násilí se jako životaschopné řešení ukazuje „zajištění období stability za přítomnosti podporujících dospělých“ (Browne, 2003, str. 207). V případech, kdy to situace dovoluje, je nutné znovuobnovit denní rituály a program, na které byly děti zvyklé před vypuknutím konfliktu, včetně zajištění opětovného sjednocení rodin a obnovení školní docházky. Škola kromě vzdělávání dětem pomáhá při znovunastolení tolik potřebné „předvídatelnosti a všednodennosti“ jejich života (Baštecká a kol., 2005, str. 30).

Naučit děti v rizikových oblastech užívat techniky copingových strategií by mohlo přinést pozitivní výsledky. Tato „metoda ochranného očkování proti stresu“ v podobě nacvičování různých copingových postupů, byla použita v bojových situacích jako například v Operaci písečná bouře v Perském zálivu (Somasundaram, 1998, str. 207).

Možnost hrát si, kreslit na téma traumatické události, psát a hovořit o ní, to vše pomáhá při zvládnání posttraumatických projevů. Herbert za dvě nejdůležitější komponenty léčby dětských obětí traumatu pokládá podporující reexpozici traumatické události a trávení času s rodiči a rodinou (což může mimo jiné přinášet regresivní projevy v podobě požadavku spát s rodiči v posteli). Doporučuje také použít metodu debriefingu pro zacházení se stresem v kritických situacích (critical incident stress debriefing), která navozuje situaci skupinové terapie, kde přeživší oběti navzájem sdílejí emoce a zážitky z prožité události (Herbert, 1998).

U dětí do dvanácti let se pocitové reakce po prožitém traumatu promítají spíše do tělesných reakcí a projevů chování. De Wolfe doporučuje ve věkové kategorii 1-5 umožnit větší psychickou závislost, přilnutí dítěte na rodiče (např. dočasně dovolit dítěti, aby spalo s rodiči); v období 6-11 zmírnit dočasně požadavky na výkon dítěte a zároveň ho zapojovat do rodinných a školních akcí, ve kterých může pomáhat druhým a nacvičovat připravenost na mimořádné události; pro věk 12-18 se

doporučení prakticky překrývají s předchozí věkovou skupinou, jen se zvyšují možnosti a s nimi i nároky: „Povzbuzujte účast (mladistvého) na pracích při obnově obce“. Dospívající se mají povzbuzovat, aby se o události bavili, ale nemají se nutit, aby se o ní bavili s rodiči, když sami nechtějí (De Wolfe, 2002).

Po ukončení násilného konfliktu je důležité zajistit dětem možnost uzdravení a zpracování zkušeností, které se na ně naválily. Konvence Spojených národů o dětských právech v této souvislosti zmiňuje, že „dětem by mělo být poskytnuto psychosociální uzdravení a sociální reintegrace jejich zkušeností“ (Machel, 2001, str. 208).

9.4.6 Oběti permanentního, dlouhotrvajícího a extrémního násilí

Ukazuje se, že psychologické reakce na permanentní hrozbu terorismu jsou podobné reakcím těch, kteří zažili válku. I palestinské a izraelské děti můžeme považovat za **oběti války a násilí**, protože prostředí, ve kterém žijí a vyrůstají, jim znemožňuje prožít bezstarostné a klidné dětství. Tyto děti od narození vyrůstají ve specifických podmínkách. Často nepoznaly nic jiného než politické násilí, teror a válečnou atmosféru. Konflikt na Blízkém východě tak pronikl i do jejich dětských her. Palestinské děti si nehrají na „četníky a zloděje“, ale na Araby a Židy. Pohřby a shromáždění s ozbrojenci střílejícími do vzduchu jsou pro ně běžnou podívanou. Na shromážděních militantních organizací se rozdávají dětem zbraně na hraní. Děti narozené v palestinských táborech přestávají být dětmi a často ve svém věku mluví o politice. Od dětství si zvykají, že válka a nepřátelství vůči Izraelcům jsou součástí přirozeného života. V roce 2002 počet mladých obětí pod hranicí osmnácti let v izraelsko-palestinském konfliktu přesáhl hranici 320 mrtvých (reportáž BBC, 2002).

Silně patologickou formu PTSD, známou jako zhoubná (malignant) PTSD nebo jako „nespecifické poruchy extrémního stresu“ (disorders of extreme stress not otherwise specified – DESNOS) lze pozorovat u jedinců, jejichž osobnostní vývoj byl vážně narušen v dětství pod vlivem jejich zkušeností s extrémním, dlouhodobě trvajícím násilím. Projevuje se ve formě zlosti, odporu, impulzivity a patrnou neschopností kontrolovat své emoce. Somasundaram popsal případovou studii dvou pacientů s touto poruchou, kteří docházeli na kliniku v severní části Srí Lanky v letech 1983–1987. Jednalo se o dva teenagery, kteří z nejasných důvodů vstoupili do militantní skupiny po relativně normálním dětství, kde se účastnili násilných bojů a stali se svědky mnoha hrůzných smrtí. U obou se rozvinuly příznaky včetně insomnie a agresivních výbuchů. První z nich (R1) pravidelně napadal členy rodiny i neznámé lidi a několikrát se pokusil o sebevraždu. Do teroristické skupiny

Tamilských tygrů vstoupil ve věku patnácti let a setrval v ní dva roky. Druhý chlapec (R2) se přidal k militantnímu uskupení ve věku jedenácti let a setrval v něm do svých patnácti, tedy o dva roky déle než starší z uvedené dvojice. Vytvořila se u něj obsese vidět krev se zvyšujícím se pocitem potěšení z brutálního zabíjení lidí. Měl tendenci k násilným výbuchům zlosti v situaci, kdy viděl, že druzí mají dobrou náladu a spokojeně si užívají. Během své čtyřleté „služby“ byl vycvičen v masakrování civilistů. Jeho touhu zabíjet bez výčitek svědomí připisuje autor citlivějšímu věku (11 let), kdy byl vystaven opakovanému násilí. Oba pacienti byli velmi obtížně léčitelní, nereagovali na medikamentózní léčbu ani na psychoterapii (Somasundaram, 1998, str. 196).

Sekundární vliv traumatu bývá tedy závažnější v případech dlouhotrvajícího násilí nebo u konfliktů s nižší intenzitou a to i proto, že postižení jedinci často trpí nedostatkem základních potravin a léků a s tím související nemožností uspokojit základní lidské potřeby. Následky chronického, dlouhodobého vystavení terorismu se tedy liší od zkušenosti s jednorázovou teroristickou akcí. Tato kumulativní traumatizace má silnou tendenci přenášet se z generace na generaci. Stává se tak **traumatem transgeneračním**. Způsob a zákonitosti mezigeneračního přenosu traumatu byly studovány zejména u obětí holocaustu a jejich potomků a nejsou dosud zcela objasněny. Mluví se o křehké rodinné struktuře a snížených možnostech nové generace rozvinout vlastní identitu (Grubrich-Simitis, 1979, str. 93).

Nejnuznější část obyvatelstva v Grozném, válkou zničeného hlavního města Čečenska, popisuje válečná zpravodajka Procházková:

„...Za pár kopějek by klidně přestoupili na jinou víru či svou matku prohlásili za prostitutku. Ne proto, že by byli horší, než ostatní, ale dlouhodobé strádání a hladovění, neustálý strach a stres se podepsaly na jejich duši. Stali se gumáky, jak se v Čečně říkalo slabochům, v partyzánské hantýrce těm, kteří nevydrželi mučení.“ (Procházková, 2003, str. 71).

Pokud dochází k trvalejšímu napětí a neuspokojování některé ze základních potřeb, stává se toto napětí naléhavým až rozhodujícím nábojem ve struktuře motivace osobnosti. Oběti permanentního násilí lze pokládat za zcela specifickou kategorii i z důvodu zasažení a traumatizace celé společnosti, kdy se trauma jako zažitá sociální zkušenost předává z generace na následující generaci nápodobou a učením. V Čečně vraždění, loupení a rabování postupně vedlo ke změně dříve vyznávaných hodnot ve společnosti. Elza, čečenská žena, matka dvou dětí žijící v Grozném k tomu podotýká:

„Lidem se posunuly hodnoty. Život už nemá takovou cenu jako dřív, protože umřely desetitisíce lidí a pro mnohé se smrt stala samozřejmostí. Kradou všichni, takže to také není nic výjimečně špatného.“ (Procházková, 2003, str. 57).

Během druhé intifády *Al Aksa* byly v Izraeli teroristické útoky na denním pořádku, což pochopitelně působilo na klima i náladu v celé zemi. Izraelská veřejnost má s terorem bohaté zkušenosti, avšak dosavadní pravidla o bezpečných místech a dnech přestala platit. Ve vyhrocené situaci nebylo bezpečno nikde, před strachem nebylo kam utéct, kam se schovat. Proti živým sebevražedným bombám neexistuje totiž stoprocentně účinná obrana. Lidé jsou obecně citliví na podezřelé chování. Když kupříkladu v létě zahlédnou jedince v dlouhém kabátě deformujícím jeho postavu, lze to vnímat jako znamení. Někteří útočníci s bombou na těle se zvýšeně potí a mají tunelový, zhyponotizovaný pohled.

Izraelci potenciální hrozby útoku často řešili cestou do zahraničí. Eskalace násilí se však postupně vyhrotila natolik, že rodiny často nechtěly opouštět příbuzné ze strachu, že by se s nimi už nemusely shledat. Každodenní hrozba násilí a převládající pocit, že dříve nebo později se každý jedinec nebo někdo z jeho příbuzných stane přímou obětí útoku, představuje pro Izraelce nesmírnou psychickou zátěž a často obrací svou zlost proti Palestincům, v nichž vidí hlavní viníky svého utrpení. Zlost často bývá jen zástupnou emocí pro úzkost a narušený pocit bezpečí a jistoty. Rostoucí nacionalistické nálady s podporou tvrdého vojenského zásahu narážejí na odpor pacifistů, kteří vidí nepřítele v samotném násilí a bývají proto označováni za zrádce a slabochy.

Podle izraelského prozaika a publicisty, Amose Oze, je zrádce člověk, který „projde změnou v očích těch, kteří změny nejsou schopni, odmítají a nenávidí ji a sami si změnu neumějí představit, zatímco druhé k ní nutí“ (Oz, 2006, str. 49). Z pohledu psychologa je toto odmítání změny pochopitelné, protože změna stavu vždy přináší úzkost, nejistotu a pocity ohrožení. Pokud člověk nemá zkušenost a na vlastní kůži nezažil sílu a obrovský potenciál, který provedené změny ve vlastním životě a osobnosti mohou přinést, jen těžko bude jakékoli změně nakloněn. Navíc v situaci ohrožení, která sama o sobě vzbuzuje úzkost, logicky člověk netouží po vnitřních změnách (např. usmíření a odpuštění), protože by jeho aktuálně prožívanou úzkost jen zvyšovaly.

Poněšický uvádí zkušenosti z traumaterapie a psychoterapie borderline osobností: dokud existuje reálné ohrožení oběti pachatelem, dokud se člověk nachází v boji o přežití, pak je nemožná práce na změně jeho osobnosti – například směrem k větší toleranci a lidskosti. V těchto situacích má prioritu řešení reálné frustrující situace, v širším slova smyslu přežití, bezpečí, nezbytné minimum

životního (egocentrického) uspokojení (Poněšický, 2005). V situacích ohrožení života soustředí jedinec veškerou svou energii jedním směrem, protože je potřeba vynaložit veškeré úsilí k sebeochraně před hrozícím nebezpečím. Pokud tedy člověk brání svou vlastní existenci a nachází se v situaci, kdy bojuje o své přežití, nelze od něj čekat, že bude schopen investovat energii k dlouhodobějším životním perspektivám, ke kterým pozitivní změny v osobnosti určitě patří.

V izraelské společnosti se při srovnání se západní Evropou nevyskytuje větší počet případů pacientů s posttraumatickou stresovou poruchou, ale více lidí je pronásledováno úzkostnými stavy. Více než polovina Izraelců v noci špatně spí kvůli situačním úzkostem. Mnozí se stávají pasivnějšími, více než čtvrtina si připadá emočně vyprahlá, což bývá příznakem vážných problémů. Mnozí se stávají bezcitní a netrpěliví, protože žijí s vědomím, že jsou živým štítem, na který teroristé, tj. z jejich pohledu Palestinci mohou zaútočit (Yovell, 2007).

Izraelci byli v těžkých chvílích židovského státu během druhé intifády nabádáni k jednotě, ve společnosti se ale pod vlivem permanentních hrozeb násilí začaly objevovat projevy vnitřního rozpadu. Kumulující se agrese často bývá ventilována na silnicích, kde se řidiči začali chovat bezohledně, v roce 2002 začal závratně stoupat počet autonehod i statistika domácího násilí (Levá, 2002, str. 18). Lidský život za takových podmínek ztrácí svou plnou hodnotu. Lidé nemají životní perspektivu, stali se oběťmi momentálních událostí. Totéž platí pro palestinskou stranu a její obyvatele.⁵¹

Psychologové mohou lidem v takové situaci dodávat naději na lepší budoucnost a snažit se, aby se strach a úzkost nestaly motorem jejich života. Pravděpodobnost, že přijdou o život při bombovém útoku je pořád menší, než že se stanou obětí autonehody. Podle Yovella, který poskytuje psychoterapii izraelským i palestinským klientům, všichni čekáme na příchod smrti, ale nejde o to, jak zemřeme, ale jak žijeme (Yovell, 2007).

51. Ve filmu *Boží zásah* (Intervention Divine, 2001) ukazuje režisér Elia Sulejman blízkovýchodní konflikt viděný z palestinské strany barikády. Obyvatelé Ramalláhu mají stejně klaustrofobní pocity jako Židé v Izraeli a už nechtějí bojovat, chtějí normálně žít. Pro Palestince je to vězení uprostřed vězení, nesmyslný svět bez perspektivy, bez naděje a jistoty. Jedinou jejich jistotou uvnitř Izraele je vědomí, že to, co se odehrává kolem, nikomu neprospívá a nedává žádný smysl.

9.5 Pozůstalí obětí

Další kategorii postižených tvoří pozůstalí obětí, u kterých nedošlo k bezprostřední konfrontaci s násilím, ale ztratili při násilném útoku své blízké a nezbyvá jim než se vyrovnat s jejich ztrátou. Novodobou lidskou tragédií se stal v roce 1995 bosenskosrbský útok na „bezpečnou oblast“ Srebrenica a následný masakr několika tisíc bosenských Muslimů, po kterém zůstaly bosenské ženy a děti samy bez mužů, bratrů, otců či synů.⁵²

Traumatizující bývají hlavně okolnosti smrti, zejména dojde-li k ní neočekávaně, neovladatelně, za hrůzných okolností. Pozůstalý prožívá vinu a hněv nad nespravedlností osudu, kdy ho „opustil Bůh“, má pocit, že „Bůh už není, protože kdyby byl, tak by takovou nespravedlnost nedopustil!“. Navíc zažívané vlastní potěšení z mezilidských kontaktů může být okolím vnímáno jako zrada na mrtvém. Proces smíření se se smrtí a smrtelností mohou ztěžovat následující rizikové faktory:

- **Typ smrti** – náhlá, neočekávaná, předčasná anebo strašlivá smrt, která dává pozůstalému důvod k sebeobviňování.

- **Charakteristiky vztahu** – těsný, závislý, rozporuplný vztah, smrt dítěte mladšího dvaceti let.

- **Charakteristiky pozůstalého** – například k zármutku náchylná osobnost (výrazné lpění, chřadnutí žalem), nadměrné pocity hněvu, sebeobviňování a výčitek zaměřených proti sobě, předchozí nevyřešené ztráty, neschopnost vyjadřovat pocity atp.

- **Společenské okolnosti** – rodina chybí nebo je vnímána jako nepodporující, odtrženost od kulturních, náboženských opor, nezaměstnanost, v domácnosti žijí nedospělé, ještě závislé děti atp. (Baštecká a kol., 2005, str. 59).

V reakci na zármutek se dostavuje otupělost, kdy je člověku všechno jedno, není proč jíst, není proč vstávat, dobré by bylo všechno zaspát. Objevuje se touha, hledání a popírání trvalosti ztráty, kdy jedinec vnímá, že s ním zemřelý je, že chodí po pokoji, zahlédne ho na ulici, zdají se mu o něm živé sny, hledá ho a volá, touží po něm a také ho často nalézá. V období dezorganizace zemřelý chybí prakticky, jeho role v domácím a pracovním provozu nemá kdo zastat. Dostavuje se ochablost a pocit bezmoci. V období reorganizace, reintegrace zemřelý dostává své nové

52. O životě bosenských žen, které po masakru ovdověly a jejich vyrovnávání se s těžkým traumatem pojednává francouzský dokument „Ať žijí ženy!“ (Living afterwards) uvedený na mezinárodním festivalu dokumentárních filmů Jeden svět, 10.-17.4.2001 v Praze. Srbské jednotky vyhnaly v období 6.-16.8.1995 z bezpečné zóny 23 000 muslimských žen a dětí a popravili tisíce mužů. Pracovníci Červeného kříže evidují na seznamu srebrenických pohřešovaných 6546 jmen, z toho v 6513 případech jde o muže (Honig, Both, 2001).

místo ve vzpomínkách a vyprávěních. Praktický život se už obejde bez něj, i když s bolestí. Touha po zemřelém a životní rozvrat nabývají postupně různých podob a vzájemně se překrývají a střídají. Worden popsal čtyři úkoly, které má pozůstalý při procesu truchlení naplnit. Jednak (1) přijmout ztrátu jako skutečnost; (2) zažít bolest zármutku; (3) přizpůsobit se situaci a prostředí, ve kterém blízký člověk už není, kam nepatří; (4) ukončit vztah se zemřelým a vložit energii do nových činností a vztahů. Kterýkoli z těchto úkolů se může stát nepřekonatelným. Překážet mohou příliš brzy „rozveselující“ přátelé a členové rodiny nebo může pozůstalého provázet pocit zrad a nevěry vůči zemřelému (Baštecká a kol., 2005).

Rány osudu v podobě lidské ztráty se stávají součástí naší paměti, které nelze vymazat. Šance pro nový život vede skrze prožitý smutek, neboť v truchlení a naříkání se nachází obrovský potenciál pro změnu. Obsahuje v sobě naději a hledání nového životního smyslu. Odbornou pomoc a doprovázení při zármutku ve formě poradenství a psychoterapie doporučuje Baštecká při selhání nebo slabém vlivu podpory společenství. Pohřební rituál slouží jako veřejná tečka za úmrtím, kdy se individuální pocit smutku přenáší do kolektivní dimenze a prostřednictvím obřadu zemřelý symbolicky přechází z tělesného do duchovního stavu. Děti do sedmi let nechápou plně důsledky úmrtí, tvoří však součást rodiny, sdílí její společný osud, proto se nedoporučuje děti z pohřebního rituálu zcela vylučovat (Baštecká a kol., 2005).

Konfrontace s nevyhnutelnou situací, před kterou nelze uniknout, kdy je člověk nucen čelit nezměnitelnému osudu, podle Frankla přináší příležitost „uskutečnit nejvyšší hodnotu a naplnit nejhlubší smysl, které jsou skryty v utrpení“ (Frankl, 1994, str. 73). Proto tolik záleží na našem postoji, jímž své utrpení přijímáme.

10 Úloha psychologie v boji proti terorismu

„Každé nebezpečí ztrácí něco ze své hrozivosti, když se seznámíme s jeho příčinami.“

Konrad Lorenz

10.1 Výchova a možnosti psychoterapie

Významnou silou uplatňující se při rozvoji osobnosti je sociální prostředí, ve kterém člověk žije. Rodiče, sourozenci, škola a ostatní složky společnosti vyvíjejí na dítě různé tlaky, nutí je do určitých činností, jiné zakazují. Dítě musí reagovat, učí se spolupracovat nebo soupeřit. Vývoj dítěte je ale nemyslitelný bez jeho aktivního podílu. Vše, co poznává, všechny své zkušenosti, zabudovává do vlastních schémat vidění světa. Zkušenost dítěte má dvě stránky. První představuje pozorování předmětů a lidí a jejich vlastností, druhá se opírá o sledování výsledků vlastní činnosti, vlastního zacházení s předměty a lidmi. Tak se později učí na jedné straně zobecňovat a porozumět pojmům, na druhé straně pak s pojmy zacházet – myslet.

V Afghánistánu se ve školách používaly učebnice vydané mudžáhidy. Děti v prvních třídách se například učily abecedu takto: „I jako Izrael – náš nepřítel; K jako kalašnikov – naše zbraň; M jako mudžáhid – náš hrdina...“. Bez války se neobešly ani učebnice matematiky. Chlapci školou povinní nepočítali hrušky a švestky, ale kalašnikovky a kulky. Takhle vypadaly jejich slovní úlohy: „Malý Omar má kalašnikov a k němu tři zásobníky. V každém z nich je dvacet nábojů. Omar použije dvě třetiny nábojů a zabije šedesát bezvěrců. Kolik bezvěrců zabil každou kulkou?“ (Seierstádová, 2005, str. 56). Mezi nejdůležitější mírová poselství v důsledku spojenecké protiteroristické války v Afghánistánu určitě patří nové vzdělávací možnosti pro místní obyvatele včetně zajištění školních učebnic bez ideologického základu.

Návyk mít nepřítele nebývá typický jen pro válečné zóny, ale i mírové společnosti. Ve svém českém, každodenním životě jsem vypožadovala u některých dospělých lidí silnou **potřebu mít nepřítele** a tudíž i potřebu vytvářet možnosti, jak proti němu bojovat. Již Stalin dobře věděl, že nic nestabilizuje společnost lépe a pevněji než nepřítel. Pokud těmto jedincům v reálu skutečný nepřítel chybí, tak své negativní emoce směřují vůči nabízející se, pro ně za tímto účelem vhodné osobě, jen aby mohli proti někomu bojovat. Navozování konfrontačního či přímo konfliktního typu sociálních interakcí, na který jsou zvyklí, jim pomáhá udržovat duševní rovnováhu. Lze u nich předpokládat neintegrovane negativní zážitky a

disharmonické identifikace s důležitou osobou v dětství či dospívání, které silně a nevědomě působí v jejich dospělém životě. Vyvolávání vnější konfliktů vlastně používají jako způsob pro externalizaci konfliktů vnitřních. I na tento druh obtíží existuje lék v podobě dobře zvolené psychoterapie.

Osobnost se utváří pomocí schémat, poznávacích struktur, které se skládají ze základních přesvědčení. Lidé si vytvoří představy o sobě, o druhých a o tom, jak to na světě chodí na základě osobních zkušeností i na základě identifikace s osobami v životě jedince významnými. Schémata nemívají jen adaptivní, ale i dysfunkční charakter v podobě negativního, pesimistického myšlení, které Beck nazývá **automatickými myšlenkami** (Kratochvíl, 1997, str. 73). I u naučených **kognitivních omylů** a zkreslení lze docílit získání realistického náhledu; dá se totiž s nimi cíleně pracovat v psychoterapii.

Kognitivní proces atribuce spočívá v přisuzování významu určitým událostem, který z těchto událostí přímo nevyplývá; souvisí se snahou člověka o vysvětlení pozorovaného jevu, o pojmenování jeho příčiny. V interpersonálních vztazích jde zpravidla o přisuzování úmyslů a vlastností druhým lidem na základě pozorovaného chování. V přisuzování můžeme rozlišit tři základní dimenze:

1. *Dimenze „vnější-vnitřní“.* Tato dimenze se týká toho, zda jedinec přisuzuje určitou událost vlivům vnějším nebo vnitřním. „Úspěšně jsem vykonal (nevykonal) pomstu za smrt svého syna, protože jsem se dobře (nedostatečně) připravil“ – „Úspěšně jsem vykonal pomstu za smrt svého syna, protože mi pomohla náhoda“. „Bratr mi v tom nechtěl pomoci“ – „Bratr neměl čas mi v tom pomoci“.
2. *Dimenze „stálé-přechodné“.* V této dimenzi se uvažuje o projevu trvalé tendence nebo vlastnosti, nebo se považuje za záležitost okamžitou. „Nemám na to, nemohu to nikdy zvládnout“ – „Tentokrát se mi to nepodařilo, byl jsem unaven“.
3. *Dimenze „všeobecné-specifické“.* Událost je vnímána buď jako následek faktorů, které působí v mnoha situacích, nebo faktorů, které působily jen v daném případě. „Co se může pokazit, to se pokazí“ – „Tentokrát se mi to nepovedlo“ (Kratochvíl, 1997, str. 77-8).

Duševní zdraví člověka je mimo jiné spojeno i s jeho převládajícím atribučním stylem, který připisuje dobrým událostem převážně charakter obecnosti a stálosti a považuje je za důsledek osobního vlivu, zatímco špatné události jsou považovány za dočasné, specifické a za způsobené spíše vlivy vnějšími. Tímto směrem zaměřená kognitivně-behaviorální terapie pomáhá jedincům překonat naučenou bezmocnost, rozvinout vědomí vlastní zdatnosti (Bandura) a získat naučený optimismus (Seligman).

Zastávání neotřesitelné pravdy, ve jménu které fanatici bojují proti nepřítelům víry, je vede k zapovídání kompromisu, ke krátkozrakosti. Základy pro **umění tvořit kompromisy** můžeme opět hledat v rodině, ve škole, v kultuře. Náboženská socializace a vytváření víry však musí proběhnout beze strachu a bez specifické neurotizace, což souvisí s bazální důvěrou. Sociálně necitlivé až bezohledné chování se může ve vývoji transformovat do touhy po moci a ovládnutí druhých. Proto by výchova měla děti seznamovat s různými životními způsoby a hodnotami a učit mladé lidi rozpoznávat, co k jakým důsledkům vede.

Asi nejskrytější a podle mého názoru i psychologicky nejzávažnější je **citová deprivace**, která u jedince vyvolává tendenci k náhradnímu uspokojení. U teroristů, ale nejen u nich, to často vede k projekci vlastních nedostatků na nepřátelský vnější svět. Citově neuspokojení jedinci se „domáhají svého práva na lásku nebo se mstí za nezasloužené ochuzení o lásku“. Matějček pokládá za nutné udělat vše proto, aby děti vyrůstaly s vědomím, že jsou milovány, že k někomu patří, že na jejich blízké lidi je spolehnutí (Matějček, 1986, str. 43).

Pro dítě je rozhodující psychologické rodičovství založené na vnitřním psychickém a citovém přijetí dítěte. Pokud se mu ho nedostává, je „týráno vlastně každé dítě, které není milováno“ (Matějček, 1994, str. 27). Na základě těchto negativních zkušeností se dostavuje úzkost jako subjektivní prožitek nejistoty. Podle Marhounové je jádrem prožívání úzkosti právě pocit bezmocnosti (Marhounová, 1988). Už Freud chápal utváření symptomů jako nutnost pro to, aby se zabránilo jinak nevyhnutelnému vývinu úzkosti (Freud, 1991).

U teroristů často může chybět symbolická zkušenost bezpečného a citově vřelého prostředí. Nesmíme však zapomenout, že prostředí, ve kterém tito jedinci vyrůstají, se běžně vyznačuje chudobou a válečnými konflikty, které většinou neumožňují uspokojení ani základních potřeb. Traumata s tím spojená se tak z jejich rodičů zákonitě přenášejí na ně samotné. Z transgeneračně vývojového hlediska násilný způsob chování přechází na další generace učením v širokém slova smyslu, ať již nápodobou nebo představou, že je možné něčeho dosáhnout jen násilím. Takový člověk si strukturuje skutečnost dle těchto předávaných zkušeností, tzn. že vidí v realitě převažující frustrace, tím je i produkuje a reaguje na ně opět násilím. Z psychologického hlediska proto můžeme tyto jedince (míněno teroristy) považovat za oběti.⁵³ Jejich přesvědčení, že konflikty lze řešit pouze násilím, může souviset i s nedostatečně rozvinutými emočními a sociálními vazbami

53. V britském dokumentu „Terror in Moscow“ (2002), režiséra Dana Reeda, ve výpovědi jedné z přeživších ruských rukojmí zaznívá uvědomění, že v moskevském divadle přítomné „ženy v černém“ (čečenské teroristky) jsou vlastně také oběti.

k druhým lidem. V touze po jednoduchých řešeních zase můžeme hledat jejich potřebu žít ve světě pevných fundamentů, kterých se jim v dětství nedostalo. Maier, který chápe fanatismus jako extrémní formu věrnosti svému přesvědčení, vidí cestu k nápravě v **umění rozlišovat** (Maier, 1999).

Šanci má nabídnutí tolerance, která umožní akceptaci dalších osob, jejich práva na život a vyjádření navzdory jinému přesvědčení. Úcta a tolerance k odlišným názorům je obsažena v základním demokratickém postoji, který umožňuje diskusi a otevřenost ke změnám, což kontrastuje s totalitním postojem vyznávání jediné pravdy, která musí být přijata. Tolerantní postoj lze podporovat systémem výuky, která je zaměřena na překonávání strachu z autorit a z úzkosti při vyjadřování jiných názorů ve veřejné diskusi. **K pokusu o dialog** jsou podle Holeho přístupní hlavně indukovaní fanatici, u kterých není sklon k extrému dán primárně, ale vzniká sekundárně (Hole, 1998). Fanatikem ani teroristou se člověk nerodí, ale stává pod vlivem určitých okolností. Pokud by se dařilo tyto okolnosti měnit, vliv fanatismu a terorismu na mladé lidi by začal slábnout.

Problém není jen v násilném chování teroristů, ale i v absenci dostatečného množství podnětů a příležitostí k agresi v civilizované společnosti (v pozitivním smyslu prokazování odvahy či zažití dobrodružství). Proto si podle Poněšického sami, umělým způsobem vytváříme specificky lidské konfliktní a kompetitivní situace, dochází ke vnitrodruhové agresi, k válkám. Rozmazlující výchova, kterou rodiče odstraňují svým ratolestem frustrační podmínky, nevede ke šťastnějšímu životu, protože je připravuje o zadostiučinění z překonávání překážek, o radost ze zaslouženého úspěchu (Poněšický, 2005).

Umět konstruktivním způsobem odreagovat agresivní impulzy a tendence, které v sobě všichni máme, by se mělo povinně učit na školách. Znamená to především umět rozpoznat kořeny agrese a intolerance v nás samotných a umět s nimi zacházet zdravým způsobem. Jinak člověk zůstává vláčen působením nevyřešených intrapsychických konfliktů, které mu brání vytvořit si tolik potřebný životní nadhled. Podle Holeho v nácviu tolerance nesmí chybět „uznání různosti hodnot jako vlastní hodnoty, přitakání principiálnímu pluralismu hodnot, pozitivní uznání nedokonalosti a odvaha k nedokonalosti“ (Hole, 1998, str. 123).

Psychoanalýza přispívá k vysvětlení iracionálních jevů v životě jednotlivců i skupin, protože poukazuje na nevědomé, v dětství vznikající citové a myšlenkové komplexy a fantazie, které se za určitých podmínek, například pod vlivem zvýšeného ohrožení nebo deprivace, mohou stát psychologickou základnou fanatických politických a náboženských hnutí a ideologií. Idealizace autorit, identifikace s ostatními členy skupiny, rozštěpení percepce a emocí, projikování

agrese navenek, to vše tvoří obranné mechanismy, které se posilují ve skupinách a mohou být vědomě nebo nevědomě manipulovány vůdci, kteří je využívají pro své politické cíle. Psychologie může významným způsobem pomoci objasnit tyto manipulativní mechanismy a nabídnout poradenský a psychotherapeutický proces, ve kterém člověk dostává šanci integrovat nevědomou, tj. nerozvinutou, většinou méněcennou a proto odmítanou část své osobnosti.

Za vysoce osobnostně zralého člověka pokládá Rogers toho, kdo je zcela otevřen uvědomování si toho, co se v danou chvíli děje. Takovýto jedinec nelpí na významu slov, který jim sám dodává, naopak připouští proměnlivost „hranic pojmů“. Není rigidní a připouští, že lze měnit hypotézy, a dokonce i přesvědčení, zároveň je schopen přijímat velké množství konfliktních informací (nejednoznačných, dvojsmyslných, protiřečících si) a nevyvozuje ihned ze situace závěry (Rogers, 1998).

Pokud se budeme snažit ovlivňovat sebe i rozvoj osobnosti našich dětí tímto směrem, budeme u sebe i u nich podporovat konstruktivně tvořivé, zdravé jádro. Děti bychom měli také učit respektovat nadosobní hledisko a rozvíjet a upevňovat charakterové vlastnosti. Vlastnosti charakteru totiž zajišťují to, že jedinec neusiluje jenom o úzce osobní cíle a výhody, ale bere v úvahu i ostatní. Ve výchově sociálně zralé osobnosti má podle Čápa nejlepší výsledky integrační styl, protože „vytváří příznivou citovou atmosféru, učí poznávat a hodnotit význam spolupráce a důvěry mezi lidmi“ (Čáp, 1990, str. 105).

Úkolem výchovy je tedy dopomoci člověku k jeho autentické existenci, pomáhat mu v pohybu a růstu směrem k seberealizaci. Podstatné je naučit se přijímat potíže, neúspěchy a smutné chvíle života jako **výzvu**, jejichž překonání nás posiluje, a ne jako trest, který by nás neměl stihnout. To však podle Fromma vyžaduje víru a odvalu (Fromm, 1996).

Teroristické násilí nás z pochopitelných důvodů šokuje a vytváří prostor pro zaobírání se agresí u jiných společností, jen ne u té naší. Podobnou projekivní „transatlantickou“ reakci lze například vnímat u americké společnosti, která se zapáleným způsobem zajímá o soudní odškodňování obětí holocaustu, což lze nepochybně hodnotit jako chvályhodnou aktivitu; lehce přitom však „zapomíná“ na vlastní agresí vůči svým indiánům. Tyto obranné reakce jsou přirozené, je totiž snažší zaobírat se cizími nepříjemnostmi než vlastními.

Podle nezávislých zdrojů a odhadů trpí 20-30% lidí nejrůznějšími krutostmi, od ponižujících trestů dětí až po znásilňování v manželství či sexuálního zneužívání nezletilých (Poněšický, 2005, str. 17). V dnešní době téměř neexistuje účinná legislativa a kontrola mající na zřeteli zamezování agresí v rodinách. Trestní řád se

zaobírá především právy pachatelů, ale obětem trestných činů neposkytuje dostatečnou právní ochranu. Ve školách se děti povinně neučí takovému zacházení s agresí, při kterém by nedocházelo k násilí. V takovéto výchově k humanistickým ideálům by podle Poněšického nemělo chybět vciťování se do druhého, uvědomování si subjektivity vlastních názorů, respektování mínění a způsobu života druhých, učení se konstruktivní kritice, disputaci i sebekritice, důraz na úctu i sebeúctu, vlastní odpovědnost, na hlas svého svědomí, vytváření vlastních hodnot a nepodřizování se vnější autoritě, módě nebo ideologii (Poněšický, 2005).

10.2 Náboženství v době terorismu

Židé i muslimové se odvolávají na svůj abrahámovský původ. Židé jako Jicchakovi potomci, muslimové jako potomci Jišmaelovi. Mezi judaismem a islámem může být přátelství a vzájemný respekt, Avraham měl rád oba své syny a oba ho společně pohřbili do rodinné hrobky (Sacks, 2005). V minulosti tedy leží naděje do budoucnosti.

I přes zásadní rozdíly jsou všechna náboženství schopna poskytnout jak argumenty pro nenásilí a mír, tak pádná ospravedlnění války a násilí. Podle Juergensmeyera to, co pokládá sekulární část společnosti jen jako sociální či politické problémy, vnímají náboženští militanti obohaceně o morální rozměr jako součást daleko širšího a odvěkého boje dobra a zla, boha a ďábla. Metafyzické zlo podle nich nelze reformovat ani s ním uzavírat kompromisy, ale musí být zničeno (Juergensmeyer, 2003). Takové přesvědčení pak samozřejmě ospravedlňuje užití násilí, které by bylo v míru nemyslitelné.

Ideologie, ve jménu které teroristé často konají své hrůzné činy, obsahuje pro ně neměnné, dokonalé normy. To, že vznikla často na základě neúplných tvrzení, potlačování a falšování faktů, je potřeba neustále připomínat a zdůrazňovat. Fatální přesvědčení, že lze zastávat jen perfektní, dokonalé ideje a usilovat pouze o naprosté uskutečnění ideálu představuje veliké nebezpečí. Takovýto jedinec totiž ztrácí míru odhadu hodnoty určitého ideálu, ztrácí schopnost vidět jeho omezenou platnost. V dnešní době plné „teroristického násilí“, tj. násilí proti lidem je dobré nezapomínat, že ideologický základ nacismu a komunismu vycházel z destrukce vědy a překrucoval biologické a sociologické teorie pro politické účely. Stejně tak islámská ideologie zneužívá výklad koránu pro ospravedlnění svých krutých, nehumánních činů.

Prosazování ideálu dokonalosti není výsadou islámu, ale můžeme jej nalézt také v tradičním křesťanském postoji, tak jak byl zprostředkován církví. Podle Moora odmítla církev přijmout stinnou stránku osobnosti: „Příliš se upjala na nedostižný ideál dokonalosti a neuznala nutnost ani hodnotu celistvosti, která přichází prostřednictvím nedokonalosti, nikoli dokonalosti. To nemělo za následek stav světla a dokonalosti, ale znásobení zla.“ (Moore, 1998, str. 107).

Ve Starém zákoně jsou citáty, které lze použít jako podklad fanatické radikálnosti, jako například požadavek dokonalosti v kázání lásky k nepřítelům: „*Budte tedy dokonalí, jako je dokonalý váš otec na nebesích.*“ (Mt 5:48) anebo v Novém zákoně při varování před nebezpečím stagnace: „...*dovolte nám pokračovat na cestě k dokonalosti...*“ (Heb 6:1).⁵⁴

Běžnou záležitostí u islámských extremistů je **osvojování izolovaných citátů**, kterými překrucují a zneužívají myšlenku džihádu ve své svaté válce proti Židům a západním imperialistům. To, že existuje i jiná tvář Boha, fanatická potřeba extremistů naprosto ignoruje. Hole hovoří o „idealisticky ideologickém chápání (nebo nepochopení) náboženského prvku“ (Hole, 1998, str. 111). Podle Freuda náboženství za těchto okolností „snižuje cenu života a deformuje obraz reálného světa v blud“. Prostřednictvím „násilné fixace psychického infantilismu a využitím masového bludu, se náboženstvím daří uchránit mnoho lidí před individuální neurózou“. Člověk si odedávna vytvářel ideální představu o všemohoucnosti a vševědoucnosti, kterou ztělesnil v bozích; ty Freud nazývá „kulturními ideály“. Dosažení tohoto ideálu se člověk velmi přiblížil a „stal se téměř sám bohem“. Tendence podobat se Bohu se podle Freuda stále stupňují, ale dnešní člověk se ve své podobnosti Bohu necítí šťastným (Freud, 1998, str. 79, 86). Řečeno slovy Maiera: „Ten, kdo se fundamentalisticky stáhne do slepé víry, se Bohu přestane přibližovat.“ (Maier, 1999, str. 88). Do jakých extrémů může fixace na dokonalost a její radikální prosazení zajít, jsme mohli sledovat například v Nigérii, kde se pouhý článek v novinách stal pro Muslimy podnětem k fanatickému běsnění a vraždění.⁵⁵

Za zmínku jistě stojí, že vášnivému nadšení pro zjednodušené protiklady jako „my jsme ti hodní“ a „ti druzí jsou zlí“ nepropadají pouze teroristé, ale i ti, kteří proti nim bojují. V živé paměti je prohlášení bývalého amerického prezidenta Bushe, který

54. Volný překlad z anglického originálu The Holy Bible, 1999: „Therefore you shall be perfect, just as your father in heaven is perfect.“ (Matthew 5:1); „...let us go on to perfection...“ (Hebrews 6:1).

55. V Nigérii, kde se měla konat volba Miss World 2002, vyšel 20. listopadu v místních novinách článek, kde se psalo, že mezi krásnými soutěžícími by si vybral i prorok Muhammad. Místní muslimové označili tento urážlivý výrok za rouhačství a vyvolali nepokoje, při kterých bylo zabito více než 215 lidí a přes tisíc dalších zraněno. Na autorku článku byla uvalena klatba, což ji přinutilo uprchnout do exilu.

po teroristických útocích na USA z 11. září 2001 v rámci své protiteroristické kampaně světu vzkázal: „Kdo není s námi je proti nám.“ Toto nebezpečné zjednodušování a černobílé vidění netvoří výjimku v dobách minulých ani přítomných.

Co lze proti nebezpečí dualismu dělat? Logické řešení se nabízí v **pluralismu hodnot**, v uznání jejich různorodosti. Umět **zříct se dokonalosti** je důležité zejména při výchově dětí a u náboženských požadavků, které často tvoří podklad zhoubné ideologie. Na druhé straně svět potřebuje ideální cíle a předlohy, jinak by mu hrozila lhostejnost, rezignace, lenost a nedostatečná oddanost velkým ideálům. Je tedy potřebné, aby se každému z nás podařilo ve svém jednání a prožívání nalézt tu správnou míru, což v reálu souvisí s vyrovnaností a stabilitou osobnosti.

Amoz Oz, který vyrůstal v Jeruzalémě, doporučuje četbu Shakespeara, protože každý projev extremismu, každá podoba fanatismu u něj končí tragicky či komicky. Fanatik se na konci nedočká zadostiučinění: buď je zabit nebo zesměšněn (Oz, 2006). Právě smysl pro humor a schopnost zasmát se sám sobě je výrazem smyslu pro relativitu, schopnosti vidět se očima druhých a umění nebrat se příliš vážně. Pro vnímání a respektování odlišností mezi lidmi může rovněž být prospěšné čtení novin s odlišnými názory, než čtenář zastává.

O vysvětlení vztahu mezi náboženstvím a násilím se v průběhu posledních sto let snaží tři hlavní představy:

1. Podle Freudovy teorie je náboženství produktem oidipovského komplexu. V pravěké historii příslušníci primitivního kmene často žárlili na postavení svého náčelníka, a tak ho zabili. Následně je pronásledoval pocit viny a „duch oběti“ se jim stal Božím hlasem.
2. Francouzský filozof René Girard zase tvrdí, že náboženství vzniklo jako pokus nasměrovat násilí mimo vnitřní kruh lidského společenství v dobách, kdy nejvyšším zákonem byla krevní msta. Ta diktovala povinnost pomstít smrt příbuzného zabitím vraha, případně jeho příbuzného. Násilí plodilo násilí a výsledkem bylo krvavé kontinuum úkladných vražd. Ukončit jej mělo odvrácení pozornosti jiným směrem, aby se spravedlivé zanícení dočkalo naplnění a řád byl obnoven. Jinými slovy – podle Girarda – je primárním náboženským aktem lidská oběť, lidský obětní beránek.
3. Postmodernisté jdou ještě dál a tvrdí, že kvůli své vlastní identitě vyžadujeme existenci „někoho jiného“. Abychom my byli „my“, musí být i nějací „oni“ – lidé, kteří nejsou jako my. Tak se celé lidstvo rozdělí na naše příbuzné a přátele (nás) a cizince (ty druhé). Do lidí, kteří nejsou jako my, pak promítáme své obavy. Zdá se nám, že nás ohrožují, že jsou nebezpeční. Démonizujeme si je. Jinými slovy – už samotný fakt vlastní sebeidentifikace plodí násilí (Sacks, 2005, str. 9-10).

Z pohledu psychologie se jedná o projekci vlastního stínu na druhé, což jedinci umožňuje v racionální rovině zbavit se svých temných, nepřijatých stránek osobnosti. V emoční rovině však stín přetrvává neintegrován a často latentně, nevědomě působí na současný život člověka, kdy se navenek manifestuje ve špatně čitelných, zhoubných podobách. Integraci stinných stránek osobnosti může napomocť proces psychoterapie.

Vztah mezi náboženstvím a násilím je narysován již na samotném počátku biblického příběhu lidstva. První dvě děti, Kain a Hevel (Ábel), se rozhodly přinést Bohu oběť. Hevelovu oběť Bůh přijal, Kainovu odmítl. Hned první náboženský akt v historii lidstva vedl k bratrovraždě. Boží odmítnutí Kainovy oběti vysvětluje text Tóry tím, že se Kain „rozzlobil a urazil se“. Hevel se sklonil před svým Stvořitelem, Kain toužil po moci. Jeho motivací tedy nebyla upřímná snaha obdarovaného potěšit. Ve skutečnosti myslel Kain na sebe, pokoušel se druhého ovládnout tím, že ho chtěl uvést do postavení dlužníka. Nebyl tedy žádným altruistou, ale mocichtivým egoistou podle vzorce „dávám, tedy vládnu“ (Sacks, 2005).

Přesně tak vnímá oběti pohanský svět. Oběť představuje způsob, jak uplatit božstva, pokusem zmanipulovat je k vyplnění vlastních přání, ať si přejeme déšť nebo vítězství v bitvě. Je to ale zároveň přesný opak toho, co si Tóra představuje pod pojmem opravdové zbožnosti. Ta se totiž nezbytně pojí s pokorou před Boží tváří, s úctou ke všemu stvořenému a s respektem k lidskému životu, který je Božím obrazem. V biblickém příběhu Kaina a Hevela se objevuje násilí jako pokus vnutit jinému svou vlastní vůli (Sacks, 2005). S vinou, která s násilím souvisí, se můžeme vyrovnat dvěma způsoby: Buď jako Nietzsche Boha popřeme, nebo si jako Kain namluvíme, že právě Boží vůli naplňujeme, což je typický kognitivní omyl vražedných teroristů. Oba způsoby mohou ve svých důsledcích končit tragédií. Správnou, pro lidstvo nadějnou cestu nabízí biblická alternativa, která vnímá **každý lidský život jako svatý**. To by mělo platit bez výjimek!

A tak náboženství, které v dějinách lidstva vedlo k nejstrašnějším válkám a zločinům, může paradoxně převzít iniciativu v protiteroristické iniciativě. Není pouze nositelem tendence k extrému, ale také znamením naděje, úcty k lidskému životu a předpokladem lásky. Podle Freuda je přikázání „*miluj bližního svého jako sebe samého*“ nejsilnější obranou proti lidské agresi (Freud, 1998, str.139).

10.3 Psychologie v procesu odpuštění

Základ slova „odpuštění“ tvoří sloveso „pustiti“. Tím se rozumí „přestat držet, uvolnit něco, vzdát se něčeho, co bylo v držení, umožnit odchod někomu či něčemu, přestat se o něco zajímat, pustit něco zadržovaného“. Předpona „od-“ ještě zdůrazňuje, že jde o to skutečně a dokonale se od něčeho odloučit. V současných psychologických studiích existuje několik pojetí odpuštění:

1. odpuštění jako interpersonální jev;
2. odpuštění jako intrapersonální jev;
3. odpuštění jako akt, kdy odpouštím sám sobě;
4. odpuštění jako činnost, kdy odpouštím instituci (kolektivu, straně, vládě atp.);
5. hledání odpuštění a poskytování odpuštění;
6. hledání odpuštění u Boha a odpuštění Bohu (Křivohlavý, 2004, str. 108-9).

Odpuštění není o vinících, kteří postiženému či postižené něco udělali, ale právě o těch, kterým bylo ukřivděno. Odpustit neznamena zapomenout ani setřít odpovědnost za spáchaný čin. „Psychologické studium odpuštění je zaměřeno na situace, kdy se v důsledku sociálně krizové události vytvořil zážitek ublížení (grievance process) a z něho se stal 'zvyk' neustále si připomínat, co se stalo, a prožívat děsivé emocionální zážitky.“ (Křivohlavý, 2004, str. 110).

Mezi podstatné znaky odpuštění patří v první řadě vědomá snaha snížit hodnotu negativních myšlenek, citů, motivace a jednání k tomu člověku, který je viděn (chápán) jako útočník, a snížit negativní hodnocení toho, co je chápáno jako urážka, křivda, zločin, při současné snaze nezapomenout na to, co se stalo. Při odpouštění dochází ke snaze porozumět tomu, kdo křivdu spáchal, proč ji spáchal, i toho, co se vlastně stalo. Nemusí vždy nutně dojít ke smíření poškozené osoby s útočníkem. Jde hlavně o dosažení většího pokoje mysli, fyzického i psychického uklidnění toho, komu bylo ublíženo. Pozornost se tedy zaměřuje především na intrapersonální dění v člověku, který byl zasažen interpersonální krizí.

Odpouštění představuje dynamický proces probíhající v čase, někdy kratším, někdy trvajícím i desetiletí a déle. Během procesu odpouštění poškozený jedinec nejprve (1) soustředí pozornost na to, co se stalo; (2) vzniká a sílí empatický vztah k viníkovi; (3) uzavírá závazek vzdát se snahy po odplatě a pomstě; (4) činí rozhodnutí darovat viníkovi odpuštění; (5) vydrží ve svém rozhodnutí viníkovi odpustit (Křivohlavý, 2004, str. 122). Jako bariéra působí přetrvávající pocit zranitelnosti v případě, že viník nebyl potrestán a také zastírání a popírání vážnosti činu ze strany poškozeného. Komentáře typu: „To nic“, „To se stává“, „Stávají se i

horší věci“ ztrácejí charakter odpuštění a stávají se sdělením zastírajícím negativní charakter a závažnost činu.

Zážitek křivdy sebou zcela přirozeně přináší snahu odplatit stejnou nebo ještě vyšší měrou. Systém odplaty „oko za oko, zub za zub“ podporuje mylnou představu, že ten, kdo neodplatí zlo zlem, je viděn jako slabý. V reálu je to naopak – slaboch je ten, kdo neodpustí, k tomu je totiž zapotřebí osobnostní zralost. Lidé s příliš vyhraněným pojetím spravedlnosti, kteří vyžadují spravedlnost za každou cenu, mají potíže s odpouštěním a to zejména v situacích, kdy se pachatel činu dopustil záměrně, neprojevuje sebemenší známky lítosti a svou vinu popírá. Obtížné je odpouštění i v situacích, kdy pachatel oběť dále obviňuje a vyhrožuje jí. Lidé, kterým bylo ublíženo, mohou požívat ve společnosti určitého statusu hrdiny. Někdy proto bývá těžké opustit roli oběti, protože může přinášet postiženému člověku dosud nezažívaná privilegia. Tento zastávaný postoj samozřejmě procesu odpouštění brání.

Lidé často mají jiná kritéria hodnocení pro sebe a své blízké a pro ty druhé, kdy dochází k tomu, že uvažují sami o sobě jinak, v jiných kategoriích, než uvažují o druhých lidech, kteří se dostali do obdobných či relativně stejných situací. Když druhý člověk udělá chybu, jsme v pokušení hodnotit podle toho jeho čin i celou jeho osobnost. Pokud se totéž stane nám, chápeme to jako dílčí projev své činnosti, jako důsledek nepříznivého vlivu situace a ne jako projev naší vlastní osobnosti. Naučený a tolik lákavý sklon podléhat **základní atribuční chybě** ztěžuje empatické vcítění do druhých jedinců a brání procesu odpouštění.

V psychologii lze prostřednictvím diagnostických metod zjišťovat ochotu odpustit určitému člověku ve zcela určité situaci, ochotu odpustit zcela konkrétnímu člověku a obecnou (dispoziční) ochotu odpustit. Ukazuje se, že lidé dávající hodnotu odpouštění na poměrně vyšší příčku hodnotového žebříčku, se vyznačují nižšími hodnotami charakteristiky tzv. machiavelismu, tj. tendence až bezohledně využívat druhých lidí pro své vlastní účely. Lidé důvěryhodní mají větší odvahu druhým lidem důvěřovat a nebojí se tak moc rizika spojeného s odpouštěním. Obecná dispozice potlačit hněv a nenávisť k lidem, kteří nám něco zlého udělali, charakterizuje lidi, jimž záleží na tom, aby měli dobré, harmonické vztahy s druhými. Lidé schopni dobře se vcítit do situace druhé osoby, jsou též schopni v krizových interpersonálních situacích, v nichž jsou oběťmi křivdy, viníkovi odpustit (Křivohlavý, 2004).

Empatie a schopnost hlubšího porozumění druhému úzce souvisí se schopností daného jednotlivce porozumět sobě samému. Schopnost zaujmout empatický postoj umožňuje člověku, na němž byla spáchána křivda, vžít se do

situace viníka, do jeho emocionálního stavu, do jeho myšlení, uvažování, chtění. Umožňuje lépe mu porozumět jako člověku, který se třeba nachází v podobných těžkostech jako ten, kterému bylo ukřivděno. Škála empatie může pomoci uvědomění, jak empaticky, resp. neempaticky lze reagovat na slova a činy druhého člověka. Reakce lze rozčlenit do čtyřbodové stupnice, kdy na úrovni nulové empatie chybí individuální pochopení druhého, na prvním stupni dává člověk najevo částečné pochopení, empatie na stupni dva zahrnuje kvantitu i kvalitu v porozumění a konečně empatie třetího, nejvyššího stupně obsahuje hlubokou reflexi verbálního i neverbálního projevu posuzovaného jedince (Vybíral, 2000, str. 189).

Kromě empatie pozitivně korelují s odpouštěním i **pokora** a **skromnost**. Tyto osobnostní charakteristiky jsou v psychologii definovány jako dispozice „vidět sebe sama jako v podstatě stejně hodnotnou jako druhé lidi“ – i když mohou být mezi danou dvojicí lidí rozdíly ve věku, inteligenci, kultuře, zralosti osobnosti atp. Být pokorný neznamena mít o sobě nízké mínění. Znamená to „mít o sobě tak vysoké mínění, jaké mám o druhých lidech“ (Křivohlavý, 2004, str. 148). Tento rys osobnosti je charakterizován poměrně vysokou hodnotou sebedůvěry, dobrou (realistickou) mírou chápání vlastních nedostatků, nízkou hodnotou namyšlenosti.

Postoj z psychologického hlediska vyjadřuje způsob, jak se člověk staví k tomu, co se v krizové situaci stalo. Změna osobního zaměření na odpuštění místo na odplatu patří podle některých autorů mezi nejradikálnější změny v životě. Relativně nejniternějších a nejtrvalejších změn postoje je dosahováno tam, kde vládne atmosféra svobody, kde řešení konfliktu formou odpuštění je druhými lidmi jen letmo naznačeno jako jedna z alternativ řešení těžké krizové situace. Model změny postoje k řešení mezilidské krize důvěry navrhli Lofland a Stark, v jejich pojetí obsahuje celkem sedm fází:

1. **Deprivace.** Může se jednat o zážitek nesmyslnosti či špatné kvality života, prožívání napětí v mezilidských vztazích, nepřátelství, pocit viny. Výsledkem tohoto tíživého stavu je touha ke změně. Deprivace zde funguje jako motivační faktor vedoucí ke změně postoje v celé jeho šíři – myšlenkové, emocionální a činnosti.

2. **Setkání s námětem.** Nová myšlenka, návrh, plán na řešení může místo strategie odplaty, msty a pomsty nabídnout řešení krize jinou formou. Zároveň může vytvořit možnost snížení napětí a lepšího uspokojení toho, co si daná osoba intenzivně přeje.

3. **Hledání možností realizace nového postoje.** Daná osoba se snaží blíže se seznámit s novou, alternativní možností řešení své těžké situace, pomalu se vžívá do situace, jako by se již pro novou možnost řešení rozhodla. Snaží se představit si, jak by jí asi bylo, kdyby toto alternativní řešení krize formou odpuštění sama zvolila, ale rozhodnutí k tomu ještě neučinila.

4. **Vhodný moment životního příběhu.** K tomu, aby došlo ke změně postoje, je potřeba, aby se daná osoba již nacházela v příznivé psychické situaci. Poměrně vhodnou dobou je bod zvratu v životě dané osoby, tj. chvíle, kdy jedna životní fáze končí a druhá začíná.

5. **Setkání s člověkem,** který rozhodný krok (akt odpuštění) již sám udělal, a „svedení“ jeho příkladem. Tímto vzorem může být někdo z přátel a lidí dané osobě známých, i člověk, s nímž se daná osoba neseťká, ale o němž se jen dozví, že někomu něco odpustil a jak to poté dopadlo.

6. **Změna přátel.** Rozhodnutím dané osoby řešit krizi důvěry jinak, než to dělali její dosavadní přátelé, kteří jí třeba radili k neústupnosti v otázkách odplaty a pomsty a v tomto postoji ji posilovali, dochází i ke změně souboru přátel.

7. **Začlenění do nové sociální skupiny.** Změna postoje k řešení životní krize přátelstvím znamená i přiřazení se, stýkání, hovoření a ztotožnění se se skupinou lidí, kteří zaujímají obdobný postoj (Lofland, Stark, 1965 in Křivohlavý, 2004, str. 132-135).

ČÁST III.

KAZUISTIKY TERORISTŮ

11 Ilič Ramírez Sánchez zvaný Carlos alias Šakal

Bipolární rozdělení světa během studené války umožňovalo dlouhodobou beztrestnost představitelů obou zneprátených stran, kdy docházelo ke skryté nebo navenek přímo projevované podpoře a sponzoringu teroristů. Jedním z nich byl Carlos. V následující kazuistice se snažím přiblížit životní příběh tohoto muže a pokud možno zmínit podstatné okamžiky a vlivy působící při utváření jeho osobnosti. Popisují průběh jeho dětství a dospívání, vzájemné vztahy mezi rodiči a jeho sourozenci, vliv primárních socializačních činitelů na formování jeho osobnosti a životní filozofie a postupný proces stávání se teroristou. Nejde přitom jen o to, jaké skutečnosti ho v životě potkaly, ale také o to, jakým způsobem je subjektivně zpracoval, jaký význam jim přiřkl a proč je právě takto interpretoval. Zajímavé jsou jeho vnitřní konflikty a pokusy o jejich kompenzaci prostřednictvím obranných mechanismů ega – zejména popřením a racionalizací. Výrazně se projevuje jeho silná touha po úspěchu a slávě, kterou mu pomohly dosáhnout právě jeho teroristické aktivity.

Ilič se narodil 12. října 1949 v Caracasu matce Elbě Marii, zbožné katoličce a otci Josému Ramírezovi, zběhlému knězi, ze kterého se během jeho vysokoškolských studií stal zapřísáhlý marxista-leninista. Vladimír Ilič Uljanov Lenin byl podle něj „největším mužem celého lidstva“, a proto i přes odpor své ženy prosadil křestní jméno prvorozeného syna jako výraz úcty k otci bolševické revoluce. Naděje, že ze svých potomků vychová „hrdinné komunisty“ se rozšířila i na Iličovy bratry – v roce 1951 se narodil Lenin a v roce 1958 Vladimír. Po svém zatčení se Carlos ke jménům, která jeho otec vybral, vyjádřil: „Byla to od otce velká hloupost, dát svým dětem tak podivná jména. To na dítěti zanechá stopy. V mém případě to bylo naštěstí bez problémů, na rozdíl od mých bratrů. Ne že by se za svoje jména styděli, ale později s nimi měli problémy.“ (Follain, 2000, str. 17, 23).

Otec dohlížel na to, aby dětství jeho synů náležitě ovlivnily legendy jihoamerické revoluce⁵⁶ a vytrvale je krmil komunistickou ideologií. Ilič ho popisuje jako „muže s tak silným přesvědčením, že u něj přecházelo skoro v náboženství“ (Follain, 2000, str. 23). Elba Maria se dogmatickému manželovi dokázala vnitřně

56. Mezi nejuctívanější z jihoamerických bojovníků za nezávislost patří Simón José Antonio Bolívar y Ponte, 1783-1830, venezuelský politik a generál. Od roku 1810 bojoval se střídatými úspěchy proti španělské nadvládě, po vítězství v roce 1818 byl následujícího roku zvolen prezidentem (Follain, 2000).

vzepřít, své syny tajně pokřtila a navštěvovala s nimi mše v době jeho nepřítomnosti. Později své matce Carlos vyjadřuje obdiv za to, že se despotickému manželovi odmítla podrobit i za to, jak se s kariérou svého nejstaršího syna vyrovnala. Neklidné manželství rodičů neznepříjemňovala pouze neslučitelná rozdílnost přesvědčení obou partnerů, ale i otcovy časté mimomanželské románky.

Kvůli rostoucímu napětí doma i v ulicích odjíždí Elba s třemi syny koncem roku 1958 na dlouhou cestu, během které postupně navštěvují Jamajku, Mexiko, Kolumbii... a vracejí se zpět do Caracasu v roce 1961. Iljič se těžce vyrovnává s tím, že neustále musí měnit domov, školu a spolužáky, i když mu to do značné míry ulehčuje jeho schopnost učit se novým jazykům, kterou zdědil po otci. Chlapcův poněkud obtloustlý vzhled „inspiroval“ jeho spolužáky k posměšné přezdívce. Pokřikovaly po něm „El Gordo“ – tlouštík, což ho údajně dohánělo k slzám a ke zlosti. Ani soukromý komunistický učitel, kterého si jeho otec díky úspěšné právnické a obchodní kariéře mohl dovolit najmout, nic nevyřešil. Spíše malého Iljiče pomohl udržovat v izolaci od ostatních dětí, o kterou on sám nestál.

Manželství jeho rodičů nakonec skončilo v roce 1961 rozvodem, dvojice se však rozhodla žít i nadále ve společné domácnosti, a to až do roku 1966. Neshody mezi matkou a otcem na Iljiče působily bolestně: „Otec si domů vodil přítelkyně. Matka se kvůli tomu trápila. Žili jsme společně, ale bylo to nesnesitelné ... byl jsem rád, když se rozešli. Mí bratři to nesli hůře.“ Ve své soudní výpovědi nebyl Carlos schopen označit přesné datum rozvodu, což ostře kontrastovalo se zbytkem jeho výpovědi. Ohledně dat byl vždy až překvapivě přesný, jeho paměť při vzpomínce na rozchod rodičů však selhává, což velmi pravděpodobně způsobila snaha vyhnout se nepříjemným, bolestným zážitkům z dětství (Follain, 2000, str. 25).

Ideologické aktivity vedou Iljičova otce k angažování se v prosovětské komunistické straně, která během perzekuce vládnoucích režimů působila až do začátku čtyřicátých let v ilegalitě. Podle Follaina se José Ramírez členem strany nikdy nestal, což by svědčilo o jeho potřebě uchovat si svou nezávislost. Každopádně jeho revolucionářská povaha inspiruje čtrnáctiletého Iljiče ke vstupu do *Venezuelské komunistické mládeže*: „Tak jsem se dostal do revolučního hnutí.“ Během protivládních protestních pochodů se naučil, jak vyrábět Molotovův koktejl a jak zapalovat auta (Follain, 2000, str. 25).

Po definitivním rozpadu manželství posílá José Ramírez v roce 1966 celou rodinu do uvolněného a liberálně laděného Londýna. Iljič zde poprvé zažívá období relativní volnosti, probouzí se jeho zájem o opačné pohlaví, často

doprovází společensky laděnou matku na recepci, jež pořádají latinskoamerická velvyslanectví pro místní komunitu přistěhovalců. O rok později projevuje otec zájem, aby jeho starší synové Iljič a Lenin studovali na pařížské Sorbonně; kvůli nepokojům a vzbouření studentů a pracujících v květnu 1968 však od svého plánu upouští a místo Paříže své syny posílá na studium do Moskvy. Oba bratři nastupují v září 1968 na Univerzitu Patrice Lumumby, kde studují příslušníci vládnoucí třídy států třetího světa. Iljič na sebe upozorňuje nejen díky svému jménu, ale i divokými večírky, které na koleji pořádá. Dostatek peněz od rodičů mu umožňuje nakupovat whisky a šampaňské ze speciálních obchodů, kde bylo v té době možné platit jen tvrdou měnou.

V Moskvě si rovněž užívá milostných avantýr s „lehkými“ ženami, výjimkou se stává milostný vztah s Kubánkou Soniou: „Miluji dívky, ale rád nad nimi mám ´navrch´. Se Soniou jsem ´navrch´ neměl. Byli jsme jedna bytost.“ Milenka záhy otěhotní a musí se nuceně vrátit do Havany, kde porodí dceru. Iljič ji v dopisech prosí, aby mu alespoň sdělila dceřino jméno, odpověď však nikdy nepřišla. Iljičovy bouřlivé projevy mládí ukončuje v roce 1970 vyloučení Iljiče i Lenina ze studií, kdy oficiálním důvodem se stává Iljičova účast na demonstraci arabských studentů (Follain, 2000, str. 34).

V této době se začíná přátelit s Palestinci. Jejich hnutí vzbuzuje v revolučních kruzích ohlas po arabské porážce v šestidenní válce v červnu 1967, kdy izraelské jednotky obsazují Sinajský poloostrov, Golanské výšiny, východní Jeruzalém a Západní břeh Jordánu.⁵⁷ Hořkost z porážky vede mimo jiné ke vzniku *Lidové fronty za osvobození Palestiny* (PFLP), jehož vůdce Habbáš (Wádí Haddád) přichází s myšlenkou uchýlit se k terorismu: „Zabít Žida mimo bitevní pole má větší účinek než zabít jich sto ve válce.“ První palestinský únos letadla probíhající v červenci 1968 slaví úspěch – výměnou za rukojmí dochází k propuštění šestnácti Palestinců uvězněných v Izraeli (Follain, 2000, str. 47).

Iljičovi učarovala tato ideologie, spatřoval v ní odrazový můstek pro světovou revoluci. V červenci 1970, ve svých dvaceti letech, letí jako průzkumník mladých radikálů do Bejrútu, aby dal průchod svému revolučnímu úsilí. Na Blízkém východě se ocitá uprostřed dění, 1. září je spáchán nezdařený atentát na syrského krále Husajna, 10. září členové PFLP unáší čtyři letadla a tři z nich u Annánu na *Dawson Field* vyhodí do povětří. 17. září jsou v odvetném útoku bombardovány palestinské tábory. V jednom z nich, v Jordánsku, mladý Iljič prochází výcvikem a

57. Po vzniku státu Izrael v roce 1948 opustilo Svatou zem téměř 800 000 palestinských uprchlíků (Follain, 2000, str. 40).

zažívá své první válečné zkušenosti a zranění přímo ve frontové linii: „Byl to naprostý masakr. Tisíce mrtvých. Bojoval jsem do roku 1971.“ Po porážce od jordánské armády se z něj stává nesmiřitelný bojovník za palestinskou věc. Svými spolubojovníky je popisován jako „naprosto chladnokrevný“, jenž „uměl bez mrknutí oka zabít“ (Follain, 2000, str. 50). Celá událost na něj musela silně zapůsobit, psalo se o ní více než měsíc na předních stránkách světových novin. Kromě bojové reality prožívá i milostné románky s místními ženami, s „beduínskými“ dívkami, o jejichž „speciálním zvláštním“ šarmu se později nezapomíná zmínit (Zeman, 2002).

Do Londýna se vrací už jako „Carlos“, člen PFLP s úkolem zřídit konspirační byty a sestavit seznam lidí, které by se vyplatilo unést nebo zavraždit. Matka ani bratři o jeho aktivitách netuší. Mezitím co probíhají další únosy letadel včetně teroristické akce v Mnichově, při které je zabito devět izraelských sportovců a pět členů *Černého září*,⁵⁸ Carlos frustrovaně čeká na další příležitost projevit své „srdce bojovníka“. Započatý revoluční boj přijímá za svůj a bere ho zcela vážně. Později píše: „Vrátil jsem se do Londýna, abych odtamtud pokračoval ve **své** (zvýr. aut.) válce. Podle mých zkušeností z arabské země to už pro mě nebyla válka cizince, který věří na principy světové revoluce. Bylo to ve mně. Stalo se to osudovou záležitostí.“ (Zeman, 2002, str. 96).

Naděje pro Carlose svítá v Paříži, centru evropské činnosti PFLP, kde dochází v červnu 1973 k bombovému útoku na jejího šéfa Muhameda Boudia, jenž se ve francouzské metropoli maskoval jako obchodní zástupce divadla. Patřil na seznam izraelské jednotky *Boží hněv*, která měla za úkol pomstít Mnichovskou tragédii. Na uvolněné místo však za něj není dosazen Carlos, jak tajně doufal, ale Michel Moucharbal, elegantní Libanonec, jenž vystudoval školu výtvarných umění v Bejrútu a nebyl ani členem *Lidové fronty*. Carlos se stává „pouhým“ zástupcem, což tříadvacetiletý venezuelský nadšenec prožívá jako zklamání. Chuť a odhodlání do práce si tím ale nenechá vzít.

Boudiovu smrt je třeba pomstít útoky na sionistické cíle. Carlos si vybírá ze seznamu potenciálních židovských obětí prezidenta společnosti *Marks and Spencer* J. E. Sierra, na kterého v jeho domě vystřelí jednou ranou a poté, co se mu pistole zasekne, utíká. Vážně zraněný muž k vrahově překvapení útok přežil a

58. Černým zářím byla původně označena ozbrojená srážka mezi palestinskými teroristy a beduínskou armádou krále Husajna, který se rozhodl zasáhnout po únosu jednoho z letadel vyhozeného do vzduchu na jordánském letišti. Lidová fronta podle krále zašla příliš daleko: „Nejenže si na mém území zřídila pirátské letiště, ale také vyrábí úřední razítka, vydává víza, řídí dopravu na hlavních silnicích, zadržuje rukojmí a zahajuje jednání s cizími mocnostmi.“ Ti, co přežili, včetně Jásira Arafata, byli donuceni přesunout se do Libanonu (Follain, 2000, str. 49).

odjíždí ze „zdravotních důvodů“ pryč ze země; nedává tak Carlosovi možnost své „dílo“ dokončit. Střelec si později svůj nezdařený skutek přikrašluje a uvádí nesprávné informace: „Vystřelil jsem třikrát.“ Touto akcí začínají jeho teroristické aktivity. O měsíc později volí jako terč izraelskou banku, do které háže bombu. Exploduje však pouze rozbuška. Carlos později při svém výslechu celou záležitost opět účelově upravuje: „Operace se dočkala obrovské publicity v médiích, i když při ní nikdo nezemřel.“ (Follain, 2000, str. 65). Z jeho výpovědí lze vyčíst silné přání po úspěchu, po velkém činu a následné slávě.

Carlos se po těchto nesmělých začátcích podílí na přípravě teroristického útoku členů japonské *Rudé Armády* na francouzskou ambasádu v Haagu, při níž dochází k zajištění velvyslance a dalších deseti lidí. Za propuštění rukojmích je požadováno výkupné, propuštění japonského teroristy z vězení a *Boeing*. Vyjednávání se protahuje a Carlos, ve snaze pomoci svým kolegům, odjíždí do pařížského obchodního střediska *Drugstore Saint-Germain*, kde z restaurace z prvního patra háže granát dolů mezi dav lidí, korzujících kolem butiků. Výbuch zabil dvě osoby a více než třicet jich zranil. Carlos je přesvědčen, že japonským kolegům pomohl svým činem; ten ve skutečnosti neměl na úspěšné vyjednávání teroristů žádný vliv (dostali vše, oč žádali). Francouzská policie si totiž tyto dvě akce nespojila dohromady. Projevuje se zde Carlosova netrpělivost a impulzivita v jednání a opět velká touha uspět a získat tak pozornost a uznání.

Carlos v té době pendluje mezi Londýnem a Paříží, v obou metropolích udržuje styk se svými přítelkyněmi a neváhá navazovat nové známosti. Současné i bývalé milenky vnímá jako důležitou součást své sítě napomahačů a běžně si v jejich bytech uschovává zbraně, o čemž mnohé netuší. Například Angela Otaola je později odsouzena k ročnímu nepodmíněnému trestu za nalezené skladiště Carlosových zbraní, které si u ní v jejím londýnském bytě ve sportovních taškách uložil (Follain, 2000, str. 101, 318).

V listopadu 1974 vystupuje Jásir Arafat v OSN, jeho projev předznamenává možné uvolnění ve vztazích Západu a PLO. S tím nesouhlasí radikální totalitní vůdcové arabských států, zejména Saddám Husajn, jenž se rozhodne využít služeb Wádího Haddáda. 13. ledna 1975 pak komando Búdija „vyhlašuje válku Izraeli“ a na pařížském letišti *Orly* se spolu se členy německých *Revolučních buněk* neúspěšně pokusí zasáhnout letadlo společnosti *El Al* za pomoci protitankové střely. Obě vypálené rakety minou cíl a Carlos, který má funkci řidiče, z tohoto fiaska obviňuje svého parťáka Weinricha. O šest dní později se i přes Carlosův nesouhlas útok na letadlo *El Al* opakuje, útočníci jsou však odhaleni, na letišti se strhne přestřelka, při které se dvěma teroristům při vzniklých zmatcích

podarí zajmout deset rukojmích včetně těhotné ženy, čtyřletého děvčátka a kněze. Po sedmnácti hodinách vyjednávání francouzská vláda kapituluje a poskytuje teroristům *Boeing 707*, který je bezpečně dopraví do Bagdádu. Carlosovi se podařilo z nebezpečné situace na letišti nepozorovaně vyklouznout.

V červnu téhož roku dochází v Bejrútu k zatčení Carlosova šéfa, Moucharbala, který vyzrazuje, že vede *Lidovou frontu* v Paříži. Francouzské policii při jednom z pozdějších výsledků přiznává, že poznává na předložené fotografii Carlose. Ten se v inkriminovaný den účastní společně se třemi venezuelskými studenty oslavy, když u dveří zazvoní neozbrojení policisté. Carlos je zdvořile zve dál, nabízí jim whisky a odpovídá na jejich dotazy. V momentě, kdy do bytu vstoupí jeho šéf Moucharbala, aby svého kolegu identifikoval, Carlos neváhá tasit zbraň a střílet. V okamžiku, kdy policie na Carlose neměla žádný důkaz, zastřelil svého šéfa, protože zradil, zabil dva policisty a jednoho těžce zranil. Po těchto vraždách Carlos prchá přes Brusel do Bejrútu, kde se mu podaří Haddáda přesvědčit o Moucharbalově zradě. Konečně se mu dostává vytouženého uznání a vedení *Lidové fronty* ho glorifikuje jako „nejskvělejšího agenta“ a svého „hlavního zahraničního pracovníka“ (Follain, 2000, str. 106).

Mýtus nepolapitelného Carlose se rodí právě po této akci, Francie i Británie po něm začínají pátrat po celém světě, noviny píší o selhání francouzské policie, nezapomínají se věnovat palestinské otázce a Carlos se konečně stává známým, což mu v *Lidové frontě* zaručuje kariérní postup. V rámci jedné z provedených domovních prohlídek, při které je objeveno skladiště Carlosových zbraní a v situaci, kdy si policie není jistá Carlosovou totožností, zahlédne reportér *Guardianu* v knihovně vydání thrilleru Fredericka Forsytha *Den pro Šakala*. Nová přezdívka pro hledaného vraha je na světě. Carlos se poté často k tomuto atentátníkovi přirovnával (Follain, 2000, str. 100, 138).

Jeho úspěch brzy přináší ovoce, oslavovaný Carlos je vybrán jako vůdce komanda, které má unést ministry všech vlád na konferenci Organizace zemí vyvážejících ropu (OPEC) ve Vídni. Má se jednat o rozhodující úder palestinského hnutí odporu. *Lidová fronta* chce přesvědčit arabské producenty ropy, z nichž většina je pro mír mezi Egyptem a Izraelem, aby se zastali svých arabských bratrů.⁵⁹

59. Na útoku proti zasedání OPEC se údajně dohodli Saddám Husajn s Wádím Haddádem. Kromě záměru zvýšit ceny ropy, bylo významným motivem i zavraždění šejka Ahmada Zakí Jamáního ze Saúdské Arábie a iránského ministra ropného průmyslu Džamšída Amouzegara. Husajn se jejich smrtí chtěl údajně zbavit politických konkurentů. Jamani byl jako hlavní architekt ropného embarga, které vedlo k ochromujícímu zvýšení cen pohonných hmot, pro Západ ztělesněním zla. Na jaře 1974 však zrušením embarga přivolal hněv palestinských extrémistů (Follain, 2000, str. 123).

Plán je jednoduchý: skupina teroristů se pod Carlosovým vedením dostane během zasedání do budovy, unese ministry a bude požadovat výkupné, které se použije na financování hnutí palestinského odporu. Dva ministři mají být popraveni – Jamani a Amouzegar. Carlos pro sestavení svého týmu oslovuje Wilfrieda Böse, spoluzakladatele německých *Revolučních buněk*, ten kontaktuje Hanse Joachima Kleina, bývalého soudního úředníka, k dispozici dostávají i zkušenou „revoluční bojovnici“, třiatvacetiletou Gabrielu Kröcher-Tiedemann, po které v té době pátrá Interpol za střelbu na policistu. Tým doplňují tři další rekruti – Palestinec a dva Libanonci známí pod krycími jmény Chalkid, Jussef a Josef (Follain, 2000, str. 109-111).

Šestadvacetiletý Carlos se chystá na akci, která mu přinese celosvětovou proslulost. Nechává si u této příležitosti, jako vyjádření pocty svému hrdinovi Che Guevarovi, narůst bradku a kotlety, dlouhé vlasy pokrývá černým baretem. Při akci, která se uskutečňuje 21. prosince 1975, jsou Gabrielou brutálně zastřeleni rakouský policista a irácký člen ochranky, Carlos zasazuje smrtelnou ránu dozadu do krku libyjskému ekonomovi jako exemplární trest za to, že si dovolil zmocnit se Carlosovy zbraně. Krátce poté Carlos se svou skupinou vchází do konferenční místnosti, kde je v té chvíli přítomno přibližně šedesát lidí, střílí do stropu a lámanou arabštinou se představuje jako velitel palestinské jednotky a oznamuje, že hlavními terči této operace jsou Saúdská Arábie a Írán. Zároveň slibuje, že pokud budou všichni spolupracovat, nikdo nezemře. Jako vyjednaváč je odsouhlasen pro obě strany přijatelný Rijál Al-Azzawi, irácký chargé d' affaires v Rakousku, který dobrovolně nabízí své služby. Přes vyjednaváče Carlos sebevědomě vzkazuje: „Řekněte jim, že jsem z Venezuely a že se jmenuji Carlos. Řekněte jim, že jsem ten proslulý Carlos. Oni mě znají.“ (Follain, 2000, str. 109).

Mezi požadavky vůči rakouské vládě patří odvysílání prohlášení, ve kterém se oznamuje, že arabský lid je ohrožen spiknutím, které má vyústit ve vítězství sionismu. Manifest požaduje, aby s Izraelem nebyla vedena žádná jednání, aby s ním nebyly uzavírány žádné dohody a aby nebyl respektován. Komuniké vylučuje kapitulaci a trvá na tom, aby na Izrael zaútočila egyptská armáda a spolu se Sýrií, Irákem a Palestinci severovýchodně od Izraele vytvořila společnou frontu. Zároveň žádá o znovuzahájení procesu arabského sjednocení a využívání ropných zdrojů „ku prospěchu arabského lidu a jiných národů třetího světa“. Prohlášení bylo vysíláno pouze na území Rakouska každé dvě hodiny špatně srozumitelnou francouzštinou, což později rozzuřilo šéfa *Lidové armády* (Follain, 2000, str. 120).

Během vyjednávání Carlos s rukojmími přátelsky konverzuje střídavě v arabštině, francouzštině a španělštině, chlubí se, že má k dispozici vycvičený oddíl o čtyřiceti lidech, se kterým je připraven k útokům po celém světě. Sebevědomě nechává nabitou *Berettu* na stole blízko diplomatů. Dává tím najevo svou neotřesitelnou moc a kontrolu nad rukojmími. Venezuelský ministr Hernandez Acosta Carlose žádá, aby si samopal vzal k sobě. „Chvilími jsme věřili, že naše životy ušetří, jindy to zase vypadalo, že nás čeká jistá smrt,“ vzpomíná později na prožívanou nejistotu (Follain, 2000, str. 121).

Šejk Jamani, kterému bezprostředně hrozí smrt, žádá dopisem rakouského kancléře Kreiského, aby splnil Carlosovy požadavky a zabránil tak zbytečnému krveprolití. Rakušané v obavách, že by se mohl opakovat mnichovský masakr, přistupují na Carlosovu hru a dávají mu vše, oč žádá. Carlos zároveň neváhá a využívá prostor k projevení svých sklonů k sociální exhibici a s radostí se předvádí – srdečně si podává ruku s rakouskými rukojmími, které zrovna před televizními kamerami propouští nebo je žertovně poplácává po ramenou, během cesty na letiště mává z autobusu lidem na ulici (Follain, 2000).

Ke společnému letu je na Carlosovu žádost přivezen z nemocnice i těžce raněný Klein, který mezitím podstoupil operaci. Podle svědků Carlos na palubě hýří vtipem, rozdává autogramy jako „filmová star“, nigerijskému představiteli píše věnování: „Na cestě z Vídně do Alžírsku, Carlos, 22. prosince 1975“. Jamanimu dokonce dává telefonní číslo své matky do Venezuely a žádá ho, aby jí zavolal a sdělil jí, že se jejímu synovi vede dobře. Ten později na rozhovor se „svým“ teroristou vzpomíná: „Miloval život, běhal za děvčaty a užíval si. Taky se rád dobře oblékal do luxusních šatů. Prostě jen tak vykládal a žertoval, ale já nemohl zapomenout, že mi slíbil, že mě chladnokrevně zabije.“ Amouzegar zase nabil dojmu, že Carlos touží po tom, aby byl milován a věří tomu, že bojuje za chudé (Follain, 2000, str. 127-8).

Po přistání v Alžíru Carlos vychází neozbrojen a objímá se s ministrem zahraničí Abdelem Azizem Bouteflikem, výsledkem jednání je souhlas s propuštěním nearabských rukojmích, dohromady asi třiceti delegátů včetně ministrů. Letadlo poté přistává v libyjském Tripolisu, kde dochází k uvolnění libyjského a alžírského ministra a dalších pěti delegátů. Druhá fáze Carlosova úkolu, jak ho naplánoval Haddád, spočívala v postupném navrácení ministrů jejich zemím. Libye však odmítla poskytnout letadlo pro dálkové lety, stejně jako Saúdská Arábie, která stále hrála o život svého ministra. Frustrovaný Carlos se proto rozhodl vrátit zpět do Alžíru, kde nebyl přivítán zdaleka tak srdečně jako poprvé. Carlos se nakonec rozhodne propustit i Jamaniho a Amouzegara, které

měl původně zavraždit. Výměnou za jejich životy se mu dostává tučné odměny. Celková výše výkupného nebyla nikdy oficiálně zveřejněna, ale spekulovalo se o závatné sumě 25 milionů amerických dolarů. Některé zdroje uvádí 20 milionů amerických dolarů (například Zeman, 2002).

Na konci představení Carlos připravuje velkolepou scénu, když cestou z letiště stahuje okénko černé limuzíny v místě, kde postává několik novinářů a upřeně se na ně asi jednu minutu dívá. Tuto příhodu později popisuje jeden z přítomných žurnalistů, pracující pro agenturu Reuters (Follain, 2000, str. 131, novinář Julian Nundy, deník Independent, 16.8.1994).

Vídeň pomohla vytvořit mýtus „Carlose zvaného Šakal“. Dopis matce, který Carlos předal venezuelskému rukojmí, pomohl definitivně potvrdit jeho identitu a honba za novým symbolem terorismu mohla začít. O jeho vydání žádalo Rakousko, Francie se kvůli zachování dobrých vztahů s bývalou kolonií držela zpátky. Tři týdny po akci letí Carlos s uzdraveným Kleinem do Libye, která tehdy sponzorovala arabské i nearabské teroristické organizace a poskytovala jim výcvik. Carlos je při výstupu z letadla opět slavnostně přivítán televizními kamerami. Plukovník Kaddáfí mu na důkaz svého přátelství poskytuje soukromé letadlo, které má Carlose dopravit na setkání *Lidové fronty*, jež se konalo 10. února 1976 v Adenu, jihojemenské metropoli.

Několikadenní rozbor akce vynesl jasný rozsudek: Carlos neuposlechl příkazů, když nezastřelil určené ministry a místo toho vyjednal jejich propuštění za výkupné, o které se sice rozdělil s Haddádem, ale politický smysl proběhnuté mise se minul účinkem. Carlos byl tímto hodnocením zklamán a vzájemná neshoda vedla ke Carlosově vystoupení z *Lidové fronty*, což se dařilo po jistou dobu utajit.

V červenci 1976, kdy došlo k únosu *Airbusu* společnosti *Air France* na ugandské letiště Entebbe, Carlos už nebyl přítomen. Celou operaci měl tehdy na starosti již zkušený Němec Böse, který na příkaz Haddáda oddělil cestující s izraelským pasem od ostatních.⁶⁰ Tyto zprávy Carlose rozzuřily, což lze interpretovat jako ojedinělou ukázkou jeho solidarity s židovskými civilisty nebo také jako jeho vyhranění se vůči bývalému šéfovi Haddádovi. Jeho nesouhlas s rasovou selekcí může zároveň budit dojem, že jeho ideologie nesouvisela striktně s palestinským terorismem, v jehož službách pracoval. Později v soudní

60. Sto šest židovských rukojmích bylo o několik dní později osvobozeno během izraelské operace Blesk, během níž Izraelci popuzením chováním ugandského prezidenta Idi Amina na letišti zničili sedm sovětských letounů MiG, které blokovaly cestu na rozjezdové dráze. Velitel izraelské jednotky podplukovník Jonathán Netanjahu (starší bratr dnes už bývalého izraelského předsedy vlády Benjamina) byl zastřelen ugandským vojákem do zad. Carlos údajně vyjádřil izraelskému útoku obdiv (Follain, 2000, str. 144).

síni na svou obhajobu uvedl: „Vedli jsme válku proti sionismu na celém světě. Bojovali jsme!“ (Follain, 2000, str. 144, 316). Jeho bratranec, učitel tance Luis Sánchez potvrdil jeho sklony k rasismu v rozhovoru pro *El País*, 23. srpna 1994: „Věřil ve svobodný palestinský stát a Židy pohrdal.“ (Follain, 2000, str. 305).

Po Vídni a Entebbe následoval pro Haddáda a *Lidovou frontu* další neúspěch v somálském Mogadišu, kde na unesené letadlo společnosti *Lufthansa* zaútočili příslušníci západoněmecké jednotky GSG-9. Carlosův bývalý učitel a zároveň konkurent umírá v březnu 1978 na klinice ve východním Berlíně ve věku devětačtyřiceti let. Oficiální příčina smrti zní leukémie, v zákulisí se však spekuluje o jeho otrávení, možná Iráčany. Carlosovi již nic nebrání v založení vlastní teroristické organizace. Jeho představa je dát dohromady profesionální ozbrojené síly schopné na zakázku provádět bombové útoky, atentáty i únosy kdekoli na světě. Násilné odvetné akce proti letadlovým únosům *Lidové fronty* zároveň Carlosovi ukazují potřebu vylepšit stávající taktiku. Proto se se svou soukromou armádou do únosu letadla a rukojmích nikdy nepustí a volí odlišnou strategii boje.

Ke skupině mužů a žen, kteří Carlosovi po Haddádově smrti přisahají věrnost, patří syrští, libanonští, západoněmečtí i švýcarští radikálové. Dosud věrný Klein odmítl násilí a terorismus a zběhnul na stranu „nepřítele“, což znamenalo pro Carlose skutečnou ránu. Klein, který intenzivně strávil v Carlosově společnosti déle než půl roku, popisuje v rozhovoru jeho komplexy projevující se samolibostí, silným zaujetím svým vzhledem a obsesivními prvky v jeho chování: „Carlos se velmi zabýval tím, jak vypadá. Když zapadnul do koupelny, byl tam vždycky nejméně hodinu a půl. Po koupeli se celý od hlavy až po paty napudroval jako nemluvně. Lil na sebe doslova litry parfému... S tím, jak se jeho tvář stávala známější a známější, kdosi mu navrhl plastickou operaci ve Švýcarsku. On se ale staral pouze o svoje dost velká prsa, měl je skoro jako čtrnáctiletá dívka, a zajímalo ho jedině, zda by se nedala operací zmenšit. Při koupání měl na sobě vždycky tílko.“⁶¹

Za nejdůležitější spojence lze v jeho soukromém komandu označit Johanese Weinricha, který Carlosovi pomáhal při prvním raketovém útoku na letadlo *El Al* na letišti *Orly* a jeho přítelkyni Magdalenu Kopp, vystudovanou fotografku, která poté, co nemohla v západním Berlíně najít práci, získala uplatnění v *Revolučních buňkách*, kde brzy získala reputaci jako odbornice na falšování. Tato křehce vyhlížející rusovláska Carlose doslova uchvátila. Později

61. Rozhovor s Hans-Joachimem Kleinem odvysílán v pořadu stanice Arte *Les années Carlos*. Klein: *Un cas allemand* 23. února 1995 (Follain, 2000, str. 142).

v rozhovoru pro *Stern* uvedla: „Byl to opravdový svůdce. Velmi okouzující. Věděl přesně, jak se má ženě dvořit.“ (Stern, 11.12.1997). V lednu 1979 se v Libanonu devětadvacetiletý Carlos s o něco mladší Magdalenou oženil (Follain, 2000).

Carlosovou základnou se stávají země východního bloku výměnou za slib, že na jejich území nedojde k teroristickému násilí. Carlos i jeho kumpáni často cestují na falešné diplomatické pasy (většinou irácké a jemenské, po roce 1980 většinou syrské), což lze pokládat za důkaz o podpoře vysokých kruhů, které se Carlos těšil. I kdyby u někoho z nich byly objeveny zbraně, výbušniny či munice, které často u sebe měli, hraniční stráž neměla právo je zatknout. Během letních měsíců roku 1979 se Carlos usazuje se svou ženou v honosné vile v Budapešti, která se po následujících pět let stává jeho hlavní základnou.

Ostatní východoevropské země tiše tolerují jeho aktivity – v Bělehradě má Carlos k dispozici vilu a jeho společníkům je dovoleno převážet zbraně z Východu na Západ, tehdejší Československo jim umožňuje využívat výcvikové tábory, Bulharsko slouží jako příležitostné místo k pobytu, kde se členové Carlosovy bandy mohou veřejně procházet po Sofii se zbraněmi. Nejvřelejšího přijetí se Carlosovi dostává od rumunského diktátora Ceausesca, který po něm žádá zavraždění pěti rumunských disidentů včetně rodinných příslušníků žijících v exilu. Knihu s výbušninou dostávají dva z nich, v jednom případě dochází k explozi a těžkému zranění. Mezi diktátorovy zakázky patří i teroristický útok na budovu *Rádía Svobodná Evropa* v Mnichově, kdy výbuch nastražené bomby zničil velkou část budovy, osm lidí bylo zraněno, ale během hodiny vysílání *Rádía* pokračovalo dál.

16. února 1982 propuká v Paříži incident mezi místními strážci zákona a Magdalenou Kopp, která společně se švýcarským členem skupiny, Brunem Bréguetem, dostala od Carlose pověření k provedení pumového útoku na pařížskou redakci časopisu *Al Watan al Arabi*. Ta publikovala rozhovor s Carlosem na jeho vlastní žádost, ale samolibému Venezuelanovi se vyznění jeho obsahu příliš nelíbilo, proto přichystal „bombovou pomstu“. Místo ní jsou však oba aktéři zatčeni za nelegální držení zbraní, pokus o vraždu policisty a čekají na soud (v té době je Kopp zpravodajci stále pokládána za přítelkyni Weinricha). Carlos se o jejich propuštění vehementně zasazuje. Nejprve píše dopis francouzskému ministru vnitra Gastonu Defferreovi, ve kterém sebejistým tónem vyhrožuje teroristickými útoky. Pod svůj podpis přikládá otisk palce, aby nebylo o autorovi textu pochyb. Během následujících pěti týdnů dochází na Carlosův pokyn k sérii odvetných akcí na francouzské cíle v Evropě i na Blízkém východě.

Vendeta začíná 15. března, kdy vybuchla bomba v sídle francouzského kulturního centra v Bejrútu, zraněno bylo pět lidí. Další nálož v transevropském rychlíku *Capitole* na trase z Paříže do Toulouse zabila pět lidí a dalších třicet zranila. (Útok na vlak pomohla provést baskická ETA výměnou za dodávku zbraní; ve vlaku měl cestovat i tehdejší starosta Paříže Jacques Chirac). Poté Carlos posílá další dopis francouzskému velvyslanectví v Haagu, ve kterém požaduje okamžité propuštění obou „soudruhů“. Není mu však vyhověno, proto ve svém agresivním nátlaku pokračuje. V bejrútském bytě je zavražděn zaměstnanec francouzského velvyslanectví Guy Cavallo společně se svou těhotnou manželkou. Šest dní nato je odpálena nálož před kanceláří vojenského atašé na francouzském velvyslanectví ve Vídni, umírá rakouský policista. Další ráno v Paříži exploduje v autě před tuniskou restaurací *Chez Bébert* dvacetikilová bomba. Na ulici v *Rue Marbeuf* zůstalo ležet deset vážně zraněných lidí, těhotná žena svým zraněním podlehla. Stejného dne, 22. dubna, začíná soudní proces s Kopp a Bréguetem. Jejich energický obhájce Vergèt v šokující obhajovací řeči kritizuje Francii za to, že nerespektuje tiché vzájemné dohody o neútočení s jistými revolučními hnutími. „Carlos pouze chce, aby tyto dohody byly respektovány. Tečka.“ (Follain, 2000, str. 194, 198; *Le Mond*, 24.4.1982).

Pravděpodobně díky sílícímu teroru nebyli k soudnímu přelíčení předvoláni policisté, na které Bréguet střílel, nebyla předložena zpráva z balistického zkoumání a veřejný žalobce navrhl velmi mírné tresty. Kopp nakonec dostala čtyři roky vězení, za dobré chování ji byl poslední rok odpuštěn, Bréguet původně odsouzen k pěti letům dostal propustku na svobodu pět měsíců po Kopp.

Necelý měsíc po útoku v *Rue Marbeuf* se Carlos opět ozývá. Francouzský konzulát v Bejrútu je zasažen raketovou střelou, nikdo naštěstí není zraněn. V květnu 1982 vybuchla v prostoru francouzského velvyslanectví v Bejrútu výbušnina ukrytá pod zaparkovaným autem. Zabito bylo jedenáct lidí, včetně pěti zaměstnanců velvyslanectví a dalších dvacet sedm bylo zraněno. Carlos se nezastavil před ničím. Dokonce plánoval, že oba vězně sám vysvobodí z jejich francouzského žaláře.

V tomto období se Carlos těšil štědré podpoře ze strany Sýrie. Na jejich velvyslanectví ve Východním Berlíně si Weinrich, jeho pravá ruka, vytvořil v jedné z kanceláří zbrojnici se samopaly, automatickými pistolemi, municí, odpalovacími zařízeními a granáty. Každý měsíc z ní chodil Weinrich čerpat a vždy se mu dostalo vřelého přijetí. 25. srpna 1985 odpálil pověřený kurýr nálož v Západním Berlíně v prostorách francouzského kulturního centra, jeden muž zemřel, dvaadvacet lidí bylo zraněno. Carlos píše výhružný dopis tentokrát

západoněmeckému ministru vnitra Friedrichu Zimmermannovi a intervenuje v něm i za Kröcher-Tiedemann, která je mezitím souzena v Kolíně nad Rýnem za dvě vraždy v budově OPEC. Svědkové však pod nátlakem odmítají vypovídat a vražedkyně odchází ze soudní síně volná.

Carlos se nenechává odradit a v soukromé válce za propuštění své manželky a švýcarského spolupracovníka pokračuje. 31. prosince 1983 exploduje bomba v rychlíku *TGV* na své cestě do Marseille. Dvě ženy umírají na místě, dvanáct lidí je zraněno, jeden z mužů svému zranění na nový rok podléhá. O dvacet minut později se ozývá další výbuch vlaku v Marseille, dva muži umírají, dalších třicet čtyři civilistů je zraněno. Bomby vybuchly ve chvíli, kdy se na televizních obrazovkách objevil prezident Mitterrand, aby pronesl tradiční novoroční projev k národu. O den později další bomba ničí francouzské kulturní centrum v libanonské Tripoli (Follain, 2000).

Kopp se po propuštění z vězení vrací zpět ke Carlosovi, Bréguet další krvavou spoluprací odmítá a od skupiny se odvrací. Štědrost sovětských satelitů vůči Carlosovi je po celou dobu vyvažována přísným dohledem tajných služeb a nemůže mít věčného trvání. Komunističtí představitelé se obávají, že kdyby se o místu Carlosova pobytu dozvěděl Západ, byli by veřejným míněním obviněni z podpory terorismu. K postupnému zákazu Carlosově skupině ke vstupu přistupují pod stupňovaným západním tlakem všechny východoevropské země. 13. září 1985 se jeho přítomnosti definitivně zbavuje Budapešť. Mezi nejstálejší spojence stále patří Sýrie, Carlos se proto usazuje se svou ženou v Damašku v luxusní čtvrti; k jejich sousedům patří i nejhledanější nacistický zločinec Alois Brunner, pravá ruka Adolfa Eichmanna, který byl mezitím ve Francii dvakrát odsouzen v nepřítomnosti k trestu smrti.

17. srpna 1986 přivádí Magdalena na svět dceru, pojmenovanou po svých babičkách Elba Rosa. Carlos se v Damašku věnuje své rodině, chození po barech a pití alkoholu, jeho touha po dobrodružství se pomalu vytrácí. Dokonce se v izraelských médiích spekuluje, že byl popraven libyjskými agenty. Ve skutečnosti zájem o Carlosovy služby slábne. Vyšetřování výbuchu bomby na palubě *Boeingu* společnosti *Pan Am* nad skotským Lockerbie v prosinci 1988 odhalilo, že v něm údajnou roli sehrála Sýrie. Prezident Asád ve snaze dát světu najevo, že nepodporuje teroristy, vyhostil několik teroristických skupin. Přítomnost Carlose toleruje výměnou za jeho nečinnost.

Karty se obracejí 2. srpna 1990 po přípravách na iráckou invazi do Kuvajtu, kdy podle zpravodajských služeb dostal za úkol od Saddáma Husajna koordinovat celou operaci v té době již nečinný Carlos. Válka v Perském zálivu, kterou

odsoudila mimo jiné i Sýrie, znovu oživila o Carlose zájem. Dochází k jeho vyhoštění z další země. V Libyi, která také čelí obvinění ze spáchání bombového útoku nad Lockerbie, dostává povolení ke vstupu pouze Weinrich, zatímco Carlos, jeho žena Magdalena a jeho matka Elba Sánchez zažívají na letišti ponížení a nucený návrat do Damašku. V jordánském Ammánu je Carlos po incidentu, při kterém údajně zabil jednoho Iráčana, nucen zemi také opustit. V této době se rozpadá jeho třináctileté manželství kvůli atraktivní Jordánce. Magdalena Kopp odjíždí s dcerou do Venezuely a usazuje se v Caracasu, kde jí pomáhá celá Carlosova rodina. Jeho matka se stěhuje do sousedního domu, otec se neúspěšně snaží pro snachu získat venezuelské občanství, bratr Lenin ji podporuje finančně.

Dvaadvacetiletý Carlos si mezitím podle muslimské tradice bere svou novou lásku, třiaadvacetiletou Lanu, studentku stomatologie palestinského původu. Smyčka kolem něj se pomalu stahuje. Nemá na vybranou jako dřív, jedinou zemi ochotnou jej přijmout se stává Súdán, kde také s Lanou, Weinrichem a Issawem, dalším ze svých věrných, odlétá na podzim 1993. Podpora Iráku ve válce v Perském zálivu uvrhla Súdán do mezinárodní izolace. V zemi vládne vojenská diktatura podporující muslimské fundamentalisty.

Podle představitele Světového programu pro výživu OSN Benedikta Fultanga, který v Chartúmu bydlel v bytě nad Carlosem, Venezuelan ožíval hlavně v noci, po boku své mladé manželky vedl velmi rušný společenský život. V doprovodu ozbrojené tělesné stráže střídá noční kluby, za láhev alkoholu nechává vysoké spropitné a hostí přítomné lidi, aniž by je znal. „Byl to velmi milý člověk, zábavný a ke každému příjemný,“ řekl o něm Fultang. Carlosovy city k Laně po čase chladnou, což řeší navázáním veřejného poměru s vdovou po generálovi a jinými milostnými románky (Follain, 2000, str. 263).

Místo Carlosova nového pobytu prozrazuje CIA syrská zpravodajská služba. Američané však mohou zatýkat zákonným způsobem pouze teroristy, kteří se dopustili zločinu proti občanům Spojených států. Proto se dostávají na řadu Francouzi, kteří celý rok se súdánskou vládou vedou tajná jednání o vydání teroristy. Po operaci kýly, kterou Carlos podstupuje v domnění, že bude moct s Lanou zplodit dítě, je unesen a dopraven na francouzské území. Ze všech Carlosových sponzorů a podporovatelů protestuje proti jeho zrádnému vydání pouze jeho bývalý učitel Habbáš z *Lidové fronty*. Celá jeho rodina stojí pevně na jeho straně. Otec na synovu podporu v rozhovoru pro *La Nacion* prohlašuje: „Můj syn je největší hrdina na světě. Je to velký muž, který všechno dělá z vnitřního

přesvědčení... Žiji jen pro své syny, pro své tři hochy, i když dva si snad mohou myslet, že žiji jen pro jednoho.“ (Follain, 2000, str. 285).

Carlos i za mřížemi chodí oblečen jako ze žurnálu, objednává si za otcovy peníze kubánské doutníky, ředitel věznice dokonce povoluje svému „nejslavnějšímu“ vězni hedvábné povlečení, protože mu obyčejná látka dráždí pokožku. Bezmezně trvá na dodržování svých práv, často studuje vězeňské předpisy: „Můj otec je právník. K zákonu chovám nejhlubší úctu. Chci, aby zákon byl v každém případě respektován,“ řekl při jednom uzavřeném soudním slyšení. Celou dobu se snaží věřit tomu, že jeho uvěznění je jen dočasné. Mezi dozorci se často chlubí tím, že měl spoustu krásných žen. Před vyšetřujícím soudcem mu nedělá problémy vyprávět o svém mládí a o počátcích své kariéry. Na otázky týkající se jednotlivých zločinů reaguje chladným mlčením nebo upozorňuje s vážným hlasem, že „jako důstojník velící jednotce revoluční organizace nemůže její akce komentovat.“ (Follain, 2000, str. 307, 308).

Jeho první manželka Magdalena Kopp se koncem roku 1995 stěhuje do Bavorska, aby své devítileté dceři poskytla německou výchovu a byla nablízku své stárnoucí matce. Zároveň dohlíží na to, aby Elba Rosa byla na rozdíl od svého otce vychována bez ideologického tlaku a bez soukromých učitelů. V rozhovoru pro *Stern* uvedla: „Carlos nebojoval za nikoho, pouze za sebe. Ráda bych, aby jeho mýtus zanikl... Nikdy mě doopravdy nemiloval.“ (Follain, 2000, str. 301).

Po Carlosově druhé ženě jakoby se slehla zem. Po svém zatčení ji nechává hledat, ovšem marně. Osmačtyřicetiletý Carlos se k soudnímu procesu dostavil 12. prosince 1997. Neváhá využít příležitost k předvádění se, sevřenou pěstí zdraví své sympatizanty v publiku, zároveň požaduje zrušení procesu. Spáchané zločiny byly podle něj oprávněné, protože k nim došlo ve válce.

Okolnosti Carlosova únosu byly klasifikovány jako státní tajemství. Evropský soud pro lidská práva odmítl vyhovět Carlosovým námitkám, že byl ze Súdánu protizákonně unesen, a tak ho mohl soudit francouzský soud. Když neuspěl se záměrem proces zastavit, snažil se ho alespoň zdržet. Byla mu připisována odpovědnost za více než 80 mrtvých, tisíce zraněných a mnohamilionové škody na majetku.

Carlos rezolutně popíral, že mu kdy vadila jeho dětská přezdívka „Tloušťík“, rovněž odmítl přiznat, že se v Chartúmu podvolil plastické operaci odsávání podkožního tuku. Trápil ho fakt, že střelba na neozbrojené muže v pařížském bytě byla médií i představiteli soudní a výkonné moci interpretována jako zbabělost, což škodilo jeho legendě. Nikdy neprojevil sebemenší známku lítosti nebo výčitek svědomí, naopak celou dobu obhajoval své stanovisko: „Jsem muž, který má svou

hrdost. Jsem hrdý na svůj boj, na svou ideologii, na stovky revolučních bojovníků, které jsem vycvičil a kteří vycvičí další stovky bojovníků, již budou pokračovat v boji po mé smrti.“ (Follain, 2000, str. 320).

Podle očítých svědků se snažil udělat z procesu frašku, bagatelizoval obžalobu a vyjadřoval se o sobě jako o oběti než o obžalovaném. Často o sobě mluvil ve třetí osobě: „Carlos je mrtvý muž. Nikdy z Francie neodejde živý. Pokud bych se z Francie dostal výměnou za nějaké rukojmí, stejně bych skončil s olovem v břiše. Jsem hrdý, protože jsem si tuto cestu zvolil ve svých čtrnácti letech. Chci zemřít vestoje jako revolucionář, nikoli na kolenou, ale na piedestalu revoluce.“ (Follain, 2000, str. 329).

Popírá také svou finanční motivaci: „My jsme nikdy nic nedělali pro peníze, nikdy jsme nebyli v cizích službách. Bojovali jsme za ideologii, za nejušlechtilejší ze všech myšlenek, za Palestinu.“ Svou oddaností palestinské revoluci Carlos příliš nepřesvědčil. Jeden z rozhodujících porotců o něm později prohlásil: „Nikdy nám přesně neřekl, jak se angažoval. Působil spíš dojmem nájemného vraha, kterého všichni opustili.“ (Follain, 2000, str. 330, 331).

O svém osudu postupem času přestává pochybovat: „Stárnu, blíží se konec. Přidám se ke svým soudruhům v ráji, kam odejdou všichni revolucionáři.“ Po vyslechnutí rozsudku celoživotního žaláře Carlos zvedl levou pěst a s úsměvem na rtech na pozdrav soudu zvolal *Viva la revolucion!* (Follain, 2000, str. 331-333).

Po mnoho let neměl Carlos příliš mnoho důvodů k obavám ze ztráty svobody, protože většina vyšetřování jeho zločinů byla odložena pro nedostatek důkazů. Vyšetřovatelé navzájem nespolupracovali, tudíž neměli o činnosti Carlosovy organizace žádný ucelený obrázek. Spravedlnost byla nakonec prosazena díky neutuchajícímu tlaku obětí teroristických útoků, které vytvořily sdružení *SOS Attentats* – „oběti pro oběti“. V roce 1986 byl ve Francii díky reformě terorismus právně definován. Oběti mají od této chvíle právo účastnit se vyšetřování každého teroristického činu a mohou si nárokovat finanční podporu z prostředků ministerstva spravedlnosti.

12 Ženy jako teroristky

„Nesud' mě, dokud jsi neušel míli mých mokasínách.“

Indiánské přísloví

Maskulinita – femininita jako dimenze osobnosti začala být zkoumána díky americkému psychologovi Termanovi ve 20. letech minulého století. Považuje se za temperamentovou dimenzi, protože je syndromem terciárních pohlavních znaků vyjadřujících pohlavní dimorfismus. Charakteristiky chování a prožívání vyplývající z dimenze maskulinity – femininity se považují za výraz mužské či ženské role a aktivity. Maskulinní osoby (ať muži či ženy) mívají typicky mužské profesní zájmy (například by raději byly automobilovými závodníky než pěstiteli květin), mužské záliby (dávají přednost fotbalu před tancem), příznačné je jejich větší sebeprosazování, agresivita, nebojácnost, smělost, dominance, orientace na výboj a hrubost způsobů, řeči i citových projevů, které navenek potlačují. Femininní osoby (muži či ženy) se navenek projevují jako sympatizující (rozlítostní se nad bezmocným nářkem), snadno se znechutí (například vdechnutím nepříjemného pachu), vyznačují se trpělivostí, smířlivostí, ústupností, upřednostňují strategie bezbrannosti a bezmoci při dosahování cílů. V jejich chování je patrná větší lítostivost, sympatie, plachost, smysl pro krásu, celkově větší emocionalita, menší sebeovládání, mlsnost. Také bývají rády středem obdivu. První přístup tedy zdůrazňuje tvrdost, drsnost a ráznost mužského chování oproti jemnosti, měkkosti a uhýbavosti ženského chování.

Tabulka č. 13: Rozdíly v zájmech maskulinních a femininních osob (Smékal, 2002, str. 218)

TYPICKY MUŽSKÉ ZÁJMY	TYPICKY ŽENSKÉ ZÁJMY
1. o vědu a techniku	1. o umění
2. o fyzické a dobrodružné činnosti	2. o literární činnosti
3. o právo, politiku, vojenské povolání	3. o nešťastné (trpící) lidi
4. o obchodní podnikání se společenskou tematikou	4. o oblékání, rozhovory a filmy
5. o zábavy, pití, kouření, hlučné večírky a šachy	5. o administrativní práce
6. v zásadě preferují vnější činnosti před vnitřní prací na sobě	6. o vyučování, sociální práci, nakupování, prohlížení časopisů, výkladů

Pohlaví zaujímá v terorismu zajímavou roli. Podle výše uvedeného popisu ženy-teroristky inklinují spíše k maskulinnímu prožívání a jednání, v jejich osobnosti převažuje jejich mužská část, uplatňují se jako sympatizantky, špiónky i přímé aktérky se zbraní v ruce. Vedení v teroristických organizacích náleží

povětšinou mužům, nicméně již od počátku moderního terorismu zde hrají významnou úlohu i ženy. Hlavně v západoevropském ultralevicovém terorismu se vyskytly ženy na vysokých postech a v Německu dokonce vznikla a poměrně aktivně působila i feministická ženská skupina *Rudá Zora* (RZ), která se odštěpila od *Revolučních buněk* (Mareš, 2005).

Zjistit procentuální zastoupení žen na aktivitách RAF je podle Diewald-Kerkmann, která se tímto tématem zabývá, obtížné. Z dostupných materiálů podle ní vyplývá, že koncem 70. let tvořily ženy šedesát procent členské základny skupiny. Spolkový úřad na ochranu ústavy uváděl pro rok 1979 dokonce dvoutřetinový podíl žen ve vedení organizace. Tyto ženy samy sebe považovaly především za „bojovnice“ a „revolucionářky“. Například Viett k tomu uvedla: „Nevyšly jsme z feministického hnutí. (...) Jednoduše jsme se rozhodly a bojovaly jsme a dělaly stejné věci jako muži. Pro nás to nebyl boj muž-žena.“ (Daňková, 2006, str. 144). Podle odhadů amerického vědce Harmonia tvoří ženy až třetinu všech teroristů (Pazderka, 2003). I přesto bývá jejich účast v násilných skupinách stále čímsi překvapivým až nepřírozeným.

Obecnou výhodou účasti žen v extremistických skupinách je snaha překvapit protivníka, který zpravidla nepředpokládá, že budou původkyněmi násilí ženy a je vůči nim méně ostražitý. Waldmann uvádí charakteristické prvky ženské angažovanosti v terorismu. Platí však spíše pro západoevropskou realitu, kdy nezohledňuje soudobé trendy ženských aktivit v islamistickém terorismu. Patří zde následující přednosti „křehkého“ pohlaví uplatňované v teroristickém prostředí:

- Ženy vzbuzují méně podezření, mohou se lépe maskovat, nenuceně se pohybovat a volněji agitovat než muži (např. je to výhodné při pronajímání konspirativních bytů, cestování v páru, atp.).
- Ženy mají v plánech teroristických akcí převážně pomocné a podpůrné využití (jako špiclové, volavky, kurýrky, přenašečky), což částečně odpovídá jejich sebepojetí, částečně z funkcionálních důvodů. To ovšem nevylučuje působení žen ve vedoucích pozicích (např. německé teroristky Ulrike Meinhof, Gudrun Ensslin a Brigitte Mohnhaupt se podílely na vedení RAF).
- Ženy bývají na základě výchovy k poddajnosti a pochopení více orientovány na konsenzus, a proto musí k rozhodnutí o násilí a vstupu do teroristické organizace urazit delší cestu než muži. To znamená, že se ve většině případů může jednat o uvědomělejší rozhodnutí než u mužů.
- Rozhodnutí angažovat se v teroristických aktivitách lze očekávat spíše v moderních industriálních společnostech, kde došlo k ženské emancipaci, než v tradičním

sociálním prostředí. Ženy jsou přitom spíše aktivní v sociálně-revolučních organizacích než v etno-nacionalistických, protože očekávají lepší budoucnost pro ženské záležitosti.

- Přítomnost žen silně ovlivňuje klima teroristických podzemních organizací, a to obecně i speciálně na základě afektivních napětí a vazeb i erotických stimulů, které vydávají dalším, především mužským členům (Waldmann, 1998, str. 150-51).

Sebevražedné atentátnice dnes běžně působí v řadách teroristických skupin v Iráku, Íránu, Palestině i v Čečensku. Například v srpnu 2004 čečenské sebevražedné útočnice, tzv. šáhidky vyhodily do povětří dvě ruská civilní letadla. Výjimkou nejsou ani u *Tamilských tygrů* na Srí Lance. Jedna z nich, Dhanu, dokonce v roce 1991 zavraždila populárního indického premiéra Rádžova Gándhího. Vedle tamilských tygřic jsou v tomto směru aktivní i indonéské bojovnice za osvobození Acehu (*GAM – Free Aceh of Indonesia*). V historii a kultuře obou asijských zemí ženy zastávají důležitou roli, proto jejich angažování se v lokálních teroristických činnostech nijak výrazně nepřekvapuje. U palestinských žen podpořila jejich větší participaci v teroristických aktivitách fatwa z roku 2002, ve které se prohlašuje, že by se ženy měly přidat k mužům jako sebevražedným martýrům (Griset, Mahan, 2003). Tato výzva ženám, aby se více podílely na činnostech, které do té doby patřily výhradně mužům, přinesla sebou nepříjemné bezpečnostní následky pro celý blízkovýchodní region.

Ruský korespondent britského týdeníku *Sunday Times* Mark Franchetti se zaměřil na případ Čečenky Kairy, účastnice teroristického útoku na moskevské divadlo v roce 2002, která stejně jako její kolegyně zahynula po plynovém zásahu ruských speciálních složek. Kaira byla průměrně vzdělaná, ničím se nevymykající osoba. Teroristická skupina ji přitáhla v relativně mladém věku, bylo jí něco přes dvacet let. Vyrůstala v rodině, kde se předávala nenávisť vůči Rusům, kteří kdysi způsobili ochrnutí jejího otce. Podle svědectví Kaiřiných blízkých čečenských přátel však rozhodující moment pro připojení se k teroristickému komandu sehrála v jejím případě láska k jednomu z příslušníků čečenských partyzánských skupin. Když byl tento vztah Rusy objeven, postihla celou vesnici, v níž Kaiřina rozvětvená rodina po desítky lety žila, násilná akce ruských federálních sil. Při ní po brutálním mučení ruskými vojáky zemřel Kaiřin šestnáctiletý bratr Magomet. Z pocitu tragické osobní ztráty a nezměrné křivdy ze strany ruského protivníka se v Kaiře podle Franchettiho začala patrně rodit budoucí sebevražedná útočnice (Pazderka, 2003). Setkání vnitřně zraněné ženy s militantní ideologií z ní udělalo teroristku.

V následujícím textu uvádím stručný životopis třech žen, které se aktivně angažovaly v teroristických činnostech. První dvě, Evropanka a Latinoameričanka,

vyrůstaly v silně levicově orientovaném prostředí, což mělo vliv na jejich ideologické smýšlení v dospělosti. Kromě dogmatického levicového zaměření osobnosti je spojuje také intenzivní zapálení a naruživost pro své ideje, ale i předčasná, tragická smrt. Zároveň je zajímavá jejich snaha nahradit, tj. kompenzovat zavrhnutou či nenaplněnou mateřskou roli za teroristické aktivity, ve kterých se realizovaly.

12.1 Ulrike Meinhof

Její dětství a dospívání asi pro ni nebylo lehké. V šesti letech jí zemřel otec, historik umění, a když jí bylo čtrnáct, zesnula i její matka. Spolu se sestrou zůstala Ulrike v péči matčiny přítelkyně, oddané socialisticky smýšlející ženy. Během vysokoškolských studií se Meinhof aktivně účastní radikálních studentských hnutí, později jako etablovaná levicová novinářka prosazuje své názory na ženská práva, zejména pracujících matek, upozorňuje na situaci mládeže z nižších sociálních vrstev a mladých žen v polepšovnách. V šedesátých letech žije spolu se svým manželem, šéfredaktorem levicového listu *konkret*, a dvěma dcerami v jedné z hamburských vilových čtvrtí.

Během „žhářského procesu“ s Baaderem a jeho přítelkyní Ensslin obdivuje žháře za jejich „odvahu k činu“. Sloupek, který Meinhof o útoku na frankfurtské obchodní domy následně napsala, bývá označován jako první krok uznávané novinářky směrem k levicovému terorismu (Daňková, 2006). V roce 1970 se Meinhof účastní násilného osvobození Baadera z vězení a je na ní společně s dalšími pomocníky vydán zatykač. Členové RAF jsou tímto nuceni vstoupit do ilegality. Během teroristického výcviku na Blízkém východě nechává Meinhof své osmileté dcery, po vzoru guerillových bojovníků, v sirotčinci.⁶² Stává se z ní militantní žena se zbraní u pasu. Na německém území společně s Baaderem a

62. Jejich otec, Klaus Rainer Röhl, netušíc, kde se dcery nacházejí, je nechal v tu dobu hledat Interpolem. Do pátrání se nakonec zapojil redaktor týdeníku *Der Spiegel* Stefan Aust, který je osobně dopravil do Hamburku k jejich otci. Později zůstala dvojčata se svou matkou ještě během prvních měsíců jejího pobytu ve vězení v občasném kontaktu. Koncem roku 1973 ale Meinhof veškeré styky s nimi přerušila a dcery ji už nikdy neviděly. Také německá teroristka Ensslin se starala o svého syna jen několik měsíců a ani Baader se o svou dceru téměř nezajímal. Organizace RAF se tak stala příběhem opuštěných dětí (Daňková, 2006).

Ensslin přepadávají banky a odpalují nálože v budovách. V tisku jsou známi jako banda *Baader-Meinhof*,⁶³ později jako první generace RAF.

Berlínským úřadům se v roce 1972 podařilo Meinhof spolu s dalšími vůdčími osobnostmi RAF zatknout. Odsouzena je na osm let nepodmíněně za účast a asistenci při útěku z vězení Andrease Baadera. V roce 1975 hrozí Meinhof prodloužení vězeňského pobytu po zahájení hlavního soudního líčení, ve kterém je spolu s dalšími obviněna z několikanásobné vraždy. Rok poté eskaluje konflikt mezi Meinhof a Ensslin. Jedním z důvodů je skutečnost, že Ensslin soustavně podkopává autoritu své spoluvězeňkyně coby „hlasu RAF“ a opravuje jí psaná prohlášení. Meinhof se dostává do čím dál větší psychické izolace, stále častěji ji kritizuje také Baader. V květnu 1976 je nalezena ve své cele mrtvá. Lékaři konstatovali smrt oběšením bez cizího zavinění. Spekulace členů a sympatizantů RAF, že se jednalo o vraždu, nebyly nikdy prokázány.

Meinhof přišlo oplakávat mnoho následovníků, v místě odpočinku byla chvalořečena jako jedna z nejvýznamnějších žen německé politiky, ale z členů její rodiny se s ní nepřišel rozloučit žádný (Griset, Mahan, 2003).

12.2 Augusta La Torre Guzman

Narodila se v malém městečku v odlehlých Andách. Svého budoucího manžela Abimaela Guzmána poznala v domě svého otce, politika, se kterým Guzmán spřádal liberálně politické plány své země. Provdala se za něj v osmnácti letech. Její o devět let starší muž byl považován za intelektuála a ne příliš zdatného mluvčího, kterému bylo špatně rozumět. Mnozí právě jí přičítají zásluhy o dramatický vznik teroristické organizace *Světlá stezka* (SL).⁶⁴ Manželská dvojice neměla nikdy děti. Místo uplatňování se v roli matky chodívala La Torre po horách, odívaná v kalhotách a vytahaném svetru, ve své zemi známá jako organizátor a stratég svého muže a jím vedené organizace SL. Říkávalo se o ní, že je

63. Postavení vůdce a největší autority v rámci RAF požíval Andreas Baader a spolu s ním také jeho přítelkyně Gudrun Ensslin. Oni dva udávali tón celé organizaci. Ulrice Meinhof byla přisouzena pouze role jakési „PR-manažerky“. Název *Baader-Meinhof-Gruppe* měl u veřejnosti vzbuzovat jistý respekt. Meinhof platila za známou, uznávanou novinářku a její jméno se v názvu vyjímalo lépe než jméno bývalé studenty Ensslin (Daňková, 2006).

64. *Světlá stezka* (Sendero Luminoso) byla levicově orientované revoluční hnutí vycházející z marxistické ideologie, které v roce 1980 zahájilo v Peru partyzánskou kampaň. Skupina vedená Abimaelem Guzmánem Reynosem si stanovila za cíl svrhnout Američany podporovaný režim, čehož chtěli dosáhnout teroristickými praktikami. V roce 1993 bezpečnostní složky zajaly a uvěznily několik předních představitelů včetně Guzmána, ten ze své cely vyzval zbývající členy hnutí, aby upustili od ozbrojeného boje. Povstání *Světlé stezky* způsobilo smrt kolem 25 000 lidí (Sharpe, 2001, str. 414-417).

Guzmánovými očima a ušima. Byla popisována jako žena vášnivého přesvědčení a konečných rozhodnutí. Ona stála za prvotní idejí a politikou skupiny SL, kde díky tomu požívala prominentního postavení. Intenzivně se zabývala ušlapávanou peruánskou společností, zejména domorodými obyvateli žijícími v Andách. Svými ideály zaujala studentky i pracující lid.

Taktiku revolučního boje manželé odjeli společně studovat do Číny a od roku 1978 se díky svým aktivitám začali skrývat. Od té doby o ní kolovaly spíše neověřené historky a drby. La Torre pravděpodobně zemřela v roce 1988. Policie zveřejnila tři roky poté video s jejím pohřbem. V nahrávce se objevil jen Guzmán a ženské tělo zahalené v rudé vlajce s komunistickými symboly. Z větší vzdálenosti, bez emocí a se zmateným hlasem potvrdil smrt své ženy s tím, že se „sama zničila“. Policie tuto verzi zpochybňovala a novináři se ptali, zda šlo o sebevraždu nebo vraždu. Média při spekulacích o příčině její smrti jako důvod uváděla její snahy o odchod a hrozící rozdělení SL, za což byla potrestána usmrcením. Její tělo nebylo nikdy nalezeno (Griset, Mahan, 2002).

12.3 Leila Khaled

Její fotografie s kalašnikovem v ruce a s prstenem vyrobeným z kulky a pojistky granátu se stala ikonou palestinského odporu. Narodila se v roce 1944 v Haifě, tehdejší části Palestiny pod britským mandátem. Její rodina uprchla během palestinského exodu roku 1948 do Libanonu. Otec se zapojil do odboje, bratr se stal členem radikálního *Arabského národního hnutí* založeného Habbášem, v té době studentem medicíny na Americké Univerzitě v Bejrútu. V patnácti letech se v hnutí začíná angažovat i Leila. Po prohrané šestidenní válce v roce 1967 se z hnutí stává militantní organizace PFLP.

Dva roky poté se Khaled ve věku 24 let jako první žena podílí na únosu letadla TWA z Říma do Atén, které je nuceno přistát v Damašku, kde jej prázdné nechává explodovat. Předtím nařizuje pilotovi přelet nad Haifou, aby se mohla podívat na rodné město, které nesměla navštívit. Následná popularita ji nutí podstoupit první z několika plastických operací pro změnu identity.

V roce 1970 unáší Khaled společně s Patrikem Arguellem letadlo společnosti *El Al*, které mělo namířeno z Amsterdamu do New York City. Během letu však dochází k usmrcení jejího společníka a ona je na palubě s dvěma granáty v ruce přemožena izraelským leteckým maršálem. V britském vězení strávila necelý měsíc, poté dochází se souhlasem britské vlády k jejímu propuštění

výměnou za západní rukojmí zadržnými při dalším únosu PFLP. O rok později teroristická skupina PFLP od strategie únosů letadel upouští.

Khaled složila zbraně v roce 1987 poté, co se jí narodil první ze dvou synů. Zároveň prohlásila, že už nevěří v legitimitu únosů letadel jako formy protestu, ale angažuje se v arabsko – izraelském mírovém procesu jako politička. S manželem žije v Ammánu. Její životní příběh inspiroval některé interprety k napsání hudebních písní a natočení filmu s názvem „Leila Khaled, Hijacker“.⁶⁵

65. Zdroj: [http: www. wikipedia.com](http://www.wikipedia.com) (key word: Leila Khaled)

ČÁST IV.

**APLIKACE
PSYCHOLOGICKÝCH
POZNATKŮ
O TERORISMU
NA INTERPRETACI
SOUČASNÉHO DĚNÍ
VE SVĚTĚ**

13 Nová éra terorismu

Po studené válce žila západní civilizace jakoby v iluzi, že její hodnoty začínají ovlivňovat život celé planety. O to studenější bylo vystřízlivění, které přišlo 11. září 2001 v podobě teroristických útoků na americké symboly demokracie. Americká politika se snažila dát celosvětovému vývoji rysy liberální obchodní a kulturní výměny pod nálepkou globalizace. Cenou za rozvíjení tohoto optimistického scénáře byly přivřené oči nad porušováním lidských práv v mnoha zemích třetího světa, legitimizace jedinců používajících teroristické metody, liberální imigrační politika a štědrá ekonomická pomoc mnohdy autokratickým režimům. Projevila se také částečná lhostejnost bohaté západní společnosti k chudobě a bídě třetího světa.

Huntington ve své příznačně nazvané knize „Střet civilizací“ zveřejnil teorii o tom, že kulturní a ideologické konflikty mezi jednotlivými částmi světa mohou nahrazovat náboženské konflikty a vést ke střetu civilizací. Globální politika bude podle něj formována především kulturními rozdíly a pokud propuknou války, budou se týkat celých civilizací. Předpověděl, že Západ, jenž se dlouho těšil dominantnímu postavení, bude ztrácet svou moc a ta se bude přesouvat k nezápadním společnostem (Huntington, 2001, orig. vydán 1996). Jeho proroctví tehdy vyvolalo protichůdné názory někdy i ostré reakce. Diskuse o „střetu civilizací“ se znovu stala aktuální právě v souvislosti s teroristickými útoky na USA. Sám Huntington však odmítl nazývat tyto útoky za „civilizační střet“, když označil akci za „útok barbarství proti každé civilizaci, včetně islámské“ (Barša, 2001, str. 8). Nejedná se tedy o střet mezi civilizace, ale o četné střety v rámci jednotlivých civilizací.

Bezprostředně po útocích Mendel upozornil na nebezpečí vzniku náboženské nesnášenlivosti. Podle něj nemá vize o „střetu civilizací“ reálný základ a patrně imponuje těm, kdo chtějí zažít „civilizační triumf Západu“ nad „barbarským Východem“ (Mendel, 2001, str. 8). Tito jedinci však paradoxně používají stejnou extremistickou rétoriku jako jejich soupeři. Přistupují na hru radikálně extremistických skupin, které chtějí sérií jednorázových teroristických útoků ustavit celosvětový „islámský řád“ (Mendel, 2002, str. 47).

Krejčí pokládá za nejnebezpečnější důsledek Huntingtonovy vize střetu civilizací možnost, že by se mohla stát pravdivou. Upozorňuje na tendence politiků uchylovat se k „jednoduchým teoriím, elegantním vysvětlením, k rychlým a

zdánlivě snadným řešením. Takovýmto prostým a srozumitelným paradigmatem je i představa konfliktu civilizací“ (Krejčí, 2002, str. 50).

Teroristický útok na americké cíle 11. září 2001 měl velký psychologický dopad na západní svět a myšlenka „střetu civilizací“ se stala často diskutovaným tématem v médiích i v politických a vědeckých kruzích. Kropáček po těchto událostech varoval před osudovostí: „Lidé mohou začít jednat v intencích vštěpovaných očekávání.“ (Kropáček, 2002b, str. 86).

Dynamika vývoje teroristických fenoménů je čas od času ovlivněna určitými událostmi, jež je možné považovat za mezníky oddělující dobu „před“ a „poté“. Zdá se, že takový mezník představují teroristické útoky realizované 11. září 2001 ve Spojených státech amerických, útoky v rámci dějin terorismu bezprecedentní co do počtu přímých obětí, přímých i nepřímých hospodářských škod a – v neposlední řadě – co do rozsahu psychického efektu, nemluvě o mimořádném pokrytí těchto událostí masovými sdělovacími prostředky. Není divu, že v této souvislosti zaznamenaly další konjunkturu označení jako „makroterorismus“, „megaterorismus“, „hyperterorismus“ či „nová éra terorismu“ (Strmiska, 2001b, str. 43).

Zmíněný teroristický útok s sebou přinesl urgentní výzvu k přehodnocení dosud převažujících vymezení teroristického násilí a jeho jednotlivých typů (Strmiska, 2001b). V této souvislosti se také rozhořela diskuse o přehodnocení vztahu Západu ke svým bývalým koloniím a změně pojetí jeho politiky, která je často označována jako arogantní a hegemonistická. Útok také vedl k zásadnímu zlomu ve vnímání bezpečnosti a bezpečí, zamíchal hodnotami a do jisté míry ovlivnil způsob života západní civilizace.

Přísné utajení a dokonalá koordinace celé teroristické akce, promyšlenost jejich cílů s ohledem na symboliku a maximalizaci ničivého účinku a jejího psychologického dopadu, šokovala snad každého. Tomu, s jakou snadností lze unést čtyři letadla najednou, a to pouze pomocí kapesních nožů a slzných sprejů, naopak nemohl uvěřit téměř nikdo.

Imperativem teroristických útoků je vyvolat celospolečenskou paniku, hrůzu a strach. A to se sebevražděným útočníkům v tomto případě povedlo dokonale.

14 Teroristické útoky na USA – 11. září 2001

14.1 Popis událostí a rozsah katastrofy

Dvě hodiny, které otřásly nejen Amerikou. 11. září 2001 ve Washingtonu, D.C. a New York City.⁶⁶

8:45 – civilní letadlo narazilo do severní věže Světového obchodního střediska (dále WTC)

9:03 – již v přímém televizním přenosu letadlem zasažena i druhá, jižní věž WTC

9:43 – třetí letadlo spadlo na Pentagon ve Washingtonu, D.C

10:05 – jižní věž WTC se zřítila

10:10 – část budovy Pentagonu se zhroutila

10:28 – severní věž WTC se zřítila

10:48 – čtvrté letadlo spadlo v Pensylvánii v neobydleném místě

Ve chvíli, kdy narazilo do budovy první letadlo, nebylo jasné, zda se jedná o organizovaný útok. Vypadalo to spíše jako dopravní neštěstí, k místu se sjeli okamžitě záchranáři, hasiči a policisté. Poté, co byla zasažena i druhá věž, bylo už každému jasné, že se jedná o koordinovaný, teroristický útok. Americký prezident Bush ve svém projevu k národu hovořil o „zřejmém teroristickém útoku“ a přislíbil důkladné vyšetřování vedoucí k dopadení pachatelů.⁶⁷

Patrně nikdo netušil, že se „dvojčata“ zřítí. Univerzitní profesor Gillespie, který se o události dozvěděl z rádia, přiznává, že se ani po zásahu druhé věže ničeho neobával. „Předpokládal jsem, že přijedou hasiči a oheň uhasí, že škody budou opraveny a život půjde zase dál.“ (Gillespie, 2001, str. 152). Budovy, které byl konstruovány tak, aby vydržely i zemětřesení, zničil náraz a zejména požár z leteckého benzínu, který roztavil kovové tubusy obou věží, což následně vedlo k jejich pádu. Celý Manhattan zahalil obrovský oblak prachu, který byl vidět ze vzdálenosti stovek kilometrů.

Po těchto událostech následovala opatření, která nemají v historii obdobu. Celý prostor Manhattanu byl okamžitě uzavřen včetně mostů a tunelů. Americké úřady začaly evakuovat vládní a veřejné budovy a mrakodrapy v dalších amerických městech. Došlo k uzavření letecké osobní dopravy na území USA a všechny lety byly odkloněny do Kanady. Uzavřena byla hranice s Mexikem i

66. Zdroj: Newsweek, 17. 9. 2001, str. 24.

67. Zdroj: Týden, 38, 2001, str. 12.

Kanadou, všechna letiště a turistická centra byla vyklizena. Veškeré ozbrojené síly na území Spojených států i v zahraničí byly uvedeny do stavu největší pohotovosti. Pentagon vyhlásil nejvyšší stupeň ohrožení. Postupně se uzavírala i americká velvyslanectví v zahraničí. Podobná bezpečnostní opatření probíhala prakticky po celém světě (Hasoň, 2001).

Řetězec událostí, které devastující útok na americké cíle spustil, označil v českém tisku Anýž jako první globální chaos, jaký kdy svět zažil. „Armageddon sestoupil z filmového plátna do životů lidí na celém světě. A realita tentokrát předčila veškerou fantazii scenáristů.“ (Anýž, 2001, str. 3).

Vědomí o vlastní bezpečnosti bylo silně narušeno. Pro mnohé se zhroutila naděje, že budeme žít v klidu a míru. Někteří čeští komentátoři těsně po útoku přirovnávají celý západní svět k Jeruzalému. „Už není bezpečných míst. Každý je potenciálním rukojmím, potenciální válečnou obětí.“ (Šafr, Komárek, 2001, s. 1). Pošusta se na stránkách českého deníku ptá: „Vypukla třetí světová válka, či nastal soudný den?“ (Pošusta, 2001, str. 1).

Život v Americe se zastavil, celá společnost byla po útoku naprosto paralyzována. Všichni tušili, že rozsah katastrofy a lidské ztráty budou obrovské. Tisíce lidských těl shořelo na prach, poprvé od druhé světové války došlo k přerušení obchodování na newyorské burze, poprvé od invaze spojenců do Francie v roce 1944 byla také přerušena na několik dní pro Američany posvátná baseballová liga. Divadla, kina i koncertní sály zůstaly zavřené, broadwayské muzikály osiřely, obchod se téměř zastavil. Celé čtvrti Manhattanu byly bez proudu, přerušeno bylo dvě stě tisíc telefonních linek (Slíva, 2001; Němeček, 2001).

Město, které „nikdy nespí“, obklopilo bolestivě tísnivé ticho a dosedl na něj opravdový nefalšovaný strach. Na ulicích lidé chodili jako duchové, pokryti špínou a prachem, v pláči a zmatku. Scenérie, která se naskytlá při pohledu na trosky a zoufalý výraz ve tvářích obětí, byla děsivá. Alter ji přirovnává k výjevům z „Danteho krajiny“ (landscape out of Dante). „Bylo to mnohem horší než to vypadalo v televizi“, píše (Alter, 2001, str. 53).

Bezprostředně po útoku média nazvala postiženou oblast Světového obchodního střediska **Ground Zero**.⁶⁸ Dvojčata, které podle Gibbse vnímali mnozí

68. Termín „ground zero“ byl poprvé použit ve 40. letech 20. století během atomového a hydrogenového testování. Hlubšího významu nabyl v souvislosti s atomovými útoky na Hirošimu a Nagasaki (časopis „9/11“, 2, 2002, str. 68). V podstatě je označením místa atomového výbuchu, po kterém nezůstane nic živého.

Newyorčani něco jako jejich „místní pohoří“ (local mountains), byla nenávratně srovnána se zemí a změněna v pohřebiště (Gibbs, 2001, str. 22).

První reakce prezidenta Bushe a velké části amerických politiků, analytiků a komentátorů hovořily o útoku na americké hodnoty svobody, demokracie a prosperity. Prezident vyzval ke „křižáckému tažení“ (crusade) proti fanatikům, kteří vyhlásili válku Americe a západní civilizaci, již Amerika ztělesňuje. Všechny společnosti vyznávající tyto hodnoty se mají podle něj postavit v „monumentální bitvě Dobra proti Zlu“ (monumental battle of the Good against the Evil) na stranu Ameriky. V opačném případě musí počítat s tím, že se samy stanou podezřelými z napomáhání nepříteli (Elliott, 2001, str. 40-43; Thomas, Hosenball, 2001, str. 26-34).

I přesto, že se k útokům nikdo nepřihlásil, američtí analytici i politici od začátku uváděli jako hlavní podezřelé islamistické teroristy ze sítě bin Ládina. Ti byli spojeni s prvním atentátem proti Světovému obchodnímu středisku roku 1993 a s velkou pravděpodobností také s dalšími protiamerickými akcemi, například s útoky proti americkým ambasádám v Keni a Tanzanii v létě 1998 či proti americkému křižníku Cole v říjnu 2000 (Barša, 2001).

14.2 Bezprostřední reakce Američanů

14.2.1 Emoční šok, bezmoc a zoufalství

„Pomoz mi snášet to, čemu nerozumím.“

Václav Jamek

Většina Američanů zažívala po útoku naprostý šok, celou společnost zaplavily silné emoce. Od dob Pearl Harboru bylo poprvé zasaženo jejich území. Tento útok se vymykal celé jejich dosavadní zkušenosti. Bylo velice těžké pochopit, co se vlastně stalo a celé trauma zpracovat.

Nejčastějším obranným mechanismem se bezprostředně po útoku stalo popření. Dostavovaly se smíšené, ambivalentní pocity. Také se nedalo vyhnout nepříjemné konfrontaci s vlastní smrtelností. Výstižně to popisuje univerzitní profesor Gillespie, který ještě před tragédií napsal, veřejnosti do té doby téměř nepovšimnutou, knihu o „dvojčatech“, nazvanou „Twin Towers: The Life of New York City's World Trade Center“. Ihned po útoku je díky své knize bombardován médii, takže si ani nestačí uvědomit, co se vlastně stalo. Poté, co zájem médií

opadá, se u něho dostavuje šok, uvědomění si důsledků celé tragédie, pocity viny: „Zůstal jsem sám se svými pocity. Na jedné straně jsem byl hrdý na svou knihu...Řekl jsem si, že by mohla posloužit jako vzdání holdu obětem. Na druhé straně mě zaplavil hluboký smutek z toho, že se musela stát tragédie takového kalibru, aby přitáhla pozornost k mé knize. Vždycky jsem snil o velkém počtu čtenářů a nyní jsem je měl. Vzpomněl jsem si na staré přísloví: 'Dej pozor; když si něco moc přeješ, mohlo by se ti to splnit.' V sobotu ráno (čtvrtý den po tragédii, pozn. autorky) jsem se probudil a plakal jsem... Během uplynulého týdne jsem žil ve snu... Ztratil jsem energii a entuziasmus pro učení a výzkum... Pohřby hasičů mě silně zasáhly. Začal jsem pociťovat vliv tragédie, která zakalila vědomí mé vlastní smrtelnosti.“ (Gillespie, 2001, str. 150-151).

Celá společnost sledovala události v přímém přenosu. Silně působily záběry na rodiny, hledající své milované. V televizi bylo možno vidět malou holčičku, která pláče, protože „se jí ztratil tatínek“, zoufalství ve tváři muže, jehož těhotná manželka pracovala v budově, která se obrátila v prach anebo pláč ženy, která si nikdy neodpustí, že se se svým mužem ráno dostatečně nerozloučila. V televizním dokumentu „9/11“⁶⁹ jsou bezprostředně po zřícení budov vidět slzy na tvářích hasičů, kteří si zachránili holý život. S pocity štěstí se však dostavují i pocity viny za to, že oni přežili a druzí ne, že mohli udělat víc pro záchranu lidských životů.

Silná beznaděj, strach a bezmoc se mísí s vědomím, že národ musí být silný: „Nebojujeme proti jednomu nepříteli, ale proti dvěma: jeden je neviditelný a ten druhý je uvnitř nás... Teror zničil náš dosavadní způsob života – ustupujeme, když slyšíme hukot sirén, nadskakujeme, když bouchnou dveře a dvakrát si rozmýšlíme, jestli poletíme letadlem. Jestli se ale zajíkáme, vyhrají oni, i kdyby už nikdy neplánovali žádný útok.“ (Gibbs, 2001, str. 19).

Zármutek a lásku, hněv a pomstychtivost, hrdost a vzdor – to vše Amerika po útocích prožívala. Tyto rozmanité emoce mohou být podle novinářky Auchincloss nebezpečné, ale zároveň konstruktivní: „Zdá se téměř nemožné představit si, že z tohoto horroru vzejde něco dobrého. Ale nejlepším památníkem zemřelých by bylo dosažení bezpečnějšího, zdravějšího světa. A to není nemožné.“ (Auchincloss, 2001, str. 25).

69. Zcela jedinečný dokument „9/11“ francouzských filmařů Julese a Gedeona Naudeta zachycuje bezprostřední záchranné akce hasičů, které následovaly po úderu prvního letadla do budovy Světového obchodního střediska. Kamera sleduje události po celou dobu až do zřícení obou budov a autenticky zachycuje paniku, strach, nevěřičnost, odvahu i statečnost a silné emoce, které tyto tragické momenty doprovázely. Dokument „9/11“, ve kterém původně jeho autoři zamýšleli natočit příběh mladého začínajícího hasiče, ze kterého se postupně stává muž, byl odvysílán 10.3.2002 stanicí CBS. Poznámka autorky: V USA se v datumu na prvním místě užívá měsíc a pak den, proto je dokument nazván 9/11.

14.2.2 Prosociální chování a lidské hrdinství

Po útoku se veškerá činnost soustředila na záchranu lidí uvězněných ve zřícených budovách. Většina lidí žila nadějí, že se podaří najít někdo živý. Město se stalo „hrobem čekání“ (cemetery in waiting) a na ulicích došlo k okamžitému vylepení plakátů s pohřešovanými osobami (Gibbs, 2001, str. 21). Úspěchu však bylo dosaženo jen v prvních dnech, kdy se podařilo zachránit několik hasičů. I když odklízecí práce běžely nepřetržitě, v dalších dnech již záchranáři nacházeli pouze mrtvá těla.

Záchranářům, kteří z počátku hrabali části lidských těl holýma rukama, se naskytovaly pod troskami hrůzné scény, jako mrtvé dítě v autosedačce (Stein, 2001). Zvrácenost celé situace ukazuje již zmiňovaný dokument „9/11“, ve kterém hasič vyjadřuje „radost a pocit uspokojení“ při nálezů mrtvého těla těhotné ženy. Pro něj to znamená nalezení ostatků, které zajistí alespoň jedné rodině důstojný pohřeb. Při pohledu na Ground Zero totiž bylo každému jasné, že u tak velkého množství obětí se nepodaří nalézt a identifikovat všechna těla.

Hasiči a záchranáři se stali novými americkými hrdiny. Prokázali obdivuhodnou odvalu a hrdinství. V dokumentu „9/11“ jsou ukázány záběry ze záchranné akce probíhající ještě před zřícením obou budov. V těchto momentech nikdo z hasičů vlastně neví, co dělat. Jedinou jejich starostí je dostat lidi, kteří zůstali uvězněni v horních patrech budovy nad vzniklým požárem, ven do bezpečí. Všechny výtahy v budově jsou však zablokovány, proto musí jít do osmdesátého patra pěšky. Nikdo z nich netuší, že kráčí vstříc smrti. V médiích se později objevuje označení „schody do pekla“ (stairway to hell).

Ti hasiči, kterým se podařilo zachránit si osudný den život, se prakticky ihned zapojují do následných záchranných akcí. Tito muži se i předtím setkávali s hrůznými věcmi – patří to k jejich práci – ale existuje určitá psychická hranice toho, co se dá ještě unést. Dokument „9/11“ ukazuje, že tito muži svou hranici často překročili.

Obrovskou odvalu a lidské hrdinství prokázali také cestující letu UA 93. Ti se v situaci, kdy bylo jasné, že nevyhnutelně čelí smrti, postavili teroristům na odpor a čtvrté unesené letadlo, které mělo původně dopadnout na Bílý dům ve Washingtonu, D.C., se 11. září zřítilo do pusté oblasti Pensylvánie. Jejich odvaha ukázala, že má smysl klást odpor, i když člověk ví, že velmi brzy zemře.

Tragické události po 11. září vzbudily u americké společnosti velkou vlnu altruismu. Všude, v menším i větším měřítku, se lidé snažili pomáhat. Při ohlášení skutečnosti, že nemocnice bojují s nedostatkem krve, se vytvořily

několikahodinové fronty lidí, kteří přišli dát krev. Nakonec se ukázal smutný fakt, že tolik krve není potřeba, protože počet mrtvých výrazně převýšil počet zraněných (Auchincloss, 2001).

Na pomoc lidem, uvězněným v troskách, se hlásili další dobrovolníci. Pracovat na Ground Zero se stalo ctí.

14.2.3 Národní hrdost

Osudné úterý probudilo v Americe národní hrdost. Ačkoli zdejšími lidmi nikdy patriotismus nescházel, ohromné sjednocení v době po útoku se dá přirovnat snad jen k době války. Jeden ze čtenářů *Newsweeku*⁷⁰ svou zemi nazval „Znovusjednocené státy americké“ (re-United States of America). Auchincloss v reakci na sjednocení národa první týden po tragických událostech píše: „Pearl Harbor, zavraždění Kennedyho a Oklahoma City semkla národ k sobě, ne ve strnulé křeči, ale v prudkém odhodlání. Jsme lidé, kteří se nenechají zastrašit a takoví jsme byli i uplynulý týden.“ (Auchincloss, 2001, str. 20).

Po teroristických útocích se v televizi začaly vysílat reklamní spoty, ve kterých lidé různé pleti, různého vyznání a s různě vyspělou angličtinou říkají: „Jsem Američan.“ Podle Taberyho je poselství jasné, „vyhrát může pouze sjednocená země. Z mladých lidí, kteří dosud nevěnovali starostem svého státu pozornost, se dnes stávají vlastenci, ochotní nechat se naverbovat do války,⁷¹ politici zažívají největší podporu veřejnosti a Amerika diskutuje poprvé ve své historii o omezení vlastních svobod.“ (Tabery, 2001, str. 13).

Za tři dny byly v celé zemi vyprodány všechny americké vlajky. Obchodníci rychle zareagovali a na trhu se začali objevovat nejrůznější reklamní předměty a oblečení s motivy amerických státních symbolů. Když jsem se některých Američanů ptala, zda to nevnímají jako snahu obchodníků vydělat na tragických událostech, dostalo se mi překvapivě jednotné odpovědi: „Ne, pro nás je to vzpomínka na národní tragédii.“

Silnou hrdost na svůj národ, kterou po útoku pociťovala velká část Američanů včetně amerických Muslimů, ilustruje zpověď čtenáře časopisu *Time*:⁷² „Národní jednotu v konfrontaci s krizí není pouze americkým specifikem. Ale je to něco, co dokážeme lépe než kdokoli jiný na zemi. I když jsem ještě stále zděšený,

70. Zdroj: *Newsweek*, 24. 9. 2001, str. 18.

71. Sama jsem byla svědkem silného odhodlání jednoho mladého amerického obchodníka z newyorské burzy, který chtěl opustit svou dosavadní práci a odejít do války proti nepříteli. Nakonec to neudělal.

72. Zdroj: *Time*, 24. 9. 2001, str. 8.

šokovaný a pobouřený, nikdy jsem se necítil být hrdější na to, že jsem americkým občanem.“ Americký muslim Karim vyjadřuje touhu, aby se jeho země z prožívané tragédie rychle zotavila: „Toto je můj domov a má země. A chci, aby se má země znova postavila na nohy.“ (Van Biema, 2001, str. 39).

Semknutí Američanů a jejich odhodlání ukázat, že demokracie a svobodná společnost tento útok přežije a nenechá se zastrašit, vedla k tomu, že se celá země snažila vrátit k normálnímu životu co nejrychleji. Silný byl i návrat k tradičním hodnotám a rodině a uvědomění si jejich důležitosti.

14.2.4 Agrese, zlost a touha po pomstě

V prvních dnech po atentátech zažila Amerika vlnu antiarabské a antimuslimské nenávisti, která se dotkla i dětí. Šířily se reportáže o „posmívání a fyzickém napadání arabsko-amerických dětí svými spolužáky“ (Auchincloss, 2001, str. 24). Tato hysterie přiměla prezidenta Bushe distancovat se svou návštěvou newyorské mešity od rovnice „muslim = terorista“ (Barša, 2001, str. 8).

Amerika tehdy stála tváří v tvář těžké zkoušce. Její občané si museli uvědomit, že nepřítel, kterému čelí, není arabský svět či islám. Tento proces uvědomění často probíhal pomalu a těžce. Evangelický kněz Graham například obvinil samotný islám z útoků a veřejně odsoudil víru více než jedné miliardy muslimů na celém světě jako „dábelské a čarodějnické náboženství“. Později své výroky pod veřejným tlakem dementoval (Woodward, 2002, str. 102).

Touha po pomstě byla u Američanů, zejména bezprostředně po útocích, velmi silná. 11. září 2001 večer vysílala stanice CNN záběry z Kábulu, který byl bombardován. Ke zvukovému záběru nebyl připojen žádný komentář, což svádělo k domněnce, že se jedná o americkou vojenskou odvetu. Sledovala jsem tehdy bezmeznou radost některých Američanů nad těmito záběry. Později vyšlo najevo, že se jednalo „pouze“ o lokální konflikt Tálibánu a Severní koalice.

Pod vlivem silných emocí celá země očekávala výsledky rychleji než se racionálně mohly dostavit. Občané čekali okamžitý zásah. Novinářka Auchincloss vzniklou situaci popisuje výstižně: „Země nechce slova, ale činy.“ Zároveň upozorňuje, že se situace liší od roku 1941, kdy Amerika vstoupila do druhé světové války. Tehdy byl nepřítel jasný a válka vyhlášená. Nyní hlavní podezřelý bin Ládín svou účast na útocích popírá a Americe chybí důkazy (Auchincloss, 2001, str. 23). Tlak na politiky ze strany veřejnosti je však silný. Velká část Američanů je pro vojenský útok. 71% obyvatel souhlasí s tím, že by Amerika měla napadnout teroristické základny a země, které jim poskytují přístřeší, i za cenu

civilních obětí. Komentátoři *Newsweeku* upozorňují, že „válka proti terorismu se může stát dlouhým a nejasným úsilím, kdy nebude snadné přesně označit vítěze nebo mít důvod k oslavám“ (Hirsh, Barry, 2001, str. 38). Tento prozíravý názor se ukázal být s odstupem několika let pravdivým.

Zkratkovité, iracionální reakce se silným emotivním zabarvením se objevovaly po masakru velmi často. Někteří Američané se například zlobili na Evropany, že jim nepomohou se záchranými pracemi. Přitom si neuvědomovali, že letecký prostor byl po celých pět dní po útoku neprodyšně uzavřen a do USA se nikdo zvenčí nedostal. Měli pocit, že když se v Evropě něco stane (v té době např. balkánský konflikt, zemětřesení v Turecku), Amerika vždy pomůže, ale Evropa teď nechala své spojence na „holičkách“. Později jsem se dozvěděla, že i na ruzyňském letišti byli připraveni záchranáři a čekali, zda je Amerika požádá o pomoc. Tyto informace se však do amerických médií nedostaly. Zpravodajství se soustředilo hlavně na pokrytí domácích zpráv o národní tragédii, což sice Američany semklo dohromady, na druhou stranu je však udržovalo v izolaci od okolního světa.

Ve víru emočně vypjatých tragických událostí bylo pro většinu Američanů nesnadné, pro některé téměř nemožné, zachovat klid a rozvahu ve svém konání, myšlení i cítění. Našly se však i světlé výjimky. Například jeden ze čtenářů týdeníku *Time*⁷³ nabádá své spoluobčany ke klidu a zachování racionálního myšlení: „Vyzývám americké spoluobčany doma i v zahraničí, aby jednali s rozvahou a moudrostí. Naše rozvaha náš činí lepšími a dělá nás hrozivějšími v očích nepřítele. Jestli přestaneme rozlišovat a činit rozdíly, tak jako to dělají teroristé, únosci letadel zvítězí.“

Americký bývalý boxer Muhammad Ali ve vysílání stanice CNN vyzývá k pokoji, uvážlivosti a racionalitě: „Nehlásil bych se k islámu, kdybych mohl za tu hrůzu. Věřte mi. Islám je mír!“

14.2.5 Antrax – nová vlna strachu a paniky

Těsně po teroristických akcích následovaly hrozby dalších útoků, které udržovaly obyvatelstvo v permanentním stresu a napětí. Všude byl cítit strach, že úder může přijít znovu. Lidé například do práce nosili k obleku pohodlné tenisky, aby mohli rychle utíkat ze schodů v případě ohrožení. Nakolik reálné byly hrozby dalších útoků běžného občana v danou chvíli nezajímalo. Strach se stal mocným

73. Zdroj: *Time*, 24. 9. 2001, str. 10.

pánem a ovládl psychiku prakticky celé společnosti. Novináři Thomas a Hosenball přirovnali tehdejší panickou situaci s iracionálním strachem, který následoval po japonském útoku na Pearl Harbor: „Tehdy mnoho Američanů předpokládalo, že japonské jednotky brzy napochodují do Chicaga.“ (Thomas, Hosenball, 2001, str. 29).

Americká společnost se ještě nestačila vzpamatovat ze šoku po teroristických útocích, když přišla další rána v podobě smrtelných bakterií sněti slezinné.⁷⁴ Celý národ, který se snažil po masakru rychle vrátit život do normálních kolejí, zažíval novou vlnu strachu a paniky. Hrozba útoku biologických a chemických zbraní vedla obyvatelstvo k překotnému nákupu plynových masek, které byly za pár dní vyprodány. Panika a strach se stala mnohem větším nebezpečím než samotný antrax.

Všechno začalo nenápadně novinářem, u kterého byla koncem září diagnostikována nákaza antraxem. Postižený po několika dnech zemřel. 7. října 2001, v den zahájení leteckých útoků na Afghánistán, se objevuje další případ sněti, která je nalezena v kancelářích jednoho vydavatelství. Napětí graduje při zjištění pozitivního testu zaměstnance televizní společnosti NBC. Během několika dní jsou odhaleny další případy onemocnění antraxem. Panika vrcholí, když se balíček s bílým práškem objevuje v kanceláři senátora Daschleho, kde pracuje více než třicet osob. Pošty, ze kterých byly balíčky poslány, jsou okamžitě vyklizeny a uzavřeny (Sedláček, 2001b).

Po hasičích a záchranářích se pro Američany stávají novými hrdiny právě pošťáci. Na rozdíl od útoku na Světové obchodní centrum, po němž následovaly koordinované záchranné práce, nenabízely v případě antraxu státní orgány dostatek odpovědí, jež by vzbuzovaly důvěru a uklidnily veřejnost. I přes intenzivní vyšetřování se nedařilo zjistit původce bakterie. Americké úřady připouštěly teoretickou možnost, že za útoky stojí Irák nebo instituce, která je napojena na jeho tajnou službu. Další z možností se nabízel domácí druh terorismu jako v případě Unabombera, který před lety zasílal svým obětem balíčkové bomby.

74. Antrax (sněť slezinná, uhlák, modrá neštovice) představuje vysoce infekční onemocnění zvířat, zvláště přežvýkavců, přenosné na člověka kontaktem s nemocnými zvířaty nebo jejich produkty. Pro teroristy je jako původce velmi výhodný, protože za nepříznivých podmínek vytváří spory, které mohou přežívat desítky let. Druhou výhodou je minimální velikost spor, která umožňuje jejich vdechnutí a vyklíčení přímo v alveolech plic. Produkty vlastní bakterie brání imunitnímu systému člověka s chorobou se vypořádat a mohou navodit šokový stav a smrt. K úmrtí dochází často při pozdě zahájené léčbě. Nevýhodou pro teroristy je nutnost vdechnutí většího množství spor (řádově až tisíce), takže distribuované množství je viditelné (Prymula a kol., 2002).

Tato varianta se po delší době vyšetřování potvrdila (Čermák, 2001; Sedláček, 2001b).

Nová, neviditelná forma teroru americkou společností dále traumatizovala. S antraxem spojená poštovní panika zachvátila i Evropu včetně České republiky. Ukázala, že svět není připraven na obranu proti užití biologických zbraní, jejichž výroba je levná a nenáročná. Molekulární biolog Čermák vidí jedinou možnost, jak se jim účinně bránit a to „tyto zbraně najít a spálit“ (Čermák, 2001, str. 3). Nové nebezpečí v podobě antraxu s sebou znovu přineslo diskusi o míře omezení osobní svobody a anonymity.

Bývalý zaměstnanec americké zpravodajské služby Brackett ve své monografii o japonské sektě *Óm šinrikjó* varoval před nebezpečím ultraterorismu. Přímou zde upozorňuje na nebezpečí zárodků sněti slezinné, která patří k jednomu z nejúčinnějších prostředků ze spektra biologických zbraní. Počty obětí při efektivním způsobu rozptylu by mohly být podle něj srovnatelné s použitím jaderných zbraní. Tím vysvětluje, proč je sněť slezinná často označována jako „atomová bomba chudých“. Brackett zároveň uvádí tři faktory, pomocí kterých lze předejít ultraterorismu. Záleží jednak na poučení veřejnosti a jejich politických vůdců o nové hrozbě ultraterorismu; na uvolnění zdrojů potřebných k vybudování účinného protiteroristického zpravodajského systému; a na vyškolení a dostatečném vybavení pohotovostních jednotek (Brackett, 1998, str. 192,193, orig. vydán 1996).

Panika a strach z „bílého prášku v poštovních obálcích“ ukázala žalostné nedostatky a nepřipravenost na nové podoby terorismu. Smutným faktem zůstává, že se lidé často poučí až z vlastní zkušenosti, která byla v tomto případě dosti traumatizující.

14.2.6 Vůdce v krizi

Každá krize definuje své vůdce. Newyorský starosta Giuliani si vysloužil ze všech stran pochvalu a všeobecnou úctu za způsob, jakým zvládl situaci po teroristických úderech a jeho slovo se dlouho poté těšilo velké autoritě. U Světového obchodního centra se objevil několik minut poté, co první letadlo narazilo do mrakodrapu. Pomáhal řídit záchranné práce a po zřícení jedné z věží unikl smrti o vlásek, když byl zasypán v blízké budově. O několik hodin později bez patosu a pompézních gest vedl tiskovou konferenci.

V dalších dnech se zdálo, že starosta nespí. Vedle stovek dělníků, hasičů a policistů, kteří se pustili do odklizení trosk a vyprošťování obětí, to byl právě on,

kdo se zasloužil o zvládnutí kolapsu ve městě ovládnutém panikou. Všichni se shodovali na tom, že od 11. září neudělal zásadní chybu. Dokonce vyjádřil nesouhlas s kovbojskou rétorikou o křížáckých výpravách a dopadení bin Ládina „živého nebo mrtvého“, kterou v projevech nasadil prezident Bush. Giuliani se své role zhostil s citlivostí i rázností. Díky svému opravdovému vůdcovství v období krize, ho celý národ začal nazývat „novým starostou Ameriky“ (Alter, 2001, str. 53). Pro své obětavé a neúnavné nasazení při zvládnutí chaosu se dokonce začalo hovořit o výjimce, která by mu umožnila třetí mandát.⁷⁵

Prezidenta Bushe političtí analytici chválili za to, že rychle a přesně pojmenoval stav věcí („První válka nového století“) a položil základ politické podpory pro případnou vojenskou odplatu. Na druhou stranu si vysloužil kritiku za svou válečnou rétoriku a černobílé vidění, které v prvních chvílích po útocích nahrávalo teroristům. Své výroky pod tlakem událostí a světového mínění postupně zmírňoval. Rychle korigoval původní „křížácké“ náznaky ve svém slovníku. V projevu před Kongresem, v němž ohlásil začátek vojenských akcí, jasně vymezil nepřítele – bin Ládina a Tálíbán (nikoli tedy Afghánistán) – a vyzval všechny státy a národy, včetně muslimských, k vytvoření spojeneckého bloku na potírání terorismu.

Svým vůdcovským postojem a tvrdým, jednoznačným slovníkem poskytl obyvatelům své země v těžkých chvílích pocit bezpečí a jistoty. V době, kdy nastupoval do funkce, měl mizivou podporu americké veřejnosti. Politologové prorokovali, že to bude velmi slabý prezident. V prvních letech své vlády však tento „texaský kovboj“ vospěl v odpovědného státníka a do dějin podle některých autorů vstoupí jako jeden z nejsilnějších a nejdůležitějších prezidentů moderní doby (Vodička, 2002; Komárek, 2002). Jeho schopnost sjednotit a uklidnit národ mu v době největší krize po útocích vynesla podporu Američanů rekordních 83% (Fak, 2001). Všichni v té době souhlasili s tím, že se Bush obklopil dobrými spolupracovníky. Obdiv vzbudil také způsob, jakým si dokázal se svou administrativou vybudovat mezinárodní koalici k podpoře protiteroristického tažení (Sedláček, 2002). Sláva však bývá vrtkavá. Díky neoblíbené válce v Iráku se Bush postupně stal nejvíce nenáviděným americkým prezidentem v dějinách, přičemž nejvíce mu byla vytýkána jeho válečnická ideologie, kterou bezohledně

75. Dnes již bývalý starosta Rudolph Giuliani, po teroristických útocích přezdíváný Rudi, byl koncem 90. let často kritizován pro svou politiku nulového zločinu, která měla za následek porušování pravomocí ze strany policistů. Díky tomu se stal terčem útoků ze strany ochránců občanských práv a představitelů menšinových komunit. V médiích se spekulovalo, že pravděpodobně léčba rakoviny, kterou prošel, ho změnila a svůj původně agresivní konfrontační styl nahradil střízlivostí a věcností. V roce 2008 byl jedním z neúspěšných republikánských kandidátů na post amerického prezidenta.

prosazoval. Nenávist světa však v USA působí opačně a zejména u představitelů křesťanské pravice posiluje národní hrdost. Bush je konzervativní Amerikou stále vnímán jako úspěšný muž a silný vůdce.

14.3 Reakce Evropanů a zbytku světa

Evropa nejprve vyjádřila Americe bezmeznou podporu, v pozdějším víru událostí ji však předhazovala primitivní vidění světa. Washington pár dní po útoku získal podporu Severoatlantické aliance pro odvetný útok. Poprvé ve své historii byly země NATO připraveny použít článek 5, který definuje útok na jednu zemi jako útok na všech 19 členských států. Čtyři dny po tragických událostech přichází vyjádření podpory dokonce od kubánského diktátora Castra (Hirsh, Barry, 2001).

Evropa v antiteroristické koalici představovala od počátku racionální pól proti vzedmutým americkým vášním. Evropští politici si uvědomovali, že náznaky válečné rétoriky, které z Ameriky zaznívaly, by mohly být arabsko-muslimským světem pochopeny jako „křížácké tažení“ namířené proti islámské civilizaci. Podle tehdejšího francouzského prezidenta Chiraca by to znamenalo chytit se „do léčky nastražené teroristy, kteří si přejí střet civilizací“. Německý kancléř Schröder upozornil, že v tomto konfliktu „se jedná o boj o kulturu a nikoliv o boj kultur“ (Barša, 2001, str. 9). Německý ministr obrany Scharping zase prohlásil: „Nestojíme tváří v tvář válce. Pro to, abychom trvale zlomili mezinárodní teror, se musí udělat víc než jen vojensky zasáhnout.“ (Hirsh, Barry, 2001, str. 41). Američtí politici však jednali mnohem opatrněji než hovořili. Silná slova, která z úst amerických politiků zaznívala, byla částečně dána vážností situace a také očekáváním celého národa, který dychtil po odvetě.

Občané v Evropě a jinde ve světě často vyjadřovali solidaritu s americkým utrpením. Projevy solidarity a zájem světové veřejnosti, hlavně v prvních dnech po útocích, byly velmi povzbuzující. Při výměně stráží v Buckinghamském paláci se hrála americká hymna, obchody v Dublinu byly v rámci smutku jeden den zavřeny a v kanadských obchodech byly zase vyprodány americké vlajky. Kanadské noviny psaly: „Všichni jsme Američané.“ (Gibbs, 2001, str. 21). I Češi vyjadřovali smutek nad tragickými událostmi, nosili květiny před americkou ambasádu, vlajky byly staženy na půl žerdi.

Bezprostřední reakce však nebyly vždy jen vstřícné. V souvislosti s teroristickými útoky se objevovaly i pocity škodolibosti. Podle Barši však neplynuly z kulturní či náboženské diference – to znamená, že nebyly výrazem

střetu civilizací – ale z ponížení a pocitu bezmoci. Jako příklad uvádí srbského advokáta původem z Kosova, který zpravodaji francouzských novin řekl: „Když jsem viděl v televizi utíkat Američany se slzami v očích v oblacích dýmu, cítil jsem zároveň děs i úlevu. Konečně i oni vědí...Poslali přece sami tolik bomb do zemí, které ani neumějí najít na mapě...“. Také část francouzské mládeže, která nebyla jen arabského původu, vyjadřovala nevoli proti nařízeným třem minutám ticha, držným v rámci vyučování za newyorské mrtvé (Barša, 2001, str. 11).

Objevovaly se konspirační teorie, podle kterých si Američané úder nastražili sami, aby mohli zahájit válku za posílení svých pozic ve světě (Fričová, 2001). Také někteří slovenští novináři si soukromě pošuškávali, zda to celé nespáchali Američané sami, aby získali argumenty pro protiraketovou obranu – napsat do novin se to však neodvážil nikdo. Ve slovenských ulicích zněly ostře kritické názory: „Američané podporovali teroristy v Kosovu a Makedonii, teď musejí nést následky. Mohou si za všechno sami, konečně jim spadne hřebínek.“ (Bútora, 2001, str. 10). S podobnými názory bylo možné se setkat i v České republice.

Radikální hlasy ozývající se z různých koutů světa též soudily, že Amerika si může za teroristické útoky sama díky své politice na Blízkém východě. Umírněnější kritici se spokojili s výzvou, aby se šokovaná velmoc nad sebou zamyslela a svou politiku změnila. Zkratkovité reakce se objevovaly i na opačném konci myšlenkového spektra mezi rozhořčenými americkými vlastenci, volajícími po krvavé pomstě.

14.4 Reakce a úloha islámského světa

Podpora islámského světa byla klíčovým prvkem ve snaze zabránit vytvoření názoru, že se bude jednat o konflikt mezi Spojenými státy a islámem. Američané nepotřebovali vojenskou pomoc, šlo jim spíše o přístup k informacím arabských zpravodajských služeb a využití základen v Saudské Arábii, případně i v Uzbekistánu a Tádžikistánu (Sedláček, 2001a).

Krvavý masakr z 11. září muslimský svět přijal převážně s úděsem. Vlády všech muslimských zemí, mimo Irák, teroristické útoky různě váženými slovy odsoudily. U politických představitelů a islámského duchovenstva jednoznačně převládl názor, že usmrcení tisíců nevinných lidí nemůže nic ospravedlnit (Kropáček, 2002a). Radost z útoků, kterou dávali najevo někteří muslimové, představovala podle Barši radost a škodolibé uspokojení z toho, že země, která byla doposud v jejich očích ztotožňována se zdrojem utrpení třetího světa, ho

konečně zažívá na vlastní kůži (Barša, 2001). Kropáček však upozorňuje, že těchto projevů radosti nad pokořením Ameriky bylo v prvních chvílích jen málo (Kropáček, 2002a).

Muslimy děsilo, že západní svět začal okamžitě hledat a záhy identifikovat viníky v jejich řadách. Někteří dodnes tuto identifikaci zpochybňují, poukazují na možnost snadného podvržení pasů u sebevražedných atentátníků a jiné možné intriky. V arabských médiích například bylo vysloveno podezření, že jde o mimořádně rafinovanou izraelskou intriku, čemuž údajně nasvědčuje skutečnost, že mezi oběťmi masakru nejsou Židé (Kropáček, 2002a). Konspirační teorie tedy vznikaly i v muslimské části světa.

Mnohým muslimům třetího světa se z jejich pohledu USA nejeví jako země svobody a tolerance, ale naopak jako rozpínavá velmoc. To, že tehdejší prezident Bush zdůrazňoval, že se nejedná o zločin několika jedinců, ale o válku, je utvrdilo o americké aroganci a sebestřednosti. Barša upozorňuje, že nelítostná odvěta napadnuté velmoci může z fanatiků a zločinců učinit mučedníky a hrdiny v očích těch, kteří se cítí touto velmocí ponižováni a vylučováni (Barša, 2001).

Po zahájení vojenské operace v Afghánistánu se začaly muslimské postoje rozcházet. V televizních přenosech bylo možno sledovat fanatické pálení amerických vlajek. Tyto protiamerické reakce byly intenzivně medializovány a u Američanů se při pohledu na tyto záběry ještě více stupňovala touha po odvetě. Postava nedopadnutelného bin Ládina se pro mnohé muslimy stala představitelem hrdinného arabského vůdce a legendy ve stylu Che Guevary. V různých oblastech islámského světa dávali otcové novorozeným synům jméno Usáma (Kropáček, 2002a).

Muslimové, kterých žije v USA asi sedm miliónů, jsou na svou zemi hrdí a v převážné většině krvavý masakr odsoudili. Americké islámské duchovenstvo nazvalo akt sebevražedných atentátníků za „perverzi“. Šejk Alalwani řekl: „Jestli se prohlašují za muslimy, tak já říkám, že jimi nejsou.“ Siddiqi, jeden z prvních islámských duchovních, který se účastnil ekumenické bohoslužby v newyorské katedrále National Cathedral, projevil smutek a lítost nad událostmi, které se staly: „Před našimi zraky vidíme zlo destrukce a utrpení mnoha lidí. Se zlomeným srdcem, pokorou a slzami v očích se obracíme k Bohu.“ (Van Biema, 2001, str. 39).

Na straně majoritní americké společnosti se však často projevovalo neporozumění, které bylo z části živeno desinterpretacemi islámu ze strany médií. Ve víru vášní a touze po odplatě se začaly jen pozvolna objevovat náznaky

pochopení faktu, že mírumilovní muslimové nepokládají ty, kteří zabíjejí ve jménu jejich víry, za pravé muslimy. Americká muslimka Sawy k tomuto procesu uvědomování dodává: „Až bude více lidí ochotno přistoupit k dialogu a přiblížit se porozumění, pak přijde den, kdy se fanatismus už nebude spojovat s vírou a na muslimy nebude nahlíženo jako na teroristy, ale na lidské bytosti.“ (Sawy, 2001, str. 12).

14.5 Úloha médií

Teroristické útoky na symboly americké moci mohl celý svět sledovat v přímém přenosu. Tragédie dokonce nakrátko dala hlavním televizním společnostem zapomenout na konkurenční boj a ty předvedly nevídanou spolupráci. Podělily se o své zpravodajské zdroje, vyměňovaly si živě vysílané obrazové zpravodajství. Média ukázala, že mohou pomoci v dobách nejhorší krize semknout celý národ. Novinář Peyser to komentoval následovně: „Televize byla naším elektronickým srdcem, spojila nás v době, kdy nás tragédie rozdělila.“ (Peyser, 2001, str. 64).

Bylo to poprvé od zavraždění J. F. Kennedyho, kdy stanice vysílaly aktuální zprávy nepřetržitě bez reklam či jiných programů po celé čtyři dny (Peyser, 2001). Drama přímého přenosu přineslo však některá úskalí. Největším z nich bylo šíření poplašných zpráv. V televizním vysílání dokonce proběhla zpráva o únosu celkem deseti letadel a další neověřené informace. Některé televizní stanice se příliš nevěnovaly serióznímu zpravodajství a spíše se snažily udržet sledovanost dojmavými reportážemi o rodinách, hledající své příbuzné. Obzvláště stanice Fox News byla zavalena příběhy těch, kteří přežili. Lidé z branže to vesměs odsoudili jako neprofesionální a neetické: „Snímat kamerou tyto ubohé lidi ještě dlouho poté, co propukli v pláč, bylo kruté.“ (Peyser, 2001, str. 64).

Média tyto události postavily před dilema, jak na jedné straně splnit svou informační povinnost a na straně druhé neumocňovat následky již tak hrůzného činu. Přímý přenos vystavil také politiky nezdravému tlaku a nebezpečně ovlivnil kvalitu jednání politické a společenské elity. Bush tento silný tlak po určitou dobu vydržel a nenechal se vyprovokovat k unáhlenému vojenskému řešení.

Američtí civilisté dosud zažívali boj či válku pouze ve filmu nebo při televizním přenosu válečných konfliktů z jiných koutů světa. Teď poprvé byli ti samí američtí civilisté ve válce. Už ne jako diváci, ale jako živé terče. Scény, které se naskytly divákům při pohledu na inferno – jak byly hořící mrakodrapy v médiích

nazývány - byly často otřesné. Zoufalství lidí, kteří zůstali v hořících budovách a rozbíjeli okna, aby se nadýchali čerstvého vzduchu, pohled na to, jak vylézají z oken, jak si venku ve výšce tisíce metrů nad zemí vzájemně stojí na ramenou, podpírají se, a naklánějí se, jestli náhodou nespatří záchranáře, byl hrozivý. Mnoho z nich se rozhodlo předejít hroznému smrti upálením zaživa a raději skočilo dolů.

Tyto hrůzy nápadně připomínaly hollywoodské scény, proto došlo k dočasnému stažení akčních filmů z televizních vysílání. Hollywoodská studia se také rozhodla pozastavit natáčení filmů s teroristickými scénami. Ve stejném duchu postupovaly i rozhlasové stanice, kde byl vytvořen seznam asi sto padesáti skladeb, které nebyly doporučeny k vysílání. Jednalo se o texty o létání, bombardování a násilí (Třešňák, 2001).

Události 11. září s sebou přinesly bezprecedentní zájem o internet, který byl po útocích tak velký, že se zhroutily téměř všechny zpravodajské servery a portály. Odhalily se tím sice limity internetu jako zpravodajského média, na druhou stranu se internet osvědčil při doplňování neúplného či z různých důvodů opatrného nebo zaujatého zpravodajství velkých televizních stanic (Anýž, 2002). Internet se zároveň stal lákavým a nedobytným útočištěm teroristů, z něhož lze šířit propagandu, organizovat a sdílet taktické zkušenosti. Tato nová informační technologie pomohla džihádistům šířit „pravdu“ o tom, že muslimové jsou celosvětově pronásledováni, a americká rétorika o „globální válce proti terorismu“ tato tvrzení zpětně podporovala.

Čeští sociologové Jeřábek a Veisová uspořádali na internetu *just in time research*, pomocí kterého zachytili bezprostřední komunikační chování a okamžitou reflexi této mimořádné události v postojích a chování lidí na celém světě. Ve výzkumu například lidé spontánně označili události z 11. září za tragédii, katastrofu, pohromu ve 34%, za šok, hrůzu a strach ve 26% a za neuvěřitelné sci-fi v 10%. Nejméně často se objevila slova „válka“ a „pomsta“ (3% a 1%). Podle dotazovaných byli nejpravděpodobnějším strůjcem útoku teroristé (24%), na druhém místě figurovali extremisté a fanatici (15%) a na třetím byl bin Ládín a Tálibán (11%). Z hlediska národnostního byli podle 6% respondentů autory útoků

Arabové, z hlediska náboženského byli za útoky zodpovědní muslimové, islamisté - to si myslelo 5% dotazovaných.⁷⁶

První dny po útocích mohl způsob amerického zpravodajství navozovat a často navozoval nepravdivou a nebezpečnou představu: každý muslim je kvůli svému vyznání potenciální fundamentalista a terorista, protože jeho víra je prezentována jako netolerantní a zpátečnická. Toto zevšeobecňování živilo v americké společnosti nedůvěru a nenávisť, jehož ostré hrany se postupem času dařilo zjemňovat. Američtí novináři z hlavních médií později přiznávali, že jejich zpravodajství bylo zatíženo patriotismem, autocenzurou, ale v souvislosti s antraxem i velmi dobře pochopitelnou obavou o vlastní osud (Anýž, 2002).

Česká média také selhávají ve svém sklonu k povrchnímu zpravodajství, senzacechtivosti a s tím související komercializací. Například o první české oběti terorismu, čtyřadvacetiletém Petrovi Kořánovi z Ústí nad Labem, který zahynul v roce 2005 na egyptském tržišti, psaly nepravdivé informace. Jeho sestru Michaelu čeští novináři přejmenovali na Marii, do jeho životopisu dodali čtyři roky v Egyptě (ačkoli tam byl jen tři měsíce), posléze z něj udělali zástupce jedné cestovní kanceláře v Anglii (přestože tam pracoval jako au-pair) a přidali další čtyři roky (to by maturoval v šestnácti). Přimysleli si přítelkyni Lucii, „která s ním trávila všechnen volný čas“, a nakonec z něj udělali horlivého křesťana pod celostránkovým titulkem „muslimský terorista zabil českého katolíka“. Jeho sestra k tomu řekla: „Vždycky házel s odpuštěním všechny horlivé věřící do jednoho pytle s fanatiky, ať byli muslimové, židi nebo křesťané“. Jedno médium dokonce sdělilo rodině, že tělo jejich syna bylo rozmetáno na kusy (ačkoli už příbuzní věděli, že cestuje domů vcelku a schopné identifikace). Díky vymyšleným informacím některých českých médií zemřel v Egyptě úplně jiný člověk (Klíma, 2005, str. 12).

Snaha bin Ládina vyprovokovat svatou válku proti západní civilizaci přinesla s sebou různá úskalí a zároveň i výzvu k zamyšlení pro nás pro všechny. I my, Evropané, bychom měli zapomenout na soutěžení o to, kdo je lepší a soustředit energii na nastolení takového vzájemného soužití, které zajistí vzájemnou toleranci, porozumění a mír. K tomu mohou výraznou měrou přispět kvalitní zpravodajství a investigativní žurnalistika.

76. Tohoto unikátního výzkumu se účastnilo celkem 2578 osob, z toho 2090 Čechů a 488 cizinců z celého světa (Evropa, Amerika, Kanada, Austrálie, Latinská Amerika, Asie a Střední Východ). Na dotazník odpovídali v období od 13. 9. do 9. 10. 2001 především mladí lidé, vesměs s vysokoškolským vzděláním. Informace o výzkumném projektu vyšly knižně pod názvem „11th September – International On-line Communication Reseach“ v Sociologickém ústavu Akademie věd České republiky, 2001 a jsou také k dispozici na <http://www.sociologie.cz.msv> a <http://www.nms.cz/usa>.

14.6 Analýza příčin a důsledků teroristických útoků na USA

Teroristické akce byly vymyšleny velmi rafinovaně a zasáhly Američany na dvou nejcitlivějších místech: zničily symbol jejich bohatství a ponížily jejich obranný systém včetně tajné služby, která disponuje nejlepší výbavou na světě. Domněnky o vlastní bezpečnosti se zhroutily jako domeček z karet. Po 11. září 2001 se z bezpečnosti stal ústřední slogan celé západní společnosti. Kongres ihned začal jednat o intenzivnějších „rentgenových“ prohlídkách a rozšíření kompetence zpravodajských služeb. Američtí občané, kteří jsou známí citlivostí na ohrožení své svobody, byli ochotni vzdát se její části výměnou za větší bezpečnost.

Bylo jasné, že jedna z příčin koordinovaného útoku spočívala v nedokonalém systému kontroly a odbavování na letištích, které prováděly soukromé společnosti. Ty platily v době útoku svým zaměstnancům minimální mzdu. S tím souvisela velká fluktuace a malá proškolenost letištních kontrolorů. V Evropě byly v té době letištní kontroly daleko přísnější, což souvisí pravděpodobně s prudkým rozmachem terorismu a únosů letadel v 70. letech, na které evropské země reagovaly zvýšením bezpečnostních opatření na letištích. V USA bylo naopak povoleno mít u vnitrostátních letů v příručním zavazadle nůž s čepelí do dvanácti centimetrů, což by v Evropě bylo nemyslitelné.

Ve Spojených státech se okamžitě zpřísnila kontrola na letištích, na newyorských ulicích bylo možné vidět na každém rohu po zuby ozbrojené vojáky, auta byla náhodně zastavována, aby policisté prověřili, co se nachází v zavazadlovém prostoru, na sportovní stadiony si diváci nemohli brát s sebou větší zavazadla, směli parkovat pouze ve striktně vyhrazených prostorech atd. Tato přísná bezpečnostní opatření přetrvávají v mírnější formě i dnes, kdy se například rentgenové přístroje staly běžnou bezpečnostní výbavou na všech státních úřadech, v muzeích, velkých knihovnách, sportovních stadionech, některých divadlech a dalších veřejných budovách.

Svůj díl viny na tragédii nesou také tajné služby a federální policie, které nedokázaly včas nebezpečí teroristického útoku rozpoznat a zabránit mu nebo alespoň před ním varovat. Přitom se ukázalo, že jeden ze sebevražedných atentátníků byl na seznamu FBI. Postupně vycházela najevo další pochybení ze strany úřadů a pilotních škol – ty například nechaly bez povšimnutí žáky, kteří se chtěli naučit pouze udržet letoun ve vzduchu, ale už je nezajímalo, jak s ním vzlétnout a přistát.

Teroristické útoky s sebou také přinesly strach z létání letadlem, který se bezprostředně po tragických událostech u některých občanů objevil. Ti také překotně začali rušit zahraniční dovolené, kdy téměř žádný z amerických patriotů nechtěl opustit svou zemi v případě, že by začala válka. Někteří se obávali protiamerických nálad namířených proti Američanům pobývajících v zahraničí. Svět zasáhla „globální hysterie a strach“ a kdykoli se stala nějaká větší dopravní nehoda nebo tragická událost, první myšlenky byly, zda se nejedná o další teroristický útok. Tato „teroristická neuróza“ v různé intenzitě trvá dodnes. Když spadne letadlo, vypne elektrický proud nebo dojde k jinému neštěstí, často nás napadne, zdali nejde o teroristický čin.

Vojenské operace, které následovaly jako reakce na události z 11. září, přinesly **nebezpečný precedens**. Bombardování se stalo legálním a mezinárodně uznávaným prostředkem na likvidaci teroristických skupin. Moskva tak získala obrovský argument pro svou antiteroristickou akci na severním Kavkaze. Ruský politolog to komentoval následovně: „Rusko se musí zúčastnit amerických akcí ve vlastním zájmu. Zároveň bychom vyřešili některé problémy v Čečensku a Gruzii.“ (Fričová, 2001, str. 11). Neobyčejně tvrdý zásah proti čečenským teroristům v moskevském divadle, při kterém zemřeli i ruští civilisté, můžeme chápat jako jeden z důsledků tohoto precedentu, stejně jako tragické vyústění události držení rukojmích v beslanské škole, kdy ruští představitelé odmítli vyjednávat o záchraně zadržovaných osob, převážně dětí. Nedávný ozbrojený konflikt Ruska s Gruzíí patří do stejné kategorie.

Válka v Iráku a v Afghánistánu znovu poukázala, jak dlouhá a bolestná cesta v boji proti terorismu nás čeká. Přítomnost armády NATO v Afghánistánu nikdo nezpochybňuje. Jde o to, uchránit tuto zemi od fanatiků z Tálibánu. Na Iráku se Západ v současné době shodne postatně hůř, protože na rozdíl od Tálibánu nebyl Saddám Husajn spojencem *al-Káidy* ani se nepodílel na útocích na Spojené státy. Společným cílem obou válek byl ozbrojený boj proti teroristům, jedním ze společných důsledků zase velmi nebezpečná tendence směšovat různé typy ozbrojeného násilí a terorismu, což vede k nápodobě chování podle vzorce „když mohou oni, můžeme i my“. Dnes se ukazuje, že Rusové spojení s Amerikou v boji proti terorismu dobře využili k zavedení starých tuhých pořádků doma. A tak jakýkoli odpor či konflikt dnes umožňuje autoritářským, ale i demokratickým režimům prohlásit, že se jedná o terorismus.

Dalším smutným důsledkem teroristických útoků na USA byla neuvěřitelná **eskalace násilí na Blízkém východě**. Situace se tam dostala do takových absurdit, že je to pro nás těžko představitelné. To, co by Evropan chápal jako

nemístný zásah do soukromí, je zde bráno jako samozřejmost, ba nezbytnost. Lidé běžně zvažují každý pobyt na frekventovaných veřejných místech, nechodí jíst do restaurací, místo autobusem jezdí taxíky. Novináři Kovářová a Kulka popisují při své návštěvě Jeruzaléma situaci v kavárně, ve které nikdo z hostů nesesedl v první řadě u okna, protože se lidi prostě bojí, „že by je terorista mohl zastřelit přímo z chodníku“ (Kovářová, Kulka, 2002, str. 19).

Všichni političtí představitelé se shodují na potřebě vzniku palestinského státu. Neshody ale panují v tom, kdo je v konfliktu zloduchem (bad guy). Tehdejší izraelský premiér Šaron prohlásil: „Každý máme svého bin Ládina. Ten náš se jmenuje Jásir Arafát.“ (Petráček, 2002b, str. 3). Po vzoru Američanů v Afghánistánu začala izraelská armáda potírat teroristické zlo přímo na Západním břehu Jordánu. Izraelskou vojenskou operaci můžeme opět pokládat za důsledek nebezpečného precedentu vzniklého ve válce proti terorismu.

Americkou společnost vedl hromadný masakr z 11. září 2001 k zamyšlení a hledání viníků. V emočním vypětí často nebyla jejich sebereflexe dostatečně kritická a spíše hledali příčiny jinde než u sebe samých. Na sugestivní otázku „*Co vlastně po nás teroristé chtějí?*“ reagoval šéf zahraničního obchodu jedné nadnárodní firmy Haass následovně: „Odpověď není v tom, co děláme, ale v tom, kdo jsme. Ve skutečnosti jsme nejmocnější zemí na světě. Jsme sekulární zemí... Je to jednoduše v tom, kdo jsme a je to právě naše existence, která je trápí.“ (Blum, 2001/2002, str. 48). Často se objevovala mylná představa Američanů, že ostatní národy „nenávidí Ameriku“, protože ji závidí.

Spojené státy to díky své roli dohlázele na světový mír rozhodně nemají jednoduché. Americká hospodářská a vojenská moc je nezpochybnitelná. Na druhé straně by neuškodila trocha skromnosti. Český exprezident Havel k tomu dodává: „Amerika by měla být jakýmsi způsobem v čele boje proti zlu a násilí. Ale neměla by to příliš zdůrazňovat a vykřikovat. Čím je někdo mocnější a silnější, tím by měl být opatrnější na slova.“ (Holub, 2001, str. 16). V periodiku *The Ecologist*⁷⁷ jsou uvedeny informace týkající se hlasování zemí OSN o mezinárodních rezolucích usilujících o podporování míru a prevenci eskalujícího militarismu v letech 1978-1987. Jasně se zde ukazuje, že USA často jako jediná země, hlasovala proti těmto rezolucím.

Americká společnost v době své nejtěžší krize ukázala světu ze sebe to nejlepší a zároveň i nejhorší. Na jedné straně se projevilo obdivuhodné lidské

77. Zdroj: *The Ecologist* 12/2001-1/2002.

hrdinství, statečnost a solidarita, na straně druhé nacionalismus, hostilita vůči arabským menšinám a silná touha po pomstě. Bezesporu zajímavým faktem je, že přání po vojenské odplatě se objevovalo nejvíce u nepřímých účastníků teroristických útoků. U obyvatel New Yorku a dalších přímých obětí, které si prožili opravdové trauma, byla podpora zásahu nízká. Ani rodiny pozůstalých nechtěly, aby ve jménu jejich blízkých zemřelých byla prolévána další krev a umírali další nevinní civilisté.

V procesu přisuzování viny za násilí hrály důležitou roli atribuční procesy, prostřednictvím kterých Američané interpretovali teroristické útoky. Přisoudili jim záměrnou intenci, což znamená, že je brali jako záměrně provedené. To je vedlo k jednání podle principu „oko za oko, zub za zub.“ Z psychologického hlediska je proto jejich touha po pomstě pochopitelná. Také si musíme uvědomit, že v novodobých dějinách Američané nezažili na svém území žádný útok takového rozsahu – pokud tedy nepočítáme japonský útok na Pearl Harbor, který se ovšem udál na Hawaji, což je ostrov americké pevnině přece jenom vzdálený. Jejich naprostý šok a hysterie je pochopitelná. 11. září 2001 ztratili během pár hodin více lidských životů než během spojenecké invaze roku 1944.

Pro značnou část Američanů je typický sklon k černobílému vidění daný snad i jejich krátkou historickou zkušeností, nesrovnatelnou s krvavými evropskými dějinami, ve kterých byly války téměř běžnou záležitostí. Silně zakořeněné sklony k extrémním polohám v myšlení a jednání lze ilustrovat na emočně prudké reakci, která u americké veřejnosti nastala po odhalení manželské nevěry tehdejšího amerického prezidenta Clintona. To, co by běžný Evropan považoval za čistě soukromou věc nebo jako nepodstatnou záležitost, se stalo v USA předmětem hysterie.

Silná potřeba okamžitě označit viníka a následně jej potrestat se z psychologického hlediska také dá pochopit. To, že tehdejší americký prezident Bush označil jako hlavního podezřelého bin Ládina a jeho skupinu *Al-Káida*, aniž by k tomu v té době měl přímé důkazy, umožnilo americké společnosti cítit se bezpečněji. Jejich prezident v roli velkého, silného vůdce jim tím dodal pocit bezpečí a jistoty a podařilo se tak zmírnit emoční napětí, které ve společnosti po útocích narůstalo. Naopak v případě antraxu byla situace odlišná, protože trvalo mnohem déle než se úřadům podařilo zjistit původce bakterií. Tato nejistota lidem na klidu rozhodně nepřidala.

Hrůza zářijového činu by měla být varováním. A to nejen pro americkou společnost, ale pro nás všechny. Neměli bychom zapomínat, že velké množství

hrůz se v posledních letech událo a stále děje i v jiných končinách. Většinou se ale nejedná o strategicky důležitá teritoria s nerostným bohatstvím, proto zůstávají světovou veřejností téměř nepovšimnuty. Příkladem mohou být hladovějící v některých afrických zemích a Severní Koreji nebo lokální války v Kongu, Sieře Leoně, na Srí Lance, Nepálu či Čečně. Pro další příklady nezájmu nemusíme chodit daleko. Stačí si připomenout srebrenický masakr, který se stal na evropské půdě největší genocidou od druhé světové války a médii zůstal ve své době téměř nepovšimnut. V těchto souvislostech vyvstává tísnivá otázka, zda má kvalita života v různých částech světa stejnou hodnotu...

15 Případové studie

15.1 Rozbor situace držení rukojmích v Beslanu v roce 2004⁷⁸

První den: 1. září 2004, první školní den krátce po půl deváté ráno ozbrojení teroristé s černými maskami na hlavě plánovaně obsadili beslanskou školu, kde zajali rukojmí, z velké části děti. Všechny nahnali do tělocvičny, kde rozvěsili na ribstole a basketbalové koše předem ukryté výbušniny. Zároveň rozbili okna, aby předešli moskevskému plynovému útoku z předminulého roku. Před očima všech zastřelili muže, který tam podle Eleny Kasumovy ležel dvě hodiny, než jeho tělo odklidili.

Teroristé pro zklidnění emočně vyhocené situace ujišťují rukojmí, že jim neublíží. Chtějí čečenskou nezávislost a konec války. Na ulici se mezitím shromáždili beslanští muži se zbraní v ruce a střílejí směrem na školní budovu ve snaze osvobodit uvězněné děti. Teroristé posílají písemné varování: „*Zabijte jednoho z nás a my jich zabijeme padesát. Zabijte pět z nás a my tu všechno vyhodíme do povětří!*“ Střelba zvenčí ustala. K varování ozbrojenci připojují jména čtyřech mužů, se kterými chtějí jednat. Poradce ruského prezidenta Aslachanov telefonuje do školy, ovšem bez konkrétních výsledků. Následně teroristé vyvádějí všechny muže z tělocvičny ven, pravděpodobně ze strachu z útoku, kde je zřejmě

78. Pokud není uvedeno jinak, čerpám informace o beslanských událostech ze dvou zdrojů: z tištěné reportáže McAllister, Quinn-Judge: Defenseless targets, Time a filmové reportáže Kevina Sima, vysílané v pořadu Na vlastní oči, TV Nova.

podle pozdější výpovědi zajatých žen popravují. Do Beslanu kromě novinářů a zpravodajských médií přijíždějí i členové speciální protiteroristické jednotky.

Mezi ozbrojenci jsou ve škole i dvě ženy s připevněnými výbušninami na těle, které rukojmím vysvětlují svou motivaci: „*Přišli jsme sem zemřít, protože naše děti umírají. Pokud se vás Putinovi zžellí, pustíme vás.*“

Druhý den: Tiskový mluvčí vlády v médiích zveřejňuje informaci o seznamu 354 rukojmích. Ve skutečnosti jich je kolem 1200. Tuto lež slyší teroristé v televizi a začíná jim být jasné, že Moskva s nimi nehraje fair-play a nebere jejich hrozby vážně. „*To znamená, že jsou připraveni zaútočit*“, říká jeden z teroristů. V tělocvičně narůstá napětí, teroristé přestávají dávat dětem vodu. Začíná skutečně jít o život. Rozčilení jsou pochopitelně i rodiče uvězněných dětí: „*Nestydíte se? Jak vám máme věřit, když ani nejste schopni spočítat počet rukojmích?*“

Teroristé ztrácejí před rukojmími ostych, snímají z obličeje masky a oslovují se jménem. Ali, který děti ochotně pouštěl na záchod, pod vlivem aktuálních událostí přitvrzuje: „*Pro vás nejsem žádný Ali. Jsem terorista, bandita a přišli jsme vás zabít.*“ Děti mají žízeň a tak nezbývá než začít pít vlastní moč. Dvě čečenské ozbrojené ženy mizí. Mezi zajatými dospělými panuje podezření, že je jejich vůdci zabil, protože nesouhlasil s tím, že rukojmí jsou děti.

Do Beslanu přijíždí vyjednávat Ruslan Aušev, hrdina z Afghánistánu, bývalý ingušský prezident požívající mezi Čečenci široký respekt. Teroristé si nasazují masky a podle předem určené trasy pouští Auševa dovnitř. Zároveň souhlasí s propuštěním matek s malými dětmi. Celkem dvacet šest lidí se dostává na svobodu. Jedna žena odmítá odejít, v tělocvičně má celkem tři děti, dovoleno má však vzít pouze nejmladšího z nich. Toto rozhodnutí jí později stojí život: při osvobozovací akci zemřela spolu se starší dcerou. Krátká přítomnost Auševa znamená pro rukojmí záblesk naděje, že budou propuštěni další lidé. Vyjednávač s sebou odnáší list papíru s požadavky pro jeho excelenci Putina.

Jedna z rukojmích, Larisa Kudzajeva, mluví s teroristou Alim o jeho teroristických důvodech: Ruské letadlo bombardovalo civilisty v čečenské vesnici. Při náletu zemřela jeho žena a pět dětí. Proto se z něj stal terorista. Večer Aslachanov znovu volá do školy s ujištěním, že požadavky teroristů není možné splnit. Nervozita stoupá. Ali sděluje Larise, že nechce zatáhnout za nástražný drát, ale nutí ho k tomu: „*Rusko se s teroristy nebude nikdy bavit. Pro ně problém neexistuje.*“

Třetí den: V kulturním domě v Beslanu před rodinné příbuzné zajatých rukojmích předstupuje Leonid Rašal, dětský lékař, a snaží se rodiče uklidnit tím,

že jejich děti nejsou ohroženy na životě, protože mohou bez vody vydržet osm až devět dní. Všichni ale vědí, že děti začnou velmi brzy umírat. Později Zarina Dzampajeva, jedna ze zadržovaných matek vypráví, jak jí její syn umřel v náručí na srdeční slabost.

Kremelský tiskový mluvčí znovu v médiích hovoří o 354 zadržovaných rukojmích. Aslachanov je ochoten přiletět z Moskvy a jednat o výměně dětí za dospělé. Ve tři hodiny odpoledne se má s teroristy setkat. Na ulicích čekají beslanští muži s puškami. Krátce po třinácté hodině se ze školy ozývá výbuch, což startuje nekontrolovatelnou střelbu na obou stranách. Výsledkem masakru je smrt 334 lidí včetně 156 dětí a 26 teroristů. Více než 700 osob je zraněno.

Čtvrtý den: Prezident Putin v televizi mobilizuje národ proti „totální, kruté válce“, kterou proti Rusku vede „mezinárodní terorismus“. Ve svém emočně nabitým projevu vyzdvihuje zásluhy vojáků, kteří teroristy zneškodnili (Finštejn, 2004). Armáda podle Putina za útok nenese zodpovědnost. Putin útok zakázal. První výbuch byl náhodný. Druhý výbuch byl cílený a měl vše zničit. Soudní expertiza u některých mrtvých potvrzuje, že kulky v těle patřili zachráncům, kteří „při takzvané osvobozovací akci neváhali použít plamenomety, granátomety a tank“ (Kostohryz, 2007). Podrobnosti útoku nejsou zcela známé, a panují jisté rozpory v tom, kdo za začátkem masakru stojí. Novější vyšetřování poukazují na to, že masakr nejspíše začal minometnou střelou odpálenou na střechu školy ruskými bezpečnostními složkami.⁷⁹

Úspěšný vyjednaváč Aušev později o teroristech říká: „Nebyli zdrogovaní, jak se dnes tvrdí. Nevěřím, že chtěli zemřít všichni. Někteří měli v plánu utéct.“ Novinář a spisovatel Hvižďala nabízí dvě protiteroristická řešení. Jedno je drahé a perspektivní a spočívá v tom, dát mladým čečenským lidem a černým vdovám vzdělání a práci, a tím vrátit jejich životu smysl. Zároveň by to představovalo i velké investice do znovuvýstavby čečenských měst a vesnic. Druhá možnost je Čečence vyvraždit a rozptýlit. Takové řešení je podle něj kvůli financím i kvůli ruské tradici nepravděpodobnější (Hvižďala, 2004).

Co se dalo z pohledu psychologa-vyjednaváče v Beslanu udělat jinak:

Mezi základní předpoklady řešení incidentu prostřednictvím vyjednávání patří vybudování vnější a vnitřní uzávěry, která má oddělit novináře a další civilisty od bezprostředního kontaktu s místem incidentu, což v Beslanu do důsledku neproběhlo.

79. Zdroj: <http://www.wikipedia.com> (key word: Beslan).

Zajištěním řízené, cílesměrné komunikace mezi pachateli a speciálně vyškolenými policejními vyjednaváči se mohou výrazně zvýšit šance pro řešení konfliktu nenásilnou cestou. Vyjednáváním lze zklidnit krizovou situaci, rozptýlit negativní emoce, navodit řešící přístup a nabídnout jiné alternativy než destruktivní násilí. Teroristé v beslanské škole podle výpovědi svědků zpočátku měli vůli žít a chtěli vyjednat, ruské úřady nikoli. Samotné vyjednávání s teroristy neznamena ustupování. Vyjednáváním naopak lze zvýšit šance pro přežití rukojmích. A každý lidský život má v takové situaci obrovskou cenu. Beslanská tragédie znovu ukázala, že se vládnoucí elita v duchu nejlepších ruských tradic nijak neostýchá obětovat životy svých občanů, dospělých i dětí.

Mezi další důležitá pravidla při vyjednávání s únosci je nelhat, protože tím daný člověk riskuje poškození vlastní důvěryhodnosti i důvěryhodnosti instituce, za kterou v dané situaci vystupuje. Opakovanou neschopností mluvit pravdu ruské státní orgány nenávratně narušily důvěru ze strany rukojmích, rodinných příslušníků i teroristů.

V situaci, kdy jsou zadržováni rukojmí, je nutné předem zajistit přítomnost dostatečného množství zdravotníků, čímž lze předejít zbytečným úmrtím v důsledku neposkytnutí dostatečně rychlé lékařské pomoci zraněným osobám. Ke stejné chybě došlo při zadržování rukojmích teroristy v moskevském divadle Dubrovka o dva roky dříve.

Pokud zůstane v barikádových situacích nejdůležitější prioritou zabití teroristů a ne zachránění rukojmích, nelze smrti rukojmích předejít. V roce 1995 došlo kvůli nekvalifikovanému zásahu vojáků při přepadení nemocnice v jihoruském Budonovsku k zastřelení i mnoha pacientů. K poučení se z chyb nedošlo. V Beslanu opět tragicky zahynuli civilisté z rukou zachránců. Postup ruských politiků, armády a tajných služeb byl Putinem označen za správný, jediným viníkem tragédie zůstali teroristé. Beslanské matky však odmítají oslavovat hrdinství speciálních jednotek a volají po potrestání viníků, zodpovědných politiků a generálů (Procházková, 2005). Setrváním a pokračováním v této jednostranné rétorice se bohužel smrti nevinných rukojmích nedá vyhnout.

15.2 Příběh oběti teroristického útoku⁸⁰

Prostřednictvím následujícího příběhu chci ukázat, že cesta k vnitřnímu smíření a odpuštění může být velmi dlouhá a trnitá, ale nikoli nemožná. Ke klidu a míru v duši žádná jiná cesta asi nevede.

Julie patří k šesté generaci, která se narodila v Izraeli. Její praprapraděd přišel do Palestiny z Alžírsko v polovině 19. století, rodina tedy žije na území dnešního Izraele přes stopadesát let. „*Miluji Izrael, ale copak musím své dcery vychovávat ve válečné zóně?*“ Vyrůstala v ulici *Cahal*, což v hebrejštině znamená Ozbrojené jednotky. Izraelská armáda zde počátkem 50. let minulého století postavila domy pro vojenské důstojníky. Všechny ulice nesou jména biblických válečníků. V šesté třídě základní školy zabili jejího spolužáka Guriho, nejstaršího syna Arika Šarona, tehdejšího generála, později ministra obrany, pak izraelského premiéra.

Rok 1967: Rodiče Julii berou na vojenskou přehlídku do Jeruzaléma. Izrael slaví 19 let od svého založení. „*Pro tohle chci žít*“, říkala si. O měsíc později sedí s rodinou ve sklepě, v domácím krytu a jejího otce povolali ze záloh. Za šest dnů porazil Izrael armády Egypta, Jordánska a Sýrie.

Rok 1973: Arabské země napadají izraelské území a pokouší se získat ztracená území zpět: „*Krvavá válka Jom Kippur ožebračila 2500 rodin.*“ O rok později se Julii plní její sen. Stává se důstojnicí v izraelské armádě. Slouží na letecké základně. Je to pro ní nuda do doby, než přichází Entebbe. Teroristy unesené izraelské letadlo je donuceno zamířit do Entebbe v Ugandě, kde probíhá úspěšná záchranná akce. Julie při návratu rukojmích chová v náruči jednu ze zachráněných dívenek a pociťuje přitom „*pocit vítězství a zadostiučinění, jaké jsem dosud nezažila. Menšina vítězí nad většinou. Jsme nejlepší, nejsilnější a všude na světě osvobodíme své bratry.*“

Rok 1978: Julie se jako letuška při svém šestém letu stává obětí teroristů, kteří namířili své zbraně na posádku izraelské letecké společnosti *El Al*. Při útoku zemřeli dva lidé (izraelská stewardka Irit G. a arabský terorista) a dalších osm bylo zraněno. Julii zasáhla střepina do ramene, jenž později sloužila jako důkaz u soudu. Arabského útočníka odsoudili na základě jejího svědectví na doživotí. Po útoku se ozval Ezer Weitzman, ministr obrany, bratranec Juliiny matky a slíbil, že její zraněnou ruku pomstí: „*Napadli uprchlický tábor v Burj al-Barajneh v Libanonu. Poslanci Knessetu povstali, aby uctili památku Irit G.*“ Za deset dnů Julii vytáhli

80. Příběh Julie byl uveden v izraelském koprodukčním dokumentu „My terrorist“ (Můj terorista, 2002), který odvysílala ČT.

stehy a šla zpátky do práce. Za jeden rok přibrala dvacet kilo, natékaly ji oči, byla unavená, měla srdeční arytmií. Diagnóza zněla: hypotyreóza, typický posttraumatický stav. „*Spraví to jeden prášek denně. Budu ho brát celý život.*“ (...) „*Strachu, který jsem cítila tehdy, jsem se nikdy nezbavila.*“

Rok 1979: Při své první návštěvě Izraele prohlásil egyptský prezident Sadat: „Příčinou, jádrem konfliktu, je problém Palestiny. Dokud bude konflikt trvat, dokud zůstane nevyřešený, bude se dál stupňovat.“ Julie tehdy vyšla do ulic, aby tohoto státníka přivítala: „*Pocítili jsme úlevu. Arabové souhlasí s tím, že tu budeme žít.*“

Rok 1982: Izrael vstupuje do války v Libanonu, vyhání odtud vedení *Organizace pro osvobození Palestiny*. O šabatou Julii povolali do služby: „*Došlo mi, že začíná válka. Jako kapitánka letecké obrany jsem byla svědkem lži. Nebyl to ojedinělý případ, chystali jsme se na válku. Během osmnácti let byly v Libanonu zabity tisíce lidí. Po masakru v palestinských uprchlických táborech v Sabře a Šatile za izraelské okupace Libanonu jsem z armády odešla. Hrdost na to, že jsem Izraelka, který jsem dosud cítila, se vytrácela.*“ Pro připomínku: tehdejšímu ministrovi obrany Arielu Šaronovi zabili zhruba před 15 lety jeho nejstaršího, v té době nezletilého, syna.

Rok 1993: Dohody v Oslo v Julii vzbudily naději, že Palestinci „*budou akceptovat nás a my je.*“ V atmosféře plné mírových nadějí zavraždil izraelský student premiéra Isaka Rabina: „*Zabili ho, protože chtěl mír. Šla jsem protestovat.*“

Julie se veřejně angažuje ve Výboru pro pravdu a usmíření a rozhodne se pomáhat britským fotografům na okupovaných územích. Přitom netuší, čeho se stane svědkem. Na vlastní oči vidí běžný život Palestinců za izraelské okupace a popisuje jednotlivé obrazy: „*Muž, jehož dům zbořili na příkaz izraelských úřadů. Zničili i studnu.*⁸¹ *Vzadu na kopci jsou zkvétající židovské osady. Chudoba, děti, hanba. Nikdy jsem tohle neviděla. Takhle vyrůstají teroristé, pomyslela jsem si.*“

Červenec 2000: Julie posílá dopis Fahadovi, svému teroristovi, vězni číslo B21636. Ptá se ho, zda čte noviny, zda ví, o summitu v Camp Davidu, kde je Arafat, Barak a Clinton: „*Co bude s Tebou, co bude s Palestinci, kteří z nás udělali nepřátele? Kde ses narodil, kde jsi vyrůstal? Proč ses připojil k Lidové frontě pro osvobození Palestiny? S upřímným pozdravem, Julie.*“

Fahad odepisuje, děkuje za dopis, zájem a účast. „*Především bych se chtěl omluvit Tvé rodině za bolest a utrpení, kterou jsem vám způsobil. Upřímně toho*

81. Pokud během násilných konfliktů dojde k jakémukoli znehodnocení vody ze strany vojáků či bojovníků, je logicky potřeba počítat s nepřátelským postojem ze strany postižených civilistů. Naopak slušné, ohleduplné zacházení s civilisty může bojující straně přinést respekt, toleranci i podporu domácího obyvatelstva.

lituji. Můžu jen říct, že dnes je ze mě jiný člověk. Zavrhuji politické násilí a podporuji mír. Věřím, že spory může urovnat dialog, vzájemný respekt. Jako racionální, inteligentní bytosti nalezneme kompromis a náš konflikt spravedlivě vyřešíme.“

Srpen 2000: Julie posílá další dopis: „Šalom, Fahade. Jak se máš? Díky za dopis. Přeju si, abychom sdíleli své sny, abychom si odpustili, mohli spolu mluvit upřímně, podívat se jeden druhému do očí. Tenhle příběh chci vyprávět i jiným. Zajímá mě Tvůj životní příběh. Doufám, že se mi s ním svěříš. Zdraví Tě Julie.“

Fahad odpovídá: „Drahá Julie, doufám, že se máš dobře. Ptala ses, jak se mám. Vede se mi dobře duševně i fyzicky. Svěřím se Ti, jak jsem žil před rokem 1978, ale raději bych Ti o tom vyprávěl osobně. Prosím, ozvi se mi zase. Zdraví Tě Fahad.“

Julie navštěvuje svého teroristu ve vězení. Zjišťuje, že Fahad není Palestinec. Pochází z Iráku. Julie o útoku nesmí mluvit: „Julie, nenut' mě vracet se do minulosti.“ Tuto emočně náročnou situaci Julie popisuje následovně: „I když jsem na tom trvala, řekl mi toho hrozně málo. Mluvil bez přestávky a mně začal chybět čerstvý vzduch. Vykláněla jsem se z okna, abych se trochu nadýchala. Řekl: 'Mluv se mnou, Julie.' Zvonek ohlásil konec návštěv a já chtěla hned odejít. Prosil mě, ať ještě chvíli zůstanu. Když jsem pak vstala, řekl: 'Prosím, pomoz mi odsud.' (...) Pořád dokola se omlouval a pořád plakal. (...) Poznala jsem ho hned podle očí...“

Julie posílá dopis rodičům mrtvé dívky Irit, která podlehla zraněním po teroristickém útoku Fahada před dvaceti třemi lety, a prosí je o odpuštění za to, že ona přežila a jejich dcera zemřela.⁸²

Září 2000: Premiér Ariel Šaron navštěvuje Chrámovou horu za doprovodu 1.500 ozbrojenců s nabídkou míru a spolupráce. Začíná druhá intifáda: „A tak Izrael začal další válku. Není to moje válka, nebojeme o vlast, o přežití. Je to boj za větší Izrael. Zemřou stovky dalších Izraelců, židů, muslimů, Palestinců a křesťanů, zejména civilisté, včetně mnoha dětí i vojáků.“

Říjen 2000: Julie píše dopis Fahadovi: „Šalom Fahade. Už je to měsíc, co jsem Tě navštívila. Zde v Izraeli neproběhl normálně, na okupovaných územích se válčí. Denně umírají lidé, především mladí. Věřím, že je to válka za nezávislost Palestiny, za demokratický stát. Co říkáš mé návštěvě? Mně přinesla úlevu. Mluvila jsem s Tvým právníkem a slíbila mu, že pošlu dopis se žádostí, aby Tě

82. Dopis i s odpovědí je uveden ve druhé části textu v subkapitole „Pocity viny za přežití anebo za chování související s přežitím“.

propustili. Trápí mě ale některé otázky. Pamatuješ si, co Tě před dvaceti třemi lety vedlo k útoku? Zdraví Tě Julie.“

Fahad odpovídá: *„Drahá Julie, uklidnilo mne, že se Ti vede dobře a zároveň rozčílilo, že válka pokračuje. Ptáš se na ideologii, která mě před dvaceti třemi lety motivovala. Na to existuje jediná odpověď. **Stal jsem se obětí manipulace.** Je mi líto, že jsem Ti neodepsal dřív. Stěhuji se totiž do jiné věznice a byl jsem nemocný. Za tu dobu, co jsem zde, jsem se hodně o sobě naučil. Potřebuji, abys pochopila, jak moc jsem se změnil. Tvůj přítel Fahad.“*

Během druhé intifády sleduje Julie spolu s rodinou televizní zprávy. Došlo ke třetímu sebevražednému atentátu během posledních dvanácti hodin. Mezi oběťmi všech útoků jsou izraelské děti a mladiství. *„Ztrácím naději, jsem zmatená. Proč v téhle situaci usilují, aby pustili nějakého teroristu? Proč to dělám, když umírají děti? (...) Jenže jen tak je možné rozetnout ďábelský kruh, jinak to nikdy neskončí. Jedna pomsta střídá druhou. Minulý týden zavraždili Izraelci palestinského vůdce. Proto útočí víc než dřív. Ted' zaútočíme zase my. Budeme zabíjet. I děti.“* Juliina dcera nechodí v této situaci ven už více než osm měsíců. Nemá dovoleno vycházet a protože je v pubertě, proti tomuto zákazu rodičů slovně protestuje.

11. září 2001: Dochází k teroristickým útokům na USA. Julie se pár dní předtím rozhodla napsat Fahadovi. Napsala půl stránky. Potom nemohla dál: *„Chtěla jsem napsat jediné. Napsat mu 'Jdi se bodnout'. Nenávist mě prostoupila do morku kostí. Násilí asi nikdy neskončí. Zachvátil mě strach. Pak jsem pochopila: Strach plodí nenávist. Jsme zastrašení. Nenávidíme. Nemohla jsem v psaní pokračovat. Nemohla jsem mu už dál pomáhat. Všechno se mi zdálo. (...) Jako by se ve mně všechno lámalo. Proto mu ted' už nechci pomáhat. Třeba mě začnou stíhat. On, jeho právník, jeho přítel. (...) Celý rok jsem mu mazala med kolem huby. Jen ať si mě klidně začnou stíhat. Teprve pak se rozhodnu, co udělám. Nevěřila bych, že se takhle sesypu. (...) Co mám dělat? Strach člověka naprosto ochromí. A to jsem si myslela, že strach překonám. Měl by nás od něj osvobodit soucit... Uvidíme, co bude. Pošlu ten dopis. Nedopsala jsem ho. Vlastně ho ani nepošlu.“* (Dopis trhá).

Julie navštěvuje Gideona Leviho, který podával zprávy z okupovaných palestinských území přes patnáct let. *„Chtěla jsem, aby mě dal dohromady.“* Vypráví mu, co ji trápí: *„Zřícení dvojčat mě úplně vykojelo. Od té doby, co vypukla intifáda, jsem nesouhlasila s běžným postojem Izraelců. Ted' ale stojím proti celému světu. Fahada Mihyje by všude na světě označili za teroristu. Jenže já jsem měla pocit, že jím není, že bojuje za svobodu. Po útoku na Světové obchodní centrum má terorismus před očima všech jiný rozměr. Není mi jedno, jak*

nakládáme s Palestinci. Se zřícením dvojčat to nemá nic společného... Netrápilo mě dilema, kdo je oběť, kdo agresor. Nepochybovala jsem, že je potřeba mu pomoci, když je zavřený už dvacet tři let. Teď se ale stal součástí toho svinstva, které se týká i nás, znovu můžeme být oběťmi. Bojím se, že vypukne válka a Husajn odpálí na Izrael rakety. Cítím jaksí, že jedním v rozporu s pudem sebezáchovy. (...) Cítím se jako rukojmí. Co když použijí chemické zbraně?"

Fahadův právník volá Julii a žádá ji, ať pošle dopis doporučující jeho podmíněčné propuštění. *„Nastal okamžik pravdy. Na tomhle papíru záleží, jestli Fahada propustí. Odkládala jsem dopis do poslední chvíle.“* K rukám komise pro podmíněčné propuštění: *„Jsem jednou z obětí zločinu, který spáchal Fahad Mihyji roku 1978. Svědčila jsem během jeho procesu v roce 1979. Navštívila jsem Fahada v britské nemocnici. Neměl v očích nenávist ani zlobu jako tehdy na londýnské ulici. Svého činu lituje. Říká, že už není stejným člověkem, jakým byl. Cítí se, že bude-li propuštěn, už se dalších násilných činů nedopustí. Proto doporučuji jeho propuštění. Věřím ve smíření a odpouštím mu. S pozdravem Julie C.G.“*

Fahadův právník Julii telefonicky sděluje, že jeho klienta přeřadili do kategorie „C“, kde může opustit věznic. Zároveň si může za rok požádat o podmíněčné propuštění.

Z tohoto vyprávění vyplývá mimo jiné i jedna, z pohledu psychologa, dosti podstatná záležitost: Ariel Šaron nebyl jen izraelským generálem, ministrem obrany a premiérem, jak ho vnímáme my v Evropě, ale také otcem, který v 70. letech ztratil díky násilnému konfliktu na Blízkém východě nejstaršího, v té době nezletilého syna. Říká se, že není nic hroznějšího, než zažít smrt vlastního dítěte. Hranice mezi agresorem a obětí jsou velmi prostupné a často se tyto protikladné role týkají jedné osoby. Ten, kdo se v minulosti stal obětí, se později často snaží agresivní způsobem odčinit tuto traumatizaci. Z oběti se tak může stát agresor. To je jeden z podstatných psychologických důvodů, proč by v takto složitých, generace trvajících sporech, jako je ten blízkovýchodní, měla zprostředkovávat mírová jednání vždy neutrální strana, která není v konfliktu emočně zaangażovaná a není tedy ani psychicky traumatizovaná jako představitelé obou bojujících stran.

15.3 Rozhovor dvou matek zasažených terorismem na téma odpuštění

Julie, matka dvou dospívajících dcer, přežila teroristický útok v roce 1978. Sofie je matka dvou dcer, které se staly obětí teroristického útoku, kdy jedna z nich zemřela ve věku osmnácti let a druhá byla zraněna.⁸³ Julie usiluje o propuštění „svého“ teroristy a je zastánkyní odpuštění: „*Chci svým dcerkám ukázat, že existuje ještě jiná cesta. Nevím, co bych dělala, nepřišla jsem o dítě*“. Obě ženy se sešly na toto téma v izraelském televizním studiu a poté k dalšímu hovoru. V této ukázce chci prezentovat rozdílné postoje dvou žen, kdy se každá z nich aktuálně nachází v odlišné situaci, což má vliv na jejich postoj k odpuštění.

Sofie: Od chvíle, co se známe, mne mučí jedna otázka. Copak má logiku, že Ty, kterou zranili, které zabili přítelkyni... Julie, Ty už jsi zapomněla, že Tě, nedej bože, mohli zabít taky? Máš dvě dcery, víš přece, o čem mluvím. Člověk dítě nosí devět měsíců v břiše, pak je přivede na svět, objímá je, mazlí se s ním, věnuje se mu a pak po osmnácti letech je všechno pryč, pro nic za nic. Jen proto, že byla Židovka. To mě bolí ... (vypráví vzpomínky na dceru) ... Proto ten dům tak nenávidím. Nenávidím šabat, nenávidím život! Ty chápeš, jak strašně mi chybí, co bych dala za to ji vidět, jenom ji obejmout, dát ji pusku. Kdyby se mě ten terorista zeptal, řekla bych mu, ať zabije mě, jen ať mé dítě nechá žít. Kdybych měla možnost volby, vůbec bych neváhala. Zbyla mi jen bolest, pláč, srdce mi krvácí. Proč mám dál žít? Vzali mi to nejdražší a já tu zůstala se svým zoufalstvím.

Julie: Myslíš, že toho útočníka matka učila nenávisti odmala?

Sofie: Určitě. Řekni mi, Julie, proč to všechno děláš? Pochop mě, Julie, nejsem necitlivá, leží mi na srdci Tvůj osud i osud mnoha jiných lidí. Jsem si jistá, že máš dobré srdce a že se angažuješ, protože chceš lidem věřit. Tím ovšem terorismus povzbuzuješ. Říkám Ti to nerada, ale já to tak vidím. Podporuješ terorismus. (...) Chtěla bych se tě na něco zeptat. Cítíš k němu něco?

Julie: Ne.

Sofie: Jen to klidně řekni.

Julie: Ne.

Sofie: Tak jak se potom na něj můžeš vůbec podívat? Co si myslíš o Židech, Izraelcích...

Julie: My na to jdeme organizovaněji, nicméně zabíjíme, Araby...

Sofie: Nezabíjíme tak, jak říkáš. Nesouhlasím s Tebou.

83. Autentický rozhovor vedly tyto ženy v roce 2000 v dokumentu „My terrorist“ v hebrejštině, která byla přeložena do českých titulků. Informaci, kdy zemřela dcera od Sofie se mi nepodařilo zjistit, ale prožívaná bolest nad ztrátou dítěte je u ní velmi živá. Její jméno bylo změněno.

Julie: Oni zabíjejí nás a my zase je. Netěší mě to. Soucítím s nimi. Je mi Palestinců líto, žijí ve strachu a bídě. Ale vyjednávat s nimi a přitom je zabíjet by bylo ještě horší. Bylo by to k ničemu. Už od roku 1967 to nemá žádný efekt.

Sofie: To je Tvůj názor, mě nepřesvědčíš. Jsme nejsilnější.

Julie: Když jsme nejsilnější, můžeme si dovolit být shovívavější. A víc odpouštět. Když budeme odpouštět, budeme ještě silnější. Okupace nás rozděluje, ničí, korumpuje. Ničí nás víc než cokoli jiného. Můžeme si dovolit odpouštět a když odpustíme, vyhraje.

Sofie: Neznám nikoho, absolutně nikoho, kdo by byl jako Židé, kdo by dokázal tolik odpouštět a byl tak srdečný.

16 Protiteroristické tažení

Chápání terorismu jako jedné válečné strany je pro soudobé pojetí války proti terorismu charakteristické a to ve smyslu, jak jej chápe americká administrativa prezidenta Bushe i část expertů. Tento koncept války proti terorismu je však podle Mareše sporný, protože se nebojuje proti terorismu jako metodě či taktice boje, ale spíše vůči globálnímu islamistickému hnutí. Terorismem je dnes většinou označován islamismus a jeho spojenci. Islamisté mohou zasahovat na různých místech světa teroristickými útoky, vést guerillovou válku v Iráku či v Afghánistánu a případně v „darebáckých státech“ zbrojit a provádět výcvik (Mareš, 2005).

Teroristé ve svém boji proti nepříteli používají nepřímou strategii, takže se jedná o asymetrický konflikt, ve kterém Západ nemůže využít veškerých svých prostředků díky své vázanosti demokratickými hodnotami. Konflikty, v nichž je těžké se zorientovat, nazývají někteří vojenští stratégové válkami „čtvrté generace“. Nejde v nich jen o porážení nepřátelské síly, ale o „zaútočení přímo na psychiku tvůrců politických a vojenských rozhodnutí nepřítel a ochromení jeho politické vůle“. V boji proti terorismu se znovu ukazuje, že jedna z nejdůležitějších částí vojenského tažení je získat na svou stranu „srdce a hlavy lidí“.⁸⁴ Hlavním úkol ve vojenském boji proti terorismu tedy nespočívá jen ve zničení nepřítel, ale v získání důvěry civilistů a udržení si jejich přízně a věrnosti. Na to bohužel ze strany americké administrativy nebylo do důsledku pamatováno. Stačí

84. Zdroj: The Economist Newspaper Limited, London 2007, in: „Po inteligentních zbraních, inteligentní vojáci“, Respekt, 45, 5.-11.11.2007, 36-41.

připomenout skandál kolem bezpečnostní agentury *Blackwater*, kterou si pro práci v Iráku najalo americké ministerstvo zahraničí pro ochranu svých osob. Při práci lidé z *Blackwater* používali metody, které jsou dnes ve Spojených státech terčem velké kritiky a soudního vyšetřování, jako například střílení do „podezřelých“ lidí za jízdy ulicemi Bagdádu, které za sebou zanechalo mrtvé a zraněné civilisty. Zranění přitom zůstávali po průjezdu konvoje ležet na ulici bez pomoci. Takovýmto stylem morální boj proti teroristům nelze vyhrát.

16.1 Válka v Afghánistánu

Afghánistán, svobodomyšlná země, nebyla nikdy kolonií, nikomu se ji nikdy nepodařilo porazit. Její obyvatelé se vyznačují hrdostí, nepoddajností a bohabojností. Jakou cenu však Afghánci za svou svobodomyšlnost zaplatili? Sovětská agrese trávající přes deset let přinesla více než 1,5 milionů mrtvých Afghánců. Vítězstvím nad Moskvou však válka neskončila. Vítězové pokračovali v bratrovražedném boji. V roce 1996 se fundamentalistické hnutí Tálibán zmocnilo vlády v zemi a původní vláda byla zatlačena do hor.⁸⁵

Represivní opatření následující po triumfu Tálibánu⁸⁶ vyvolávala v mezinárodních, muslimských a dokonce i islamistických kruzích rozpaky a odpor. Šikanování žen, které povinně musely nosit burky zahalující celé tělo, byly zbaveny možnosti vzdělávat se, volně vycházet a účastnit se veřejného života, nařízení pro všechny muže, kteří museli nosit povinně dlouhý plnovous a žít přísně a stroze přesně podle tálibánských nařízení, to vše vyvolávalo u muslimského světa rozhořčení. Velkou ostudu přineslo zničení buddhistických a jiných předislámských soch afghánskými tálibány na jaře 2001.⁸⁷ Celý islámský svět byl tímto barbarským činem šokován. Tvrdý teror a restriktce tálibánského režimu proti domácímu obyvatelstvu, který byl chápán ze strany muslimů jako mezinárodní

85. Text je zpracován podle dokumentu Jaromíra Štětiny „Afghánistán – země mé krve“ (2001). Dokument byl natočen ve spolupráci s nadací Člověk v tísni a opakovaně vysílán v roce 2001 a 2002 na programu ČT 1 a ČT 2.

86. Arabsky a persky tálib znamená žadatel nebo student. V roce 1994 se v Pákistánu za pomoci tamní tajné služby ISI zformovalo hnutí, jehož tvrdé jádro ustavili afghánští studenti islámských deobandských škol. S pákistánskou a také částečně saúdskou a v počáteční fázi i americkou pomocí tito tálibové po vítězném tažení (dobytí Kábulu 1996) ovládli většinu území Afghánistánu a nastolili přísný totalitní režim *Islámského emirátu* (Kropáček, 2002a).

87. Švýcarský dokument režiséra Christiana Freie „Obří Buddhové“ (The Buddhas), 2005, pojednává o destrukci obřích soch a zároveň zkoumá hranice mezi duchovnem a náboženským fanatismem, starověkem a moderní dobou, mezi místním a globálním pohledem na svět.

diskreditace islámu, nakonec usnadnil souhlas muslimského světa s útokem na Afghánistán (Kropáček, 2002a).

Po odchodu Sovětů z Afghánistánu v roce 1992 začal bin Ládín, původem ze Saúdské Arábie, kolem sebe organizovat saúdské a další arabské mudžáhidy.⁸⁸ Bin Ládínovi nejvíce vadilo, že po válce v Perském zálivu v roce 1990 zůstalo asi 20 000 amerických vojáků na území království. Příkře za to královskou rodinu odsoudil a společně s dalšími muslimskými radikály odešel nejprve do Súdánu a po vítězství spřízněného tálibánského hnutí do Afghánistánu. Jeho stoupenci byli také rozhořčení nad americkým vítězstvím nad Irákem a postoji arabských vlád. V zaostalém Afghánistánu našla jeho organizace *Al-Káida* vhodné podmínky v těžko přístupných horách a otevřeně vyhlásila vražedný boj proti Americe (Kropáček, 2002a; Bodansky, 2001). Kropáček zdůrazňuje, že prvotním cílem bin Ládína nebyl boj proti Americe, ale ovládnutí Saúdské Arábie s celým politickým kapitálem, jaký představují svatá města Mekka a Medína a třetina světových zásob ropy (Kropáček, 2002a). Bezesporně zajímavým faktem je, že z celkového počtu devatenácti sebevražedných atentátníků z 11. září bylo patnáct ze Saúdské Arábie (Economist, 2002, str. 27).

Afghánci žili ve válce už hodně let, stala se jim normou, etalonem všednosti. Obyčejným lidem v Afghánistánu už nelze více ublížit. Afghánec žijící v USA v době před odvetnými útoky napsal: „Ať Afghánci trpí? Už se stalo. Srovnat domy se zemí a školy do hald trosek? Už se stalo.“ (Anýž, 2002, str. 10). Válku v Afghánistánu tím nezastavil, ale aspoň upozornil Američany na to, že nejsou sami, kdo trpí a kdo by mohl hlasitě volat po krvi. Podle indické spisovatelky Roy se Američané dopouštějí fatální chyby tím, že chtějí terorismus potlačit násilím. Přitom terorismus je podle ní symptomem, nikoli chorobou. Roy se ptá, co všechno je potřeba pro naplnění americké spravedlnosti: „Kolik je třeba mrtvých Iráčanů na to, aby se svět zlepšil? Kolik mrtvých Afghánců za každého mrtvého Američana? Kolik mrtvých žen a dětí za každého mrtvého muže? Kolik mrtvých mudžáhidů za každého mrtvého investičního bankéře?“ (Petráček, 2001, str. 18).

Jednoznačnému vojenskému zásahu se v USA dostávalo neuvěřitelně vysoké podpory. Ta se vyšplhala bezprostředně po sebevražedných útocích téměř na 90% (Fak, 2001). 71% Američanů souhlasilo s útoky na teroristické základny i

88. Mudžáhid označuje bojovníka vedoucího džihád, zvláště za islám nebo za národní osvobození. Termín se v moderní historii uplatnil zejména pro bojovníky a později veterány alžírské války za nezávislost (1954-62), íránské bojovníky proti šáhovu režimu (1971-79) a pak pro afghánské bojovníky proti sovětské okupaci a místnímu komunistickému režimu (1979-92). Pojmu se užívá i k označení účastníků dalších ozbrojených konfliktů, kteří kladou důraz na islámskou identitu (Kropáček, 2002a).

za cenu civilních obětí (Hirsh, Barry, 2001). Poprvé ve své historii byli také Američané ochotni obětovat životy svých vojáků. Americký prezident Bush byl tehdy postaven před velké dilema. Na jednu stranu se musel vyvarovat ukvapených kroků, protože zabitím mnoha muslimských civilistů by naplnil bin Ládinovy vize. Na straně druhé by svou liknavostí a přílišnou diplomaticností ztratil vysokou podporu veřejnosti. Paradoxně se Američané chystali zasáhnout proti stejným mudžáhidům, které ve válce proti Sovětům pomáhali vyzbrojit. S jejich tichým souhlasem se navíc z Afghánistánu stal hlavní světový producent opia.

Většina muslimů tehdy souhlasila s dopadnutím a potrestáním teroristů, ale tak, aby netrpěli další nevinní. Také se ohrazovali proti častému klišé amerických a evropských médií, která hlásala, že boj proti terorismu má chránit hodnoty západní civilizace. Přitom jde o obranu hodnot všech slušných lidí všech náboženských vyznání (Kropáček, 2002a). Souhlas s minimalizováním civilních obětí zazníval i v amerických médiích: „Zabití mnoha nevinných muslimů během operace by rozrušilo arabský svět včetně spřátelených arabských režimů. Vytvořilo by stejný 'střet civilizací', po kterém bin Ládin a jemu oddaní fanatici touží.“ (Hirsh, Barry, 2001, str. 41).

Spolupráce tajných služeb celého světa nakonec přinesla důkazy, že za útoky z 11. září 2001 stál bin Ládin. S těmito důkazy americká vláda požádala hnutí Tálibán o jeho vydání. Ti to však odmítli. V noci ze 7. na 8. října 2001 pak došlo k leteckému útoku, který zničil nebo silně poškodil většinu vybraných cílů, především výcvikové tábory extremistů a vojenská letiště. Zasaženy byly i civilní objekty, například budova OSN v Kábulu. Pozemní operací Severní aliance, která byla tehdy v opozici, se podařilo svrhnout tálibánský režim a členové skupiny *Al-Káidy* se ukryli do hor.

Následoval hon na teroristy a snaha dopadnout nejhledanějšího muže planety, bin Láдина, což trvá dodnes. Při zatýkání členů *Al-Káidy* se projevil americký dvojí metr v nakládání se zajatci. Američan Walker, který bojoval po boku s ostatními mudžáhidy z *Al-Káidy*, byl vězněně odděleně a na rozdíl od ostatních zajatců jeho vinu posuzoval civilní soud. U části americké společnosti se objevovala tendence omlouvat tohoto „ztraceného amerického syna“ a 40% Američanů si v době, kdy mu bylo sděleno obvinění, nepřálo, aby byl souzen za vlastizradu, za kterou mu v USA hrozí trest smrti. Americký prezident ho nazval „nešťastným chlapíkem“ (poor fellow) (Thomas, 2001; Bartholet, 2001).

Z úst organizací *Amnesty International* a *Human Rights Watch* zaznívala častá kritika porušování humanity a lidských práv při zacházení se zadrženými teroristy. Předmětem kritiky se stalo i právní vakuum, kdy byli vězni

necháni mimo jakýkoli právní režim. Zachování tohoto právního vakua by podle Petráčka znamenalo „podkopat oprávněný nárok bojovat za spravedlnost a civilizační hodnoty proti nepříteli, který nerespektuje ani jedno ani druhé“ (Petráček, 2002a, str. 11; Marjanovič, 2001).

Většina komentátorů i politiků si uvědomovala, že boj proti světovému terorismu nekončí vítěznou válkou v Afghánistánu a dopadením bin Ládina a jeho stoupenců. Alter na stránkách *Newsweeku* píše: „Pro Ameriku je největší hrozbou myslet si, že tato válka je vyhraná.“ (Alter, 2001/2002, str. 95). Norberg, reportérka listu *The Ecologist*, k tomu dodává: „Většina lidí na Západě si neuvědomuje, že fanatismus, fundamentalismus a etnické konflikty jsou na vzestupu už mnoho desetiletí – a to nejenom v islámském světě. Opomenutí tohoto trendu nás může svádět k domněnce, že terorismus skončí až potlačíme Usámu bin Ládina a jeho síť.“ (Norberg, 2001/2002, str. 36).

Někteří z nás mohli být překvapeni nad tím, jak boj proti terorismu spojil dvě světové mocnosti – Rusko a USA. Rusko svůj souhlas s válkou v Afghánistánu vyměnilo za souhlas mezinárodního společenství ke své válce v Čečensku (Barša, 2001). Některé názory poukazují na to, že si tím tehdejší ruský prezident Putin velmi vylepšil mezinárodní pozici: „Svět mu bude vděčný, že si vezme na starost jedno z možných ohnisek terorismu a Rusům odpustí i prohřešky, jako jsou tisíce bez soudu vězněných Čečenců, sem tam nějaký ten hromadný hrob s civilisty a letecké útoky na vesnice.“ (Chadžijeva, 2001, str. 3).

Obyčejným Afgháncům, žijícím v jedné z nejhudších zemí světa, přinesla válka proti teroristům z *Al-Káidy* nebyvalý zájem médií, politiků, humanitárních pracovníků a celého světa. Všichni si uvědomili, že pomoc této oblasti je nezbytná, aby se opět nestala baštou teroristů. A tak jsme věřili a doufali, že po tolika letech utrpení a válek zažijí místní lidé konečně mír a svobodu a budou si moci dovolit jíst i něco lepšího než jen placky z trávy.

Afghánský lid se po občanské válce dočkal demokraticky zvoleného parlamentu, nové ústavy i prezidenta v podobě Hamida Karzáiho, který získal ve volbách 55% hlasů (Zrno, 2004). I přes rostoucí nestabilitu v jižních provinciích působí země rozvíjejícím se dojmem: staví se nové silnice, v centrech měst rostou obchodní domy, vznikají dopravní zácpy a navrátilci z exilu dostali od státu půdu na stavbu domů (Vlach, Šaríf, 2005). Dobrý pocit z probíhajících změn v zemi popisuje i Šimon Pánek: „Všude se staví, je vidět, jak lidé bohatnou, vesnice po pádu Tálibánu strašlivě chudé, lidé neměli nic, dnes vzkvétají. Samozřejmě skromně, když to máte šest hodin k nejbližší asfaltové silnici, nemůžete se

srovnávat s Evropou, ale domy jsou opravené, louky plné dobytka, děti mají boty a hrnou se do škol, kapacita nestačí...“ (Švehla, 2006, str. 16).

Mezinárodní humanitární mise přinášejí kromě peněz a lékařské péče také životní styl, o který místní ne vždy stojí. Afghánská společnost má v historické paměti zakotvenou nedůvěru ke všemu cizímu, proto jim pokus o zavedení západní demokracie není vlastní. Mají odlišné hodnoty, kulturu, výchovu i tradice. Nejsou to přátelé přesnosti a disciplíny, což se odráží i v problémech s vybudováním nové armády a policie. Podle Procházkové Afghánci díky americké přítomnosti opět zažívají intenzivní pocit ohrožení, omezení vlastní, divoké a nespoutané svobody (Procházková, 2006). „Chudoba konfrontovaná s neuvěřitelným bohatstvím vybraných jedinců, jako jsme my cizinci, narkobaroni a významní polní velitelé, to je největší bolest Afghánistánu.“ (Hvížďala, 2005, str. 16).

Relativní klid od násilností v zemi pod Hindúkušem nevydržel příliš dlouho. Tálibán několik let po invazi znovuobnovil svou činnost, kdy mu v tom zásadním způsobem pomohly rekordní výnosy z opia a existence nikým neovládaných kmenových oblastí za hranicí Pákistánu. Mučedníci s výbušninou na těle, kteří byli donedávna v této zemi neznámým fenoménem, už v počtu sebevražděných atentátů za jeden rok předběhli Irák (Vlach, 2007a). Také zprávy o únosech v současném Afghánistánu dávají tušit, že Tálibán převzal úspěšnou taktiku extremistů z Iráku. Šířící se teroristické praktiky nejsou dobrou zprávou pro zahraniční novináře, firmy ani humanitární organizace, ale především zasahují afghánskou ekonomiku. Povstalecké skupiny údajně zvládnou bojovat i třicet let, protože rekrutů i financí z prodeje drog mají dost (Vlach, 2007b). Kromě zhoršující se bezpečnostní situace zůstává mezi nejpalčivějšími nevyřešenými problémy vlády právě výroba drog. Kritice čelí i tragický stav policejních sil a korupce vládnoucích představitelů.

Někteří západní pozorovatelé jsou toho názoru, že boj proti terorismu zatím v Afghánistánu přes enormní úsilí a vynaložené prostředky není příliš úspěšný a že počet obětí bojů je nejvyšší od konce války s Tálibánem v roce 2001. Nicméně ne vše je jen špatné a je potřeba setrvat v úsilí a pomoci s budováním afghánského státu. V této zemi je potřeba „strategická trpělivost“, američtí důstojníci citují mezinárodní studie, podle nichž si porážka povstalců v průměru žádá devět a často mnohem více let. Civilní představitel NATO v Afghánistánu Hikmet Cetin říká: “I když starší generace, která nepoznala nic než válku, je už asi ztracená. Ale nemůžeme opustit Afghánistán, protože jinak přijde Afghánistán

k nám jako terorismus a jako drogy. Nemáme jinou volbu než tady uspět.“ (Hudema, 2006, str. 15).

16.2 Válka v Iráku

V září 2002, rok po tragických teroristických útocích na USA, požádal americký prezident Bush Kongres o rezoluci, která mu dovolí zahájit v Iráku vojenské operace. Rezoluce má svůj precedens: před válkou v Perském zálivu o ní zažádal jeho otec, George Bush starší.

Světové veřejné mínění tehdy ukazovalo jasný nesouhlas s dalším ozbrojeným konfliktem. Většina Američanů po zkušenosti z 11. září 2001 a pod vlivem víceméně souhlasné pozice hlavních amerických médií válku podporovala. Často zazníval argument, že Spojené státy jdou na Střední východ nejen bránit svou bezpečnost, ale i šířit svobodu a demokracii. V zahraničí byl tento argument považován za pokrytecký, protože Američané spolu s evropskými spojenci dlouhá desetiletí podporovali nedemokratické režimy arabského světa výměnou za relativní stabilitu ve strategicky důležité, ropné oblasti (Fak, 2004).

Američtí politici se po 11. září 2001 přestali spoléhat na Alianci a začali sázet na „koalici ochotných“: „Není to tak, že by koalice vytvářela poslání, je to tak, že poslání vytváří koalici“, nechal se slyšet tehdejší americký ministr obrany Rumsfeld (Rupnik, 2004, str. 20). Válka v Iráku začala v březnu 2003. Byla odůvodněna dvěma hlavními argumenty: zbraněmi hromadného ničení a bojem proti terorismu, kdy 70% Američanů věřilo, že Husajn nesl odpovědnost za 11. září. Oba důvody se ukázaly později být pochybné, žádný z nich se nepotvrdil.

Vítězství spojenců Bush vyhlásil 1. května 2003. V Iráku však po počátečním rabování začalo rapidně vzrůstat násilí, únosy, přestřelky a výbuchy. Nikdo si nemohl být v situaci probíhající občanské války zcela jist svým životem a budoucností. To bohužel platilo i pro zahraniční pracovníky, kteří se začali stávat častým terčem únosů a následného vydírání či kruté smrti. Nová strategie teroristů pod vedením Zarkáviho, „prince *al-Káidy* v Iráku“, spolehlivě zabírala: vlády unesených rukojmích ochotně platily výkupné, některé armády odešly ze země. Únosci nabízeli obchod podle stejného scénáře: stáhnete-li svůj vojenský kontingent z Iráku, rukojmí budou propuštěni. I přes nesouhlas USA a iráckého kabinetu, teroristé se svou krutou taktikou slavili úspěchy. Od Eufratu postupně vycouvali vojáci Španělska, Dominikánské republiky, Hondurasu, Salvadoru, Filipín a dalších zemí. Své rozhodnutí veřejně obhajovala filipínská prezidentka

Gloria Arroy: „Nelituji svého rozhodnutí. Každý život je důležitý. Angelo je otcem osmi dětí. Nezasloužil si zemřít. Byl to čas těžké zkoušky a čas triumfu.“ (Petráček, 2004, str. 10).

Svržený diktátor Husajn padl 13. prosince 2003 do amerického zajetí a byl předán k domácímu soudnímu procesu. Lapený tyran se ihned po zásahu stal tématem amerických televizních show a jeho zadržení vyvolalo vlnu patriotismu. Před jeho dopadením si 43% Američanů myslelo, že válka v Iráku byl omyl, po jeho dopadení si to myslelo už jen 30%. Jeho následná exekuce nevyzněla jako akt spravedlnosti obnovujícího se státu, ale jako odplata dříve utlačovaných šíitů na někdejším uzurpátorovi z řad sunnitů. Psychologický motiv pomsty převážil. Už samotným faktem popravy došlo k rozdělení světového mínění, ačkoli Husajnovy viny zpochybňoval málo kdo.

Odhalený skandál ve věznici *Abú Ghraib* proměnil v očích Iráčanů osvoboditele v mučitele a USA ztratily v očích světa morální prestiž. Navíc s přibývajícím počtem zabitých amerických vojáků výrazně klesala domácí podpora války. Se zvýšením vojenské přítomnosti souhlasilo sotva 20% Američanů (Sedláček, 2007). Irák začal být coby symbol nevyhratelné války nazýván druhým Vietnamem. Rychlý a neslavný návrat americké armády domů ale nebyl možný – Irák by se nejspíše stal základnou morálně i ideologicky povzbuzených džihádistů. Veškeré probíhající teroristické akce měly za cíl rozpoutat válku mezi sunnity a šíity a překazit tak americké plány s demokratizací země, kdy reálně hrozil její rozpad. Šíitskou revoluci živil jaderný, šíitský Írán, který si chce v oblasti zachovat svůj mocenský vliv. Západ byl díky stupňujícím se násilným událostem v Iráku stále nervóznější, prezident Bush dokonce mluvil o „třetí světové válce“ (Sobota, 2007).

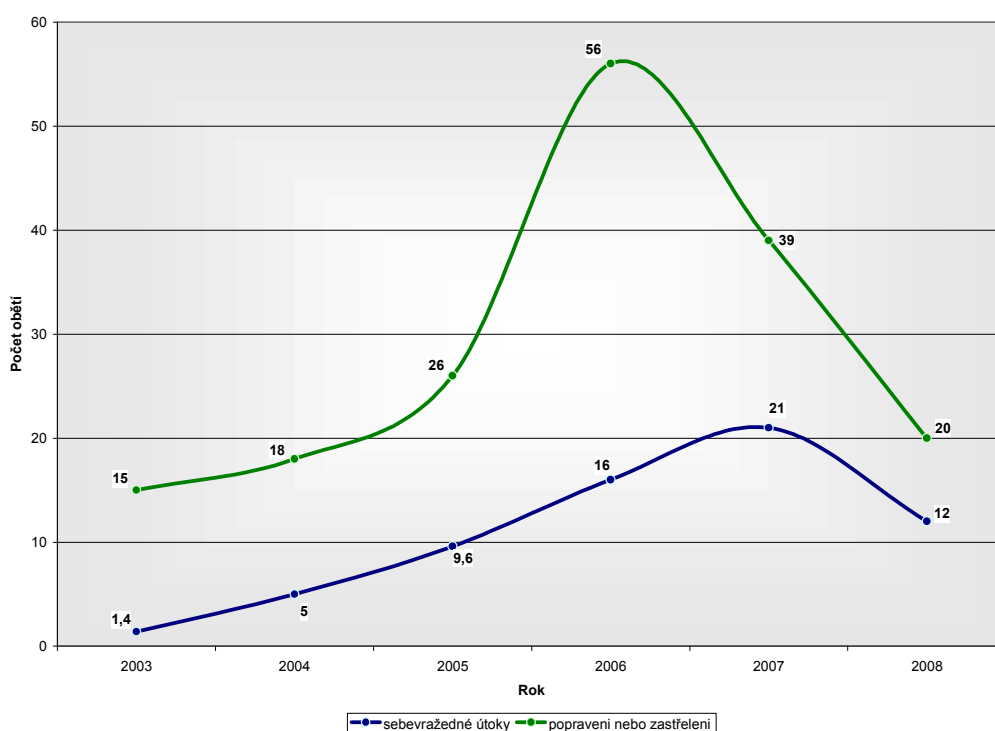
Z Iráku ale přicházejí i pozitivní zprávy. Přechodně ustanovená vláda premiéra Ajáda Alávího, který byl vybrán na doporučení OSN, dovedla zemi v lednu 2005 ke svobodným volbám, kdy došlo k události v arabském světě ojedinělé – porážce vládnoucí strany. V lednu tedy Iráčané volili v prvních svobodných volbách nové Národní shromáždění, v říjnu hlasovali v referendu o nové ústavě a ještě v prosinci volili Národní shromáždění znovu, tentokrát už podle pravidel nové ústavy.

Díky mohutnému posílení amerických jednotek na iráckém území a nové taktice spočívající ve spolupráci s místními sunnitskými kmeny se začala poprvé výrazně zlepšovat bezpečnostní situace v Bagdádu a jeho okolí. Místní vláda v čele s Núrím Málíkím začala aktivně uplatňovat svou autoritu ve prospěch většiny Iráčanů, což jí na oplátku přineslo nebývalou podporu veřejnosti (Hesová,

2008). V zemi se začíná žít bezpečněji, Iráčané se v posledním roce méně bojí opouštět bezpečí svých domovů, posílat děti do školy. Do svých domů ve smíšených čtvrtích Bagdádu se pomalu vrací lidé, kteří uprchli před sektářským násilím mezi šíitskými a sunnitskými komunitami (Bumbálek, 2008). Konečné datum stahování amerických jednotek z Iráku stanovil nově příchozí americký prezident Barack Obama po dohodě s iráckou vládou na konec roku 2011. Do té doby se musí irácké bezpečnostní složky připravit na převzetí boje s militanty do svých rukou.

Počet mrtvých civilistů v Iráku během let 2003-2008 dosáhl hrozivých rozměrů. Statistika uvádí více než 90 tisíc obětí.⁸⁹

Graf č. 2: Počet obětí v Iráku během let 2003-2008 – denně

Vojenský zásah v Iráku byl v zahraničí považován za další příklad silové politiky prezidenta Busha. Jedni ho obviňovali z žízňě po ropě, druzí z přílišné náklonnosti k Izraeli, jiní tvrdili, že zneužil tragédii 11. září, aby změnil téma domácí politické agendy na všudypřítomné nebezpečí terorismu. Podobně se

89. Zdroj: <http://www.iraqbodycount.org>

v USA používalo strašidlo komunismu. Na iráckou situaci existují dva polaritní názory. Zastánci jednoho pohledu kladou důraz na destrukci regionu, ti druzí naopak hovoří o vzruze této oblasti. Oba názory mají své opodstatnění a není potřeba se o ně přit nebo vnucovat protistraně svou pravdu.

V Iráku se dnes vede boj především za budoucí bezpečnost nejen v regionu ale i ve světě. I přes chyby, kterých se Američané při správě okupovaného státu dopustili, je potřeba vzít si poučení a nevzdávat se rozumných demokratizačních ambicí v arabském světě. Pokud se demokracii a lidským právům nebude dařit v Iráku, bude se jim mnohem hůř dařit i v okolních zemích. Kromě obrovských nalezišť stále dražší ropy má Irák k dispozici i obrovský lidský potenciál v podobě vzdělaného a pracovitého národa. Desetitisíce Iráčanů vystudovaly či studují na evropských a amerických univerzitách. Také srdečnost a pohostinnost iráckých lidí je v zemích Orientu dobře známa. Snad se budou moci o ní v budoucnu přesvědčit i Evropané a Američané při návštěvě bezpečného Iráku. S moudrou a nezkorumpovanou vládou se totiž může tato země během několika málo let stát velmocí arabského světa.

16.3 Evropa v boji proti terorismu

První reakce starého kontinentu po 11. září 2001 byly jednoznačné. Strhly lavinu solidarity se Spojenými státy a odhodlání k boji. Evropa se následně v Afghánistánu podílela na svržení Tálibánu, o dva roky později však invaze do Iráku Evropu rozdělila na spojence USA (Británie, Itálie, Španělsko, Polsko) a odpůrce zásahu (Francie, Německo, Belgie). Americký ministr obrany Rumsfeld hovořil o „staré a nové Evropě“.

11. března 2004 otřásl centrem španělské metropole deset silných explozí. Výbuchy během ranní dopravní špičky roztrhaly několik vagonů tří příměstských vlaků. Zahynulo 191 lidí, více než tisícovka dalších utrpěla zranění. Na evropském kontinentě se jednalo o největší teroristickou operaci od dob atentátu nad Lockerbie a byla prohlášena „evropským 11. zářím“. Evropany tento masakr přinutil k přiznání, že boj s terorismem se netýká pouze USA, ale celého civilizovaného světa.

V Madridu, kde teroristé zaútočili tři dny před volbami, se povedlo něco nevídaného – útočníci měli svým činem vliv na výsledek demokratických voleb. Silné emoce voličů podpořily šéfa socialistické strany volajícího po stažení národního kontingentu z Iráku. Hlavní příčinou přesunu volební přízně

k socialistům byl podle reportéra Marjanoviče hněv, že lidovci účelově a přitom dost průhledně zveličovali stále méně pravděpodobnou variantu, že teroristický útok spáchala baskická ETA (Marjanovič, 2004b). Atentát však nenesl běžný rukopis zakuklenců z Baskicka, éterem se šířila celá řada spekulací, nikdo nevěděl, kdo jsou vrazi. Tato nejistota na klidu nikomu nepřidávala.

Podobná situace nastala po teroristických útocích na USA 11. září 2001. Tehdy americký prezident Bush předběžně označil jako hlavního podezřelého bin Ládina a jeho skupinu *al-Káida*, aniž by k tomu v té době měl přímé důkazy. Toto předčasné prohlášení umožnilo americké společnosti cítit se bezpečněji a pomohlo zmírnit napětí a strach, šířící se lavinovým efektem. Proto se dá postup tehdejšího španělského premiéra Aznara z lidského hlediska pochopit. Jeho motivem k předčasnému označení viníka mohla být snaha zmírnit zmatek a hysterii, které ve společnosti po útocích propukly. Samozřejmě zde mohla hrát roli i snaha odvrátit volební porážku (Měchová, 2004). Ať už je pravda jakákoli, obviňování bez důkazů není vhodné a může se velmi rychle obrátit proti obviňujícímu.

Madridské útoky dosud nejsilněji ukázaly, jakou úlohu mohou v éře teroru sehrávat mobilní telefony. S jejich pomocí atentátníci odpálili nálože.⁹⁰ Intenzivní spolupráce španělské a marocké tajné služby vedla k zatčení většiny pachatelů, z velké části Maročanů. Někteří měli dlouhodobá vysokoškolská stipendia udělovaná španělským a marockým ministerstvem zahraničí. Mnozí z nich úspěšně podnikali nebo byli zaměstnáni ve španělských firmách, pravidelně jezdili do Maroka a v rodné zemi se stýkali s duchovními vyznávajícími tzv. radikální islámský mysticismus, pro jehož stoupence je největší výzvou uspořádání „božského holocaustu“ a zabití co největšího počtu nevěřících, či muslimů usazených na nepřátelském Západě. Matka Jamala Zougama, hlavního podezřelého, dvaatřicetiletého Maročana usazeného dvacet let ve Španělsku, uvedla o svém synovi v deníku *El Mundo*, že „když se vrátil z Maroka, byl jako vyměněný, zamklý a soustředěný, přestal s přáteli vyrážet ven, i když měl peníze“ (Pilátová, 2005, str. 11). Z uvedených informací můžeme vysoudit, že se jedná, stejně jako v případě dalších teroristů působících v Evropě, o sekundárně vzniklého teroristu, tzv. indukovaného fanatika, který se nechal psychicky zmanipulovat a konal ve prospěch islámské vražedné ideologie.

90. Tomuto fenoménu se věnuje španělský dokument „Mobily v rukou teroristů i voličů“, který byl odvysílán na ČT 2, 7.2.2006.

Cílem moderního terorismu je teror samotný, tedy vraždění co největšího počtu náhodných civilistů. Od teroristů proto nelze očekávat racionální selekci obětí. Španělé patřili vedle Němců v době před madridským atentátem k výrazným stoupencům pacifismu. V Madridu se pořádaly protiválečné demonstrace proti tehdejšímu premiérovi Aznarovi, který podporoval USA. To bylo útočícím teroristům jedno. Stejnou iracionalitou zavánějí i jiné teroristické cíle jako na sídlo OSN v Bagdádu a další (Marjanovič, 2004a).

Soudní proces a v roce 2007 vynesené rozsudky nad teroristy, kteří spáchali nejkrvavější atentát v historii Španělska, jsou všeobecně považovány za jasné vítězství právního státu nad násilím terorismu.

Globální islámský terorismus se nevyhnul ani další evropské zemi. Obyvatelé britských ostrovů začali po španělském masakru žít s vědomím, že jednou přijde velký teroristický útok i u nich. Zpravodajci a policisté zintenzivněli svou činnost, spolu se záchranáři nacvičovali situace při případném chemickém útoku, každá britská domácnost dostala do schránky knížečku s názvem „Jak být připraven na mimořádné situace“ (Poláková, 2004). Tento druh nebezpečí nebyl pro Brity, kteří mají za sebou přes třicet let bombových útoků severoirských teroristů, úplnou novotou. Teroristé zasáhli 7. července 2005 v době, kdy na britském teritoriu právě jednalo osm vrcholných lídrů planety. Čtyři koordinované sebevražedné atentáty v londýnské dopravě za sebou zanechaly 52 mrtvých a na 700 zraněných. Britský premiér Blair teroristické útoky označil za snahu zničit celý civilizovaný svět: „Jde o barbarský útok, ale pachatelům se nepodaří zlomit odhodlání Británie udržet si své hodnoty a způsob života.“ Londýnský starosta se snažil, aby se emoce neobrátily proti muslimské menšině v metropoli: „To není o ideologii. Není to dokonce ani o zvráceném pojmání víry. Je to masová vražda“, řekl populární Livingstone. „Víme, co chtějí. Chtějí rozdělit Londýn.“⁹¹

Vyšetřování ukázalo, že všichni sebevrazi byli muslimové a pocházeli vesměs ze střední třídy. Jeden hrál kriket, druhý měl bílou manželku, další učil na základní škole a pravidelně navštěvoval rodinu místního labouristického poslance. Vláda začala urychleně pracovat na zákonech umožňujících vyhoštění radikálních duchovní a hlasatelů nenávisti. Britská veřejnost zareagovala na atentáty vcelku zdrženlivě. Někteří muslimové byli již před útoky podezříváni z nedostatku loajality k britské kultuře a společnosti. V Británii jich žije kolem dvou milionů a i v tak tolerantní společnosti má značná část z nich potíže se začlenit. Muslimští muži trpí trojnásobnou nezaměstnaností, jejich dětem v uplynulých letech několik průzkumů

91. Zdroj: Reuters, 8.7.2005.

naměřilo velkou náklonnost k ideologii džihádu a přímo k bin Ládinovi. Britové se po útocích začínali ptát, jak je možné, že mladí muži, kteří mají britské školy, najednou hodí za hlavu svůj dosavadní život a začnou se chovat, jako kdyby vyrostli v palestinských uprchlických táborech? Levice si to vysvětlovala britskou účastí v Iráku, pravice viděla hlavní příčinu zla ve slepém multikulturalismu a také v neuspořádané politice přistěhovaleckých úřadů.

Muslimští předáci na společné tiskové konferenci v islámském kulturním centru v Londýně po útocích prohlásili, že „útočníky v žádném případě nelze považovat za mučedníky“. Vládní zmocněnec Šahid Malik upozornil na potřebu zaujmout aktivní, činný postoj v boji proti teroristům. Muslimové podle něj musí přejít od rituálních odsudků násilí k otevřenému střetu s radikálními kleriky (Kaiser, 2005, str. 10). Slova už ze strany představitelů muslimské komunity nestačí, jsou nutné i činy. Vždyť mezi oběťmi teroristického útoku byli sami muslimové.

Britské policii se následně ve spolupráci s tajnými službami dalších zemí podařilo překazit několik dalších teroristických útoků. Zatčení mladí muži se všichni hlásili k ideologii *al-Káidy*, bojující za obnovení islámské říše – chalífátu. Mezi nejnebezpečnější patřil plán smíchat z jinak nevinných tekutin výbušninu a odpálit ji roznětkou ukrytou v obyčejném iPodu, mobilním telefonu nebo laptopu. Letadla měla explodovat během letu do USA a znamenala by koordinovanou vraždu několika tisíc cestujících. Mezi zatčenými pachateli byl i jednadvacetiletý britský konvertita k islámu. Vůdcové muslimských komunit sice uvítali zhasení útoků, ale zároveň si hlasitě stěžovali na britskou zahraniční politiku na Blízkém východě, která „vhání britské muslimy do náruče extremismu“ (Sobota, 2006, str. 10). Reálné teroristické hrozby se ale netýkají jen Británie. Na nezdařených teroristických akcích se svými zásahy aktivně podílela i policie v Německu a Dánsku.

Umírnění muslimští starší po londýnských útocích slíbili vytvoření vlastních jednotek, které mají pronikat do nitra uzavřených komunit a pomáhat jim komunikovat s okolním světem: „Nemáme přístup k mladým lidem, kteří naslouchají radikálním duchovním. Teď se to ale pokusíme změnit“, řekl jeden z nejznámějších umírněných vůdců Zaki Badávi. Muslimský poslanec britského parlamentu Sádik Kán varoval před zjednodušujícím pohledem na muslimskou komunitu jako na homogenní celek: „Tak jako nečekáte, že bude mít anglikánský kněz velký vliv na kluky poflakující se někde na rohu, nemůžete očekávat, že se muslimským vůdcům podaří jednoduše oslovit jejich vlastní problematickou mládež.“ (Sobota, 2005, str. 15).

Evropa byla přinucena znovu se zamyslet nad soužitím s rozrůstající se komunitou přistěhovalců a společně hledat způsob, jak se vypořádat s nepřátelskou teroristickou ideologií. Barša z Ústavu mezinárodních vztahů popisuje krizi identity u druhé generace přistěhovalců, kterou někteří z nich řeší prostřednictvím nabízející se ideologie fundamentálního islámu: „Některé děti přistěhovalců jsou zmatené, protože cítí, že jsou jiní než většina populace a nedokážou se s ní ztotožnit. Zároveň jim však nesejí tradiční kultura jejich rodičů. (...) Sledoval jsem na BBC debatu s americkými Araby a oni říkali, že zatímco v Evropě přistěhovalec zůstává přistěhovalcem i v třetí generaci, v Americe se hned cítí Američanem. V přistěhovaleckých národech, jako je Amerika, je prostě propast mezi starousedlíky a novousedlíky daleko menší než v Evropě. Přistěhovalci cítí, že mají prostor a že jejich úspěch závisí jen na nich samotných.“ (Sobota, 2005, str. 15).

Zasažená Británie se bezprostředně po útocích pustila do zásadních změn v boji proti teroru z vlastních řad, s čímž je nutně spojena debata o míře zasahování do osobních svobod zcela nevinných lidí. Také ve španělské společnosti došlo ke změnám, ale teroristické hrozby trvají. Poté co se španělská armáda stáhla z Iráku a byla uskutečněna rozsáhlá amnestie pro ilegální muslimské i nemuslimské imigranty se předpokládalo, že teroristé ztratí podporu a přestanou být nebezpeční. Druhá generace muslimských imigrantů je ale v otázkách víry podstatně radikálnější než jejich rodiče a *al-Káida* se nechala slyšet, že Španělsko opět patří mezi její přední cílovou skupinu. Někteří mladí silně věřící imigranti druhé generace se snaží dostat do výcvikových táborů *al-Káidy* na pákistánsko-afghánské hranici. Potom se vrací zpět do Španělska... (Pilátová, 2008a).

Mladá generace evropských přistěhovalců se vrací k víře jako ke zdroji své skutečné identity. Například ženy nosí šátky, protože jsou hrdé na svou víru, na to že jsou muslimky. Problém nastává s rostoucím vlivem radikálních islámských myšlenek na muslimskou evropskou mládež. V Indii narozený spisovatel Salman Rashdie volá po liberálnějším výkladu koránu. To by podle jeho názoru vedlo k lepším vztahům mezi muslimy a západní společností a snížilo by se riziko odcizení, kvůli němuž se mladí britští muslimové proměnili v sebevražedné atentátníky. Proto je nutné překročit tradice a muslimskou víru reformovat. Rashdie se také domnívá, že by měl být korán vnímán jako historický text, a ne jako neomylná kniha, jejíž studium je předem dané.⁹² Světový terorismus a reálné

92. Zdroj: Reuters, 12.8.2005.

hrozby dalších teroristických útoků přináší potřebu změny nejen u evropských muslimů, ale všech lidí, kteří chtějí žít v míru.

16.4 Západ a islám

„Žádná pravda neexistuje, jsou pouze interpretace.“

Friedrich Nietzsche

Arabské slovo islám znamená odevzdání se Bohu, ponechání mu svého celého já; znamená také pokoj a záchranu. Člověk je stvořením jednoho všemohoucího Boha (Alláha). Z toho plyne povinnost vést život v Boží bázni a spravedlnosti, aby došel odměny věčného života. Islám není náboženství, které by vyrostlo a spočívalo v tradici a náboženské zkušenosti nějakého určitého národa. Jeho vznik je nerozlučně spojen s životem Muhammada, který se narodil kolem roku 570 po Kristu v staroarabské Mekce a je uctíván jako Boží posel. Tak zní také vyznání víry, které každý věřící vyslovuje několikrát denně: Není božstva kromě Boha a Muhammad je posel Boží.⁹³ Islámská civilizace sama sebe definuje nikoli z hlediska svobody, jak tomu je v Evropě a Americe, ale z hlediska podřízení. Slova *islam*, *salm* a *salaam* – „podřízení“, „mír“ a „bezpečí“ – jsou všechna odvozena od slovesa *salima*, jehož základní význam je „být v bezpečí“, „nezraněn“ či „bezúhonný“, ale jež má odvozený význam znamenající „vzdát se“. Muslim je někdo, kdo se vzdal, podřídil se, a tak získal bezpečí. S touto složitou etymologií podle britského filozofa Scrutona souvisí vize společnosti a užitku, který z ní plyne. Jen dvacet procent muslimů jsou nyní Arabové, tj. ti, kdo hovoří arabštinou jako svým mateřským jazykem a jsou dědicové jeho kultury. Navíc asi pět až deset procent Arabů se hlásí ke křesťanství. Bylo by proto chybou ztotožňovat islám jen s arabskou kulturou nebo se domnívat, že lze plně porozumět islámskému myšlení a politice pouhým studiem situace na Středním východě (Scruton, 2007).

Protimuslimské nálady, které se vzedmuly po teroristických útocích na USA, nepatří mezi novodobé záležitosti. V 80. letech se pro ně vžil termín **islamofobie**. Halliday hovoří o **antimuslimismu**. Tím zdůrazňuje, že nejde jen o postoj proti islámu, tj. náboženství, ale obecně proti muslimům z arabského světa, Blízkého

93. Zdroj: Malý slovník sekt. Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří, 1998, str. 49.

východu a jižní Asie (Kropáček, 2002a, str. 138-139). Teorie ohrožení islámem jsou podle některých autorů ovlivňovány „islámským traumatem“, kdy od roku 711 do roku 1492 byl – alespoň zčásti – iberský poloostrov obsazen islámem. Mnoho západních předsudků pochází právě z této doby.⁹⁴

Výtky západního světa vůči muslimům se kdysi týkaly jeho požitkářství (nepochopením reálných motivací polygamie) a fatalismu. Dnes je nejvíce pohoršuje přísná, puritánská morálka muslimů a aktivismus, vykládaný jako příprava k teroru (Kropáček, 2002a). Nošení zbraně u horalů je však v tvrdých podmínkách nezbytností a tato připravenost k násilí není motivována nábožensky, jak by se mohlo západnímu světu jevit. Naše představy jsou v tomto ohledu často zkreslené. Tuto skutečnost potvrzuje Tureček píšíci o životě v Afghánistánu: „Paradoxně systém krevní msty a to, že každý je ozbrojený, snižuje kriminalitu a pomáhá udržovat ten přísný řád, který se nám zdá tak odtažitý.“ (Tureček, 2002, str. 6).

Halliday uvádí, že v USA se probudil antimuslimismus roku 1973 jako reakce na pětinasobné zdražení ropy, ke kterému se arabské státy rozhodly za arabsko-izraelské války. V Evropě spíše než strategické podněty hraje roli populismus. Protimuslimské nálady zde vyšly z napětí a afér vyvolaných početnou přítomností přistěhovalců z muslimských zemí. Ve Francii, kde mají převahu přistěhovalci z Alžírsko, Tuniska a Maroka, veřejné mínění rozbouřily aféry se šátky, které maghribské studentky odmítaly na francouzských přísně sekulárních školách odložit (1989 a 1994). V Německu zase vyvolává napětí přítomnost velkého počtu tureckých přistěhovalců. Po hrůzách holocaustu byl antisemitismus vystřídán právě islamofobií (Kropáček, 1999, 2002a).

V západních společnostech je obraz Arabů často prezentován negativně, objevují se planá či ukvapená obviňování, jako v případě atentátu v Oklahoma City. Dochází k pomluvám, Arabové jsou označováni za jediné původce šíření drog – přitom islám drogy zakazuje a muslimské země jejich šíření velmi přísně trestají. Západní společnost vytýká muslimům šíření ženské obřízky, která však existovala již před islámem. Podle Kropáčka je tento barbarský čin v islámském světě pouze okrajový (Kropáček, 2002a).

Nepochopení se objevuje na obou stranách, které se shodně dopouštějí levné paušalizace a zjednodušování. To je důsledkem neznalosti faktů o cizím náboženství a kultuře. Některé výtky Západu vůči islámskému světu jsou

94. Zdroj: Malý slovník sekt. Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří, 1998, str. 52.

samozřejmě oprávněné – jako podřízené postavení žen ve společnosti, zahalování žen (islám nehovoří o zahalování, ale varuje před vyzývavým oblečením), odmítání principu ústavy a demokracie. Zachycuje však jen malou část složitější reality muslimského světa. Na druhou stranu tyto výtky neberou muslimové na lehkou váhu a vážně se nad nimi zamýšlejí a diskutují o nich. V těchto souvislostech Mayer upozorňuje západní politiky na nebezpečí podpory autokratických režimů a varuje před nepřiměřeným naléháním na rychlost reforem v islámském světě (Kropáček, 2002a).

Určitě stojí za zmínku, že v afghánském parlamentu je v současnosti více žen než v českém. Na druhou stranu jsou tisíce dívek prodány do manželství za cenu ojetého auta, další tisíce zemřou při porodu svého patnáctého dítěte. Vzdělanost se ale podle Procházkové šíří tempem na Orient nevídaným (Procházková, 2006).

Islamofobii často živí mediálně nevlídné stereotypy Arabů. Toho jsme mohli být svědky po tragických událostech z 11. září, kdy se v televizních přenosech často objevovaly antiamerické nálady, pálení amerických vlajek při pákistánských demonstracích atd. Projevům muslimské solidarity s americkými občany, které byly také časté, média naopak nevěnovala tak vydatnou pozornost.⁹⁵

Někteří evropští muslimové také protestovali, když média nazývala teroristická hnutí a činy jako „islámské“ a ptali se, proč média podobně neidentifikují irské a baskické teroristy jako „křesťany“. Podle Lewise, profesora Blízkovýchodních studií na Princetonské univerzitě, na to existuje jednoduchá a jasná odpověď: protože se tak sami nevnímají. Na druhou stranu bin Ládin a jeho následovníci z *al-Káidy* nereprezentují islám, mnoho jejich výroků a aktivit přímo odporují základům islámských principů a islámského učení, ale vyrostli v muslimské civilizaci, stejně jako Hitler a nacisté pocházeli z křesťanství, a proto by i na ně mělo být pohlíženo v kontextu jejich kultury, náboženství a historie (Lewis, 2003). Skutečnou souvislost mezi terorismem a islámem nevnímá ani Refát Džavíd, afghánská žena žijící v Kábulu: „Tálibán ale nereprezentuje islám. Nejsou to nábožensky založení lidé, ale zločinci, teroristi, fundamentalisté.“ (Švehla, 2001, str. 16). Teroristé konající své činy ve jménu islámu nedělají muslimům ve světě dobré jméno. Proto se nelze rozhorčení umírněných muslimů divit.

Lewis píše o odlišném vnímání historie ze strany muslimů. Islámský svět po tisíc let mocensky, ekonomicky i kulturně Evropu („křesťanství“) převyšoval a

95. O problematice islamofobie více na: <http://www.runnymedetrust.org/meb/islamofobia>

fundamentalismus je jednou z jeho odpovědí na kulturní šok ze zaostávání za svým odvěkým „rivalem“. Autor zároveň identifikuje několik základních překážek modernity v islámském světě. Jednou z nich je nerovnoprávné postavení žen, které diskvalifikuje celou polovinu lidského potenciálu, navíc tu polovinu, jež má bezprostředně na starosti výchovu další generace. Další překážku shledává v neexistenci odluky církve od státu, nebo obecněji v nedostatku sekularismu, nutného předpokladu moderní občanské společnosti (Lewis, 2002).

Kropáček společně s Baršou vidí kořeny dnešního islámského traumatu v nezvládnuté kolonizaci a dekolonizaci ze strany západních mocností, která přinesla muslimskému světu často ponížení a útlak. Toto trauma se ještě více prohloubilo po zdrcující porážce Arabů ve válce s Izraelem v roce 1967 a Pákistánu ve válce s Indií v roce 1971. Začaly sílit hlasy požadující rozchod s importovanými ideologiemi a přimknutí se k domácím islámským tradicím. Postupné formování islámských hnutí vyvrcholilo islámskou revolucí v Íránu v roce 1979, kterou západní média prezentovala jako hrozbu či nový faktor světové politiky. Po rozpadu sovětského impéria část publicistů, analytiků a politiků na Západě označila za novou vážnou hrozbu světového pořádku **islámský fundamentalismus** (Kropáček, 2002a; Barša, 2001).

Fundamentalismus se dnes používá pro velice rozdílné náboženské, politické nebo společenské proudy (např. křesťanský, islámský, ekologický), vždy však ve smyslu odmítavého bojovného postoje, který absolutizuje stanovisko pravdy a odmítá toleranci, pluralismus a relativismus. Pro všechny proudy obecně se dá užít definice Funkeho: „Fundamentalismus je fixace na určitou základní ideu nebo jednu základní hodnotu, která se musí perfekcionista střežit. Je živena strachem vyplývajícím z emocionálního a kognitivního znejištění, které zase souvisí s probíhajícími dějinnými procesy. Fundamentalismus je pokus redukovat komplexní a mnohotvárnou skutečnost a ukotvit ji v jednoznačných pramenech a základech. Fundamentalistické pozice se stavějí na odpor komunikativnímu vyjednávání a nejsou otevřené vysvětlování. S podobným smýšlením je úzce spřízněn dogmatismus a fanatismus.“⁹⁶

Fundamentalismus původně vznikl v USA na konci 19. století jako hnutí protestantských farářů a laiků. Jednalo se o hnutí proti biblické kritice, darwinismu a modernismu. Tito odpůrci osvícenství byli často nazýváni „zakuklenými katolíky“. Fundamentalistické proudy jsou i dnes mocné a mají vliv asi na 10% amerických voličů (Maier, 1999, str. 87). V Bushově obrazech, které často kopírovaly slovník

96. Zdroj: Malý slovník sekt. Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří, 1998, str. 34-35.

samotných teroristů, se odráží právě vliv tradice **amerického náboženského fundamentalismu**. Obě zneprátené strany se shodně považují za obránce dobra proti zlu, Boha proti Satanovi či nebe proti peklu. Za přímého dědice modernistického fundamentalismu označuje Barša **islamismus**, kdy důsledkem politizace islámu byl ponižující útlak koloniálních mocností. Jeho násilným křídlem se pak stal **teroristický či apokalyptický džihádismus**, který od 80. let hlásá totální a mučednickou (tj. potenciálně sebevražednou) válku proti „bezbožnému“ Západu a „odpadlickým“ režimům muslimského světa (Barša, 2001, str. 161-163).

Islamisté se snaží o všudypřítomné probuzení islámu a mnohostranného zájmu o jeho hodnoty a symboly v médiích i v každodenním životě lidí. Ke kritice islamismu říká jeden z jeho egyptských odpůrců: „Bůh chtěl, aby islám byl náboženstvím, ale lidé z něj udělali politiku.“ Jakkoli je návrat muslimů k islámské víře chvályhodný a po koloniálním útlaču pochopitelný, hrozí zde nebezpečí, že se dostane do extrémních poloh. A extrémny mohou být nebezpečné. Stejně jako v jiných náboženstvích i v koránu se nabízí různé způsoby jeho interpretace, čehož může být lehce zneužito ve jménu ideologie. Problémy interpretace koránu vystihuje jedno muslimské úsloví: „Islám je jako moře, v němž ulovíte jakoukoliv rybu podle přání.“ (Kropáček, 2002a, str. 83, 79).

Konec studené války přinesl euforii a vlnu nadšení pro svobodu a demokracii. Na druhé straně Blízký východ prožil těžkou krizi vyvolanou iráckou okupací Kuvajtu s následným mezinárodním napětím a vojenským řešením. Poté následovala vypjatá islámská rétorika. Do jaké patologie vedlo příkoří, které pociťoval po válce v Perském zálivu bin Ládín a další Arabové, už bylo zmíněno.

Pro muslimy jsou typická silná rodinná a rodová pouta, která jim dávají pevné životní jistoty. Největší kritika západní civilizace se dnes ozývá z radikálních islámských center. Ty nejvíce Západu vyčítají jeho morální rozklad: rozpad rodin, pornobyznys, prostituci, sexuální promiskuitu, alkoholismus, drogy, cynismus, úpadek umění atd. Ostří kritiky je také namířeno proti sekularizaci. Všímají si i takových prvků života, jako je nevhodné oblékání, nezdravý způsob života, větší láska ke zvířatům než k dětem, odkládání dětí do jeslí atd. Kropáček vysvětluje, že tato konzervativní kritika má důležitou **obrannou funkci**. Usiluje především o uchování islámských tradičních hodnot před postupující „westernizací“ (Kropáček, 1999, str. 117).

Kropáček také upozorňuje, že muslimové ve velké většině nechovají vůči Západu zášť, i když některé postoje mohou svědčit o opaku. Odmítají sice hospodářskou a kulturní globalizaci jako nežádoucí „amerikanizaci“, ale to z toho

důvodu, že chtějí zůstat sami sebou, chtějí si uchovat islámskou identitu a jistoty, které z ní odvozují. Muslimové přiznávají Západu významné objevy a umělecká díla, technický pokrok, dobrou životní úroveň i širokou míru svobody, kterou se sami snaží využívat. Na druhou stranu mu vytýkají, že „ztrácí nebo již ztratil duši“. Ve vztahu k západní společnosti se zřetelně objevují ambivalentní pocity. **Ambivalence** obecně patří k důležitým znakům arabské kultury, kde například v estetickém hodnocení hudby slovo *tarab* označuje zároveň radostné i smutné. Sklonem k ambivalenci můžeme vysvětlit jejich současné pocíťování obdivu i odporu. Tím se nabízí i vysvětlení pro hlásání některých muslimů na téma mírumilovnosti islámu a zároveň projevování obdivu pro bin Ládina, kterého chápou jako hrdinného bojovníka za věc pokořovaného islámu. Skutečnou nenávist podle Kropáčka však cítí jen hrstka extremistů, kteří se neostýchají použít praktiky terorismu (Kropáček, 2002a, str. 134).

Uplatňovat kolektivní vinu za hrůzy, které terorismus sebou přináší, nelze, protože kolektivní vina neexistuje. Přiznání kolektivní viny poskytuje nejlepší možnou ochranu proti nalezení skutečných viníků. Frankl, jenž na vlastní kůži prožil peklo nacistického koncentračního tábora, k tomu podotýká: „Vina v každém případě může být jen osobní vinou. Jsem vinen něčím, co jsem sám spáchal, nebo snad opomenul udělat! Ale nemohu být vinen něčím, co udělali jiní lidé, byť to byli mí rodiče nebo prarodiče.“ (Frankl, 1996, str. 124).

Je nutné uvědomit si složitosti a vnitřní rozpory nejen ve své kultuře, ale i u kultur odlišných. Tento závazek chápala po teroristických útocích z 11. září i část americké veřejnosti. Woodward na stránkách *Newsweeku* psala: „Křesťané, židé i muslimové musí kromě svých vlastních tradic nalézt zdravý úsudek v hodnocení jiné víry, aniž by tím kompromitovali tu svou.“ (Woodward, 2001/2002, str. 102).

Dobré mezilidské vztahy lze pěstovat jedině v tolerantním prostředí. Islám je sice jiný, ale neznamená to, že je méněcenný a že si nezaslouží úctu, což přináší zamyšlení i pro Čechy. Vzpomeňme si na odmítavou až xenofobní reakci české veřejnosti na požadavek muslimské komunity žijící v Brně, kde si chtěla v roce 2001 postavit svou mešitu. Filozof Hejdánek to v rozhovoru pro rozhlas komentoval a ptal se: „Kdo je tady šovinista? Nepomohli jsme tím k útoku? (míněn útok z 11. září) ... Maličko ... Jsme také spoluzodpovědní... Proč by tady nemohli mít mešitu, když si ji postaví sami?“⁹⁷

97. Rozhovor prof. Ladislava Hejdánka s Martinem Fendrychem byl odvysílán v rozhlasovém pořadu „Výzvy budoucnosti“ 14. 4. 2002 na Českém rozhlasu – Radiožurnál a v repríze 17. 4. 2002 na Rádiu 6 – Svobodná Evropa. Na území České republiky v současné době fungují dvě mešity a několik modliteben.

V boji proti islamofobii vidí Kropáček částečné východisko v osvojení si otevřených názorů na islám. Patří zde uvědomění si, že islám vzájemně souvisí s jinými vírami a kulturami a to tak, že s nimi sdílí některé hodnoty a cíle, je jimi ovlivňován a také je obohacuje (Kropáček, 2002a). Islámský vzdělávací systém se může zdát zpátečnický, ale z morálního a kulturního hlediska daleko převyšuje vzdělání, které dnes dostává velké množství mladých lidí v západních městech. Učí pokoře, ohledům a úctě ke stáří, poskytuje rituál jednoznačného přechodu do dospělého světa, studentům předává v každém směru jistoty, nikoli pochybnosti, a naplňuje je útechou, nikoli úzkostí (Scruton, 2007). Z tohoto přístupu si můžeme vzít příklad, protože vzdělávání není jen o vědomostech a výkonu, ale i o pozitivních emocích a rozvoji morálních vlastností osobnosti.

Západ vždy bral jako samozřejmost určování univerzálních norem, kdy zbytek světa se bude muset přizpůsobovat západním měřítkům a názorům. Přesvědčení o nadřazenosti Západu je však pouhou iluzí a naléhavost změny tohoto myšlení přinesly právě tragické události z 11. září 2001. Bývalý americký prezident Clinton v této souvislosti upozorňuje na důležitost vytvořit více příležitostí pro ty, kdo dosud stáli mimo pokrok. Tím se podle jeho názoru zmenší základna potenciálních teroristů a současně se zvýší počet potenciálních partnerů. Radí začít globálním odpouštěním dluhů. Zároveň vyjadřuje pochopení pro kladení odporu a pociťování zlosti u některých utlačovaných a ponižovaných národů, kterým Západ vnucuje svůj hodnotový systém: „Ne každý, kdo se kvůli něčemu zlobí, chce zničit civilizovaný svět. Mnoho lidí cítí hněv, protože chtějí být součástí zítřka a nenalézají nikde otevřené dveře.“ (Clinton, 2002, str. 15).

16.5 USA jeden rok poté

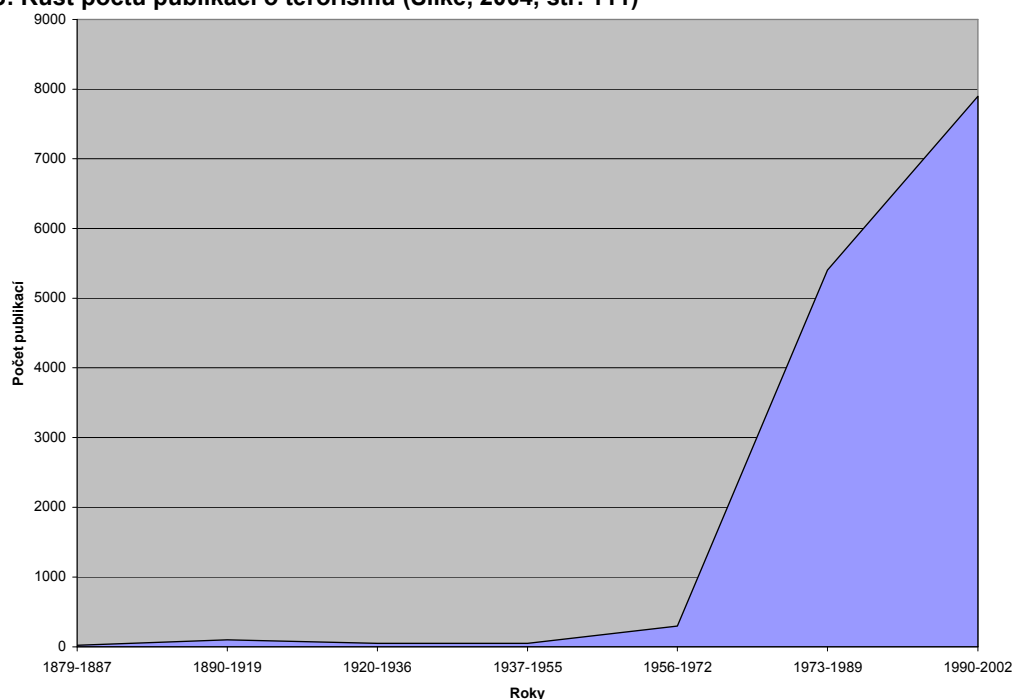
Ground Zero více než rok po tragických událostech nepůsobilo nijak hroživě, připomínalo spíše velké staveniště či parkoviště. Všechny trosky, špína a prach byly již odklizeny, ale pohled na vymlácená okna a okolní ohořelé budovy určené k demolici však každého vrátil do smutné reality. Otázkou stále zůstávalo, co bude stát na místě tragédie. Požadavek postavit mrakodrapy „ještě větší a ještě lepší“ byl v té době menšinový. Schumacher k tomu říká: „Mrakodrapy už nejsou v módě. Je na ně pohlíženo jako na egoistické, extravagantní a zbytečné.“ (Gillespie, 2001, str. 151). Většina názorů oscilovala mezi vybudováním památníku a skromnějšími budovami (Muschamp, 2002).

Po roce se zdálo, že americká společnost se z prožité krize rychle zotavila a žije si svým normálním životem. Příímí účastníci teroristických útoků a pozůstalí obětí, kteří často nestáli o publicitu, byli národem oslavováni jako hrdinové. I po roce od osudné události v sobě stále nosili „neviditelné rány“, které jim tragédie způsobila, často neschopni trauma zpracovat a integrovat. Hraní dvojí role obětí na veřejnosti a v soukromí výstižně popisuje Thomas: „Ve dne se z nich stávají vůdci a hrdinové. V noci musí bojovat se svou úzkostí a nevyčísitelnou hodnotou ztráty, kterou utrpěli.“ (Thomas, 2002, str. 36).

Teroristické útoky s sebou přinesly bezprostředně po událostech obviňování, hostilitu a šikanování americké muslimské společnosti, ale v dlouhodobém horizontu také zvýšený zájem o islám, o kterém se předtím moc nevědělo. To může svědčit o nastoupené cestě k náboženskému pluralismu. Ve výzkumu z prosince 2001 se ukázalo, že 59% Američanů má na islám příznivý názor. V porovnání se 45% před 11. zářím je to jistě povzbuzující údaj (Woodward, 2001/2002). Zároveň výrazně stoupl zájem o učení se arabskému jazyku, který tak trochu připomíná zájem o ruštinu v době studené války.

Na knižním trhu se objevilo neuvěřitelné množství titulů pojednávajících o tragických událostech, kdy určitou část lze označit za tendenční, proamericky zaměřenou. I loajalita médií vůči Bushově administrativě přetrvávala, i když už v menší míře. Názory ve společnosti se hodně rozvrstvily a lidé se už nebáli vyjádřit otevřenou kritiku vůči své vládě. Asi nejvíce byla v té době kritizována Bushova „osa zla“ (axis of evil) a jeho tendence používat vojenská řešení konfliktů, což měl v plánu praktikovat i v případě Iráku. Jeden mladý Američan mi v září 2002 řekl: „Jestli americká vláda potáhne na Bagdád, budu se stydět za svou zemi. Bude to pro nás ostuda.“

Graf č. 3: Růst počtu publikací o terorismu (Silke, 2004, str. 111)

Teroristické útoky z 11. září vedly Američany k probuzení z izolacionismu a sebestřednosti. Ve společnosti se rozhořela do té doby nevídaná debata o nutnosti pomoci rozvojovým zemím, protože by se mohly stát útočištěm pro globální teroristické skupiny, prevence je tedy nezbytná. Předtím tato problematika málokoho zajímala. Ne vždy však Američané chápou důležitost této pomoci správně. Jejich zkreslená představa o tom, kolik peněz z jejich kapsy jde na pomoc zemím třetího světa, dovede překvapit. V roce 2002 nebylo těžké potkat Američany, kteří vám v silném přesvědčení a zároveň rozhořčení v hlase sdělovali, že z jejich daní jde na rozvojovou pomoc 24%! Tuto informaci se prý dozvěděli v televizi nebo ji četli v novinách. O tom, jestli je údaj pravdivý nebo ne, často nemínili polemizovat. Snaha vysvětlit jim, jak se věci ve skutečnosti mají, nikam nevedla. Mohli by přispívat více? Na to vám s klidem odpověděli, že máte komunistické či příliš socialistické smýšlení. Tady se opět projevuje jejich černobílé vidění, tendence ke zjednodušování a neschopnost vidět věci v širších souvislostech. Jak to vlastně je s americkou štedrostí doopravdy?

Bilance z roku 2001 není pro Spojené státy nijak lichotivá, protože jako jedna z nejbohatších zemí světa přispěla chudým zemím méně než 1% ze svého rozpočtu, což ji řadilo na ostudné poslední místo. Například Nizozemí s počtem obyvatel něco přes šestnáct miliónů dalo v roce 2001 téměř jednu třetinu toho co USA. Při porovnání amerického hrubého domácího produktu a přispívanou částkou vycházejí ještě žalostnější čísla. Jedná se o pouhé 0,1%. Pokud se ovšem čísla převedou do čistých dolarů dosahuje Amerika „prvenství“. V roce 2001 přispěla 10,9 miliard dolarů, hned za ní se řadí mnohem menší Japonsko s 9,7 miliardami, na třetím místě je Německo (4,9), následuje Velká Británie (4,7) a Francie (4,3).

Překroucený obraz o americké štedrosti vůči chudým zemím je často prezentován v médiích. Pokud jsou uváděny celkové informace bez vytrhávání z kontextu, často u Američanů začínají fungovat obranné mechanismy. Slyší jenom to, co chtějí, to co lahodí jejich uším – raději si zapamatují celkovou hrubou částku příspěvku, ne jeho procento vzhledem k bohatosti země. Zahraniční pomoc byla v americké společnosti vždy velmi citlivým a ne příliš populárním tématem. K rapidnímu snížení příspěvků došlo po pádu železné opony. Během studené války byly často podporovány diktátorské režimy, kdy stačilo, že byly protisovětské. Tím se Amerika stala sama sobě nepřitelem, což se projevilo zejména ve válce v Afghánistánu v roce 2001, kdy američtí vojáci paradoxně bojovali proti těm, které za studené války pomáhala jejich země proti Sovětům vyzbrojit.

Americká společnost často nebere pomoc zemím třetího světa jako svůj morální závazek. Většina obyvatel s příspěvkem souhlasí jenom proto, že jsou prezentovány jako „boj proti terorismu“. Výzkumy z července 2002, které provedla Univerzita v Marylandu tomu nasvědčují. 81% Američanů souhlasí a podporuje zvýšení zahraniční pomoci na boj proti terorismu. Zajímavé jsou i další čísla plynoucí z uvedeného výzkumu. Typický Američan by si přál utratit 1 dolar zahraniční pomoci na každé 3 dolary investované do obrany. V reálu jsou poměry jiné. Pro rok 2003 byl schválen 1 dolar zahraniční pomoci na každých 19 dolarů utracených za národní obranu.⁹⁸

Už samotný fakt, že ve společnosti byla zahájena diskuse o změně postojů ke třetímu světu – i když je často doprovázená neporozuměním – a docházelo k zamýšlení se nad změnou politického stylu, lze vnímat pozitivně. Hegemoniální Pax Americana, tedy uspořádání světa podle amerických představ a zájmů, se začínalo přehodnocovat. V roce 2002 bylo těžké předvídat, jak se situace v americké společnosti bude dále vyvíjet. Změny společenských postojů a myšlení obvykle bývají pomalé a někdy pokřivené, ale rozhodně nejsou nemožné, což potvrzuje nahlédnutí do americké historie, ve které se vyskytovalo rasistické otrokářství a ještě v 60. letech 20. století silná rasová segregace a úmyslná diskriminace, díky které například nebylo černočům dovoleno jezdit autobusy společně s bělochy či používat stejné veřejné toalety. Dnes jsou černoši bráni jako rovnocenní spoluobčané a jeden z nich poprvé v amerických dějinách kandidoval na prezidentský post a ve volbách vyhrál.

Také strach a nedůvěra k přistěhovalcům byla ještě v 70. letech velmi silná. Na jedince, kteří mluvili s přízvukem, bylo nahlíženo „již pravými Američany“ s opovržením. To paradoxně vedlo přistěhovalce k tomu, že své děti, narozené již na území Spojených států, odmítali učit jazyk svých předků. Motivem pro jejich rozhodnutí byla snaha ochránit své děti před ponižováním a příkořím, které si sami jako přistěhovalci prožili. Jejich děti se díky tomu mohly začlenit do společnosti už jako „stoprocentní Američané“. Dnes se s těmito jedinci setkáte v USA nápadně často. Mluví sice perfektní angličtinou bez přízvuku, ale už nerozumí svým rodičům či prarodičům, kteří mezi sebou komunikují původním mateřským jazykem. Opovržení a xenofobní postoje se od té doby v Americe podstatným způsobem změnily. Dnes naopak Američané přízvuk u cizince vnímají vstřícně a někdy ho dokonce označují za „roztomilý“. Na tomto zdánlivě banálním,

98. Zdroj informací o americké zahraniční pomoci:
<http://www.terrorismanswers.com/policy/foreignaid.html>
<http://www.usatoday.com/news/attack/2001/12/04/foreignaid-usat.htm>

nepodstatném příkladě chci poukázat na možnost změny silně zakořeněných postojů v americké společnosti.

Léčba traumatu americké společnosti po 11. září nepochybně potřebuje čas. Traumata společenská a individuální se asi nedají plně srovnávat. I přesto se můžeme inspirovat zkušenostmi z praxe. U některých obětí rozsáhlých katastrof či těžkých neštěstí se předpokládá, že přeměna události v nezraňující vzpomínku trvá zhruba sedm let (Baštecká, 2002). U traumat společenských to může trvat mnohem déle. Podle mého názoru bude hodně záležet na osobnosti nového amerického prezidenta Baracka Obamy.

16.6 USA sedm let poté

V místě Ground Zero se kromě památníku obětem teroristického útoku a muzea plánuje stavba šesti výškových budov, z nichž jedna nazvaná Freedom Tower (Věž svobody) má měřit 1776 stop (541 metrů) jako připomínka roku vyhlášení americké nezávislosti.⁹⁹

Psychologický účinek teroristického činu se pozná podle toho, do jaké míry a jak dlouho občané pociťují beznaděj a ztrátu důvěry ve své vůdce, kteří nejsou plně schopni zaručit jim samotný základ existence – jistotu a bezpečí. Reakce jednotlivců na pocit osobní zranitelnosti se pochopitelně různí, mohou se projevit v podobě dlouhodobých stresových reakcí, různých fóbií, formou nevyřešených konfliktů z dětství, ale i nekritickým následováním silných vůdců a intenzivními pocity hněvu. Hněv může být jednou ze zástupných emocí, jež vzniká, cítíme-li se bezmocní a zranitelní. Podle Zimbarda je zejména v mužské povaze odpor k pocitům vlastní slabosti a snaha spojovat svou identitu naopak s těmi, kteří přesvědčivě manifestují svou sílu (Zimbardo, 2005). V situacích ohrožení chtějí lidé následovat vůdce, kteří nemají daleko k činům, jsou odvážní a rozhodní. Takový byl pro velkou část Američanů jejich prezident Bush a lidé po něm jako po vůdci chtěli, aby ukázal na nepřítele. Bin Ládina se nepodařilo chytit, proto se jako kandidát na nepřítele dobře hodil Husajn.

S psychikou civilních obyvatel nemanipulují jen teroristé, ale i politici, kteří mají lidem zajistit ochranu před nebezpečím. Před zahájením vojenských operací v Iráku docházelo k tzv. psychologické přípravě obyvatel na válku prostřednictvím záměrné manipulace s americkou veřejností, kdy byly opakovaně vyhlašovány

99. Zdroj: <http://www.wikipedia.com> (key word: WTC)

s velkou pravděpodobností falešné, preventivní poplachy o hrozícím teroristickém útoku, a to bez následných vysvětlení a bez politické zodpovědnosti. Přitom dlouhodobě prožívaná vysoká hladina stresu může mít horší dopady na psychiku národa než následky reálného teroristického útoku. Před touto manipulací strachem se uchýlovali někteří rozhořčení Američané do Evropy.

Americká média sehrála také důležitou roli. Kampaň médií vlastněných magnátem Murdochem¹⁰⁰ na podporu války v Iráku přispěla ve Velké Británii a Spojených státech k tomu, že většina obyvatel s velkou mírou přesvědčivosti přijala Bushovu politiku za svou. Sugestivní a manipulativně používané informace na Fox News (85 milionů diváků) hovořily o „válce proti teroru“, nikoli o válce v Iráku. U toho vlála americká vlajka a viselo logo s hořícími mrakodrapy. Pokud se náhodou nějaký názor nebo člověk nehodil do obrazu moderátora, vystříhnul jej z vysílání. To se stalo například muži, jemuž 11. září ve Světovém obchodním centru zahynul otec. Muž o sobě mluvil jako o „vlastenci, který je proti válce v Iráku“, což je kombinace, která podle Fox News neexistuje (Fak, 2005). Podle Gitlina, amerického spisovatele a sociologa, to byla naivní žurnalistika, která přispěla k tomu, že se podařilo prodat válku jako nevyhnutelnou. Američtí novináři zpočátku tolerovali Bushovu zahraniční politiku, měli sklon brát Bushova prohlášení a premisy jako fakta, předpokládali, že jejich prezident ví, co dělá (Gitlin, 2007).

Dlouhodobě udržovaná zvýšená hladina úzkosti a nejistoty podporovala ochotu americké veřejnosti utrácet obrovské finanční částky za vojenskou ochranu a bezpečnost státu. Zároveň vytvářela klima nepřátelství a nebezpečí, které přispívalo k morálním kompromisům, s nimiž byla přijímána opatření omezující osobní svobodu jednotlivců, a tolerováno porušování lidských práv zaručovaných ve Vlasteneckém zákoně (Patriot's Act), nebo se špatným zacházením s civilními zajatci v americké věznici *Guantánamo*. Cílem bylo dopadnout fanatické radikály a dostat z nich informace o dalších plánech. Při výsleších však docházelo k mučení a celkově špatné podmínky pravděpodobně přispěly k sebevraždám a mnoha sebevražedným pokusům těchto arabských „nepřátelských bojovníků“. Odpůrci tvrdých vyšetřovacích metod upozorňovali, že jejich aplikace povede ke zhroucení soudních procesů, k čemuž také v praxi dochází. Od neodsouzených vězňů

100. Rupert Murdoch vlastní mediální impérium ve Velké Británii a Spojených státech v podobě deníků, rozhlasových stanic, kabelových programů a v USA velmi vlivné televizní stanice Fox News. O amerických médiích v éře korporací a žurnalistickém stylu v této zemi píše například Gene Roberts v knize „Leaving Readers Behind“, 2001.

přichází řada žalob a nelze se divit, že mučení, kterému byli vystaveni, živí další nenávist a touhu po pomstě.

Do schématu americké taktiky boje s terorismem spadají také mimořádné deportace (extraordinary renditions); jde o převoz podezřelých osob z terorismu na území třetích zemí, kde mohou být zadržovány neomezeně dlouho a bez možnosti odvolání. Tento způsob vyšetřování Američané nijak nepopírají a potvrdil jej i bývalý ministr zahraničí Powell, brání se pouze proti tomu, že ho využívají k mučení¹⁰¹ (Sobota, 2005/2006). Tento politik se během svého projevu před Radou bezpečnosti OSN, kde obhajoval nutnost amerického zásahu v Iráku, odkazoval na informace, které byly získány mučením jednoho z arabských vězňů. Později prohlásil svůj projev za nejhorší okamžik své kariéry. Na tomto a dalších praktických případech mučení se jasně ukázalo, že se jedná o velmi nespolehlivý způsob získávání informací a už jen z morálního hlediska nelze tímto stylem proti teroristům bojovat. Amerika ve své „teroristické úzkosti“ zapomněla na principy, na nichž byla tato země založena: všichni lidé jsou stvořeni jako navzájem si rovní.

USA svůj vpád do Iráku vždy hájily ideály svobody a lidských práv. Odhalení o týrání a mučení iráckých vězňů americkými vojáky v *Abú Ghraíb* naopak posloužilo arabskému světu jako důkaz americké prolhanosti a povýšenosti. Americký komentátor Thomas na stránkách *Newsweeku* psal o „americkém gulagu“ a zároveň dával podněty k zamyšlení: „Je možné vytvořit ještě útočnější obraz vůči Arabům než fotografie americké vojínky držící nahého arabského muže na vodítku?“ (Thomas, 2004). Pochopitelně potřeba pomstít tyto krutosti a ponižování na sebe nenechaly dlouho čekat. V reakci odplatit zacházení s iráckými vězni byl například zavražděn obchodník Nicholas Berg (Sedláček, 2004).

Pohled na fotografie pořízené v bagdádské věznici *Abú Ghraíb*, v „pekelné díře“, kde Husajn nechal mučit občany své země, byl otřesný a americká společnost na ně reagovala citlivě, s velkým pohoršením. I prezident Bush se vyjádřil, že se mu z těchto fotografií „udělalo nevolno“ (Thomas, 2004). Deník *The New York Times* v reakci na americké porušování základních lidských práv na *Guantanámu* a v *Abú Ghraíb* napsal: „Kdyby se měly Spojené státy podívat do

101. V Konvenci OSN proti mučení, jejímž signatářem se Washington, D.C. stal v roce 1994, se praví: „Žádné mimořádné okolnosti, ať už se jedná o válku či hrozbu války, vnitřní politickou destabilizaci nebo jakékoli jiné veřejné ohrožení, nelze považovat za důvod opravňující mučení.“ Zdroj: <http://www.wikipedia.com> (key word: Geneva Conventions). Zpráva OSN v souvislosti s *Guantanámem* mimo jiné upozorňuje na bolestivou proceduru nucené umělé výživy prostřednictvím kanyl zaváděných nosem do žaludku spoutaných vězňů držících hladovku. K podobnému způsobu týrání docházelo v Sovětském Svazu na psychiatrických odděleních, kde byli drženi někteří političtí vězni.

zrcadla, nepoznaly by se. Vláda opovrhne tak základními americkými hodnotami, jako je čest, spravedlnost a právo na spravedlivý soud.“ (Sobota, 2005). Vojáci demokratické velmoci se chovali k zadržovaným podobně jako vojáci svrženého iráckého diktátora. Sabrina Harman,¹⁰² jedna z obviněných dozorkyň, která v civilním zaměstnání pracovala jako manažerka v pizzerii, uvedla, že její prací bylo „udělat jim (vězňům) peklo, aby začali mluvit“. Dozorcům, kteří upozorňovali na strašné podmínky v této věznici, bylo řečeno, „aby si nedělali starosti, že vedení armády je s výsledky spokojeno“ (Thomas, 2004). Před soudním tribunálem skončily jen nižší šarže, nikdo z vyšší úrovně velení nebyl obviněn.

Násilí amerických dozorců bylo v médiích nazýváno sadismem, vojenské velení je odsoudilo jako „mravně zkažené“. Ne všichni dozorcí však měli sadistické a jiné patologické sklony. Psycholog Zimbardo, který se stal expertním svědkem v případě jednoho z těchto dozorců, u něj v osobnostních dispozicích zjistil, že „tento voják byl zcela a jednoznačně ‘normální’ ve všech měřítkách, která vypracoval vojenský klinický psycholog a která byla nezávisle validizována civilním expertem na hodnocení testů. Neexistovaly žádné doklady o psychopatii, nevyskytovaly se žádné sadistické sklony. Jedinými negativními rysy byly: posedlost pořádkem, čistotou, disciplínou, osobním vzhledem – což všechno v nepořádku, chaosu a každodenním zmatku v *Abú Ghraib* chybělo“. Zimbardo dále popisuje situační a systémové podmínky panující v této věznici, které byly přímo srovnatelné s těmi, které byly pozorovány v jeho slavném stanfordském vězeňském experimentu – odosobnění, odlidštění, morální uvolněnost, sociální modelování, tlaky na přizpůsobivost, anonymita místa, pasivně přihlížející lidé, rozdíly v moci, zneužití vynucené nahoty, sexuální ponižování. Mezi situačními faktory silně působila přítomnost dominantního charismatického skupinového vůdce, který začal s některými z těchto násilných činů a podněcoval ostatní, aby se k němu přidali. Systémové vlivy poukazují na chyby velení, nedostatek vedení a lhostejnost, rozporné požadavky při velení, naprostou absenci odpovědnosti, nedostatek dohledu a přehledu (Zimbardo, 2005, str. 71-73).

Výzkumy mechanismu dehumanizace ukázaly, že při tomto procesu se lidé spojení silnými sociálními vazbami podstatně hůře ztotožňují s lidmi, kteří se od jejich vlastní skupiny v něčem liší (Petr, 2008). Skupina iráckých vězňů se od

102. Fotografie, které si nechala Sabrina Harman v bagdádské věznici pořídit, patřily k těm nejotřesnějším záběrům. Je na nich zachycena rozesmátá se zdviženým palcem nad ledem obloženou mrtvolou iráckého vězně. V médiích se hovořilo o fotografiích „ledového muže“; jednalo se o Manadela al-Džamádího, který díky mučení zemřel strašlivou smrtí, přitom žádné informace od něj americká strana nezískala.

skupiny amerických dozorců odlišovala dost výrazně, proto dehumanizace „nepřítele“ nebyla těžká a to i s ohledem na situaci válečného stavu, kdy si lidé vytvářejí silný pocit národnostní nebo skupinové identity. Americká administrativa dostala příležitost odlišit se od bin Ládina a jemu podobných tím, že bude o svých skandálech mluvit otevřeně a pravdomluvně, což jim může vrátit důvěryhodnost a tím, že se političtí představitelé omluví a napraví své chyby se zvyšuje i šance na odpuštění. Bush, který nerad přiznává chyby, se omluvil arabské veřejnosti i celému světu za to, jak americká armáda zachází s iráckými vězni. Tehdejší ministr obrany Rumsfeld se omluvil za chyby a omyly svých podřízených a přiznal politickou odpovědnost.

Podle Arendtové může být násilí ospravedlnitelné, avšak nebude nikdy legitimní. Jeho ospravedlnění ztrácí na věrohodnosti tím více, čím se zamýšlený cíl vzdaluje do budoucnosti. Nikdo nezpochybňuje použití násilí v sebeobraně, protože nebezpečí je v takové situaci nejen zřejmé, ale také přítomné, a cíl ospravedlňující prostředky je bezprostřední. Je-li legitimita zpochybněna, jejím základem se stává odvolání se na minulost, zatímco ospravedlnění se vztahuje k cíli, jenž se nachází v budoucnosti (Arendtová, 2004). K irácké invazi došlo dříve než inspektoři OSN dokončili svou práci, s čímž vyjadřoval nesouhlas i americký exprezident Clinton a navíc v době, kdy z irácké strany Spojeným státům nehrozilo bezprostřední nebezpečí. Irácká vojenská operace a násilí, které přinesla, může být ze strany Američanů s ohledem na budoucnost bez teroristických hrozeb ospravedlnitelné, ale nikoli legitimní. Nahrazení moci násilím může přinést vítězství, ale jeho cena je velmi vysoká; neplatí ji totiž jen poražený, ale vzhledem ke své vlastní moci i vítěz. Navíc „praxe násilí, tak jako každé další jednání, mění svět, ale s největší pravděpodobností ve svět, v němž je jen více násilí“ (Arendtová, 2004, str. 59).

Invaze do Iráku zanechala víc krve a bolesti, než se kdokoli odvážil předpovídat. Ze dvou válek, které v boji proti terorismu USA vedly, se ta irácká hůře prodává veřejnosti. Na rozdíl od Tálibánu nebyl Husajn spojencem *al-Káidy* ani se nepodílel na útocích na Ameriku. Válka v Iráku si navíc vyžádala daleko větší počet amerických životů – zhruba 4000 oproti asi 500 v Afghánistánu. Protiteroristické tažení přineslo nejen velké ztráty na životech, ale i změny v osobnostní struktuře amerických vojáků, kteří přežili. Z celkového počtu 1,6 milionu vysloužilců, kteří prošli válkami v Iráku a Afghánistánu, registruje americké ministerstvo pro záležitosti veteránů 300 000 těch, jež trpí psychickými problémy,

jako jsou posttraumatické stresové poruchy či klinické deprese.¹⁰³ Vyspělejší medicína umožňuje přežít většímu počtu raněných vojáků. Američtí lékaři jsou například schopni provádět složitější amputace, a tak zatímco ve Vietnamu připadl statisticky jeden mrtvý na tři invalidní vojáky, v Iráku a Afghánistánu je to až patnáct postižených na jednoho mrtvého (Fiala, 2008).

Americký voják to ve válce v Iráku rozhodně nemá jednoduché. V jeho případě dochází k úplnému setření hranic v dramatickém trojúhelníku, ve kterém lze rozlišit tři role: agresor (nepřítel) – oběť – hrdina (zachránce). Americký voják je americkými občany vnímán jako hrdina. V roce 2006 neshledávaly dvě třetiny Američanů své vojáky vinnými z bezdůvodného povraždění irácké rodiny. Jejich přesvědčení se moc nezměnilo ani poté, co se vojáci k činu přiznali. Podle Festingerova modelu kognitivní disonance nedokáže mysl udržet dva silné a protirečící si postoje, v tomto případě tedy postoj k vojákovi coby kladnému hrdinovi a zároveň vojákovi, který morálně selhal. Čím více je voják hrdinou, tím méně je mysl schopna jej deidealizovat. Konfrontací s odlišnou skupinou dochází k posílení vlastních pozic, k posílení vlastní identity, toho co zastáváme a proti čemu jsme. Přitom nemusí jít nutně o konfrontaci demokracie a terorismu, může se stejně tak jednat o konfrontační postoj například mezi muži a ženami.

Ale zpět k americkému vojákovi. Očima iráckých civilistů může být americký voják viděn jako zachránce, ale pravděpodobněji jako agresor, pro bojující džihádisty je nepřítelem. Z pohledu nezávislého, v konfliktu emočně neangažovaného jedince je vnímán jako oběť, protože ve válce přišel o život nebo utrpěl fyzická či psychická zranění.

V těchto souvislostech mne napadá zavedení povinné psychologické diagnostiky osobností těch, kteří se ucházejí o významné politické posty a to s ohledem na vliv, který politikové mají na lidi a na kvalitu jejich života v dané společnosti. Psychodiagnostický screening za účelem zjišťování vhodnosti konkrétních uchazečů pro konkrétní zaměstnání běžně probíhá u policie, armády, při obsazování manažerských postů i jiných, psychicky exponovaných pracovních pozic, mezi které politika nepochybně patří. Navíc by se v politikově týmu poradců mohl dobře uplatnit i psycholog, protože se může podílet na korekci chování politiků a jejich rozhodování, může jim umožnit nahlédnout na skryté motivy v jejich jednání a podpořit je v osobnostním růstu. Možná je to naivní představa,

103. Dokumentární snímek režisérky Deborah Scranton „The War Tapes“, který v roce 2006 běžel v amerických kinech, se věnuje příběhu čtyř vojáků *Národní gardy*, jež byli vysláni za oceán v rámci operace *Svoboda Iráku*, aby zde hlídali konvoje firem zapojených do obnovy země. Jeden z vojáků bojující s posttraumatickým stresovým syndromem říká: „O žádný mír v Iráku nešlo, jde nám tam o prachy a o ropu“.

ale dalo by se tím podle mého názoru předejít nebo alespoň zmírnit tragický dopad některých politických rozhodnutí, které stojí lidské životy. Vzpomeňme na izraelského politika Ariela Šarona, traumatizovaného již od dětství, což se velmi pravděpodobně odráželo ve struktuře a dynamice jeho osobnosti, v jeho motivacích a činech. S ohledem na vliv, který někteří politici mají na život běžných lidí, se nad touto úvahou nedá jen tak mávnout rukou. Nechci tím samozřejmě tvrdit, že psychologie může být lékem na všechny problémy dnešního světa, ale může alespoň být nápomocná v nalézání cesty za lepším, spokojenějším životě v míru a určitě může pomoci obrousit ostré hrany nejrůznějších konfliktů, ať již se jedná o konflikty intrapsychické, interpersonální, skupinové či meziskupinové.

Světová média po teroristických útocích z 11. září 2001 hlásala: „Svět se změnil!“ Totéž se píše i o konci 2. světové války či jiných událostech. Svět se ale nezmění ze dne na den, ale s tím, jak se postupně mění myšlení a jednání lidí. A k tomu, aby s sebou člověk nenechal manipulovat, je potřeba vypěstovat si emoční zralost a kritický nadhled vůči událostem života a ne se nechat utápět v negativních, nepřátelských emocích. To může být – pohledem psychologa – to správné vykročení ke změně, která se týká i nás, nejen Američanů.

16.7 Dialog kultur a civilizací

„Život je zajímavý právě pro možnost uskutečnit nějaký sen.“

Paulo Coelho

Tragické události z 11. září 2001 přinesly s sebou velikou pobídku k reflexi. Český exprezident Havel ji v době po útocích srovnával s výzvou, jakou přinesl výbuch elektrárny v Černobylu (Holub, 2001). Tato výzva poukázala na nutnost západních společností zamyslet se a přehodnotit vztahy ke svým bývalým koloniím a ke zbytku světa obecně. Nelze totiž diktovat a vnucovat západní způsob života a jeho hodnoty jiným kulturám a náboženstvím.

Muslimským zemím je často vytýkáno jejich nedostatečné uznání svobody, podřízené postavení žen, tělesné tresty či negramotnost. Je ale nezbytné věci posuzovat v širších souvislostech a ocenit, že se u nich projevuje upřímná snaha tyto pozůstatky minulosti překonávat. Muslimští liberálové podle Kropáčka usilují na všech těchto polích o nové, humánnější interpretace. Zároveň za současné krize varuje Západ před snahou muslimy pokořit: „Je nutné přijmout je za partnery

ve společném pluralitním světě, jestliže totéž žádáme z jejich strany.“ (Kropáček, 2002b, str. 97). Islám pro mnohé představuje velice podstatnou součást vědomí o vlastní identitě a tu nelze násilím nikomu brát. Havel upozorňuje, že idea změny a pokroku v sobě obsahuje i tendenci k expanzi: „Jsem-li majitelem pravdy, je-li můj bůh jediný pravý, v něhož se dá věřit, od toho je už jen krok k tomu, abych to jiným vysvětloval a posléze je k tomu násilím nutil.“ (Holub, 2001, str. 16). Filozof Kohák k tomu dodává: „Všude, kde končí dialog a nastupuje konfrontace, vzniká nebezpečí terorismu.“ (Greš, 2001, str. 18).

Barša a Kropáček vidí příčinu krize po 11. září 2001 v nezvládnutých důsledcích evropské kolonizace a následné dekolonizace. Podle nich jde o to, aby vyhlášený boj proti terorismu nepropadl zaslepující fascinaci starými předsudky a nehnal svět do dalších válek, jaké si naprostá většina lidí jak na Západě, tak v muslimském světě nepřeje (Barša, 2001; Kropáček, 2002a). Navíc Evropa se svými krvavými dějinami, která stvořila své vlastní diktátory v podobě Stalina a Hitlera, se jen těžko může stavět do pozice, ze které by mohla vyčítat či moralizovat: „Bin Ládín a Saddám Husajn jsou zuřivými nepřáteli západní kultury, ale v západní kultuře jsme měli pány jako Hitlera nebo Stalina.“ (Eco, 2002, str. 50). Přiznat své chyby je někdy těžké a vyžaduje to určitou morální zdatnost a nadhled. Jen osobnostně zralý člověk se dokáže vyrovnat s minulostí, má schopnost zaujmout sebekritické myšlení a pokoru. Mít v sobě pokoru znamená být schopen přisuzovat druhým lidem stejnou hodnotu jako sobě. Ostatní tedy nejsou ani lepší a ani horší než jsem já sám. To se netýká jen individuální úrovně, ale i té společenské.

Hledat vinu u druhých je snadné, ale mnohem těžší je připustit pochybení u sebe a tam také začít s nápravou. Třeba tím, že začneme budovat mosty vzájemné spolupráce a důvěry. Jedině **mezikulturní porozumění a zahájení dialogu** totiž může vést k nové optice mezilidských vztahů, která je už tak notně pošramocená nejrůznějšími předsudky. Bez vstřícnosti a tolerance vůči lidem jiné kultury se nad terorem vyhrát nedá. V tomto směru mohou evropské muslimské komunity působit jako pozitivní příklad pro muslimy na Blízkém východě a díky mediálně propojenému světu mohou pomoci šířit ideály náboženské tolerance, svobody a demokracie do zemí celého tohoto regionu.

Tolik diskutovaný Huntington na své přednášce v Praze¹⁰⁴ vyjádřil nutnost potřeby dialogu mezi civilizacemi a také zdůraznil nutnost politické svobody a

104. Politolog Huntington přednášel na téma politické demokracie a globální kultury. Jeho přednáška se konala na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy 21. 5. 2002.

ekonomické reformy u rozvojových zemí. To by se mělo stát morálním závazkem pro všechny bohaté ze Západu. Americký Senát například schválil zvýšení příspěvku zemím třetího světa na trojnásobek. Smutným faktem zůstává, že ho ke změně priorit vedla až tragédie z 11. září. To by mělo vést k poučení se z chyb.

Teroristické útoky na Ameriku ukázaly, že v budoucnu nelze konflikty řešit jednoduchou redukcí na „my dobří – liberální Západ“ a „vy zlí – totalitární Orient“. Může to být dvousečná zbraň, stejně jako dvojí výklad lidských práv, který Západ často aplikuje podle toho, jak se mu to hodí. Proto je tak důležité přehodnotit dosavadní vztahy a uvědomit si, že se Západ nemůže stavět do nadřazené pozice. Zavání to totiž arogancí a pýchou. Právě před pýchou varuje Havel: „Cokoli začne zavánět pýchou, začne být nebezpečné.“ (Holub, 2001, str. 16).

Jedině otevřená společnost přístupná ke kulturnímu a náboženskému pluralismu může vést k toleranci a pěstování dobrého sousedství a vztahů. Je nezbytné a zároveň zavazující vychovávat děti v mezikulturním prostředí, na školách vést k pokoře, toleranci a úctě k jiné víře či odlišným kulturním hodnotám. Pro důstojnou integraci menšin nelze budovat ghetta, separovat a diskriminovat minoritní společnost. Může to vést k rozpoutání etnických válek a migraci. K jaké tragédii vedl ideál homogenního národního státu jsme mohli v 90. letech minulého století sledovat na Balkáně.

Pravda a pravdomluvnost patří mezi nejvyšší hodnoty judaismu. Tóra je nazývána „Zákonem pravdy“. Rabíni nazvali pravdu Boží pečetí. Přesto není pravda nejvyšší hodnotou. Je jí mír. Proč? Proroci starověkého Izraele byli první lidé v historii, kteří vnímali mír jako ideál. Jejich vize mírumilovného světa dodnes neztrácejí na síle a inspiraci:

„ Bude soudit národy, odsoudí mnohé z nich. A překovají své meče v pluhy, kopí v motyky. Národ nepovstane proti národu a nebudou se učit válčit.“ (Ješajahova a Michova slova).

Druhým důvodem, proč v judaismu stojí mír nad pravdou, je fakt, že judaismus na rozdíl od starověkých filozofů neglorifikuje pravdu. V logice je výrok buď pravdivý, nebo lživý. Neexistuje třetí možnost. V judaismu oproti tomu má pravda více tváří a není snadno uchopitelná. Absolutní pravda nám uniká, přesahuje nás (Sacks, 2005, str. 123).

Katolický teolog Hans Küng trvale zdůrazňuje, že mír ve světě předpokládá mír mezi náboženstvími. To by mělo být výzvou k zamyšlení pro všechny z nás. Nejhorší je totiž rezignující pesimismus a lhostejnost. Přitom možnost dosažení mezináboženské shody je reálná, protože všechna náboženství mají zlaté

pravidlo, ke kterému se společně hlásí: „*Chovej se k druhému tak, jak chceš, aby se on choval k tobě.*“

Závěr

Ve své disertační práci jsem dospěla k několika zajímavým skutečnostem, které lze do určité míry zobecnit i na českou společnost. Vyšlo najevo, že sklony k extrémům se ve společnosti vyskytují poměrně často. U jednotlivců i skupin. Ukazuje se také, jaké nebezpečí skrývá touha po dokonalosti. Zvláštní potřebou idealizace se vyznačují zejména mladiství. Proto je tato věková skupina snadno zranitelná a ohrožená v tendencích sklouznout do extrémů, což je dáno mimo jiné také jejich elementární potřebou vlastního nalezení identity. Psychologicky závažná je sociální vykořeněnost a citové neuspokojení, které může vést a často vede k projekci vlastních nedostatků na nepřátelský vnější svět. Možnosti kompenzace vlastních nedostatků může daný jedinec nalézt právě v teroristické skupině, která mu poskytne pocit bezpečí, umožní seberealizaci a pomůže upevnit jeho identitu.

Teroristické činy moderní doby bývají motivovány nejčastěji nacionalistickými vášněmi a náboženským fanatismem, který ve své ideologii zneužívá izolovaných náboženských citátů. V historii se neustále opakující tendence napadat skupiny odlišné od ostatního obyvatelstva by měla sloužit jako varování před nebezpečím, které v sobě skrývá tolerance k násilí, antisemitismus, nacionální vášně či xenofobní a populistické výstupy, tolik časté u evropských politiků. K uvědomění si důležitosti plurality hodnot a výchovy k toleranci a respektu může přispět i psychologie, které se v boji proti terorismu naskýtá široké pole působnosti. Zároveň se ukazuje její nezastupitelná role v prevenci vzniku terorismu.

V praktickém životě se tendence ke zjednodušování a sklon k extrémům neprojevují pouze u teroristů, ale i u těch, kteří proti nim bojují. Obě zneprátené strany tedy používají ve svém boji podobné způsoby. Teroristé manipulují se společností prostřednictvím strachu, stejně jako političtí představitelé používají k udržení svého vlivu a moci manipulaci strachem, který vzbuzují a udržují u svých občanů, aby mohli ospravedlnit vojenský zásah proti teroristům.

Teroristické útoky na USA z 11. září 2001 potvrdily, že bezpečnost je nejdražší komoditou tohoto století, zároveň poukázaly na nutnost nabídnout důstojné a rovnocenné partnerství utlačovaným a ponižovaným národům a menšinám. Zároveň Západ upozornily na jeho neschopnost překonávat vlastní narcismus, prostřednictvím kterého naivně ztotožňuje perspektivu západní společnosti s perspektivou univerzální. Projevila se naléhavá potřeba připustit si,

že západní luxus se z našeho pohledu jeví trochu jinak, díváme-li se na něj očima lidí zbídačených chudobou a těžkými podmínkami, ve kterých jsou nuceni žít. Český exprezident Havel vidí hlavní bezpečnostní riziko tohoto světa právě v materialismu (Holub, 2001, str. 16). Nechápat pohledy na reakce třetího světa zviditelnily naši sníženou schopnost být empatičtí a osvojit si hlediska jiných společností, národů či kultur. Tato sebestřednost se může stát bohatému Západu osudnou. Teroristické útoky na USA by proto měly sloužit pro nás všechny jako varování a podnět k zamyšlení a zároveň fungovat jako **výzva ke kritické sebereflexi**.

Světový terorismus je sám o sobě symptomem. Podstatná část jeho podhoubí tkví v chudobě, sociální nerovnosti, silné frustraci a deprivaci potřeb, v totalitních represivních režimech, jež nechávají bujet nenávisť i závist vůči bohatým zemím. Proto by se měl bohatý Západ, do kterého patří i Česká republika, v rámci boje s terorismem soustředit také na rozvojovou pomoc a podpořit vznik a rozvoj mladých demokracií, které teď mají šanci vzniknout kolem Perského zálivu. Přispěje to ke stabilitě světového míru a riziko teroristických útoků se může snižovat.

Odlíšný přístup k boji proti terorismu v Evropě a Americe je dán mimo jiné i odlišnou historickou zkušeností. Například španělský strach z metod pohybujících se na hraně zákona, jež používají v boji proti terorismu Američané, pramení zejména z dědictví frankistické diktatury, z doby, kdy každý způsob mučení nebo zmizení garantoval tvrdou ruku pořádku. Navíc si španělská společnost, léta ochromená bojem proti baskické ETA, pamatuje, jak se tento boj vymkl z rukou legálních postupů, když se provalilo, že speciální komanda podporovaná socialistickou vládou Felipeho Gonzáleze teroristy mučila. I Evropa tedy zažila mučení teroristů.

Američané se po 11. září 2001 snažili terorismus zvládnout pomocí zbraní. Vojenská dimenze v boji proti terorismu ale není jediná ani samospasitelná. Zlu je nutné odporovat a bránit se mu, útok ale není jediným fungujícím způsobem obrany. Smíření mezi národy je řešením dlouhodobějším ale také účinnějším. Gándhí připomíná, že samo pasivní nenásilí bez strategie zaměřené na řešení příčin střetu nic neřeší. Zároveň radí, abychom se snažili řešit konflikt tak, že se nenecháme vyprovokovat k reakcím, ke kterým nás chce náš oponent vyprovokovat (Gándhí, 2001). Bushova administrativa zvolila po zářijových událostech militaristický postup, čímž začala propagovat pohled na svět, který je blízký pohledu bin Ládina.

Američané jsou příliš extravertně zaměřeni a až příliš mnoho energie investují do toho, aby změnili svět kolem sebe a zapomínají na svou duši. Vojensky vyčerpané velmoci nezbyvá než přiznat, že vojenská síla se nedá používat neomezeně, ale v boji proti terorismu je důležitý komplexní přístup. Bohužel rostoucí část muslimů vnímá „boj proti terorismu“ jako „boj proti islámu“, což je jeden z klíčových momentů celého tažení, protože bez podpory liberálních muslimů, kteří by měli hrát v demokratizaci blízkovýchodního regionu zásadní roli, nelze tuto válku nikdy vyhrát.

Na závěr pro inspiraci uvádím krátký příběh o orlu a skřivánkovi libanonského esejeisty, básníka a malíře Chalíla Džibrána (Džibrán, 2006, str. 11-13):

Na jedné skále na vysoké hoře se jednou sešli skřivan a orel. Skřivan pozdravil: „Dobré ráno ti přeji, pane.“ Orel se na něho podíval svrchu a odpověděl ledabyly: „Dobré.“

Skřivánek pravil: „Doufám, pane, že se ti dobře daří.“

„Ano,“ odtušil orel, „daří se nám dobře. Ale cožpak nevíš, že my jsme král všeho ptactva a že nemáš na nás mluvit, dokud nejsi sám osloven?“

Skřivan odpověděl: „Mám za to, že pocházíme z jedné rodiny.“

Orel na něho pohlédl s opovržením a řekl: „Jak jsi na to přišel, že ty a já jsme z jedné rodiny?“

Skřivánek řekl: „Snad ti smím připomenout, že umím létat stejně vysoko jako ty a také umím zpívat a svým zpěvem poskytuji potěšení ostatním tvorům na této zemi. Ale ty nikomu nepůsobíš potěšení ani radost.“

Tu se orel rozzlobil a vykřikl: „Potěšení a radost!? Ty jeden nafoukaný mrňousi! Mohl bych tě zahubit jediným klovnutím zobáku. Jsi sotva velký jako můj pařát.“

V tu chvíli skřivan vzlétl, usadil se orlovi na zádech a začal mu škubat pírka. To orla rozzuřilo, prudce vzlétl do velké výšky, aby se malého dotěry zbavil, jenže se mu to nepodařilo. Nakonec se snesl nazpět na onu skálu na vysoké hoře, rozezlený byl víc než předtím a proklínal tu nešťastnou hodinu, protože ptáček mu pořád seděl za krkem.

V tu chvíli se kolem šinula malá želvička, a jak to spatřila, dala se do smíchu a smála se tak, že se málem převalila na záda.

Orel se podíval na želvičku a rozkřikl se: „Čemu se směješ, ty jedno loudavé stvoření, které se dokáže leda plazit po zemi?“

Želvička odpověděla: „No přece tomu, že ses proměnil v koně, vždyť na tobě jede malý ptáček, ale ten ptáček je lepší než ty.“

Orel řekl: „Jen si jdi pěkně po svých. Tohle je rodinná záležitost mezi mnou a mým bratrem skřivanem.“

Seznam literatury

- Malý slovník sekt (1998): Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří.
- Ottův slovník naučný (2002): díl 25., T-Tzschirner, koedice nakladatelství Ardo a Paseka, Praha, Litomyšl.
- The Holy Bible (1999): The New King James Version. Thomas Nelson Publishers, Nashville.
- Arendtová, H. (2004): O násilí. Oikoymenh, Praha.
- Arendtová, H. (1995): Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla. Mladá Fronta, Praha.
- Bačová, V. (1997): Identita v sociální psychologii, in: Výrost, Slaměník (1997): 211-234.
- Balcar, K. (1991): Úvod do studia psychologie osobnosti. Nakladatelství Mach, Chrudim.
- Bandura, A. (2004): The Role of Selective Moral Disengagement in Terrorism and Counterterrorism, in: Moghaddam, Marsella (Eds.): 121-51.
- Barša, P. (2001): Západ a islamismus. Sřet civilizací, nebo dialog kultur? Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno.
- Baštecká, B. a kol. (2005): Terénní krizová práce. Psychosociální intervenční týmy. Grada, Praha.
- Baštecká, B. (2002): Krizové řízení a pomoc při hromadných neštěstích, in: Vodáčková (Ed.): 375-400.
- Battegay, R. (1979): Agression, ein Mittel der Kommunikation? Huber, Bern, in: Poněšický (2005): 43.
- Bauman, Z. (2003): Modernita a holocaust. Sociologické nakladatelství, Praha.
- Ben-Dor, G., Pedahzur, A. (2004): The Uniqueness of Islamic Fundamentalism and the Fourth Wave of International Terrorism, in: Weinbert, L., Pedahzur, A. (Eds.): 85.
- Benn, G. (1986): Das Gedicht trägt den Titel: Mutter, in: Sämtliche Werke. Stuttgarter Ausgabe, Stuttgart, in: Wirtz (2005): 92.
- Berne, E. (1997): Co řeknete až pozdravíte. Transakční analýza životních scénářů. Lidové noviny, Praha.
- Bion, W.R. (1959): Experience in groups. Balantine, New York.
- Bodansky, Y. (2001): Bin Ládín. Muž, který vyhlásil válku Americe. Vydal Pavel Mervart, Červený Kostelec.
- Bonanate, L. (1997): Mezinárodní terorismus. Columbus, Praha.
- Bowlby, J. (1965): Child Care and the Growth of Love. Penguin, London.
- Brackett, D.W. (1998): Svatý teror. Armageddon v Tokiu. Mladá fronta, Praha.
- Brockert, S., Braunová, G.: (1997): Testy emocionální inteligence. Ikar, Praha.
- Browne, D. (2003): Examining the Impact of Terrorism on Children, in: Silke (Ed.): 189-211.
- Brzybohatý, M. (1999a): Terorismus I. Police History, Praha.
- Brzybohatý, M. (1999b): Terorismus II. Police History, Praha.
- Cairns, E. (1996): Children and Political Violence. Blackwell, Oxford.

- Canetti, E. (1980): *Masse und Macht*. Fisher-TB-Verlag, Frankfurt, in: Hole (1998): 37.
- Carr, C. (2002): *The lessons of terror*. Random House, New York.
- Cicchetti, D. (1989): How research on child maltreatment has informed the study of child development: perspectives from developmental psychopathology, in: Cicchetti, D., Carlson, V. (Eds.): *Child Maltreatment: Theory and Research on the Causes and Consequences of Child Abuse and Neglect*. Cambridge University Press, New York, in: Browne (2003): 205-6.
- Coelho, P. (1995): *Alchymista*. Argo, Praha.
- Collins, R. (1997): *Baskové*. Lidové noviny, Praha.
- Cottam, M.L. et al. (2004): *Introduction to political psychology*. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey.
- Crenshaw, M. (1986): The psychology of political terrorism, in: Hermann, M.G. (Ed.): 379-413.
- Čáp, J. (1990): *Psychologie mnohostranného člověka*. SPN, Praha.
- Čáp, J., Dytrych, Z. (1967): *Konflikt, frustrace, stres a utváření osobnosti*. SPN, Praha.
- Čermák, I. (1999): *Lidská agrese a její souvislosti*. Fakta, Žďár nad Sázavou.
- Čermák, I. (2003): Agrese, osobnost a vztah k vlastnímu já, in: Čermák, Hřebíčková, Macek (Eds.): 23-55.
- Čermák, I., Hřebíčková, M., Macek, P. (2003): *Agrese, identita, osobnost*. Psychologický ústav Akademie věd ČR, Brno. Sdružení SCAn, Tišnov.
- Čírtková, L., Červinka, F. (1994): *Forenzní psychologie*. Support, Praha.
- Daňková, Š. (2006): *RAF – Frakce Rudé armády*. Lidové noviny, Praha.
- DeWolfe, D.J. (2002): *Terénní příručka*. Pro pracovníky psychosociálních a humanitárních služeb, kteří se angažují při hromadných neštěstích většího rozsahu. Ministerstvo vnitra, Oddělení psychologie a sociologie, Praha.
- Dollard, J. a kol. (1939): *Frustration and Aggression*. New Haven, CT, Yale University Press, in: Výrost, Slaměník (1997): 319-320.
- Dostojevskij, F.M. (1972): *Zločin a trest*. Odeon, edice Klub čtenářů, Praha.
- Drapela, V.J. (1997): *Přehled teorií osobnosti*. Portál, Praha.
- Džibrán, Ch. (2006): *Poutník*. Vyšehrad, Praha.
- Enroth, R. (1994): *Průvodce sektami a novými náboženstvími*. Návrat domů, Praha.
- Erikson, E.H. (1996): *Osm věků člověka*. Propsy, Praha.
- Erikson, E.H. (1964): Wholeness and Totality, in: Bramson, L., Goethals, G.W. (Eds): *War*. Basic Book. New York: 122.
- Figley, C.R. (1985): *Trauma and its Wake: The Study and Treatment of PTSD*. Brunner/Mazel, Inc., New York.
- Figley, C.R. (1978): Psychosocial adjustment among Vietnam veterans, in: *Stress Disorders among Vietnam Veterans*. Brunner, Mazel, New York.
- Follain, J. (2000): *Šakal*. Tajné války Iljiče Ramíreze Sáncheze zvaného Carlos alias Šakal. Jota, Brno.

- Frankl, V.E. (1996): ...A přesto říci životu ano. Psycholog prožívá koncentrační tábor. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří.
- Frankl, V.E. (1994): Člověk hledá smysl. Úvod do logoterapie. Psychoanalytické nakl. Jiří Kocourek, Praha.
- Fraser, M. (1974): Children and Society. Penguin, Harmondsworth.
- Freud, S. (1998): Nespokojenost v kultuře. Nakladatelství Hynek, Praha.
- Freud, S. (1991): Vybrané spisy I. Avicenum, Praha.
- Freud, S. (1990): O člověku a kultuře. Odeon, Praha.
- Freud, S. (1967): Massenpsychologie und Ich-Analyse. Fischer Bucherei, Frankfurt am Main und Hamburg.
- Freud, S. (1919): Introduction to the Psychology of the War Neurosis. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. 18. Hogarth Press, London.
- Freud, S. (1894): On the grounds for detaching a particular syndrome from neurasthenia under the description „anxiety neurosis“. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, vol. 3. Hogarth Press, London.
- Fromm, E. (1997a): Anatomie lidské destruktivity. Lidové noviny, Praha.
- Fromm, E. (1997b): Člověk a psychoanalýza. Aurora, Praha.
- Fromm, E. (1996): Umění milovat. Nakladatelství Josefa Šimona, Praha.
- Fromm, E. (1993): Strach ze svobody. Naše vojsko, Praha.
- Fryba, M. (2008): Psychologie zvládnání života. Aplikace metody abhidhamma. Nakladatelství Albert, Boskovice.
- Gándhí, M. (2001): Slova pokoje. Moudrost světa. Vyšehrad, Praha.
- Garbarino, J., Kostelny, K. (1993): Children's response to war: What do we know?, in: Leavitt, L.A., Fox, N.A. (Eds.): The Psychological Effects of War and Violence on Children. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, NJ, in: Browne (2003): 189-211.
- Geen, R.G. (1990): Human Aggression. Milton Keynes, Open University Press, in: Lovaš (1997): 320-21.
- Goleman, D. (1997): Emoční inteligence. Columbus, Praha.
- Griset, P.L., Mahan, S. (2003): Terrorism in perspective. Sage Publication, California.
- Guilford, J.P. (1959): Personality. McGraw-Hill Book Company, New York, Toronto, London.
- Gurr, T.R. (1970): Why men rebel. Princeton University Press, Princeton, NJ, in: Čermák (1999): 88.
- Hacker, F.J. (1976): Crusaders, Criminals, Crazies: Terror and Terrorism in our Time. W.W.Norton, New York.
- Handlíček, L. (1977-1984): Psychiatrická encyklopedie. Zprávy VÚPs. č. 28, Praha, in: Baštecká a kol. (2005): 41.
- Hartmann, N. (1926): Ethik. Verl. De Gruyter, Berlin, in: Hole (1998): 97.
- Hass, A. (1998): Morální inteligence. Columbus, Praha.

- Hassan, S. (1994): Jak čelit psychické manipulaci zhoubných kultů. Nakladatelství Tomáše Janečka, Brno.
- Havránková, O. (2002): Sebevražedná tematika, in: Vodáčková (Ed.): 475-498.
- Hayes, R.E. (1991): Negotiations with terrorists, in: Kremenjuk, V.A. (Ed.) (1991).
- Hayes, R.E., Schiller, T. (1983): The Impact of Government Activity on the Frequency, Type and Targets of Terrorist Group Activity. The Italian Experience, 1968-1982. Defense Systems, Inc, McLean, VA, in: Wilson (2003): 61.
- Helus, Z. (1995): Psychologie. Nakladatelství Fortuna, Praha.
- Helus, Z. (1973): Psychologické problémy socializace osobnosti. SPN, Praha.
- Herbert, M. (1998): Clinical Child Psychology. Wiley, Chichester.
- Herbert, J.D., Sageman, M. (2005): „First Do No Harm“: Emerging Guidelines for the Treatment of Posttraumatic Reactions, in: Rosen (Ed.): 221-223.
- Hermann, M.G. (1986): Political Psychology: Contemporary Problems and Issues. Josey-Bass, London.
- Heskin, K. (1980): Northern Ireland: A Psychological Analysis. Gill and Macmillan, Dublin.
- Hillman, J. (1997): Duše a sebevražda. Sagittarius, Praha.
- Hole, G. (1998): Fanatismus. Sklon k extrému a jeho psychologické kořeny. Portál, Praha.
- Hollin, C., Browne, D., Palmer, E. (2002): Delinquency and Young Offenders. BPS Blackwell, Oxford.
- Honig, J.W., Both, N. (2001): Srebrenica. Zpráva o válečném zločinu. Mladá fronta, Praha.
- Horgan, J. (2003): The Search for the Terrorist Personality, in Silke (Ed.): 1-27.
- Hošek, V. (2001): Psychologie odolnosti. Karolinum, Praha.
- Höb, R. (2007): Velitelem v Osvětím. Autobiografické zápisky. Academia, Praha.
- Hrbek, I. (2000): Korán. Academia, Praha.
- Hubbard, D.G. (1971): The Skyjacker: His Flights of Fantasy. Macmillan, New York.
- Huntington, S.P. (2001): Střet civilizací. Rybka Publishers, Praha.
- Chmelík, J. (2001): Extremismus a jeho právní a sociologické aspekty. Linde, Praha.
- Jacquard, R. (2001): Ve jménu Usáma bin Ládina. Jota, Brno.
- Jamieson, A. (1989): The Heart Attacked: Terrorism and Conflict in the Italian State. Marian Boyers, London.
- Janíček, M. (2002): Pyrotechnická ochrana před terorismem. Educa Consulting, Vyškov.
- Jeřábek, H., Veisová, E. (2001): 11th September. International On-line Communication Research. Sociologický ústav Akademie věd ČR, Praha.
- Juergensmeyer, M. (2003): Terror In the Mind of God. University of California Press, CA.
- Jung, C.G. (2002): Obraz člověka a obraz boha. Vybrané spisy C. G. Junga, Sv. IV., Nakladatelství Tomáše Janečka, Brno.
- Jung, C.G. (1995): Člověk a duše. Academia, Praha.
- Kegley, C.W., Jr. (Ed.) (1990): International Terrorism: Characteristics, Causes, Controls. MacMillan, London.
- Kellen, K. (1982): On Terrorists nad Terrorism. RAND publication, Santa Monica, CA.

- Kellen, K. (1979): *Terrorists-What are They Like? How Some Terrorists Describe Their World and Actions*. RAND publication, Santa Monica, CA.
- Klüve-Schleberger, G. (2005): *Zacházení s násilím a jeho následky*, in: Poněšický (2005): 171-181.
- Kotásková, J. (1987): *Socializace a morální vývoj dítěte*. Academia, ČSAV, Praha.
- Koukolík, F. (1996): *Mozek a jeho duše*. Makropulos, Praha.
- Kraepelin, E. (1886): *Psychiatrie*. Vol. 5 Auflage. Barth, Leipzig.
- Kratochvíl, S. (1997): *Základy psychoterapie*. Portál, Praha.
- Krejčí, O. (2002): in: *Střet civilizací? Dominance Západu nebo dialog světových kultur*. Edice *Nové směry*, svazek 3, vydal Evropský literární klub, Praha: 50-74.
- Kremenyuk, V.A. (1991): *International Negotiation: Analysis, Approaches, Issues*. Jossey-Bass Inc., San Francisco, CA.
- Kropáček, L. (2002a): *Islám a Západ. Historická paměť a současná krize*. Vyšehrad, Praha.
- Kropáček, L. (2002b): in: *Střet civilizací? Dominance Západu nebo dialog světových kultur*. Edice *Nové směry*, svazek 3, vydal Evropský literární klub, Praha: 84-99.
- Kropáček, L. (1996): *Islámský fundamentalismus*. Vyšehrad, Praha.
- Křivohlavý, J. (2004): *Pozitivní psychologie*. Portál, Praha.
- Křivohlavý, J. (2002): *Konflikty mezi lidmi*. Portál, Praha.
- Krueger, A.B., Malečková, J. (2003): *Seeking the Roots of Terrorism*. *The Chronicle Review*, 6.6.2003, in: <http://chronicle.com/free/v49/i39b01001.htm>
- Krueger, A.B., Malečková, J. (2002): *Education, Poverty, Political Violence and Terrorism: Is there a causal connection?* Working Paper 9074, in: www.nber.org/papers/w9074
- Krystal, J.H., Southwick, S.M., Charney, D.S. (1995): *Posttraumatic stress disorder: Psychobiological mechanisms of traumatic remembrance*, in: Zoellner, Bittenger (2005): 151.
- Langmeier, J., Matějček, Z. (1974): *Psychická deprivace v dětství*. Avicenum, Praha.
- Lazarus, R. (1966): *Psychological stress and the Coping Process*, McGraw-Hill Book Company, New York, Toronto, London.
- Le Bon, G. (1994): *Psychologie davu*. Nakladatelství KRA, Praha.
- LeShan, L. (2004): *Psychologie války. Jak pochopit její tajemnost a šílenost*. BB/art s.r.o., Praha.
- Lewis, B. (2003): *The Crisis of Islam. Holy War and Unholy Terror*. Weidenfeld & Nicolson, London.
- Lewis, B. (2002): *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*. Oxford University Press, New York.
- Lewis, B. (1995): *Dějiny Blízkého východu*. Lidové noviny, Praha.
- London, P. (1970): *The rescuers: Motivational hypothesis about Christians who saved Jews from the Nazis*, in: Macaulay, J., Berkowitz, L. (Eds.): *Altruism and Helping Behavior*. Academic Press, New York, in: Výrost, Slaměník (1997): 352.

- Lorenz, K. (1992): Takzvané zlo. Mladá fronta, Praha.
- Lorenz, K. (1990): 8 smrtelných hříchů. Panorama, Praha.
- Lovaš, L. (2001): Sociální psychologie násila, in: Výrost, Slaměník (Eds.): 171-190.
- Lovaš, L. (1997): Agresivita, in: Výrost, Slaměník (Eds.): 315-337.
- Lucká, Y., Koblle, L. (2002): Srážka s překážkou, in: Vodáčková (Ed.): 359-370.
- Machel, G. (2001): The Impact of War on Children. UBC Press (in association with UNICEF), Vancouver, in: Browne (2003): 208.
- Maier, H. (1999): Politická náboženství. Totalitní režimy a křesťanství, CDK, Brno.
- Mareš, M. (2005): Terorismus v ČR. Centrum strategických studií, Brno.
- Marhounová, J. (1988): Od osamění k nové rodině. SPN, Praha.
- Marlinová, O. (2005): Psychoanalytický rozbor totalitní mentality, in: Poněšický (2005): 183-196.
- Maslow, A.H. (1970): Motivation and personality (2nd ed.). Harper and Row. New York.
- Matějček, Z. (1994): Co děti nejvíce potřebují. Portál, Praha.
- Matějček, Z. (1986): Rodiče a děti. Avicenum, Praha.
- Matějček, Z., Bubleová, V., Kovařík, J. (1997): Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace. Psychiatrické centrum, Praha.
- Maurois, A. (1994): Dějiny Francie. Lidové noviny, Praha.
- Maurois, A. (1993): Dějiny Anglie. Lidové noviny, Praha.
- McFarlane, A.C. (2003): Early reactions to traumatic events. The diversity of diagnostic formulations, in: Baštecká a kol. (2005): 41-42.
- McGrath, A., Wilson, R. (1985): Factors which influence the prevalence and variation of psychological problems in children in Northern Ireland. Paper presented at the Annual Conference of the Developmental Section of the BPS, Belfast, in: Browne (2003): 200.
- McMains, M.J., Mullins, W.C. (1995): Crisis Negotiations. Managing Critical Incidents and Hostage Situations in Law Enforcement and Corrections. Anderson publ. co., Cincinnati.
- Mendel, M. (2002): in: Střet civilizací? Dominance Západu nebo dialog světových kultur. Edice Nové směry, svazek 3, vydal Evropský literární klub, Praha, 20-48.
- Mendel, M. (1997): Džihád. Islámské koncepce šíření víry. Atlantis, Praha.
- Merari, A. (2000): Statement before the Special Oversight Panel on Terrorism. Terrorism and Threats to US Interests in the Middle East (HASC No. 106-59). US Congress, Washington, DC.
- Merari, A. (1993): Terrorism as a Strategy of Insurgency. Terrorism and Political Violence, Vol. 5, No. 4, 213-251.
- Messadié, G. (2000): Obecné dějiny antisemitismu. Práh, Praha.
- Mikšík, O. (2007): Psychologická charakteristika osobnosti. Karolinum, Praha.
- Mikšík, O. (2005): Hromadné psychické jevy. (Psychologie hromadného chování). Karolinum, Praha.

- Milgram, S. (1974): Obedience to authority, Harper & Row, New York, in: Zimbardo (2004): 42-3.
- Millerová, A. (1995): Dětství je drama. Lidové noviny, Praha.
- Mitchell, S.A., Blacková, M.J. (1999): Freud a po Freudovi. Triton, Praha.
- Moghaddam, F.M., Marsella, A.J. (Eds.) (2004): Understanding terrorism. Psychosocial roots, consequences and interventions. American Psychological Association, Washington, D.C.
- Moore, R.L. (1998): C. G. Jung a křesťanská spiritualita. Portál, Praha.
- Morf, G. (1970): Terror in Quebec-Case Studies of the FLQ. Clark, Irwin, Toronto.
- Murray, H.A. (1938): Explorations in personality. Oxford University Press, New York.
- Oppenheim, H. (1892): Die traumatischen Neurosen. August Hirschwald, Berlin.
- Orten, J. (1994): Hrob nezavřel se. Výbor z díla, Mladá Fronta, Praha.
- Oz, A. (2006): Jak vyléčit fanatika. Paseka, Praha – Litomyšl.
- Page, H. (1885): Injuries of the Spine and Spinal Cord without Apparent Mechanical Lesion. Churchill, London.
- Pavlovský, P. a kol. (2001): Soudní psychiatrie a psychologie. Grada, Praha.
- Pilgrim, H. (2003): Cognitive perspectives on early reactions to traumatic events, in: Baštecká a kol. (2005): 43.
- Poněšický, J. (2005): Agrese, násilí a psychologie moci. Triton, Praha.
- Post, J., Denny, L. (2002): The terrorists in their own words. Paper presented at the International Society of Political Psychology Conference, 16-19.7., Berlin, Germany, in: Silke (2003): 37, 44, 45.
- Procházková, P. (2003): Aluminiová královna. Rusko-čečenská válka očima žen. Lidové noviny, Praha.
- Prymula, R. a kol. (2002): Biologický a chemický terorismus. Informace pro každého. Grada, Praha.
- Quarantelli, E.L. (1985): An assessment of conflicting views of mental health: The consequences of traumatic events, in: Figley, C.R. (Ed.): 191.
- Rapoport, D. (1990): Religion and terror: thugs, assassins, and zealots, in: Kegley, C.W., Jr. (Ed.): 146-57.
- Richman, N., Ratilal, A., Aly, A. (1989): The Psychological Effects of War on Mozambican Children. Ministry of Education, Maputo, in: Browne (2003): 195-6.
- Roberts, G. (2001): Leaving Readers Behind. The Age of Corporate Newspapering. The University of Arkansas Press, Fayetteville.
- Robinson, F. (1996): Svět islámu. Knižní klub, Praha.
- Rogers, C.G. (1998): Způsob bytí. Klíčová témata humanistické psychologie z pohledu jejího zakladatele. Portál, Praha.
- Ross, L. (1977): The intuitive psychologist and his shortcomings. Distortions in the attribution process. Advances in experimental social psychology. Vol. 10, NY Academic Press, in: Výrost, Slaměník (1997): 120.

- Rosen, G. M. (2005): *Posttraumatic Stress Disorder. Issues and Controversies*. John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, England.
- Ryder, C. (2000): *Inside the Maze: the Untold Story of the Northern Ireland Prison Service*. Methuen, London.
- Říčan, P. (2002): *Psychologie náboženství*. Portál, Praha.
- Říčan, P. (1995): *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Portál, Praha.
- Říčan, P. (1975): *Psychologie osobnosti*. Orbis, Praha.
- Sacks, J. (2005): *O svobodě a náboženství*. Nakladatelství P3K. Praha.
- Sayersová, J. (1999): *Matky psychoanalýzy*. Triton, Praha.
- Seierstadová, Á. (2005): *Knihkupec v Kábulu. Příběhy ze života*. Lidové noviny, Praha.
- Scruton, R. (2007): *Západ a ti druzí. Globalizace a teroristická hrozba*. Barrister & Principal, Brno.
- Shapiro, F. (2001): *Eye movement desensitization and reprocessing: Basic principles, protocols, and procedures*. Guilford Press, New York.
- Sharpe, M.E. a kol. (2001): *Světový terorismus*. Encyklopedie. Svojtka a kol., Praha.
- Schlenker, B.R. (1980): *Impression management: The self concept, social identity and interpersonal relations*. Brooks/Cole, Monterey.
- Schmidbauer, W. (1980): *Alles oder Nichts*. Reinbeck-Verl., Hamburg, in: Hole (1998): 96.
- Silke, A. (2004): *Research on Terrorism. Trends, Achievements & Failures*. Frank Cass, London.
- Silke, A. (2003): *Terrorists, Victims and Society. Psychological Perspectives on Terrorism and its Consequences*. John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, England.
- Slaměňík, I. (2001): *Sociální psychologie emocí*, in: Výrost, Slaměňík (Eds.): 49-80.
- Směkal, V. (2002): *Pozvání do psychologie osobnosti. Člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Barrister & Principal, Brno.
- Smolík, P. (2002): *Duševní a behaviorální poruchy. Průvodce klasifikací, nástin nozologie, diagnostika*. Maxdorf, Praha.
- Snyder, M. (1981): *Impression Management: The Self in Social Interaction*, in: Wrightsman, L.S., Deauxe, K.: *Social Psychology in the '80s*, Brooks/Cole, Monterey.
- Somasundaram, D. (1998): *Scarred Minds: The Psychological Impact of War on Sri Lankan Tamils*. Sage, New Delhi, in: Browne (2003): 189-211.
- Sprang, G. (2003): *The Psychological Impact of Isolated Acts of Terrorism*, in Silke (Ed.): 133-159.
- Spurný, J. (1996): *Psychologie násilí. O psychologické podstatě násilí, jeho projevech a způsobech psychologické obrany proti němu*. Eurounion spol. s r.o., Praha.
- Steffahn, H. (1996): *Hitler*. Votobia, Olomouc.
- Storr, A. (1996): *Freud*. Argo, Praha.

- Straßner, A. (2003): Die dritte Generation der „Roten Armee Fraktion“. Entstehung, Struktur, Funktionslogik und Zerfall einer terroristischen Organisation. Westdeutscher Verlag, Wiesbaden.
- Stríženec, M. (1996): Psychológia náboženstva. Veda, vydavateľství SAV, Bratislava.
- Strmiska, M. (2001a): Smrtonosné vlastenectví. Etnicko-politický terorismus v Baskicku a Quebecu. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova Univerzita, Brno.
- Strmiska, M. (2001b): Terorismus a demokracie. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova Univerzita, Brno.
- Strmiska, M. (1996): Politický terorismus. Mezinárodní politologický ústav, Masarykova Univerzita, Brno.
- Stuchlíková, I., Man, F. (2003): Hněv a výraz hněvu, in: Čermák, Hřebíčková, Macek (Eds.): 134-156.
- Syřišťová, E. a kol. (1972): Normalita osobnosti. Avicenum, Praha.
- Syřišťová, E. a kol. (1970): K problematice normality osobnosti. SPN, Praha.
- Švankmajer, M., Veber, V., Sládek, Z., Moulis, V. (1995): Dějiny Ruska. Lidové noviny, Praha.
- Taylor, D.M. (2002): The quest for identity: From minority groups to generation Xers. CT: Praeger, Westport.
- Taylor, D.M. (1988): The Terrorist. Brassey's, London.
- Taylor, D.M., Louis, W. (2004): Terrorism and the Quest for Identity, in: Moghaddam, Marsella (Eds.): 169-186.
- Van Der Kolk, B.A. (2002): Beyond the talking cure: somatic experience and subcortical imprints in the treatment of trauma, in: Baštecká a kol. (2005): 45.
- Viewegh, J. (1996): Sebevražda a literatura. Psychologický ústav AV ČR, nakl. Tomáše Janečka, Brno.
- Vizinová, D., Preiss, M. (1999): Psychické trauma a jeho terapie. Portál, Praha.
- Vodáčková, D. a kol. (2002): Krizová intervence. Portál, Praha.
- Vybíral, Z. (2000): Psychologie lidské komunikace. Portál, Praha.
- Vygotskij, L.S. (1976): Vývoj vyšších psychických funkcí, SPN, Praha.
- Výrost, J., Slaměník, I. (2001): Aplikovaná sociální psychologie II. Grada, Praha.
- Výrost, J., Slaměník, I. (1997): Sociální psychologie. ISV nakladatelství, Praha.
- Waldmann, P. (1998): Terrorismus. Provokation der Macht. Gerling Akademie Verlag, München.
- Weinbert, L., Pedahzur, A. (2004): Religious Fundamentalism and Political Extremism. Frank Cass, London.
- Wilson, J. (1988): Trauma, Transformation and Healing. Bruner/Mazel, New York.
- Wilson, M.A. (2003): The Psychology of Hostage-Taking, in: Silke (Ed.): 55-76.
- Wilson, M.A., Smith, A. (1999): Roles and rules in terrorist hostage taking, in: Canter, D., Alison, L. (Eds.): The Social Psychology of Crime: Groups, Teams and Network. Aldershot, Ashgate.

- Wirtz, U. (2005): Vražda duše. Incest a jeho terapie. Portál, Edice Spektrum, Praha.
- Yule, W. (2003): Post-Traumatic Stress Disorders. Concepts and Therapy. John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, England.
- Zeman, J. (2002): Terorismus. Historicko-psychologická studie. Triton, Praha.
- Zimbardo, P.G. (2005): Moc a zlo. Sociálně psychologický pohled na svět. Knihovna Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97, Moraviapress, Břeclav.
- Zoellner, L.A., Bittenger, J.N. (2005): On the Uniqueness of Trauma Memories in PTSD., in: Rosen (Ed.): 147-162.
- Zvolský, P. a kol. (2001): Speciální psychiatrie. Karolinum, Praha.

Tištěná a internetová média

- Newsweek, September 24, 2001, 18.
- Newsweek, September 17, 2001, 24.
- The Ecologist, vol. 31, no. 10, December 2001/January 2002, 49.
- The Economist Newspaper Limited, London 2008, in: „Kam se andělé již nebojí vkročit“. Respekt, 14, 31.3.-6.4.2008, 36-41.
- The Economist Newspaper Limited, London 2007, in: “Po inteligentních zbraních, inteligentní vojáci“, Respekt, 45, 5.-11.11.2007, 36-41.
- The Economist Newspaper Limited, London 2002: „The Arab world. Revolution delayed.“ 7.-13.9.2002, 27-28.
- Time, September 24, 2001, 8, 10.
- Týden, 38, 17. 9. 2001, 12.
- 9/11. One year later. Special commemorative edition, 2, 2002, 68.
- Adamec, J. (2008): Smrt osamělého Gruzínce. Stalin zemřel bez pomoci, neboť své osobní lékaře dal zavřít. Respekt, 10, 3.-9.3.2008, 62.
- Allodi, F.A. (1994): Post traumatic stress disorder in hostages and victims of torture. Psychiatric Clinics of North America, 17(2), 279-88.
- Alter, J. (2001/2002): America's gravest threat: Thinking this war's won. Newsweek, December 2001/January 2002, 95-96.
- Alter, J. (2001): Grit, guts and Rudy Giuliani. Newsweek, September 24, 2001, 53.
- Anýž, D. (2002): Spadla síť. Zpravodajské servery se vzpamatovávají z úderu. Respekt, 10, 4.-10.3.2002, 18.
- Anýž, D. (2001): Svět zakusil globální chaos. MF Dnes, 12.9.2001, 3
- Atkinson, S.E., Sandler, T., Tschirhart, J. (1987): Terrorism in a bargaining framework. Journal of Law and Economics, 30, 1-21, in: Wilson (2003): 63.

- Auerbach, S.M. a kol. (1994): Interpersonal impacts and adjustment to the stress of simulated captivity: an empirical test of the Stockholm Syndrome. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 13(2), 207-21, in: Wilson (2003): 64.
- Auchincloss, K. (2001): We shall overcome. *Time*, September 24, 2001, 18-25.
- Bahn, C., Louden, R.J. (1999): Hostage negotiation as a team enterprise. *Group*, 23(2), 77-85.
- Bartholet, J. (2001): Al Qaeda runs for the hills. *Newsweek*, December 17, 2001, 20-27.
- Bártová, E. (2005): V Brně rozbourali yperit. A míří na Alzheimeru. Tomu se říká úspěch. *Respekt*, 31, 1.-7.8.2008, 4.
- Baumeister, R.F. (1987): How the Self Became a Problem: A Psychological Review of Historical Research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 163-176, in: Bačová (1997): 225, 227.
- Bisson, J.I., Searle, M.M., Srinivasan, M. (1998): Follow-up study of British Military hostages and their families held in Kuwait during the Gulf War. *British Journal of Medical Psychology*, 71(3), 247-52.
- Blum, W. (2001/2002): Why America? *The Ecologist*, vol. 31, no. 10, December 2001/January 2002, 48-49.
- Bumbálek, C. (2008): Pět let na ose dobra. *Respekt*, 12, 17.-24.3.2008, 30-31.
- Burton, F. (1978): *The Politics of Legitimacy: Struggles in a Belfast Community*. Routledge and Kegan Paul, London.
- Bútorá, D. (2001): Slovenský koktejl. *Respekt*, 39, 24.-30. 9.2001, 10.
- Caprara, G.V. (1986): Indicators of aggression. The dissipation-rumination scale. *Journal of Personality and Individual Differences*, 7, 23-31.
- Caprara, G.V., Cinanni, V., Mazzotti, E. (1989): Measuring attitudes toward violence. *Journal of Personality and Individual Differences*, 10, 479-481.
- Caprara, G.V. a kol. (1985): Indicators of impulsive aggression: Present status of research on irritability and emotional susceptibility scales. *Journal of Personality and Individual Differences*, 6, 665-674.
- Clinton, W.J. (2002): O ducha jedenadvacátého století. *Lidové noviny, příloha Orientace*, 19.1.2002, 15.
- Cooper, H.H.A. (1978): Psychopath as terrorist. *Legal Medical Quarterly*, 2, 253-62.
- Cooper, H.H.A. (1977): What is a terrorist: a psychological perspective. *Legal Medical Quarterly*, 1, 16-32.
- Cooper, H.H.A. (1976): The terrorist and the victim. *Victimology: An International Journal*, 1(2), 229-39.
- Corrado, R. (1981): A critique of the mental disorder perspective of political terrorism. *International Journal of Law and Psychiatry*, 4(3-4), 293-309.
- Corsi, J.R. (1981): Terrorism as a desperate game: fear, bargaining and communication in the terrorist event. *Journal of Conflict Resolution*, 25(1), 47-85, in: Wilson (2003): 68.

- Cota-McKinley, A., Woody, W., Bell, P. (2001): Vengeance: effects of gender, age and religious background. *Aggressive Behavior*, 27, 343-50, in: Silke (2003): 40-1.
- Čermák, I., Klimusová, H. (2000): Indikátory impulsivní agrese. *Československá psychologie*, 54, 424-432.
- Čermák, L. (2001): Najít a spálit. *Respekt*, 43, 22.-28.10.2001, 3.
- Černý, K. (2008): Jak myslí teroristé. Se sociologem Markem Juergensmeyerem o svaté válce, budoucnosti Iráku a o náboženském lepidle. *Respekt*, 48, 24.-30.11.2008, 50-53.
- Davidson, P.R., Parker, K.C.H. (2001): Eye movement desensitization and reprocessing (EMDR): A meta-analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 69, 305-16, in: Herbert, Sageman (2005): 223.
- Delahanty, D.L., Raimonde, A.J., Spoonster, E. (2000): Initial posttraumatic urinary cortisol levels predict subsequent PTSD symptoms in motor vehicle accident victims. *Biological Psychiatry*, 48, 940-947.
- Desivilya, H.S., Gal, R., Ayalon, O. (1996): Extent of victimization, traumatic stress symptoms, and adjustment of terrorist assault survivors: a long-term follow-up. *Journal of Traumatic Stress*, 9(4), 881-89, in: Wilson (2003): 71.
- Deville, G.J. (2002): Eye movement desensitization and reprocessing: A chronology of its development and scientific Review of Mental Health Practice, 1, 113-38, in: Herbert, Sageman (2005): 223.
- Donohue, W.A., Roberto, A.J. (1996): An empirical examination of three models of integrative and distributive bargaining. *International Journal of Conflict Management*, 7(3), 209-29, in: Wilson (2003): 59.
- Eco, U. (2002): Svaté války. Vášeň a rozum. *Dějiny a současnost*, 2, 2002, 49-51.
- Elliott, M. (2001): „We are at war.“ *Time*, September 24, 2001, 40-43.
- Etzler, T. (2005): Klid Američané nezajistí. Zpravodaj CNN píše o budoucnosti Iráku. *Respekt*, 51, 19.-26.12.2005, 2.
- Fak, M. (2005): Zhulení Holíci, končíme. Evropa si musí zvyknout na život s americkými konzervativci. *Respekt*, 45, 7.-13.11.2005, 13-15.
- Fak, M. (2004): Chtějí Arabové demokracii? Věštba o budoucnosti Iráku. *Respekt*, 2, 5.-11.1.2004, 13-15.
- Fak, M. (2001): Moudré přání moudrého lidu. Rudolph Giuliani, starosta New Yorku, se na vlně popularity veze k prodloužení mandátu. *Respekt*, 40, 1.-7.10.2001, 11.
- Fiala, J. (2008): Předražená vítězství. Američané sčítají náklady na moderní válku. *Respekt*, 29, 14.-20.7.2008, 35.
- Finštejn, J. (2004): Co si Putin doopravdy myslí. *MF Dnes*, 6.9.2004, A 8.
- Foa, E.B., Hearst-Ikeda, D., Perry, K.J. (1995): Evaluation of a brief cognitive-behavioral program for the prevention of chronic PTSD in recent assault victims. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63, 948-955.

- Fričová, M. (2001): Koledovali si o to. Rusové s Američany soucítí, ale vyjadřují pochopení pro motivy teroristů. *Respekt*, 39, 24.-30. 9.2001, 11.
- Friedland, N., Merari, A. (1992): Hostage events: descriptive profile and analysis of outcomes. *Journal of Applied Social Psychology*, 22(2), 134-56.
- Gillespie, A.K. (2001): Now what? *New Jersey Monthly*, November 2001, 150-151.
- Gibbs, N. (2001): Mourning in America. *Time*, September 24, 2001, 22.
- Gitlin, T. (2007): Amerika proti intelektuálům. Proč není slyšet hlas amerických odpůrců Bushovy politiky. *Respekt*, 40, 1.-7.10.2007, 62.
- Gordon, J.E. (1957): Interpersonal predictions of repressors and sensitizers. *Journal of Personality*, 25, 686-698.
- Greš, J. (2001): Útok na Prahu. V debatě o terorismu se vzdělanci zaměřili na hledání viníků. *Respekt*, 39, 24.-9.2001, 18.
- Grubrich-Simitis, L. (1979): Extremtraumatisierung als kumulatives Trauma. *Psyche*, 11, 991-1023, in: Wirtz (2005): 93.
- Hasoň, J. (2001): Tragédie minutu po minutě. *MF Dnes*, 12.9.2001, 4.
- Hassel, C. (1977): Terror: the crime of the privileged-an examination and prognosis. *Terrorism*, 1, 1-16.
- Herbert, J.D. a kol. (2000): Science and pseudoscience in the development of eye movement desensitization and reprocessing: Implications for clinical psychology. *Clinical Psychology Review*, 20, 945-71, in: Herbert, Sageman (2005): 223.
- Hesová, Z. (2008): Zvrat v Iráku. *Respekt*, 31, 28.7.-3.8.2008, 31-32.
- Hirsh, M., Barry, J. (2001): How to strike back. *Newsweek*, September 24, 2001, 36-41.
- Hoffman, M.L. (1975): Altruistic behavior and the parent-child relationship. *Social Psychology*, 31, 937-943, in: Kotásková (1987): 45, 86.
- Holen, A. (1991): A longitudinal study of the occurrence and persistence of post-traumatic health problems in disaster survivors. *Stress Medicine*, 7, 11-17, in Zoellner, Bittenger, (2005): 151.
- Holmes, M.E. (1997): Optimal matching analysis of negotiation phase sequences in simulated and authentic hostage negotiations. *Communication Reports*, 10(1), 1-8, in: Wilson (2003): 59.
- Holub, P. (2001): Cokoli zavání pýchou, je nebezpečné. S Václavem Havlem o svobodě, reflexi světa a bezpečnostním riziku. *Respekt*, 40, 1.-7.10.2001, 16.
- Hudema, M. (2006): Přistání v zemi Globálního risku. *Respekt*, 8, 20.-26.2.2006, 15.
- Hvíždala, K. (2005): Začínáme se tady moc roztahovat. S Petrou Procházkovou o šíření dobra, známých z *al-Káidy* a životě v Kábulu. *Respekt*, 24, 13.-19.6.2005, 16-17.
- Hvíždala, K. (2004): Cílem teroristů je smrt. *MF Dnes*, 9.9.2004, A 6.
- Chadžijeva, L. (2001): Ztráty povoleny. *Respekt*, 42, 15.-21.10.2001, 3.
- Kaiser, D. (2005): Volíš Alláha, nebo královnu? Do Evropy vstoupil fenomén sebevražedných atentátníků. *Respekt*, 29, 18.-24.7.2005, 10.

- Kelley, H.H. (1973): The processes of causal attribution. *American Psychologist*, 28, 107-128, in: Výrost, Slaměník (1997): 118-19.
- Kenthsmit, D.K. (1982): Hostages and other prisoners of war. *Military Medicine*, 147(11), 969-72, in: Wilson (2003): 57, 58, 66.
- Kim, S., Smith, R. (1993): Revenge and conflict escalation. *Negotiation Journal*, 9, 37-43, in: Silke (2003): 40-1.
- Klíma, J. (2005): Mediální náhradník. *Lidové noviny*, 30.7.2005, 12.
- Komárek, M. (2002): Moderní politik mezi sukničkářem a hrdinou. *MF Dnes*, rubrika Civilizace, 19.1.2002, 1.
- Koopman, C., Classen, C., Spiegel, D. (1994): Predictors of posttraumatic stress symptoms among survivors of the Oakland/Berkeley, California, Firestorm. *American Journal of Psychiatry*, 151, 888-894, in: Zoellner, Bittenger (2005): 151.
- Kostohryz, P. (2007): Vzpomínka na Beslan. *Respekt*, 37, 10.-16.9.2007, 15.
- Kovářová, S., Kulka, T. (2002): Povečeřte u nás. Strach z atentátů vyprázdnil izraelské restaurace. *Respekt*, 27, 1.-7.7.2002, 19.
- Kropáček, L. (2001): Sebevražedné útoky a islám. *Dějiny a současnost*, 6, 2001, 52-54.
- Kropáček, L. (1999): Evropa v islámském zrcadle. *Revue Prostor*, 43-44, 1999, 115-121.
- Lapan, H.E., Sandler, T. (1988): The political economy of terrorism: to bargain or not to bargain: that is the question. *AEA Paper and Proceedings*, 78(2), 16-21, in: Wilson (2003): 63.
- Levá, K. (2002): Před světem se nedá schovat. *Respekt*, 12, 2002, 18.
- Lyons, H.A. (1974): Terrorist bombing and the psychological sequelae. *Journal of the Irish Medical Association*, 67, 15.
- Lyons, H.A., Harbinson, H.J. (1986): A comparison of political and non-political murderers in Northern Ireland, 1974-1984. *Medicine, Science and the Law*, 26, 193-98.
- Marjanovič, T. (2004a): Mohlo se to stát u nás. *Respekt*, 12, 15.-21.3.2004, 3.
- Marjanovič, T. (2004b): Než nás teror zničí. *Respekt*, 13, 22.-28.3.2004.
- Marjanovič, T. (2001): Lidská práva teroristů. Amerika chystá proces s mužem, který se chtěl naučit pilotovat, ale ne přistávat. *Respekt*, 51, 17.-26.12.2001, 10.
- Marmar, C.R. a kol. (1999): Longitudinal course and predictors of continueing distress following critical incident exposure in emergency services personnel. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 187, 15-22, in: Zoellner, Bittenger (2005): 151.
- McAllister, J.F.O., Quinn-Judge, P. (2004): Defenseless Targets. *Time*, 20.9.2004, 30-42.
- McCauley, C.R. (1991): Terrorism, research and public policy: an overview. *Terrorism and Political Violence*, 3(1), 126-44.
- McDuff, D.R. (1992): Social issues in the management of released hostages. *Hospital and Community Psychiatry*, 43(8), 825-28, in: Wilson (2003): 70.
- McNally, R.J. (1999): Research on eye movement desensitization and reprocessing (EMDR) as a treatment for PTSD. *PTSD Research Quarterly*, 10, 1-3, in: Herbert, Sageman (2005): 223.

- Melburg, V., Tedeschi, J.T. (1989): Displaced aggression: Frustration or impression management? *European Journal of Social Psychology*, 19, 139-145.
- Mendel, M. (2001): Nestrašme se válkou civilizací. *Lidové noviny*, 27.10.2001, 8.
- Měchová, S. (2004): Madridský teroristický útok očima psychologa. *Psychologie Dnes*, 6, 33-35.
- Mickolus, E.F. (1982): International Terrorism: Attributes of Terrorist Events, 1968-1977 (ITERATE 2). Ann Arbor, MI: Inter-University Consortium for Political and Social Research, in: Wilson (2003): 63.
- Mitchell, J.T. (1983): When disaster strike... The critical incident stress debriefing process. *Journal of Emergency Medical Services*, 8, 36-39.
- Muschamp, H. (2002): Don't rebuild. Reimagine. *The New York Times Magazine*, September 8, 2002, 46-63.
- Norberg, H. (2001/2002): Globalisation and terror. *The Ecologist*, vol. 31, no. 10, December 2001/January 2002, 36-39.
- Němeček, T. (2001): Trh se nedá zabít. Teroristé zasáhli symboly Ameriky, nikoli její prosperitu. *Respekt*, 38, 17.-23.9.2001, 8.
- Parson, E.R. (1995): Mass traumatic terror in Oklahoma City and the phases of adaptational coping, Part I. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 25, 155-184.
- Pazderka, J. (2003): Takové normální zabijačky. Jak se ženy stávají sebevražednými teroristkami. *Respekt*, 30, 21.-27.7.2003, 17.
- Pearce, K.I. (1991): Police negotiations. *Canadian Psychiatric Association Journal*, 22, 171-74.
- Petr, J. (2008): Osamělí lidé si povídají i s věcmi. *Psychologie Dnes*, 3, 49.
- Petráček, Z. (2004): Tvrdost, ale i svoboda slova. Kroky suverénní irácké vlády získávají reálné obrysy. *Respekt*, 31, 26.7.-1.8.2004, 10.
- Petráček, Z. (2002a): Válka o mínění světa. Po úspěších mezinárodního tažení proti teroru se otevřela nová fronta. *Respekt*, 5, 28.1.-3.2.2002, 11.
- Petráček, Z. (2002b): Pro všechny kladasy i padouchy. George W. Bush nastínil změnu amerického postoje k situaci ve Svaté zemi. *Respekt*, 27, 1.-7.7.2002, 3.
- Petráček, Z. (2002c): Moskva uspěla proti teroristům. *MF Dnes*, 29.10.2002, 15.
- Petráček, Z. (2001): Americký omyl. Proti západnímu boji s terorem se ozývají významné hlasy. *Respekt*, 44, 27.10.-4.11.2001, 18.
- Peysner, M. (2001): Anguish on the airwaves. *Newsweek*, September 24, 2001, 64.
- Pfefferbaum, B. a kol. (1999): Clinical needs assessment of middle and high school students following the 1995 Oklahoma City bombing. *American Journal of Psychiatry*, 156, 1069-74, in: Browne (2003): 200.
- Pilátová, M. (2008a): Španělé, bděte. *Respekt*, 5, 28.1.-3.2.2008, 32.
- Pilátová, M. (2008b): Řekni to své kadeřnici. *Respekt*, 21, 19.-25.5.2008, 56-7.
- Pilátová, M. (2005): Na španělské frontě klid. *Respekt*, 10, 7.-13.3.2005, 11.
- Poláček, T. (2007): Nicholas Winton. Obyčejný hrdina. *Magazín DNES*, 42, 32-36.

- Poláková, Z. (2004): Jednoho dne teroristé udeří, bojí se Londýn. Ostrovní země se učí žít s vědomím, že jednou přijde velký teroristický útok. Zatčených teroristů přibývá. MF Dnes, 16.8.2004, A 11.
- Pošusta, P. (2001): Útoky zdrtily Spojené státy. MF Dnes, 12.9.2001, 1-2.
- Powitzky, R.J. (1979): The use and misuse of psychologists in a hostage situation: optimizing the use of psychological data. Police Chief, 47, 28-31, in: Wilson (2003): 58.
- Procházková, P. (2006): V zemi odstřelených Buddha. Afghánistán se mění, ale ne vždy podle not Západu. Respekt, 8, 20.-26.2.2006, 13-15.
- Procházková, P. (2005): Víme, že nic nevíme. Půl roku od masakru v beslanské škole nepokročilo vyšetřování ani o krok. Respekt, 10, 7.-13.3.2005, 11.
- Richman, N. (1993): Children in situations of political violence. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 34, 1286-302.
- Rubin, J.Z., Friedland, N. (1986): Theater of terror. Psychology Today, 20(3), 18-28.
- Rupnik, J. (2004): Ať Evropskou ústavu napíše Havel. V čem má pravdu a v čem se mýlí Alexandr Vondra. Respekt, 6, 2.-8.2.2004, 20.
- Rybář, J. (2002): Putin vyšel z krize vítězně. MF Dnes, 30.10.2002, 8.
- Sandler, T., Scott, J.L. (1987): Terrorist success in hostage taking incidents: an empirical study. Journal of Conflict Resolution, 31(1), 35-53, in: Wilson (2003): 63, 69, 71.
- Sawy, E. (2001): Yes, I follow Islam, but I'm not a terrorist. Newsweek, October 15, 2001, 12.
- Sedláček, M. (2007): Bush proti všem. Americký prezident vyhlásil novou strategii pro Irák – více vojáků. Respekt, 3, 15.-21.1.2007, 10.
- Sedláček, M. (2004): Washington pod palbou. Bushovu administrativu oslabil aféra s týráním iráckých vězňů. Respekt, 21, 17.-23.5.2004, 10.
- Sedláček, M. (2002): Dobré vysvědčení. George W. Bush urazil v prvním roce své vlády pozoruhodnou cestu. Respekt, 3, 14.-20.1.2002, 12.
- Sedláček, M. (2001a): Zelená pro jestřáby. Američané požadují odvetu a diskutují o opatřeních v každodenním životě. Respekt, 39, 24.-30.9.2001, 10.
- Sedláček, M. (2001b): Další rána. Ameriku zachvátila panika kvůli dopisům s nebezpečnými bakteriemi. Respekt, 43, 22.-28.10.2001, 10.
- Shalev, A.Y., Peri, T., Canetti, L., Schreiber, S. (1996): Predictors of PTSD in injured trauma survivors: A prospective study. American Journal of Psychiatry, 153, 219-25, in: Zoellner, Bittenger, 2005: 151.
- Silke, A.P. (1998): Cheshire-Cat logic: the recurring theme of terrorist abnormality in psychological research. Psychology, Crime and Law, 4, 51-69.
- Simmons, B.K. (1991): US newsmagazines' labeling of terrorists, in: Alali, A.O., Eke, K.K.(Eds): Media Coverage of Terrorism: Methods of Diffusion. Thousand oaks, CA: Sage Publications, Inc., in: Wilson (2003): 68.

- Slíva, J. (2001): Dny poté. Z New Yorku se pomalu vytrácí tísnivé ticho. Respekt, 38, 17.-23.9.2001, 10.
- Sobota, J. (2007): Putinova íránská karta. Válka v Iráku a Afghánistánu je pro Rusko darem z nebes. Respekt, 43, 22.-28.10.2007, 11.
- Sobota, J. (2006): Horká Británie. Policie Jejího Veličenstva překazila již čtvrtý teroristický útok za poslední rok. Respekt, 33, 14.-20.8.2006, 10.
- Sobota, J. (2005/2006): S CIA za hranice všedních dní. Respekt, 52, 27.12.2005-1.1.2006, 11.
- Sobota, J. (2005a): Právo à la Guantánamo. Zakladatel nejděsivějšího amerického vězení usedl do křesla ministra spravedlnosti. Respekt, 3, 17.-23.1.2005, 11.
- Sobota, J. (2005): Evropa ve válce s *al-Káidou*. Madridem to začalo, Londýnem nekončí. Respekt, 30, 25.-31.7.2005, 13-15.
- Stein, J. (2001): Digging out. Time, September 24, 2001, 60-65.
- Strentz, T. (1988): A terrorist psychosocial profile: past and present. FBI Law Enforcement Bulletin, 57(4), 13-18, in: Wilson (2003): 61-62.
- Šafaříková, K. (2007): Nejsme ve válce civilizací. S Lakhdarem Ferratem o islamismu, muslimech a Evropě. Respekt, 7, 12.-18.2.2007, 16-17.
- Šafr, P., Komárek, M. (2001): Svět se změnil. MF Dnes, 12.9.2001, 1-2.
- Šimečka, M.M. (2008): Hra s ohněm. Respekt, 16, 14.-20.4.2008, 12.
- Švehla, M. (2006): Přál bych si v politice víc věčnosti. Se Šimonem Pánkem o volbách, našich ghettech a Člověku v tísní. Respekt, 22, 29.5.-4.6.2006, 16.
- Švehla, M. (2002): Vrazi přijdou do ráje. Palestina se ztrácí v bludném kruhu násilí. Respekt, 19, 6.-12.5.2002, 13-15.
- Švehla, M. (2001): Všude se ozývá pláč žen. S Refát Džavid o tom, že Afghánci jsou už velmi unaveni. Respekt, 44, 29.10.-4.11.2001, 16.
- Tabery, E. (2001): Jednotni zvítězíme. Mladí Američané odhalují víru ve svou zem a ti starší omezené svobody. Respekt, 42, 15.-21.10.2001, 13-15.
- Taylor, C. (2002): My husband was a suicide bomber. Marie Claire, July, 103-105.
- Thomas, E. (2004): No good defense. Newsweek, May 17, 2004, 24-30.
- Thomas, E. (2002): Their faith and fears. Newsweek, September 9, 2002, 36-48.
- Thomas, E. (2001): A long, strange trip to the Taliban. Newsweek, December 17, 2001, 30-36.
- Thomas, E., Hosenball, M. (2001): Bush: „We're at war“. Newsweek, September 24, 2001, 26-34.
- Tichenor, V., Marmar, C.R., Weiss, D.S., Metzler, T.J., Ronfeldt, H.M. (1996): The relationship of peritraumatic dissociation and posttraumatic stress: Findings in female Vietnam theater veterans. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64, 1054-59, in: Zoellner, Bittenger (2005): 151.
- Třešňák, P. (2008): Anděl z pralesa. Sestra Dorothy zemřela za hříchy amazonských těžařů. Respekt, 23, 2.-8.6.2008, 64.

- Třešňák, P. (2001): Světlo na Manhattanem. Americká kultura se vzpamatovává z teroristických útoků. Respekt, 40, 1.-7.10.2001, 21.
- Tureček, B. (2002): Naše představy o Afghánistánu jsou zkreslené. Amnesty International – noviny pro lidská práva, 1/III, leden 2002, 6-7.
- Turner, J.T. (1985): Factors influencing the development of Hostage Identification Syndrome. Political Psychology, 6(4), 705-11.
- Van Biema, D. (2001): One God and one Nation. The true values of Islam. Time, September 24, 2001, 39.
- Viewegh, J. (1992): Psychologie sebevraždy. Informativní náčrtek výzkumné koncepce. Čs. psychologie, 36(3), 226-232.
- Vitvar, J.H. (2008): Nešťastná trefa. Nad Prahu zahnal americké bombardéry vadný radar. Respekt, 7, 11.-17.2.2008, 64.
- Vlach, T. (2007a): Horký návrat Tálíbanu. Relativní klid v Afghánistánu střídá nová válka. Respekt, 26, 25.6.-1.7.2007, 10.
- Vlach, T. (2007b): Zatím neprohraná válka. Afghánistán je prolezlý povstalci a korupcí, ale ještě není pozdě na naději. Respekt, 31, 30.7.-5.8.2007, 12.
- Vlach, T. (2004): S charitou proti nevěřícím. Amerika obviňuje islámské humanitární organizace ze spojení s teroristy. Respekt, 6, 2.-8.2.2004, 11.
- Vlach, T., Šaríf, M. (2005): Sněm zasloužilých mudžáhidů. Respekt, 45, 7.-13.11.2005, 11.
- Vodička, M. (2002): V čem je tajemství Bushova úspěchu. MF Dnes, rubrika Civilizace, 19.1.2002, 1.
- Walker, I., Pettigrew, T.F. (1984): Relative deprivation theory: An overview and conceptual critique. British Journal of Social Psychology, 23, 301-310, in: Čermák (1999): 88.
- Wardlaw, G. (1983): Psychology and the resolution of terrorist incidents. Australian Psychologist, 18, 179-90, in: Wilson (2003): 58.
- Wilson, M.A. (2000): Toward a model of terrorist behavior in hostage-taking incidents. Journal of Conflict Resolution, 44, 403-24.
- Winther, G., Petersen, G.O. (1988): Group psychotherapy of terror victims. Nordisk Psykiatrisk Tidsskrift, 42(1), 55-59, in: Wilson (2003): 70.
- Woodward, K.L. (2002): How should we think about Islam? Newsweek, December 31/ January 7, 2002, 102-103.
- Yovell, Y. (2007): Život je plný nejistoty a v Izraeli dvojnásob. Psychologie Dnes, 7/8, 22-24.
- Zakaria, F. (2003): Suicide Bombers Can Be Stopped. Newsweek, August 25, 2003, 57.
- Zrno, M. (2004): Respekt, 45, 1.-7.11.2004, 12.

Část I.:

<http://www.unodc.org> (United Nations; key word: Definitions of Terrorism, 11.7.2008)

<http://www.wikipedia.com> (key word: Terrorism)

<http://www.wikipedia.com> (key word: Terrorism); David Rodin (2006): Terrorism, in: Craig, E. (Ed.): Routledge Encyclopedia of Philosophy. London, Routledge.

http://www.law.du.edu/ilj/online_issues_folder/mccabe.final.4.26.03.pdf (Queen's University Belfast School of Law; key word: Northern Ireland, page 17)

<http://www.bbc.co.uk> (BBC editorial guidelines on the use of language when reporting terrorism).

<http://guardian.co.uk/world/2008/jun/24/johnmccain.uselection2008> (McCain adviser says terrorist attack would boost campaign)

<http://ksghome.harvard.edu> (key word: Poverty, Political Freedom, and the Roots of Terrorism, 2004)

<http://www.wikipedia.com> (key word: ETA)

<http://www.unodc.org> (Opium cultivation in Afganistan down by a fifth, 26.8.2008)

Část III.:

<http://www.wikipedia.com> (key word: Leila Khaled)

Část IV.:

<http://www.runnymedetrust.org/meb/islamophobia> (key word: islamophobia)

<http://www.nms.cz/usa> (mezinárodní internetový komunikační výzkum na události z 11.9.2001)

<http://www.sociologie.cz/msv> (mezinárodní internetový komunikační výzkum na události z 11.9.2001)

<http://www.wikipedia.com> (key word: Beslan)

www.terrorismanswers.com/policy/foreignaid.html (US foreign aid)

www.usatoday.com/news/attack/2001/12/04/foreignaid-usat.htm (US foreign aid)

<http://www.wikipedia.com> (key word: WTC)

<http://www.wikipedia.com> (key word: Geneva Conventions)

<http://www.iraquebodycount.org>

Televizní a rozhlasová média

Dokument „At' žijí ženy!“ (Living afterwards), Francie; uveden na mezinárodním festivalu dokumentárních filmů Jeden svět, 10.-17.4.2002, Praha.

Dokument „Inside the Mind of A Suicide Bomber“, vyrobila CBS EYE TOO Productions pro History Channel, 2002, Television Networks, vysílán na ČT 2.

Dokument „Mobily v rukou teroristů i voličů“, vysílán na ČT 2, 7.2.2006.

Fitgerland, J.: reportáž „Konflikt očima dětí“, vysílána v pořadu „Tady a teď“, ČT1, 19.4.2002.

Frei, Ch.: švýcarský dokument „The Giant Buddhas“ (Obří buddhové), 2005, vysílán v českých kinech.

Gerstel, Y.: izraelský koprodukční dokument „My terrorist“ (Můj terorista), 2002, vysílán na ČT.

Naudet, J., Naudet, G.: dokument „9/11“, 10.3.2002, vysílán na stanici CBS.

Reed, D.: dokument „Terror in Moscow“ (Teror v Moskvě), 2003, vysílán v českých kinech.

Scranton, D.:dokument „The War Tapes“, vysílán v amerických kinech.

Sim, K.: filmová reportáž „Beslan“, vysílána v pořadu „Na vlastní oči“, TV Nova.

Sulejman, E.: film „Intervention Divine“ (Boží zásah), 2001, vysílán v českých kinech.

Štětina, J.: dokument „Afghánistán – země mé krve“, 2001, vysílán na ČT 1, ČT 2.

Hejdánek, L.: rozhovor o evropské civilizaci odvysílán v rozhlasovém pořadu „Výzvy budoucnosti“ 14.4.2002 na stanici Český rozhlas – Radiožurnál, v repríze 17.4.2002 na Rádiu 6 – Svobodná Evropa.